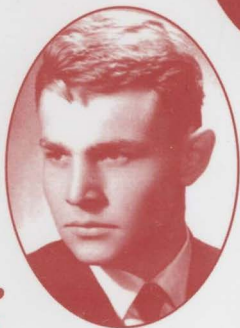

GAVRIL ISTRATE

*Studii
și portrete*

vol. IV

Sinteze culturale

SUPERGRAPH 2005

Gavril Istrate

STUDII ȘI PORTETE IV

Dedic această carte foștilor mei învățători de la școlile din Nepos și din Năsăud, precum și profesorilor de la Liceul „George Coșbuc” din Năsăud, și celor de la Facultatea de Litere a Universității din Iași, din perioada 1921-1937. Ei au modelat sufletele generației mele și au făcut oameni din noi.

Cu cele mai adânci sentimente de recunoștință și mulțumire.

Iași, 11 aprilie 2005

Gavril Istrate

Complexul muzeal Bistrița-Năsăud

lector: Mircea Prahase

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale

GAVRIL ISTRATE

Studii și portrete - Vol. IV/Gavril

Istrate - Cluj-Napoca:Supergraph, 2005

ISBN 974-86212-4-0

821.135.1-09

GAVRIL ISTRATE

Studii și portrete

Vol. IV

**Editura SUPERGRAPH
Cluj-Napoca 2005**

De același autor

- Limba română literară*, 1970
Originea limbii române literare, 1981
Studii eminesciene, 1987
Transilvania în opera lui Sadoveanu, 1999
George Coșbuc în ultimii 50 de ani, 2001
Studii și portrete, 2001
Studii și portrete II, 2002
Studii și portrete III, 2003
Un rapsod de pe Valea Someșului, 2003
El n-a murit... E numai dus, 2003

Ediții de Opere

- George Coșbuc, *Scrieri alese*, 2001
Mihail Sadoveanu, *Drumuri basarabene*, 2001

În pregătire

- Figuri universitare*
Limba noastră
George Coșbuc și limba literară
Studii sadoveniene
O antologie a DOINEI
Album eminescian

Prefață

La alcătuirea sumarului acestui volum mi-am amintit împrejurările în care au fost realizate cele mai multe dintre studiile care au fost selectate în vederea punerii lor la dispoziția cititorilor.

În situația în care nu mai existau nici un fel de legături între noi și lingviștii apuseni, când eram privați de orice bibliografie din Vest, de acolo unde înflorise filologia și lingvistica, am fost obligați să ne limităm doar la două, trei domenii de cercetare pentru care găseam materia primă acasă; nu era absolută nevoie să așteptăm ajutoare din afară. Ne rămîneau doar trei direcții în care urma să ne orientăm cercetările: *Istoria limbii române literare*, disciplină nouă în programele din universități, *Dialectologia* și *Limba română actuală*. Am fi putut lucra și în domeniul limbii române vechi, dar ne loveam de o rezistență a oficialității care, pe numele ei adevărat, se chema *interdicție*. În iulie 1952, într-o ședință de neuitat, atacurile îndreptate împotriva limbii vechi, a utilizării ei la realizarea Dicționarului Academiei, au fost nu numai numeroase, ci și foarte dure. Cum este posibil ca citatele din scrierile lui Varlaam și Dosoftei să fie infinit mai numeroase decît cele din clasicii marxismului se întrebau criticii improvizați?

În această situație m-am gîndit că am putea spune cîte ceva în domeniul *Dialectologiei*, unde au lucrat, mai înainte, lingviștii clujeni, care ne-au dat, printre altele, o lucrare impresionantă, *Atlasul Lingvistic Român*, după cum tot ei au realizat o serie de monografii dialectale, privind dialectele aromân și meglenit (Teodor Capidan) și pe cel din Istria (Sextil Pușcariu), așa cum Ovid Densusianu a realizat cea mai importantă monografie a unui grai din nordul Dunării: *Graiul din Țara Hațegului*. Unul dintre elevii cunoscuți ai lui Ovid Densusianu, Tache Papahagi, este autorul tezei de doctorat *Graiul și folclorul Maramureșului*, iar Dumitru Șandru, alt elev cunoscut al lui Densusianu, ne-a dat o serie de studii bazate pe anchetele dialectale pe care autorul le-a realizat în mai multe zone din Transilvania, precum și în Basarabia.

Specialiștii din Iași nu s-au simțit atrași de studiul dialectelor; nu ne-au lăsat nici o monografie în acest domeniu. Dar atît Philippide, cît și Iordan, cît și Gheorghe Ivănescu au folosit din plin tratatele de dialectologie la realizarea lucrărilor proprii. Pentru toți lingviștii români, de pînă la 1950,

Dialectologia a constituit un izvor bibliografic deosebit în lămurirea unor probleme fundamentale de Istoria limbii.

Am inițiat cercetarea graiurilor din Moldova în dorința de a merge pe urmele colegilor din Cluj, care încheiaseră cercetările pe teren, încă înainte de anul 1940, și începuseră publicarea *Atlasului*.

În vara anului 1950, când am inițiat aceste cercetări, m-am oprit la raionul Fălticeni, în ideea de a urmări în ce măsură graiul din partea locului se reflectă în marea operă a lui Sadoveanu.

În același timp, am căutat să văd în ce raport se găsesc elementele regionale cu arhaismele. Am avut satisfacția să constat că legătura între cele două sectoare este mai strânsă decât s-ar fi putut crede la prima vedere. Am putut constata că același cuvânt putea să apară, în opera lui Sadoveanu, când în funcție de regionalism, care localizează acțiunea și identifică un personaj, când în funcție de arhaism, care ne indică timpul în care se petrece acțiunea. Și dacă ar trebui să ne oprim la un exemplu, mi se pare că cel mai potrivit ar fi cel al substantivului *prunc*, regionalism în volumul *Ochi de urs*, dar arhaism în *Frații Jderi*. Un cuvânt ca *ai*, în loc de *usturoi*, pe care îl întâlnim o singură dată în toată opera lui Sadoveanu, nu-i regionalism, după cum ne-am aștepta, din moment ce este frecvent în graiurile din Transilvania, ci arhaism; el apare în *Frații Jderi*, operă cu caracter istoric și, deci, are rostul de a data, nu de a localiza, fapt care rezultă cum nu se poate mai clar din context.

Am preluat predarea cursului de *Istoria limbii române literare* și, cum nu aveam nici un fel de bibliografie pentru alcătuirea lui, am început să citesc tot felul de texte, din toate epocile existenței limbii noastre, și să-mi fixeze coloanele de susținere ale clădirii pe care îmi puseseam în gând s-o înalț.

Din unele afirmații întâmplătoare ale filologilor din trecut, am început să desprind câteva idei privitoare la ceea ce s-ar putea numi limbă literară, iar din textele vechi, din cele populare și din literatura secolului al XIX-lea, în special, am început să întrezăresc drumul pe care această limbă l-a parcurs din perioada celor mai vechi texte românești existente, din secolul al XVI-lea pînă la jumătatea celui de al XX-lea în care mă aflu.

Primele idei referitoare la limba literară aveam să le exprim într-un scurt articol despre limba scrierilor lui Const. Negruzzi, publicat în revista „Cum vorbim”, 1949, nr. 6, p. 12-14.

În 1954 am scris un articol mai mare; îl criticam pe Dan Deșliu pentru modul nesatisfăcător în care utiliza limba în poemul „Minerii din Maramureș”, iar un an mai târziu semnam, în Analele Universității „Al.I. Cuza” din Iași, un articol reparator în apărarea lui Timotei Cipariu, socotit, mai înainte, ca un reacționar.

Anul 1955 a fost hotărîtor pentru activitatea lingviștilor ieșeni. Am publicat, atunci, două articole mai mari, amîndouă în revista academică „Studii și cercetări lingvistice”, unul intitulat *Mihail Sadoveanu, maestru al limbii literare*, reprodus în volumul al doilea al cărții mele *Studii și portrete*, Iași, 2002, pag 53-81, iar celălalt, *Despre însemnătatea cercetărilor dialectale*, inclus în sumarul acestui de al IV-lea volum din *Studii și portrete*.

În anul 1957 am publicat în AUI, secția a III-a, studiul *Originea și dezvoltarea limbii române literare*, iar de atunci pînă în momentul de față numărul contribuțiilor personale din acest domeniu a crescut an de an.

Cînd am luat hotărîrea de a începe cercetările dialectale în zona Fălticenilor, am avut în vedere și faptul că numeroșii bejenari ardeleni, din secolul al XVIII-lea, s-au stabilit în această parte a Moldovei, cum se poate dovedi nu numai prin numeroasele regionalisme ardelenesti, ci și printr-o serie de nume proprii ca *Ardeleanu*, *Ungureanu*, *Someșan*, *Nimigean*, *Vărărean* și multe altele, ori prin numirea unor porțiuni de sate: *Monorăni*, din localitatea Boroaia. Mi-am putut explica atunci de ce prin satele din jurul Fălticenilor unele cuvinte, ca *picior*, de exemplu, se prezintă în diverse variante formale; peste forma de bază, obișnuită în partea locului, s-au suprapus altele, aduse de diverși bejenari veniți din Transilvania. Pe baza unor asemenea suprapuneri, Vasile Țîra a putut conchide, spre exemplu, că strămoșii locuitorilor din Tătărăuși erau originari din unele sate din sudul Bistriței, Gledin și Ardan.

Despre bejenarii ardeleni așezați în nordul Moldovei și în Bucovina am găsit unele informații în cercetările istoricului bucovinean Ion Nistor ori în unele scrisori pe care le-am primit din partea unor colegi de generație, printre care îl pomenesc pe poetul D. Florea Rariște, originar din Ilișeștii lui Simeon Florea Marian, care îmi scria la 28 iulie 1950 din Valea Vinului: „Sînt în concediu și ca atare îmi petrec cele 25 de zile (adică le-am petrecut) la Casa de Creație a Scriitorilor, în Valea Vinului, aproape de

Ineu. Probabil că aceste împrejurimi îți sînt cunoscute; ele fac parte doar din pămîntul tău natal...

Am în lucru două monografii: 1. *Viața și opera lui Simeon Florea Marian* (de care, cum știi, mă ocup de mai bine de zece ani și care sper să fie gata de tipar în cursul acestui an) și 2. *Monografia satului Ilișești. În privința acestei ultime lucrări, mi-a fost de mare folos petrecerea mea de acum în ținutul Năsăudului. În comuna Ilișești se folosește pînă la identitate graiul din Năsăud, care, pe lângă documentele istorice, confirmă, o dată mai mult, migrația ardelenilor în Moldova, migrație care prin secolul al 18-lea ia proporția unui adevărat nou descălecat”.*

Pentru limba literară, în formare, sînt foarte importante cărțile apărute în secolul al XIX-lea, și mai ales cele dintre 1800-1860, cînd are loc așa-numitul *război al limbilor*. Este perioada în care limba noastră se maturizează, cînd vocabularul ei se îmbogățește și se mlădiează pe baza introducerii masive a neologismului. Dar drumul nu duce numai înainte, cum s-ar fi așteptat unii. După traducerea aproape modernă a cărții *Ahilefs Laskiro*, realizată de Iordache Slătineanu (1797), urmează o serie de cărți care lasă impresia că ar fi apărut mai degrabă în secolul al XVIII-lea, decît în al XIX-lea. Ea anticipează, însă, *Caracterurile* lui Barbu Paris Mumuleanu (1825), carte care interesează și sub aspectul caracterului limbii, nu numai sub cel literar, și *Genoveva de Brabant*, a lui Grigore Pleșoianu (1838), pentru ca după 1840, în traducerile lui I.D. Negulici, ale lui Simion Marcovici și ale altora, limba română literară să se descătușeze definitiv, împotriva boierimii ruginite care reprezenta influența grecească, în limbă, greoaie și învechită.

În această perioadă apare, în Moldova, curentul istoric-popular de la „Dacia literară”, una dintre cele mai importante verigi spre nașterea și consolidarea limbii literare moderne. Acuma apare prima capodoperă a prozei noastre literare, *Alexandru Lăpușneanu*, de Const. Negruzzi, în care limba vorbită în epocă se întărește printr-o îmbinare fericită a elementelor arhaice cu cele regionale și cu cele populare.

Neologismul utilizat, în chip inspirat, de Vasile Alecsandri, în proza sa și mai ales în notele de călătorie, ridică limba noastră la un nivel capabil să exprime toate sentimentele și ideile timpului. Iar după apariția nuvelor lui Odobescu și a celebrului său *Pseudokineticos*, putem spune că războiul limbilor se încheie. A ajutat la realizarea acestui deziderat și

poezia populară, dezgropată de Vasile Alecsandri și pusă în lumină, pe plan teoretic, de Alecu Russo.

Neologismul devenise, după 1840, atât de frecvent, încât scriitorii simțeau nevoia să-l explice în context ori în note speciale plasate în josul paginii.

În același timp, s-a simțit nevoia publicării unor dicționare speciale în vederea explicării neologismelor:

1. I.D. Negulici, *Vocabularu romanu de tote vorbele străbune priiimate pînă acum în limba romana, și de tote quelle que suntu a se mai priimi înainte, și mai allesu în sciinte*, București, 1848.

2. T. Stamatî, *Dicționăraș românesc*, 1851, ediția a II-a 1856, în care se compară amestecul de cuvinte din limba noastră cu costumul cuiva care ar avea curiozitatea să îmbrace „bucăți de straie din deosebite epohe și țări”:

„Ce ați zice dacă vi s-ar înfățișa acum, într-o soțietate, o persoană îmbrăcată cu niște vestminte din mai multe bucăți de straie din deosebite epohe și țări? așa d.e. acoperemîntul capului să-i fie din o bucată de *cealma*, o bucată de *chivără*, alta din *pălărie*, alta din *coif*. Straiele: o mînică de *cațaveică*, alta de *surtuc*, gulerul de *mundir*, coșul de o *malotea*; o poală de *giubea* și alta de *anteriu*. Pantalonii: un crac de *șalvari* și altul de *ițari*; în picioare o *ciobotă* giumătate de *vacs* și giumătate de *glanț*, iar alta un *iminiu* și așa mai departe toate celelalte straie. Desigur că nu v-ați putea ține rîsul privind o așa pestrițatură.

Ei bine, tocmai așa începusem a păți și noi cu limba noastră.” (ediția a II-a, 1856, p. I-II)

În 1954, într-o recenzie a *Țiganiadei* (ediția Jack Byck), am putut constata că I. Budai Deleanu, care n-a avut alte modele de poezie cultă în afară de *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei (1673), a înțeles să-și fundamenteze limba poetică pe graiurile populare de pretutindenî, nu numai pe cel din Hunedoara copilăriei lui, și așa vor proceda toți creatorii care au venit după apariția lui.

Puțin mai târziu, Eminescu, Creangă, Caragiale și Coșbuc ridică limba noastră literară la rangul de limbă artistică, la nivelul oricărei limbi de mare cultură din Europa. Eminescu, Coșbuc și Sadoveanu reușesc să îmbine și să pună să stea alături cuvinte care nu s-au mai găsit niciodată în vecinătate, unul cu altul, de la începutul lumii. Arhaism și regionalism duc casă bună cu limba realizată pînă atunci și, pe lîngă toate epocile istorice care stau în atenția marilor creatori, ei își extrag materialul necesar din

graiurile de pretutindeni, de pe întregul teritoriu al limbii noastre. În felul acesta este asigurată și consolidată unitatea limbii noastre literare. Nu putem cita nici un singur scriitor adevărat care să se mulțumească numai cu ce-i putea oferi graiul său matern.

Toate studiile și articolele din volum poartă data elaborării și publicării lor în diverse periodice. Ele sînt reproduse, în volum, în exact forma în care au fost publicate la data respectivă. Doar în două cazuri mi-am permis să aduc ușoare completări bibliografice.

Un moment important în istoria limbii române literare: *Noul Testament de la Bălgrad (1648)*

La numai cinci ani după imprimarea, la Iași, a *Cazaniei* lui Varlaam, una dintre cele mai importante cărți din toată literatura noastră veche, apăsarea, în centrul Transilvaniei, o altă traducere menită să facă epocă în limba română literară: *Noul Testament de la Bălgrad*, din 1648, în care se ridică, pentru prima dată, probleme teoretice importante, cum este aceea a unității limbii, a circulației cuvintelor ori a neologismelor. Iată, pe scurt, ideile traducătorilor, exprimate în *Predoslovie către cetitori* (nepaginată).

„Aceasta încă vă rugăm să luați aminte că rumânii nu grăiesc în toate țările într-un chip, încă neci într-o țară toți într-un chip; pentr' aceea cu nevoie poate să scrie cineva să înțeleagă toți grăind un lucru unii într-un chip, alții într-alt chip: au veșmînt, au vase, au altele multe nu le numesc într-un chip. *Bine știm că cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sînt buni carii împlă în toate țările, așa și cuvintele acele sînt bune carele le înțeleg toți. Noi drept aceea ne-am silit, de în cît am putut, să izvodim așa cum să înțeleagă toți, iar să nu vor înțelege toți nu-i de vina noastră, ce-i de vina celuiia ce-au răsfiat rumânii priîntr-alte țări, de ș'au mestecat cuvintele cu alte limbi de nu grăiesc toți într-un chip*”.

„De aceasta încă vom să știți, că vedem că unele cuvinte unii le-au izvodit într-un chip, alții într-alt. Iară noi le-am lăsat cum au fost în izvodul grecesc, văzînd că alte limbi încă le țin așa, cumu-i *synagoga*, și *publican*, și *gangrena*, și *pietri scumpe*, carele nu să știu rumânește ce sînt; nume de oameni și de lemne, și de veșmente, și altele multe, carele nu să știu rumânește ce sînt, noi încă le-am lăsat grecește, pentru că alte limbi încă le-au lăsat așa”.

Spre deosebire de secolul al XVI-lea, cînd toate tipăriturile noastre sînt concentrate în Transilvania, la Brașov, Orăștie și, probabil, la Sibiu, o sută de ani mai tîrziu, centrul de greutate se mută cînd la Iași, cînd la

Bălgrad, când la București, subliniind, prin însuși acest fapt, rolul tuturor provinciilor istorice românești la formarea limbii literare.

Prin calitățile deosebite ale acestei cărți, prin claritatea și fluenta frazei, prin felul în care traducătorul se orientează spre limba populară și știe să pună măsură în întrebuintărea tuturor elementelor străine care constituiau „moda” acelei vremi, Noul Testament ne lasă impresia că nu ne găsim numai la 67 de ani de la apariția ultimelor tipărituri ale lui Coresi, ci la o distanță mult mai mare. Ca și în cazul *Cazaniei* lui Varlaam, trebuie să vorbim și aici de un talent neobișnuit al traducătorului, de vreme ce textul acesta va fi luat ca model de mulți alții, mai târziu, sau chiar „împrumutat” fără modificări importante de o serie de cărturari care i-au urmat.

Aproape toți specialiștii care s-au ocupat de limba și literatura română veche au constatat nu numai marile apropieri între *Noul Testament* și *Biblia* de la București (1688), ci și măsura în care traducătorii acesteia din urmă și-au însușit multe pasaje și le-au înglobat în propriul lor text.

La această constatare generală, aș mai adăuga un lucru, poate chiar mai important. Urmărind, paralel, cele două texte, cu scopul de a pune în lumină măsura în care unul depinde de celălalt, ești adesea impresionat de superioritatea unor lecturi din primul față de cel care îi urmează la exact patruzeci de ani. Cuvinte izolate, expresii sau fraze întregi pledează în sensul acestei superiorități. Nu-i nevoie să mai spun că în alte cazuri, cu siguranță destul de numeroase, situația se prezintă exact invers, așa cum este de presupus, dacă avem în vedere nu numai legile evoluției unei limbi literare, ci și faptul că *Biblia* de la București este, mai mult decât sigur, o operă de colaborare, o traducere izvorâtă din mintea și din strădania mai multor cărturari, nu numai a unuia singur, cum se mai presupune, pînă astăzi, că stau lucrurile în cazul *Noului Testament*.

Dar presupunerea la care ne referim este destul de șubredă. Dacă luăm în considerație afirmațiile din prefața dedicată principelui Transilvaniei, Gheorghe Racoți, cu ajutorul căruia s-a și tipărit această carte, nu putem neglija faptul că, la traducerea ei, au ostenit „preuți cărturari și oameni înțelepți”. Este de presupus că, în general, traducerile religioase nu se datoresc unei singure persoane, că, de la traducerile coresiene pînă la ultima ediție a *Bibliei*, acest procedeu se aplică, cu puține

excepții, în toate cazurile.¹ Specialiștii sînt oarecum de acord cu acest lucru, cînd e vorba de cărțile tipărite de Coresi și, într-o oarecare măsură, cu *Biblia* de la București (1688), ca să nu mai vorbim de *Palia* de la Orăștie, în cazul căreia ne sînt cunoscuți, nominal, traducătorii respectivi. Noi credem că problema trebuie pusă în forma aceasta și cînd e vorba de *Cazania* lui Varlaam, de *Noul Testament* ori de numeroasele traduceri ale lui Antim Ivireanu.² Este greu de admis că acest „străin” pripășit în Muntenia și-ar fi putut însuși limba română în așa măsură, încît să depășească, pe planul întrebuițării ei, tot ce s-a scris pînă atunci. Este mult mai acceptabilă ideea că traduceri puse pe seama lui au fost făcute de cărturarii de care era înconjurat marele mitropolit și el numai a patronat, cum se întîmplă pînă astăzi, aceste traduceri, și a sprijinit tipărirea lor.

Cu toată superioritatea traducerii de la Bălgrad, față de tipărișurile coresiene, limba ei stă, încă, sub semnul unei varietăți de forme și de cuvinte care nu se datoresc atîta lui Simion Ștefan, cît epocii în care apare această carte. Sîntem, doar, abia în cel de al doilea secol din care ni se păstrează traduceri românești de texte religioase. În același timp nu trebuie să neglijăm faptul că fiecare traducere nouă aduce, față de cele precedente, nu numai elemente pe care le impune progresul în limbă, ci și o serie de particularități pe care fiecare cărturar le împrumută din graiul provinciei natale. Tradiția, pe de-o parte, elementele noi, pe de altă parte, sînt și aici, ca în oricare disciplină, forțele în acțiune de care depinde locul pe care îl ocupă fiecare text în dezvoltarea limbii noastre literare. Nu uităm, se înțelege, calitățile personale ale traducătorului sau ale scriitorului, simțul înnăscut pentru limbă, puterea de creație etc.

Oarecare nesiguranță manifestă traducătorii *Noului Testament* în folosirea formelor de genitiv-dativ a substantivelor și adjectivelor feminine, la singular, unde întîlnim atît variante de tipul *aceștii* (rude rele); spune noao pilda neghinelor *ceii* holde, cît și *cărariei*, *dreptăției*, *giudecăției*, *lumiei*,

1. În ce ne privește, considerăm opere individuale traduceri ale lui Dosoftei (în frunte cu *Psaltirea în versuri*) și pe cele ale lui Samuil Micu.

2. În *Istoria limbii române literare*, I, 1961, academicianul Al. Rosetti și B. Cazacu pleacă de la aceeași idee că traducerea *Noului Testament* este operă de colaborare (p. 82, nota 4). Cf. și ediția a II-a, p. 104. Iar, mai înainte, Ștefan Ciobanu, în *Istoria literaturii române vechi*, I, București 1947, p. 286, spunea: „De sigur că mitropolitul Simion Ștefan, care a fost un om cu multă dragoste de carte, dar care n-a fost un erudit, a avut colaboratori cu știință de carte, a avut cunosători de limbă greacă, slavă și poate ebraică”.

morții, mulțimeei (al. de *mulțimei!*). Variantele impuse în limba literară sînt, însă, bine reprezentate și ele: *casei, giudecății, împărăției, lumii, mării* (tale), (în mijlocul) *mării, morii, nașterii, nopții* etc. Puternica influență a limbii vorbite duce, adesea, la variante ca: *bogății, Gheenii* (alături de *Gheenu!*), *împărății, mării* (tale), (sîngle) *Zaharii*.

Și în privința vocativului constatăm deosebiri față de ceea ce cunoaștem din limba secolului al XVI-lea, ba chiar față de ceea ce am întîlnit în *Cazania* lui Varlaam. Cu toate că persistă încă forme arhaice, de tipul: *credincioase, farisee oarbe, învățătoare, nebune, oame, soațe* (pentru *soțule!*) este relativ bine reprezentat și vocativul în [u]le, în cazul substantivului *învățător*, care la Coresi, spre exemplu, ca și la Varlaam, se întîlnește numai sub forma veche, în vreme ce în *Noul Testament* predomină forma actuală (*învățătorule!*). Să ne oprim la două exemple de vocativ arhaic, mai întii:

Atunci răspunsăru uii de în cărțulari și farisei zicînd: *învățătoare*, vom de la tine să vedem sămn (16).

Și iaca vare cine, apropiindu-se, zise lui: *învățătoare* bune, ce bine voi face ca să aibu viața vecilor? (25) și altele, cîteva, dintre cele care au rămas în limba română literară:

Și trimisără la el ucenicii lor cu slugile lui Irod, zicînd: *învățătorule*, știm că ești drept și în calea lui Dumnezeu în dreptate înveți... (29).

Iară răspunzînd Iuda, cela ce-l vindea pre el, zise: au, doară, sînt eu, *învățătorule?* (35).

Și numai cît venind la Isus, zise: bucură-te, *învățătorule*, și-l sărută (35 v).³

Și era el în fundul corabii, dormind pre un căpătii, atunci-l deșteptară și ziseră lui: *învățătorule*, au nu bagi samă că perim? (46).

Dintre formele nedefinitivate, încă, în limbă, ne atrag atenția cele ale numeralului ordinal. Pe la mijlocul secolului al XVII-lea erau, se vede, curente variantele neliterare de tipul al *doile, al treile, al șasele, al șaptele, al noaole* etc. și chiar *al patrul* (în loc de *al patrulea!*):

„Și luo și *al doile*, și aceasta încă⁴ muri fără feciori. După aceea o luo și *al treile*, așijderea pînă la *al șaptele* nu lăsară feciori și muriră (97): Iară den

3. În *Noul Testament*, nu sînt marcate paginile, ci numai filele. Din cauza aceasta, notăm cu cifră simplă prima pagină a fiecărei file (pe cea fără soț) și cu un v (verso!) cifra care indică pagina a doua a filei.

4. Să se observe cum acest cuvînt apare într-o accepțiune cunoscută, pînă astăzi, graiurilor de peste munți (= „de asemenea”).

al șasele ceas întunearec fu preste tot pământul, pînă la al noaole ceas (102). „Auzi și Irod, al *patrul* domnitoriu, ceale ce fură de el toate”. (79 v).

După forma, curentă în epocă, al *cincile*, traducătorii *Noului Testament* recurg, la un moment dat, și la al *cincilesprăzeace* (69), unde articolul respectiv se aplică lui *cinci*, la mijlocul cuvîntului, nu ca astăzi la sfîrșitul lui. Asemenea cazuri erau cu totul singulare și au, pînă la un punct, caracterul unor creații personale. Le mai întîlnim, totuși, în aceeași vreme, în *Pravila* lui Vasile Lupu (*cinciasprezeace*) și în *Îndreptarea legii* (*cinceasprezeace!*)

Dativul format cu prepoziția *a* se bucura și el de oarecare răspîndire: „și să arătară *a mulți*” (38). În ediția din 1885 a *Codicelui voronețean*, unde sînt publicate, împreună, trei texte vechi, găsesc următorul pasaj caracteristic, din Noul Testament: „Și agiutat cu agiutoriul lui dumnezeu, pînă în ceastă zi, stau mărturisind acestea *a mic* și *a mare...* (81). În *Codicele voronețean* avem: „mărturisesc *micilor* și *marilor*”, iar în *Biblia* de la București: „mărturisind *la mic* și *la mare*”.

Frecvența întrebuițare a lui *pre*, la acuzativ, dovedește contactul strîns al traducătorilor cu limba vorbită:

„Cinstește *pre* tatăl tău, *pre* muma, și iubește *pre* prietenul tău, ca însuși *pre* tine” (25); „Atunci merseră fariseii făcînd sfat, ca să-l prindză *pre* el în cuvînt” (29); „Și dzise lor: al cui iaste acest chip și scriitura ce e *pre* el?” (29); „Că să va scula o limbă *pre* altă limbă și țara (sic!) *pre* țară”. (30 v). Trebuie observat că ultimul exemplu nu poate fi imaginat fără *pre*.

Deși întîlnim, încă, forme de plural învechite, la substantivele neutre, ele sînt totuși mai rare în comparație cu ceea ce găsim în alte texte contemporane și, cu atît mai mult, în cele din secolul al XVI-lea. Iată cam tot ce am putut nota, în urma unei lecturi speciale a primelor cincizeci de file ale ediției din 1648: *ceriure*, *cuibure*, *darure*, *duhure*, *lanțure* (al. de *lanțuri!*), *locure*, *mărgăritariure*, *neamure*, *pature*, *rîure*, *stihure*, *trupure*, *vînture*. La acestea se poate adăuga și femininul *dzacealure* (39 v), care ar constitui o primă confuzie, după cîte putem spune în momentul de față, pe linia amestecului de forme, de plural, în limba noastră, confuzie care va atinge punctul maxim în secolul a XIX-lea, odată cu pătrunderea masivă a neologismelor în limba română. Nu-i imposibil să ne găsim, de fapt, în fața unei „creații” individuale și nu a unei forme care avea o circulație mai largă, în epocă.

Variantele literare ale formelor în discuție ne întâmpină mai des. Lucrul acesta pledează, iarăși, spre o orientare mai sigură, a traducătorilor, către limba vorbită, pe care se vede că o stăpîneau foarte bine. Oricum, impresia celui care urmărește relativ atent limba din *Noul Testament* este aceea că formele arhaice de neutru sînt în scădere, pe punctul de a fi înlăturate din rîndul normelor literare.

Sînt relativ numeroase formele pronominale și adverbiale care mai apar întărite cu particula *-și*: *acii[a]ș* (19, 42, 42 v, 46), *atunceaș* (42, 43, 43 v, 45, 46 v, 37, 48 v, 49), *cineș* (34 v), *eiș* (11, 22, 42 v, 45, 49), (de) *eluș* (45 v), *loruși* (76), (cu) *putereaș* (42), (în) *sineș* (15), (în) *trupuș* (47) etc.

Numărul elementelor slave cărturărești, ca și al grecismelor, este sensibil redus nu numai față de situația existentă în textele din secolul al XVI-lea, ci chiar în raport cu ceea ce întîlnim la cărturarii moldoveni Varlaam și Dosoftei. Notăm, printre altele: *gubav* „lepros” (12, 14), *gubăvie* „lepră” (10), *opăci*, „înșela, amăgi” (7, 30 v, 31) *oțapoc* „pai” (9), *pesti* „întîrzia” (32 v), *poroboc* „copil” (2, 14, 21, 23, 25, 27), *poroboacă* (47), *porobocie*, *posledui* „a cerceta, a examina, a colaționa,, *săblăzni* „supăra” (7), *șterc* „gunoi, pai” (9).

Tot influenței slave se datorește și confuzia între diatezele verbelor. Ni se pare important faptul că, întocmai ca în *Cazania* lui Varlaam, verbul care se „pretează” la această confuzie este *posti*: „Iară ucenicii lui Ioan și a fariseilor *să postiea*; veniră și dziseră lui că ce ucenicii lui Ioan și a fariseilor *postescu*, iară ucenicii tăi *nu postesci*” (43); „Iară ei zisără: derept ce ucenicii lui Ioan *să postesc* ades, și rugăciuni fac, așijderea și ai fariseilor, iară ai tăi mănîncă și beau? Iară el zise lor: nu puteți face pe fiii nuntei pînă iaste mirele cu ei *să postească*. Ce vor veni zilele cînd se va lua de la ei mirele, atuncea *vor posti* în zilele acealea”. (73 v)

Relativ puțin numeroase sînt și arhaismele propriu-zise, în traducerea de la Bălgrad, din 1648. Constatarea aceasta duce, indirect, la concluzia că ne găsim în fața unei lucrări în care a fost pusă la contribuție, în primul rînd, limba vorbită a vremii, în special aspectul ardelenesc al ei. Cele mai caracteristice dintre arhaisme par a fi: *agru*, *auă*, *blămaț*, *fur*, *fuși*, *neca* (= omorî, pieri), *pasă*, *rost* (= gură), *spre* (cu înțelesul lui *asupra*, *împotrivă*), *stîlpare*, *zgău* (= pîntece): „Iară *agru*l iaste lumea, sămînța cea bună, aceștia sînt fiii împărățiii” (18); „că s-au copt *aua*...” (314); „*blămaț* în sate și în orașe ce-s mai aproape” (42); „Iară aceasta să știți,

că de are ști stăpînul casei în care ceas va veni *furul*, are preveghia și n-ară lăsa să-i sape casa lui” (32 v); „Și răspunzînd Isus zise lor: ca la un tălhar ați ieșit cu arme și cu *fuști* să mă prindeți” (66); „Și alta căzu între spinii și crescînd spinii cu ea o *necară*” (77 v); „*pasă* în casa ta, cătră ai tăi” (46 v); „nemică nu răspunzi, la acestea ce mărturisesc aceștia *spre tine*” (36) „Și face *stilpări* mari, cît pot supt umbra lui păsările cerului să sălăstuiască” (45 v.); „Că va fi mare înaintea domnului, și vin și sichera nu va bea; și să va împlea de duhul sfînt încă de în *zgăul* mamei lui” (65 v).

Lipsa elementelor slave cărturărești și a celor grecești ar fi de așteptat să fie compensată de cuvinte de altă origine, ungurești să zicem, din moment ce traducerea a fost efectuată și tipărită în Transilvania. Dar situația nu se prezintă așa. Numărul elementelor împrumutate ori formate pe baza influenței limbii maghiare este, și el, foarte mic (*beteag, chelșug, furtușag, filer, hitlean* (și *hiclean!*), *holdă*).⁵

Așa sînd lucrurile, nu mai putem fi surprinși de faptul că în locul unor termeni de origine slavă sau grecească, din alte texte, traducătorul recurge la cuvinte formate pe terenul limbii noastre, prin calc: *popa cel (mai) mare, mai marii popilor* etc.,⁶ care sînt, de fapt, curente și în textele anterioare.

Prin forța lucrurilor, numărul neologismelor este redus în limba din secolul al XVII-lea. Am notat, în *Noul Testament*, doar *căpitan, gangrena, stadié* (= 125 de pași!), *teatron, piaț* (în locul și alături de tîrg!), la care s-ar mai putea adăuga altele cîteva.

5. Nu cred că asemenea elemente, alături de altele pe care le întîlnim în această traducere, trebuie explicate printr-un original unguresc, pe care l-ar fi avut la îndemînă traducătorii, împreună cu versiunile grecească, slavă sau latinească de care se pomenește în prefață, cum presupune I. Bălan, în *Limba cărților bisericești* (Blaj, 1914), p. 138. În forma aceasta, am putea explica unele elemente latinești, necunoscute nici textelor anterioare, nici graiurilor ardelenesti. Cuvintele de origine maghiară sînt, în general, din rîndul celor cunoscute în vorbirea din Transilvania și, prin urmare, se explică numai prin originea locală a traducătorilor; nu este nevoie să presupunem și un original maghiar de la care ar fi putut pleca ei. Nu ni se pare lipsit de importanță faptul că întîlnim, în această traducere, pe *cuget* (73, 77, 81, 82 v, 83 v. 104 etc.), de origine latină, și nu apare *gînd* (unguresc!), împotriva influenței puternice a limbii vorbite. Tot așa îl întîlnim pe *cugeta* (73, 85, 96), în locul lui *gîndi*.

6. Și Vasile Radu și Gala Galaction, în *Biblia sau dumnezeiasca scriptură a vechiului și a noului testament*, București, 1938, folosesc, uneori termenul mai *marii preoților* (v. p. 1130, 1132). Dar la ei nu mai este vorba de ezitarea în folosirea unui cuvînt de origine străină, cu care n-ar fi fost familiarizați, ci de respectarea unei tradiții pe care au impus-o, foarte probabil, tocmai traducătorii *Noului Testament*.

Fiind prima mențiune a cuvîntului *teatru*, în limba română, nu-i de mirare că el își păstrează fonetismul grecesc și că a putut atrage, după el, și pe *testament*, care apare, la forma articulată, *testamentomul* (99). În textele anterioare, cum sînt *Codicele voronețean* și *Praxiul* lui Coresi, se folosește cuvîntul de formație românească *prăvire*,⁷ iar în *Biblia* de la București (1688), *priveală*. Ultimul cuvînt revine într-o serie de texte de mai tîrziu și-l vom întîlni, pe scară mai mare, în opera lui Sadoveanu, unde apare cu un sens mai larg de *priveliște*, spectacol etc. Dar prima lui mențiune, cu acest sens, pare a fi tocmai aceasta din *Biblia* de la București. Cuvîntul se întîlnește, se înțelege, și în alte texte vechi, ca în *Didahiile* lui Antim Ivireanul: „Iar de ne trebuie să ne .adunăm pe la hore, ca să privim, mai bună horă decît aceasta a besericii și mai frumoasă *priveală* și mai cuvioasă adunare nu socotesc nici cunosc a fi alta decît aceasta”.⁸

Un alt cuvînt care trebuie menționat aici este *urător*, care i-a atras atenția lui Ovid Densusianu, *Limba română în secolul al XVII-lea* (1935-1936),⁹ pagina 113:

„O formă cunoscută și astăzi, dar întrebuițată cu alt înțeles, e *urător*. E glosat astfel: care e grăitor sau procatăr. În pasajul latin corespunzător apare *orator*. Simion Ștefan, găsind în textul *Bibliei* acest cuvînt, și-a zis că orator seamănă cu derivatul românesc din *ura* și fără ezitare a pus forma românească *urător* ca să redea semnificația formei latine. E, deci, un caz curios de cuvînt existent, căruia i s-a transpus o noțiune neologică sub influența latină”.

Să ne mai oprim la cîteva cuvinte care pot interesa pe specialist, fie sub aspectul lor formal, fie sub cel al înțelesului lor. Remarcăm, mai întîi, o formă verbală, substantivizată, mai tîrziu, *audzire*, pe care o întîlnim alături de *audzitul*:

„Și dzise lor: cine are urechi de *audzire* să audză”. (45 v); „Să are cineva urechi de *audzire* să audză.” (50); dar: „cu *audzitul* veți audzi și nu veți înțelege, ci căutînd veți căuta¹⁰ și nu veți vedea” (16).

7. Pe care îl întîlnim, o dată, și în *N. T.*: „Și toată mulțimea care venise la acea *previre*, văzînd carele fură, ucigînd piepturile lor să-ntoarsără”, 102 v).

8. Antim Ivireanul, *Predici*, Editura Academiei, București, 1962, p. 142. Cf. și *Opere*, 1972, p. 72-73.

9. E vorba de un curs litografiat!

10. Verbul acesta, sinonim cu *a privi*, dar, negeneralizat în limbă, ne transpune într-un mediu propriu regiunilor de peste munți și anume în zona subdialectului crișean, întocmai ca formele de condițional-optativ de tipul *are ști*, *are priveghea*, păstrate tot numai în Crișana.

Ovid Densușianu, în cursul citat ceva mai sus, relevă prezența în Noul Testament a unui unguirism, *leșuț* cu varianta *aleșuț* din care a rezultat, pe terenul limbii române, un *leșuitor*, nemaicunoscut, după părerea sa, în limba de azi. Verbul acesta avea înțelesul de „a sta la pîndă”. Iată, după ediția *Codicelui voronețean*, contextele în care apar aceste cuvinte:

„Și acoloa petrecînd trei luni, vrînd să meargă el în Siria, pusără lui jidovii *leșuitori*, iară el gîndi să să întoarcă pre în Machedonia”. (p. 15);

„Iară tu nu-i crede pre ei, că-l *aleșuiesc* dentru ei bărbați mai mulți de patruzeci, carii s-au giurat că nece vor mînca nece vor bea, pînă nu-l vor omorî pre el”, (p. 53-55);

„Iară dacă-mi deaderă de scire că jidovii *leșuiesc* după el, numaidecît trimeș pre el la tine, lăsînd și pîrșilor să au ceva împotriva-i spuie înaintea ta, *să fii sănătos*” (p. 57).¹¹

„Pohtind să le facă voia împotriva lui, să-l cheme în Ierusalim, puind *leșuitori* să-l omoare pre el pre cale”, (p. 67).

11. Ultimele cuvinte dau impresia unui sfîrșit de scrisoare; se vede influența stilului vorbit. Exemplul la care ne-am oprit aici are, cum vom vedea ceva mai jos, atît el, cît și unele derivate ale sale, o circulație ceva mai largă. Chiar *N.T.* ne mai pune la dispoziție și alte exemple: „Deaca zise ale aceastea, lor, începură cărtularii și fariseii tare a-i sta lui împotriva, și a-l îndemna pre el de multe să grăiască, *aleșuindu-l* și cercînd să vineaze ceva de în gura lui, ca să-l pîrască” (85); „Derept aceea luînd aminte pre el, trimisără leșuitori, carii se făcea pre sine a fi derepți, ca să-l prinză pre el în cuvinte, ca să-l dea pre el împărății și puterii deregătorului” (96 v); Verbul *leșui* este atestat și în *Psaltirea șcheiană* (v. Candrea II, 428), în *Cazania*, lui Varlaam (ed. Byck, 335, 372) și în *Psaltirea în versuri*, a lui Dosoftei (ed. Bianu, 33, 180). În *Psaltirea șcheiană*, întîlnim și pe *leșuitoră*, cu înțelesul de *pîndă* (*Ibid.*, 428).

Substantivul *aleș* apare la un scriitor din secolul nostru, I. Agîrbiceanu, în *Opere*, I, p. 42: „Leșiai cu măciuca ferecată în drumul mare, te puneai în *aleș*, și cînd trecea vrîrul cu punga groasă, cu burta roată, cu trei bărbii, ieșiai de unde te ținea pămîntul și-l trăzneai în numele tatălui”. În volumul al șaselea de *Opere*, Agîrbiceanu folosește varianta fără *a-* a acestui substantiv: „Întîi a voit să-mi ia mireasa, a împușcat din leș noaptea după noi, cînd ne întorceam de la cununie” (p. 229), iar în *Licean... odinioară* (București, 1939), p. 207, întîlnim pe *aleșuire*: „Scăpat de *aleșuirile* care în copilărie atacă direct, neîmbrăcate în nici un mister, în nici un fel de poezie, – fiind cu atît mai primejdioase nevinovăției, – Ionică Albu avu norocul să simtă existența sexului contrar abia la vîrsta de șaptesprezece ani, cînd conștiința acestei existențe nu mai era legată de nici o impuritate materială, ci se-apropia de el încărcată de vis și de poezie, de un fel de sfială și adorație, ca un mister”. În volumul al V-lea din *Opere*, în sfîrșit, ne întîmpină și verbul *aleșui*: „Dar cîteva mii de oameni se zbăteau, alergau, asudau, făceau planuri, combinații de unire și despărțire, se *aleșuiau*, se înșelau, mințeau cu seninătate, se urau și se propuneau...” (p. 522-523).

Prezența acestor cuvinte o semnalăm și în scrisul altui ardelean, de azi, Ionel Pop, atît în volumul *Îmi aduc aminte* (Cluj, 1972):

Tot O. Densușianu a semnalat, în același curs (p. 107), și prezenta lui *oțapoc*, pe care îl deriva din ucr. *otcúpok*:

„Dară ce cauți *ștercul* în ochiul fratelui tău, dară bîrna care-i în ochiul tău nu o ai aminte. Și cum zici fratelui tău: lasă să scot *oțapocul* den ochiul tău și iaca-i bîrna în ochiul tău. Fățarnice, scoate întîi bîrna de în

„Doar primăvara își aduce aminte de copitele ascuțite ale căprioarelor, – și pricina numai în el o căuta, *aleșuind* după vreun ied care aștepta ascuns să-și umple mama ugerul” (27); „Și nu avea nici dreptul jderului care *aleșuiește* și însângerează, ca să-și hrănească trupul făcut pentru *aleșuire* și vărsare de sînge” (129), cât și în *Întîlniri cu animalele*, ediția a II-a, București, 1972:

„Întelepciunea din bătrîni i-a învățat că în zodia foamei, când turmele de oi zac noaptea în țarcurile din sat, iar mînjii stanelor și juncanii ronțăie liniștiți în grajduri, vînătoarea de unu sau de doi, cu *aleșuiri* și apucări pe neștiute, prea puțină agoniseală aduce” (74-75)

Prima variantă, de la Agîrbiceanu, le era cunoscută și autorilor *Lexiconului budan* (v. p. 74), unde mai apar înregistrate și *aleșuie*, *aleșuire*, *aleșuitor*. Pentru *aleș*, *aleșuie* vezi, de asemenea, și alte dicționare ale limbii, noastre: CA, 36; Scriban, 86, care, amîndouă, trimit la formele fără *a-* (*leș*, *leșuē*). În schimb în *Vocabular româno-german*, compus și întocmit cu privire la trebuințele vieții practice de G.A. Polizu, doctor în medicină, învățit și cores de G. Bariț, dat în tipar și prevăzut de I.G. Ioan, neguțetor și membru al camerei comerciale și industriale, Brașov, 1857, nu sînt indicate decît formele cu *a-* (*aleș*, *aleșuē*, *aleșuire*, *aleșuitor*), toate la pagina 13, și nu se face nici un fel de mențiune în legătură cu variantele fără *a-*. Pe *aleș* îl găsesc și la Iulian Marțian, *Acte și documente* (în „Arhiva someșană”, nr. 6, 1926, p. 63).

Din DLRI, partea I, 1913, p. 113, vedem că *aleș* le era cunoscut și autorilor *Pravilei moldovenești*, după cum ni se dă un exemplu și din Teofil Frîncu și Gheorghe Candra, *Rotacismul la moși și istrieni*, București, 1886. Tot de aici aflăm că, prin Cîmpeni, cuvîntul are și sensul de „Rociu sau plasă de pescuit” (după Alexiu Viciu, *Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal*, București, 1906). Cînd e vorba despre derivate, verbul *aleșuē* singurul menționat în dicționarul pomenit, nu mai este urmărit, aici, sub *a*, ci se face trimitere la *leșuē* (II, partea II, p. 68), unde atît el, cît și substantivele *leșuială*, *leșuitură* ni se arată că sînt discutate, toate, sub *leș* (p. 164). Important este că, aici, se fac alte trimiteri în legătură cu existența cuvîntului în limba română, atît sub raport istoric (Anonymus Caransebesiensis, *Hronica lui Șincai*, Povățuirea cătră Economia de cîmp. 1806, etc.), cît și geografic (comuna Straja în Bucovina, județul Suceava). La toate acestea se mai poate menționa substantivul *aleșuire* la I. Bălan, *Limba cărților bisericești*, Blaj, 1914, p. 32: „Fiecare apoi a făcut rugăciunile misterelor sfîntei liturghii, după cum permitea răbdarea poporului și *aleșuirile* prigonitorilor”. Toate acestea duc la ideea că ne găsim în fața unor cuvinte relativ cunoscute, în graiurile din Transilvania, pînă în momentul de față.

În *Psaltirea în versuri*, a lui Dosoftei, mai apare, pe lîngă verbul *leșuē* (p. 33), și derivatul substantival *leșnic*, cu același înțeles de (loc de) pîndă, ca și *aleș*, *aleșuire*: „Ascuns să supune-n *leșnici* cu bogații ca să viclenească să nu simță alții” (p. 33); „Să pun *leșnici*, întînd lațuri și stau de vinează. Abia-mi rabdă bietul suflet încurcat să-l vază” (p. 184). În sfârșit, verbul *aleșui* îi era cunoscut și lui D. Cantemir: „Și încă-l pîzînd, pre sîrac să-l apuce *aleșuiaște*” (*Divanul...*, 1969, p. 203).

ochiul tău și atuncea caută de scoate oțapocul de în ochiul fratelui tău”. (N.T. p. 9).¹²

Și *rută*, sinonim al lui *mintă*, i-a reținut atenția lui Densușianu (p. 107-109). Explicația pe care o propunea el, însă, nu poate fi acceptată; cuvîntul nu e de origine slavă sau germană, ci e unguresc. Este cunoscut autorilor *Lexiconului budan* și continuă să se folosească în vorbirea din Transilvania.

Publican este sinonim al lui *vameș*, de mai tîrziu, care i-a luat locul în traducerea lui Gala Galaction.¹³

„Și fu cînd ședea în casa Lui, și mulți *publicani* și păcătoși ședea cu Isus, și cu ucenicii lui, că era mulți și mergea după el. Și văzînd cărtularii și fariseii pre el mîncînd cu *publicanii* și cu păcătoșii, dziseră ucenicilor lui că ce mîncă și bea cu *publicanii* și cu păcătoșii”. (N.T. 43).

Un cuvînt pe care nu-l mai cunoaștem astăzi, deși traducerea lui Galaction îl menține,¹⁴ este *raha*:

„Iară eu grăiesc voao că vare cine să mînie pre fratele său pren nemică vinovat este giudecătii. Dară cine ară zice fratelui său *raha* vinovat este săborului. Dară de-ară gice nebune, vinovat ieste focului Gheienului”. (N.T., p. 7) Sensul cuvîntului nu rezultă, prea clar, nici din context, nici din nota marginală: „ce să zșice tu om fără minte”. Constatarea aceasta este valabilă și dacă ne gîndim la reluarea cuvîntului de către Matei I. Caragiale, într-una dintre cele mai semnificative cărți ale prozei românești dintre cele două războaie mondiale, *Craii de Curtea-Veche*: „Atunci am înțeles însă pentruce i se strigase *raca*, mi-am dat seama cît de monstruos trebuie să fi părut și de străin desrobiților și feciorilor-de-lele ce se năpustiseră toți asupra-i ca să-l sfîșie și să-l nimicească”. (*Opere*, 1936, p. 110).

Un alt cuvînt, tot așa de puțin clar, este *speaie*, căruia îi va lua locul, mai tîrziu, *obroc*:

12. Să se observe apariția, în cadrul aceluiași citat, a lui *șterc*, care este sinonim cu *oțapoc*. În privința acestuia din urmă, remarcăm prezenta lui și la Cantemir, *Istoria ieroglifică*. I, 1965, p. 50: „ce precum se dzice cuvîntul, că nevinovăția unuia *oțapoc* stă în ochiul altuia”. Cf. și DA VII, p. 2-a, p. 383-384, unde nu ni se mai dau alte citate, dar, în schimb, se fac trimiteri la dicționarele mai vechi, începînd cu *Lexiconul budan* (1825), pînă la cel al lui Tiktin (1895-1925). Cuvîntul le era cunoscut și lui Candrea și lui Scriban și nu înțelegem de ce ei nu mai sînt citați în DA.

13. Vezi p. 1134.

14. Sub forma *racr* (p. 1103). Cuvîntul a rămas netradus în ediția franceză (*Les Seingneurs du Vieux-Castel*, Lausanne, 1969), p. 94, a cărții lui Matei Caragiale, citată imediat mai departe.

„Nece aprind făclia și să o puie supt *speaie*, ca în sveășnic și să lumine tuturor ce sînt în casă. Așa să lumineze lumina voastră înaintea oamenilor, ca să văză faptele voastre cele bune și să proslăvească pe tatăl vostru cela ce iaste în ceriure”. (6 v)

„Și dzicea lor: au doară făclia pentru aceea o aprindu ca să o puie supt *speaie* sau supt pat, au în sveășnic să o puie? Că nu iaste nece o ascunsă care a să nu să arate, nece ascunsă carea să nu vie la aiave”. (45 v)¹⁵

Alte cîteva cuvinte merită să fie menționate, mai ales că unele dintre ele nu mai apar în alte tipărituri vechi.

Din domeniul păstoritului, unde se refereau numai la oi, au intrat, în limba scrisă, cu modificări de înțeles, atît verbul *apleca*, cît și substantivul *aplecătoare*:

„Și întorcîndu-să Isus cătră iale, zice: fiicele Ierusalimului, nu plîngereti de mine, însă pre voi plîngeți și pre feciorii voștri. Că iacă vor veni zilele în care vor zice: fericite de ceale stearpe și zgăurele cealea ce n-au născut și fîțele care n-au *aplecat*”, (101 v).

„Iară vai de greoaelor și *aplecătoarelor* în aceale zile”. (30 v)¹⁶

„Iară vai de greoaie și *aplecătoare* în zilele acelea, că va fi nevoie mare în acest fînut, și mînie între oameni”. (98)

Dintre cuvintele cu caracter religios, intrate acolo din greacă, avem *avă*:

„Și zise, *avva* părinte, toate să pot ție. Treci de la mine paharul acesta”. (60 v)

Din ebraică, prin intermediul traducerilor anterioare celor românești sau, poate, chiar direct ni s-a transmis *ravvi*, „carele zice, *delver* (= de-l vei) tîlcui”, învățătoriu (106):

„Atunci, aducîndu-și aminte, Pătru zise lui: *ravvi*, iaca smochinul pre carele blăstămași, secă” (56); „Și viind, numai cît să apropie la el zise lui: *ravvi*, *ravvi*, și-l sărută pre el” (61); „Ce căutați? Ei ziseră lui: *ravvi*, unde lăcuiești?” (106); „Răspunse Natanail și zise lui: *ravvi*, tu ești fiul lui dumnezău, tu ești craiul lui Israil”. (106 v).

15. La Galaction avem, în amîndouă citatele respective, *obroc* (p. 1102 și, respectiv, 1137). Dar, în limba veche, cuvîntul se mai întîlnește la Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, 365.

16. În traducerea lui Radu și Galaction: „Vai de cele însărcinate și de cele ce vor *apleca*, în zilele acelea”.

Un cuvânt pe care nu-l mai întâlnim în nici un alt text vechi, de pînă la jumătatea secolului al XVII-lea, este *sicheră*, explicat într-o notă marginală prin „beură de beție”:

„Că va fi mare înaintea domnului și vin și *sechera* nu va bea”. (65 v).

În *Dicționarul limbii românești*, Iași, 1939, August Scriban îl derivă din ngr. *sikera*, pe care îl pune în legătură atît cu ebr. *sehar*, cît și cu lat. *sicera*, amîndouă cu înțelesul de „vin de fructe” (p. 1197, sub *sicheră!*). Din lat. *sicera* a rezultat fr. *cidre*, de care, apoi, este apropiat românescul *cidru*. La pagina 276 (sub *cidru*), sensul cuvîntului capătă un spor de precizare: „vin de mere sau de alte poame”. Ar fi interesant de știut dacă apariția cuvîntului în *Biblia* de la București (1688) se explică prin N.T. sau a fost luat, din nou, din limba greacă.

Nici *șofariu*, *șofărie* nu se întîlnesc decît sporadic în textele vechi: „Zise domnul: oarecine este *șofariu* drept și înțelept, carele îl pune domnul mai mare pre slugile sale, să dea în vreamă obrocul lor” (86 v); „Iară zise cătră ucenicii lui: era un om bogat, carele avea un *șofariu* și acesta fu pîrît la el că răsîpește avuția lui. Și chemînd pre el zise lui: ce auz aceasta de tine? Dă samă de dregătoria ta, că nu vei putea mai mult a fi *șofariu*. Zise întru sine *șofariul*: ce voi face că domnul va lua *șofăria* de la mine? A săpa nu poci, a cere rușine mi-e. Știu ce voi face, că dacă mă vor scoate din *șofărie* să mă primească în casele lor”. (90 v).

Ovid Densușianu, în cursul menționat (p. 107), semnalează prezența cuvîntului de origine maghiară *cebălui*, pe care îl mai întîlnim, sporadic, prin unele graiuri din Transilvania. Iată, după C.V., 16-17, citatul care ne interesează:

„Iară șezînd un voinic tînăr, anume Evtih, într-o fereastră, îngreuiat de somn, povestind Pavel multă vreme, *cebăluit* de somn, căzu de în al treile rînd¹⁷ de casă gios, și-l luară mort”.

Tot ungueresc este și *murgui*, pe care dicționarele noastre obișnuite (CA, Scriban, DL,R) îl traduc prin cărți, *mormăi*, *murmura*, *protesta*: „Și *murguia* cărtularii și fariseii pre ucenicii lui, zicînd: pentru ce cu mitarnicii și păcătoșii mîncăți și beți?” (73); „Și *murguia* fariseii și cărtularii, zicînd: acesta pre păcătoși priimește și mănîncă cu ei” (89 v); „Și văzîndu-l toți *murguia*, zicînd că la un om păcătos au intrat să sălășluiască” (94 v).

17. În C.V. avem *pod*, în loc de *rînd* (cu înțelesul de *etaj!*), iar în *Biblia* de la București *strașină*.

Un interes deosebit prezintă substantivul *mîță*, citat și el de Densușianu (p. 112), cu înțelesul de *ancoră*. Încă o dovadă, pe lângă multe altele, că traducătorii *Noului Testament* evită cuvintele cărturărești și le preferă pe cele populare. Tot aici se încadrează *dumnezăoacie* (47, 160), pentru zeiță, pe care îl vom regăsi la cărturarii de la începutul secolului al XIX-lea.

Încheiem aceste considerații prin *mur* (<lat. *morus*), explicat, într-o notă marginală, prin *rug*, *ospăț* (<lat. *hospitium*) și formația românească *răvêneală*:

„Și zise domnul: să ați avea credință ca un grăunț de muștariu, zicere-ați *murului* acestuia: smulge-te și te sădește în mare, și ar asculta pre voi” (92); „Și găti Levie lui *ospăț* mare, în casa lui. Și era mulțime de mitarnici multă, și de alții carii șădea cu el” (73); „Și alta căzu pe piatră, și răsăpind să usca pentru ce nu avu *răvêneală*” (77 v).

Ca și în *Cazania* lui Varlaam, în *Noul Testament* de la Bălgrad predomină, cum am spus, elementul popular care ia locul, adesea, celui cărturăresc din unele texte anterioare. Nu este lipsit de interes să urmărim, din acest punct de vedere, câteva deosebiri dintre *Codicele voronețean* și traducerea noastră, eventual în comparație cu ceea ce ne pune la dispoziție *Biblia* de la București (1688). Din listele care urmează mai jos, vedem, mai întâi, cum o serie de noțiuni sînt numite cu alt cuvînt în fiecare dintre cele trei texte. Este vorba de lista numărul I, care e și cea mai bogată din toate. Într-o a doua listă (II), am grupat exemplele în care traducătorii *Bibliei* de la București au preluat cuvintele existente în *Codicele voronețean*, în vreme ce traducătorii *Noului Testament* inovează, deosebindu-se și de unii și de ceilalți. Urmează, apoi, o a treia listă, în care vedem că *Noul Testament* merge împreună cu *Codicele voronețean*, iar *Biblia* inovează față de amîndouă. Lista a IV-a cuprinde exemplele în care *Codicele voronețean* se izolează de celelalte două traduceri, întrucît inovațiile din *Noul Testament* sînt acceptate întocmai de traducătorii *Bibliei*. În sfîrșit, în ultima listă (a V-a), am grupat exemplele comune tuturor celor trei texte.¹⁸ Paginile din paranteză trimit la Ion al lui G. Sbiera, *Codicele voronețean cu un vocabulariu și studiu asupra lui*, în care apar alături cele trei traduceri pe care le avem aici în vedere.

18. Nu putem trece cu vederea faptul că în cazul lui *eghiptean* și *nazarinean* traducătorii *Noului Testament* propun o variantă fonetică superioară celor din C.V. și din *Biblie*. Remarcăm, de asemenea, lectura nesatisfăcătoare din *Biblie*, în cazul lui *vernica*, față de *Vernichie* din celelalte două texte.

C.V.	N.T.	Biblia 1688
dumnezeu	dumnezeiasă	dumnezeoiaie (9-10, 12-13)
prăvire	teatron	priveală (10-11)
Artemida	dumnezeiască	dumnezeoiaie (12-13)
pod	rînd	strașină (16-17)
comarnic	cerdac	foișor (16-17)
dobîndire	ocină	moștenire (22-23)
fecior	poroboc	copil (26-27)
nutr	vîslr	săvirși cale (26-27)
lăcuē	rămîne	îngădui (26-27)
miaș	căpitan	polcovnic (34-35, 44-45)
spițe	trepte	scări (36-37)
măhăi	amenința	clăti cu mîna (36-37)
greață	năvală	silă (36-37)
greață	putere	silă (58-59)
greață	tărie	silă (94-95)
nevoē	grăbē	sîrguē (42-43)
oajde	legături	curele (44-45)
sutaș	căpitan	miaș (44-45)
preț	sumă	cheltuială (46-47)
cetate	oraș	politie (46-47)
despus	ținut	eparhie (56-57)
tindă	tîmaț	divan (56-57) ¹⁹
vitez	urătoriu	meșter de grai (58-59)
întorcătură	val	turburare (60-61)
păcătoș	nedrept	strîmb (62-63)
băsădui	vorovē	grăi (64-65)
giudecare	giudecată	divan (66-67, 68-69)
pestială	zăbavă	îngăduială (70-71)
chesariu	împărat	sevastos ²⁰ (70-71)
lăsăciure	iertăciune	iertare (78-79)
țapă	strămurare	bold (78-79)
nutr	vîslr	merge (84-85, 90-91)

19. În înțelesul de „loc unde se tine divanul”.

20. Alături de *chesariu*, pe aceeași pagină.

nutare	vînslare	mergere (86-87)
blagodori	da har	mulțumi (94-95, 100-101)
greață (a undelor)	tărie	silă (94-95)
cutezare	hrăborie	îndrăznire (100-101)
șerb	slugă	rob (110-111, 168-169)
amînat	pestit	tîrziu (114-115)
amînat	pestit	zăbavnic (114-115)
dintru-nfii	pîrgă	începătură (114-115)
blăsně	amăgi	înșelr (116-117)
mișel	suruman	sărac (118-119)
dobînditor	moștean	moștenitor (118-119)
giunghetor	oltar	jîrtăvnic (122-123)
straste	chinuri	patime (140-141)
iuboste	dragoste	iubire (144-145)
rădica (din morți)	scula (din morți)	învir (144-145)
seva	săveri	ori (148-149)
clățănog	năsîlnic ²¹	nesilnic (150-151)
spurcăciune	necurăție	tină (156-157)
fur	tălhar	făcător de rău (162-163)
pîră	sfadă	gîlceavă (48-49)
cătușă	mîță	fiară (92-93)
anchiră	mîță	fiară (94-95)
giurel	voinic	tinerel (54-55)
agru	ținut	țarină (132-133)

II

C.V.	N.T.	Biblia
Diopet	Iupiter	diopetus (12-13)
merge (pe urma lui)	petrece ²²	merge împreună (14-15)
limbă	păgîn	limbă (28-29, 32-33, 44-45, 78-89, 80-81, 106-107, 148-149)
obrazuě	tăia împrejur	obrazuě(30-31)

21. În graiurile ardeleneste, *năsîlnic*, este cunoscut și astăzi și are sensul de „năving... „încăpățînat... Traducătorii *Bibliei* de la București se vede că nu-l cunoșteau și l-au transcris cu *ne* (în locul lui *na*).

22. Cu înțelesul de *a conduce*.

gloată	mulțime	gloată (34-35)
căuta	vedea	căuta (40-41)
arhieru	popa	arhieru (46-47, 58-59, 66-67, 68-69, 76-77)
împărat	cel mai mare crai	împărat (68-69, 72-73, 74-75, 76-77, 78-79, 80-81, 82-83, 148-149)
împărătesc	crăiesc	împărătesc (118-119)
cetate	oraș	cetate (72-73, 76-77, 130-131, 172-173)
miiăș	căpitan	miiăș (72-73)
nărav	obicei	nărav (74-75)
chesariu	împărat	chesariu (90-91)
Rim	Roma ²³	Rîm (50-51, 100-101)
aproapele	prietenul	aproapele (118-119)
vrășmaș	pizmaș	vrășmaș (128-129)
descoperi	arăta	descoperi (142-143)
descoperitul	arătarea	descoperirea (142-143)
nesciînre	cineva	nescine (150-151)
mîntuē	izbăvi	mîntui (156-157)
voie	vrere	voie (158-159)
puținel	neșchit	puțin (164-165)
elen	grec	elin (4-5, 20-21)
zăduh	călduri	zăduh (112-113)
tarseanin	pîrgar	tarsean (36-37)

III

C.V.	N.T.	Biblia
aduset	aduset	ați adus (12-13)
Milit	Milit	Mmilitos (18-19)
cerbice	cerbice	grumaz (24-25)
spre	spre	preste (32-33)

23. La pagina 9, însă, întâlnim și în N.T. tot *Rim*. Cînd e vorba de adjectivul *rimlean*, el apare pretutindeni sub forma de aici; nu există o variantă specială, derivată din numele latinesc al orașului (Roma).

spre	spre	asupra (44-45)
curere	curare	alergare (34-35)
slavă	slavă	mărire (40-41)
slavă	slavă	mărire (140-141, 142-143-144, 145, 160-161, 162, 163, 164-165)
vir	vir	trăi (44-45, 150-151)
giurământ	giurământ	procleciune (50-51)
giurr	giurr	procleț(52-53)
vindeca	vindeca	tămădui (98-99)
împărat	împărat	chesariu (102-103)
privi – vedea	vedea – privi	căta (104-105)
izbăvă	izbăvă	mîntuē(172-173)
spăsē	spăsē	mîntui (114-115, 120-121)
spăsenie	spăsenie	mîntuire (140-141)
năpastă	năpastă	bîntuială (140-141)
clevetă	clevetă	muzavirie (144-145)
rost	rost	gură (124-125, 150-151)
veșminte	veșminte	haine (152-153)
față	față	obraz (154-155)
corabie	corabie	chivot (156-157)
cuget	cuget	gînd (158-159)
grecește	grecește	elinește (36-37)

IV

CV.	N.T.	Biblia
vrere	voie	voie (12-13)
miiăș	căpitan	căpitan (44-45, 52-53, 54-55)
săgetător	fustaș	fustaș (54-55)
clevetnic	pîriș	pîriș (56-57, 70-71)
opritor	eres	eres (58-59)
acmu	acum	acum (60-61)
mațe	vintre	vintre (98-99)
blăznireți	rătăcireți	rătăcireți (114-115)
upovăință	nădejde	nădejde (140-141)
upovăi	nedejduē	nedejduē(142-143)

V.

C.V.	N.T.	Biblia
eghiptianin	eghiptean	eghiptinean (36-37)
nazareaninul	nazarineanul	nazoreul (40-41)
patru <i>mie</i>	patru <i>mie</i>	4000 (36-37)
ziș (= zisei)	ziș	ziș (40-41, 42-43, 78-79)
eres	eres	eres (60-61)
sutaș	sutaș	sutaș (64-65, 84-85, 94-95, 100-101)
rimlean	rimlean	rimlean (70-71, 102-103)
Vernichie	Vernichie	<i>vernica</i> (82)
uspăta	ospătr	ospăta (98-99)
împărăție	împărăție	împărăție (104-105, 106-107)
fățarie	fățarie	fățarie (118-119)
ascultămînt	ascultare	ascultare (142-143)
slavă	slavă	slavă (162-163)

Constatăm, de la prima aruncătură de ochi, că *grec* și *grecește*, *oraș* și *împărat*, *trepte*, *năvală*, *putere*, *căpitan*, *sfadă*, *oltariu*, *rînd*, din *Noul Testament*, sînt nu numai mai generale în limbă, ci și mai precise, ca înțeles, decît *elin*, *elinește*, *cetate*, *chesariu* (sau *sevastos!*), *spiță* (al. de *scări!*), *greață* (sau *silă*),²⁴ *polcovnic* (sau *miiăș!*), *pîră* (sau *gilceavă!*), *giunghetor* (sau *jîrtăvnic!*),²⁵ *pod* (sau *strașină*), din *Codicele voronețean* și din *Biblia* de la București.

Cu deosebire interesant ni se pare paralelismul *pod* – *rînd* – *strașină*, unde constatăm că traducătorul *Codicelui voronețean* și cei ai *Bibliei* de la București se folosesc de termeni improprii, ceea ce presupune sărăcie de limbaj (în special la primul) și reprezentarea neclară a noțiunii în discuție. Dimpotrivă, *rînd*, din *Noul Testament*, este cît se poate de precis și face parte dintre cuvintele care ni s-au păstrat pînă în momentul de față, în limbă: *casă cu două rînduri*.

24. Care au cu totul alt înțeles în textele ulterioare.

25. *Giunghetor* pare să fi fost o creație individuală, pe care a preluat-o și Coresi, în cazania a doua, iar *jărtăvnic*, împrumut din slavă, nu s-a menținut în limba de mai tîrziu.

Observații asemănătoare se pot face și în legătură cu *cetate* – *oraș* – *politie*, unde *oraș* presupune o acoperire mai largă a noțiunii și, în același timp, o azeziune mai mare a traducătorului la limba vorbită, pe cîtă vreme *cetate* și, mai ales, *politie* au, cel puțin prin secolul al XVII-lea, un caracter mai artificial, ceea ce s-ar traduce prin *cărturăresc*, întocmai ca în cazul lui *elin*, față de *grec*, a lui *chesariu* sau *sevastos*, față de *împărat* ori a lui *jîrtăvnic*, față de *oltariu*. În aceeași situație se găsește *grăbi*, față de *sîrgui*, *zăbavă*, față de *îngăduială*, *slugă*, față de *rob*, *pîrgă*, față de *începătură*, *tălhar*, față de *făcător de rău* ori *giurămînt*, față de *procleciune*, *năpastă*, față de *bîntuială*, *petrece*, față de *merge împreună*, *păgîn*, față de *limbă*, *vînsla*, față de *săvîrși cale*, și față de *merge* etc.

Altă constatare care rezultă din compararea cuvintelor cuprinse în listele de mai sus este următoarea: în numeroase caruri, traducătorii *Bibliei* de la București procedează la înlocuirea unor elemente latinești prin altele de origine slavă, greacă sau maghiară, cum ar fi: *față* – *obraz*; *Roma* – *Rîm*, *veșminte* – *haine*, *Iupiter* – *Diopetus*; *căldură* – *zăduh*; *cuget* – *gînd*. mai interesantă ni se pare înlocuirea în cazurile de mai jos, unde variantele din *Biblie* pledează în sensul prezenței unor ardeleni, printre traducătorii ei: *vindecr* – *tămăduș vede* și *privi* – *cătr*; *izbăvi* și *spășe* – *mîntuș stavă* – *mărire*; *Vernichie* – *vernica*. În ultimul exemplu, numele propriu a fost confundat cu substantivul comun *vernica* (= cearșaf), curent în graiurile ardeleniști pînă astăzi.

Am spus că, alteori, *Biblia* dispune de variante superioare *Noului Testament*, fapt care nu face decît să sublinieze progresul marcat în cei patruzeci de ani care despart aceste două traduceri. *Adușet*, formă verbală arhaică, rară chiar în prima jumătate a secolului al XVII-lea, a fost înlocuită cu varianta literară, de azi, *ați adus*.²⁶ Lui *neșchit* i-a luat

26. Chiar în C.V., de unde provine *aduset*, asemenea forme sînt destul de rare. Din *Noul Testament* am mai notat *dobîndiset*, *fuset*, *prinset*, *tinset* și *trimeaset*. Iată-le, pe toate, în context: „Zise către ei: *adusetu-mi* pre omul acesta carele întărită oamenii, și iată eu, înaintea voastră întrebîndu-l, nece o vină n-am aflat întru omul acesta, de carele pîrîți pre el”. (101 v); „Carii oare cînd nu erați oameni, iară acum oamenii lui dumnezău; care nu *dobîndiset* milă, iară acum ați dobîndit milă”. (C.V., 149); „Iară de nu *fuset* credincioși întru avuție nedereaptă, întru cea dereaptă cine vă va create? Și deacă nu *fuset* credincioși într-altauia, dară ce-i a voastră cine vă va da?” (91); „În toate zilele am fost între voi, în besereacă învăînd, și nu mă *prinset*”(61); „În toate zilele fiind eu cu voi în besereacă și nu *tinset* minile spre mine, ce acesta-i ceasul cela al vostru, și puterea întunecarecului”. (100-100 v); „Voi *trimeaset* la Ioan, și el încă mărturisii de dreptate”. (111 v).

locul puțin. Rost a fost înlocuit de *gură*, *vir* de *trăg*, *poroboc*²⁷ de *copil*, *hrăborie* de îndrăznire, *pestit* de *tîrziu* și de *zăbavnic*, *curare* de *alergare*, *spre* de *peste* și *asupra*, iar *săveri* de *ori*. *Amenința*, în schimb, care este sinonim cu *măhăed* din C.V., și-a găsit o înlocuire mai puțin fericită, în *Biblie* (*clăti cu mîna!*). În sfîrșit, va trebui să mai atragem atenția asupra lui *vrere* (p. 158-159), față de *voie*, din C.V. și din *Biblie*, pe care îl preferă, în poeziile lor și George Coșbuc și Mihai Beniuc, dovadă că își păstrează, pînă în momentul de față, unele nuanțe speciale în graiurile ardelenesti. În alte părți, avem *vrere* în C.V. (p. 12-13) și *voie* în N.T. și în *Biblie*.

Între textele de care ne-am servit pentru comparație există apropieri atît de mari, încît ele nu se pot explica decît prin influența pe care au exercitat-o cele mai vechi asupra celor noi, prin dependența celor din urmă față de cele dintîi. Faptul este atît de probant, încît îl poate dovedi oricine. Ne vom opri la două-trei exemple:

Comparînd textul care urmează, din *Codicele voronețean*:

„Și împlură cetatea toată de *sminteală*; porniră-se întru în suflet întru *prăvire* în zborisce; răpiră *Gad* și *Aristarha*, *Machidoneni*, soții lui *Pavel*”, cu textul corespunzător din *Noul Testament*:

„Și să împlu tot orașul de *gîlceavă*, și năvăliră toți împreună în *teatron* și răpind pre gaie și pre *aristarh machedoneni*, soții lui *Pavel*” și cu cel din *Biblia* de la București:

„Și să umplu cetatea toată de *gîlceavă* și să porniră cu toți de odată la *priveală* hrăpind împreună pre *gaion* și pre *aristarhos machedoneni* soțiile lui *Pavel*” (p. 10-11), sîntem izbiți, în primul rînd, de marea apropiere dintre ele. Deosebirile existente trebuie explicate, în primul rînd, prin stadiul de dezvoltare în care se găsea limba noastră în vremea traducerii cărților respective. Apariția lui *sminteală*, în *Codicele voronețean*, aspectul feminin al numelor proprii *Gaia* și *Aristarha*, sub influența acuzativului din originalul slav, pot fi explicate prin lipsa de tradiție în scrisul nostru, prin lipsa de experiență a traducătorului.

Textul din *Noul Testament* este fundamentat, în general, pe cuvinte demult fixate în limbă (cu excepția lui *teatron!*), întrebuițate în funcțiile

27. Cuvîntul acesta, ca și derivatele sale *porobocă*, *porobocie*, face parte dintr-o serie de elemente care ocupă un loc aparte, în textele noastre vechi; ele nu se mai întîlnesc decît, doar, în *Palia* de la Orăștie (1582), în *Moliturvenicul* lui Coresi, în *Psaltirea* tipărită la Blaj, în 1651, și în *Sicriul de aur* (v. „Cercetări de lingvistică”, III, 1958, p. 233).

lor proprii: *gîlceavă* este mai precis decît *sminteală*, după cum *năvăliră* acoperă mai bine noțiunea respectivă decît *porniră-se*.

În sfîrșit, în textul provenit din *Biblia* de la București constatăm cum se întîlnesc caracterele celor două traduceri anterioare și cum, în același timp, traducătorii de aici, cărturari luminați, își trădează preferința pentru sonorități de limbă greacă prin folosirea unor fonetisme care nu pot fi explicate altfel: *gađn*, *arestarhos*.²⁸

În al doilea exemplu asupra căruia ne oprim, constatăm o apropiere care duce pînă la identificarea variantelor din NT și *Biblie*, spre deosebire de cea din C.V., diferențiată sensibil de celelalte două.

C.V.: Dumnezeuul părinților noștri *vrū se înțelegi vrerea lui, și se vezi dreptul, și se auzi glas diîn rostul lui*.

N.T.: Dumnezeuul părinților noștri *te-au ales pre tine, să cunoști voia lui și să vezi pe cel drept și să auzi glas de în gura lui*.

Biblie: Dumnezeuul părinților noștri *te-au ales pre tine ca să cunoști voia lui, și să vezi pre drept, și să auzi glas den gura lui* (p. 42-43).

În sfîrșit, în al treilea exemplu remarcăm deosebiri importante între toate cele trei texte pe care le avem în vedere:

C.V.: Deci căzum în loc cu năsip, lăsară corabia și nasul amu opri-se și stătu nelegăinrată, iară cîrma flîngea-se de greața undelor.

N.T.: Iară nemerind în locul a doao mări să înprinsse corabia, și piscul de nainte să împlîntă și sta neclătită, iară partea de îndărăptu să rumpea de țăria undelor.

Biblia: Și căzînd în loc cu doao mări, deaderă la uscat vasul, și piscul den nainte împlîntîndu-se, rămase neclintită, iară fundul să rumpea de sila valurilor (p. 94-95).

Alteori, termenul din *Noul Testament* înlocuiește un arhaism ca în cazul lui *nesciînre* – *cineva* – *nescine*, *miiăș* – *căpitan* – *miiăș*, *nărav* – *obicei* – *narav*, *zăduh* – *căldură* – *zăduh* etc., folosind un cuvînt care se va fixa, pentru totdeauna, în limba literară.

Dacă nu pierdem din vedere că traducătorii *Noului Testament* au evitat, în același timp, și aglomerarea de regionalisme, avem explicația întregă a limbii curgătoare, înțeleasă de toată lumea, din această carte.

28. Întocmai cum, alteori, ei preferă pe *Militos*, în locul lui *Milit*, din textele anterioare, sau pe *chivor*, în loc de *corabie* (vezi lista nr. III). Cf. și *testamentul*, care ne aduce aminte, prin articulare, de procedee neromânești (grecești și latinești).

Nu putem trece mai departe fără a atrage atenția cititorului că traducătorii *Noului Testament* sînt cei dintîi care ne pun la îndemîină un procedeu stilistic din care rezultă o etimologie populară:

„Iară în al noale ceas, strigă Isus, cu mare glas, zicînd: *Eli, Eli, lama Sabathani!* ce să spune: Dumnedzăul meu, Dumnedzăul meu că ce mă lăsași? Iară unii ce sta acoloa audzind, dzicea că pre *Ilie* strigă acesta. Și numaidecît alergă unul dentru ei și luînd bureatele de mare și-l umplu de oțăt și-l puse într-o trestie și-i deade să bea. Iară alții dzsiseră: lasă să vedem au veni-va *Iliea* să-l mîntuiască pre el” (38).

Spre deosebire de *Cazania* lui Varlaam, în a cărei limbă predomină caracterele moldovenești, în *Noul Testament* ne întîmpină, în primul rînd ardelenisme (luate în sensul cel mai larg cu putință!). Iată cîteva fapte de natură fonetică și de morfologie: *arepile*, [*a*]cicea (= aici), *adurmă adurmita*, *bucina*, *beutură*, *botegiune*, *deregătorie*, *derept*, *dereptate*, *durmă durmitare*, *duroare* (durere), *giolgi*, *gice* (= zice), *îndereptare*, *îngrupa[re]*, nu *lucră*, *mainte*, *păhar*, *Pătru*, *porumb* și *porîmb* (în loc de *porumbel!*), *săruman* (al. de *suruman* și *siruman!*), *Selivestru*, *el și ti* (al. de *el știe*), *sumă* „rezumat” (a doua prefață), *ulei*, *usebitură* (1), *usteni[t]*, (18), *vergură* (2, 32 v), *zdărîia* „zgîria” (46), *dzuă* etc.

Tot ardelenești (cu Banatul și Crișana!) trebuie considerate; formele de perfect forte și poate chiar și formele normale de perfect simplu, atît de frecvente în această traducere și păstrate în vorbirea din centrul Transilvaniei, pînă în momentul de față:

„Doamne, știutu-te-am că ești om tare, seaceri unde n-ai sămănat și aduni unde n-ai răsfirat. Și temîndu-mă *merș*, și *ascuns* talantul tău în pămînt: iată-ți al tău” (33 v),²⁹ ori construcțiile infinitivale, în locul celor cu conjunctivul:

„Mai lesni iaste cămilei pre în ureachea acului *a trece*, decît bogatul întru împărăția lui dumnezău *a intra*” (25); „Și dzise lor: cade-să sîmbăta bine *a face* au rău *a face* cumva? omul *a-l piiarde* au *a-l mîntuē*? Iară ei tăcea” (43 v); „Și auzind că iaste Isus nazarineanul, începu *a striga* și *a zice*” (55 v); „Iară ei începură *a să întrista* și *a zice* lui...” (60); „... să

29. Cf. și *aduș* (89), *feace* (10), *spuș* (32, 59), *ziș* (106 v): „Și altul zise: muiare *aduș* și pentru aceea nu poci veni”; „Și văzînd pre ea domnul i să *feace* milă de ea, și zise: „nu plînge”; „Iară voi vă păziți, iaca mainte vă *spuș* voao toate” (59); „Răspunse Isus și zise lui: căce *ziș* ție că te-am văzut supt smochin, crezi? mai mari de acestea vei vedea”. Și acum, cîteva exemple de perfect simplu obișnuit: „nu *aflai* aflita credință” (10); „*așa fiu*” (3); „pentru ce te *îndoși?*,” (19); „pentru ce mă *rugași?*” (24).

cade fiul omenesc multe *a pîți* și lepădat *a fi* de bătrîni și de mai marii popilor și de cărtulari, și *a-l omorî* și *a treia zi a învia*” (80).

Și construcția de optativ-condițional, de tipul *are fi scris* (2); *să te-are lovi* (7); *de la carele are cere* (9); *carele are vrea* (26 v) trebuie considerată ca aparținînd tot graiurilor ardelenesti, mai precis celui crișean, în care continuă să se mențină pînă în momentul de față:

„Iară aceasta să știți că *de are* ști stăpînul casei în care ceas va veni furul *are preveghia* și *n-ară lăsa* să-i sape casa lui” (32 v).

Ca o trăsătură specifică graiurilor de peste munți, mai remarcăm numeroasele inversiuni, de tipul: „Iară el, lăsînd toate, *sculă-să, dusă-să* după el” (73); „... una căzu lîngă cale și o călcară și păsările cerului *mîncară-o*” (77); „... căci cine are *da-i-se* va lui, și cela ce n-are, și ce-i pare că are *lua-să-va* de la el” (77 v); „cuvîntul auzit *finu-l*” (77 v); „Și rumpînd legăturile, *scotea-l* dracul în pustie” (78); „Că cine va vrea viața lui să o mîntuiască, *piarde-o-va*, iară cine va piarde viața lui pentru mine, *afla-o-va*” (80); „... și cine caută afla-va, și cine va bate *deschide-i-se-va*” (83 v).

Deosebit de bine reprezentată, în *Noul Testament*, este forma de imperativ negativ, construită pe baza infinitivului lung: *nu vă adunareți* voao comoară pre pămînt (8); *nu vă bucurareți* (82); *nu contenireți* (81); *nu credeți* (31 v, 32, 59); *nu dareți* (9); *nu facereți* (107); *nu fireți* că cei fățarnici (8); *nu giudecăreți* (9, 75); *nu vă giurareți* (7); *cum gîndireți* a grăi (5); *nu grăireți* mult (8); *nu vă grijireți* (8, 13, 58 v, 85 v); *nu ieșireți* (32); *nu îmblareți* (81 v); *nu vă înălțareți* (86); *nu începereți* (69 v); *nu vă închipuireți* (8); *nu intrareți* (12); *nu vă învățareți* (58 v); *nu vă mirareți* (113); *nu-i oprireți* (25, 54); *nu osîndireți* (75); *nu plîngereți* (79); *nu vă potrivireți* (7); *nu purtareți* (81 v); *nu o supărareți* (59 v); *nu vă spăimîntareți* (63 v); *nu strîngereți* aur (12); *nu vă teamereți* (13, 19, 22, 39, 49, 68, 85); *nu vă turburareți* (58 v); *nu vărsareți* (9); *nu zdrobireți* (69 v), conservată și ea în graiurile de peste munți.

Este interesantă constatarea că, de data aceasta, traducătorii *Noului Testament* sînt mai aproape de cei ai *Codicelui voronețean* și rămîn în urma celor ai *Bibliei* de la București, care inovează în mult mai mare măsură, cum se poate ușor observa din comparația următoare:

C.V.	N.T.	Biblia 1688
nu vorovireți	nu gîlceviți	nu vă turburați (17)
nu vă blăznireți	nu ratăciviți	nu ratăciviți (115)

nu... fireți	nu fireți	nu fiți (123)
nu vă clevetireți	nu clevetireți	nu clevetiți (131)
nu suspinareți	nu suspinareți	nu suspițați (135)
nu vă giurareți	nu vă giurareți	nu vă jurați (135)
nu vă temereți	nu vă temereți	nu vă temereți (155)
nu vă turburareți	nu vă turburareți	nu vă turburați (155)

Explicația apropierii mai mari de textul anterior, al *Codicelui voronețean*, decît de cel al *Bibliei* de la București, trebuie căutată în contactul relativ strîns al traducătorului, ori, poate mai exact spus, al traducătorilor, cu graiurile ardelenesti care păstrează, pînă astăzi, multe dintre aceste trăsături arhaice. Nu putem lăsa nesubliniat faptul că, uneori, aceste forme au fost transmise și traducătorilor *Bibliei* de la București, cum se poate constata din tabelul de mai sus și rezultă, mai clar, din următoarele exemple paralele între cele trei texte:

C.V.: *Nu vă blăznireți*, frații mei ceia dragii.

N.T.: *Nu rătăcireți frații mei iubiți*.

Biblia: *Nu ratăcireți frații mei iubiți* (p. 114-115).

C.V.: *De frica lor nu vă temereți*, nece vă turburareți.

N.T.: *Iară de frica lor nu vă temereți*, nece vă turburareți.

Biblia: *Iară de frica lor nu vă temereți*, nice vă turburați (p. 154-155).

În sfîrșit, să notăm și cîteva elemente de vocabular specifice vorbirii ardelenesti: *crai*, *crăiasă*, *cofă* (= coș), *filer*, *gătr*, *lămpaș*, *măcar ce*, *muiere*, *a se nădăe* (= a-și da seama despre ce este vorba), *pedestru*, *pîrgar*,³⁰ *stîlpări*, *tărhat* etc.

Celelalte graiuri ale limbii noastre i-au furnizat traducătorului puține elemente de limbă. Și, dacă nu uităm că unele dintre aceste particularități lingvistice nu caracterizează numai graiul din Muntenia, respectiv cel din Moldova, se întărește și mai mult ideea că traducătorii *Noului Testament* aveau un simț lingvistic deosebit și că au știut să înlătore, într-adevăr, cum afirmă singuri, într-o formă oarecare, în *Prefață*, particularitățile care ar fi putut provoca dificultăți, în înțelegerea textului, pentru unii dintre cititorii lor.

30. Pe care îl vom întîlni, frecvent, în cărțile lui Lucian Blaga. Cf., printre altele, *Arca lui Noe*, Sibiu, 1944, p. 61, 64, 66, 78, 79, 80, 100, 101, 102 și *Hronicul și cîntecul vîrstelor*, București, 1965, p. 90, 91, 214, 218.

Nu este lipsit de importanță faptul că nu întâlnim, la ei, nici un singur exemplu de palatalizare și că s-au folosit, peste tot, de forma literară a adverbului *acum* (31 v, 35 v, 48 v), în locul variantelor *amu*, *acmu*, din textele anterioare, faptul acesta ar putea constitui o bună dovadă că forma literară a adverbului în discuție s-a putut impune, în limba scrisă, încă de la jumătatea secolului al XVII-lea. Marea unitate a limbii, în care este scrisă această carte, duce la ideea că afirmațiile reproduse din *Predoslovie către cetitori* sînt în perfectă concordanță nu numai cu modul de a gândi al traducătorilor, ci și cu ceea ce au putut realiza ei prin traducerea acestei cărți. *Noul Testament* prezintă limba cea mai unitară dintre toate cărțile românești cunoscute pînă în această vreme, iar autorii lui sînt preocupați, mai mult decît alți contemporani, de continua perfecționare a limbii de care se servesc.

Pe seama graiurilor moldovenești am putea pune verbul, de origine slavă, *spăsi*, care are, totuși, o frecvență mai scăzută decît *mîntui*, și cîteva fonetisme ca *iaca* (al. de *iată!*), *nuorii*, *steclă*. Aproape general este *gi*, în locul lui *j*: *agiunge*, *agiutor*, *batgiocuri*, *botegiune*, *giucr*, *giudeca[tă]*, *gioc*, *gios*, *giug*, *giunc*, *giugăni*, *giumătate*, *giura*, *giurămînt*, *împregiur*, *încungiura*.

Formele de mai mult ca perfect perifrastic caracterizează, după cum se știe, regiunile nordice ale teritoriului de limbă românească și sînt, prin urmare, deopotrivă moldovenești și ardelenesi, cum ne indică, de altfel, și limba vorbită de astăzi, din zona respectivă:

„Și spunea lor, cei ce văzuse, cum *au fost făcut* cu îndrăcitul” (46 v).

„Iară muiarea spăriată și tremurînd, știind *ce-au fost făcut* ei, veni și cădzu la picioarele lui și spuse lui tot cu adevăr” (47).

Fonetismele pe care am fi înclinați să le considerăm de proveniență muntenească erau, ca și în momentul de față, proprii și vorbirii din Transilvania: *deșchide*, *mumă*, *desparță*, *să-l piardză*, *eu vă trimeț*, *să vadză*, *să pîndză* etc. Aceasta însemnează că nu vom putea fi de acord cu M. Gaster care, în *Chrestomația română*, I, p. XCVI, vedea în limba *Noului Testament* o puternică reflectare a graiului muntenesesc și afirma textual că: „În orice caz, *Noul Testament* de la Bălgrad reflectă mai mult graiul muntenesesc decît cel din Transilvania...”. Faptele de limbă discutate pînă aici, și altele, multe, care ar mai putea fi aduse în discuție nu ne dau dreptul să facem asemenea afirmații. Gaster nu avea, ca noi, astăzi, posibilitatea să compare nu numai textele vechi, între ele, ci să

apeleze și la ajutorul graiurilor care se reflectă în aceste texte. Eventualele fapte de limbă de natură muntenească sau moldovenească fac parte din categoria celor care circulau, încă de atunci, pe tot teritoriul de limbă românească, știut fiind că limba noastră literară, formată în decursul mai multor secole, s-a clădit pe elemente luate din toate provinciile istorice românești. Așa cum *Cazania* lui Varlaam este, în primul rînd, moldovenească, cu toate fonetismele, formele sau cuvintele ardelenesti și muntenești pe care le conține, tot așa *Noul Testament* este prin excelență ardelenesc.

În privința derivării și a formării cuvintelor, semnalăm productivitatea mare a sufixului *-[ăt]ură*,³¹ ca în toată limba veche de altfel: *acolisitură*, *alesătură* (= alegere), *chemătură*, *cutremurătură* (de pămînt), *[în]demnătură*, *începătură*, *împietritură*, *păgubitură*, *răpătură*, *ră-tăcitură*, *sămănătură*, *scriitură*, *secerătură*, *știutură*, *tîrguitură*, *u-sebitură* (= deosebire), *vînslătură*, *zîditură*, și al lui *-ie*: *bogăție*, *deregătorie*, *falie* (= fală), *fățarie*, *frătăție* (derivat din *fătat*, *firtat*), *înălție*, *înțelepție*, *împărăție*, *mărie* (= mărire), *necurăție*, *porobocie* (= copilărie). Interesante sînt, apoi, derivatele *începenie*, *sătcel*, *întărime* (pentru *întărire!*), *căsătoriu*, *cîștigă* (sbts. cu înțelesul de *minte!*), *ponțian* (de la Pont), *chireneu* (Simon din Chirene!) și derivatul după model grecesc (Iuda) *Iscariotis* (în locul lui *iscarioteanul*, de mai tîrziu). Pe fila 99, apare și un *iscariotin*, formă intermediară între celelalte două.

31. Dintre aceste derivate, specifice limbii vechi, după cum se știe, unele au o situație specială, prin rara lor apariție în textele din epocă. Este, în primul rînd, cazul lui *scriitură* (v. citatul la pagina 752!), nesemnalat în alte scrieri, preluat, probabil, din *Noul Testament* de A. Vlahuță și I.L. Caragiale (după cum rezultă din unele dicționare: CA, DLRM). Nu mai putem afirma dacă apariția cuvîntului la Goga: „În astfel de clipe, sînt eu, dragă prietene, acum cînd citesc scrisoarea ta cu rîndurile ei liniștite, cu *scriitura* lor calmă și adusă frumos pe hîrtie, ca niște șiruri de mărgelă”. (*Însemnările unui trecător*, Arad, 1911, p. 5), ori la Ion Pillat:

*Pe pagina de cer senin. de-o oră
Un Dumnezeu – pe semne caligraf –
Ne-ncurcă-n scriitura lui sonoră
Și taie zarea-n dungă de telegraf.*

(*Poezii*, II, 1944, p. 379),

ar avea aceeași sursă, ar fi, adică, o continuare a stărilor de lucruri din limba veche, ori mai degrabă, trebuie să ne gîndim la o influență recentă, din afară, ca în cazul reluării lui de către o serie de critici și istorici literari contemporani (după fr. *écriture*), ca în următorul citat din „România literară” (19 februarie 1970, p. 22, col. 4), sub semnătura lui Edgar Papu: „Faptul se surprinde direct în factura poeziei, cu mult mai apropiată de *scriitura* modernă decît la variantele romantice ale tuturor celorlalte literaturi, care continuă să păstreze regularitatea formală clasică”.

Ca și Varlaam, traducătorii *Noului Testament* păstrează echilibrul necesar și nu utilizează decît derivatele foarte curente în epocă, transmise, cele mai multe, și limbii de mai târziu.

Măsura de care dau dovadă traducătorii *Noului Testament* în dozarea elementelor străine și a regionalismelor, întrebuițarea pe scară redusă a elementelor slave și grecești, orientarea către limba latină, din care au preluat o serie de fonetisme, forme și cuvinte necunoscute pînă atunci, și, mai cu seamă, cunoașterea, într-o formă superioară, a limbii vorbite, i-au pus în situația de a se exprima cu o claritate deosebită, în fraze pe care le putem urmări fără nici o dificultate, cum rezultă, cred, din următoarele citate: „Și zise: un om avea doi feciori și zise cel mai tînăr tătine-său: tată, dă-mi partea ce mi se cade de avuție. Și împărți lor avuția. Și nu după multe zile, adună toate feciorul cel mai mic și să duse într-un ținut departe, și acolo răsipi toată avuția lui viețuind cu răsipeală. Și amistuind el tot, fu foamete mare în acel ținut, și el începu a să lipsi fără bucate. Și mearse de să lipi de un lăcuițoriu a celui ținut, și trimise pre el în cîmpul său, să pască porcii. Și jăluia să împle pîntecele său de mîncare ce mîncă porcii, și nime nu-i da lui. Deci, viindu-și în fire, zise: cîți năimiți ai tătîni-mieu să satură de pîine? iară eu pieiu de foame? Scula-mă-voi de mă voi duce la tatăl mieu și voi zice lui: Tată, greșit-am spre ceriu și înaintea ta. Și de-acum nu sînt harnic să mă chem fiiul tău: fă-mă ca unul de în năimiții tăi. Și sculîndu-să veni cătră tatăl lui. Iară, încă „fiind el departe, văzu pre el tatăl lui și i se fece milă. Și alergînd căzu spre grumazii lui și-l sărută pre el. Zise, într-aceea, lui, feciorul: tată, greșit-am spre ceriu și înaintea ta și nu sînt harnic să mă chem fiiul tău, zise tatăl cătră slugile sale: aduceți veșmîntul cel mai bun, și-l îmbrăcați pre el, și dați inelul în mîna lui și încălțăminte în picioare. Și aduceți vițelul cel îngrășat. Îngiunghieți-l și, mîncînd, să ne veselim. Că acesta fiiul mieu era mort, și înviie, și pierdut era și să află, și începură a se veseli. Era, într-aceea, feciorul lui cel mai mare în cîmp, și venind să apropie de casă, auzi cîntece și jocuri. Și chemînd pre unul de în feciori întrebă ce e aceasta. Iară el zise lui, că fratele tău au venit și i-au giunghiat tatăl tău vițelul cel îngrășat, ca un sănătos l-au priimit. Și să mîniț și nu vru să între, iară tatăl lui ieși, rugă pre el. Iară el, răspunsînd zise tatălui său: iaca atîtea ani slujesc ție, și nece odinioară porunca ta n-am trecut, și mie nece odată nu mi-ai dat un ied, ca să mă veselesc cu priiatenii miei. Iară cînd fiul tău acesta, carele mîncă avuția ta cu curvele, veni giunghiași lui vițelul cel îngrășat. Iară el

zise lui: fiule, tu în toată vremea iești cu mine, și toate ale mele ale tale sînt. A ne veseli și a ne bucura să cădea, căce fratele tău acest mort iera și învise, și pierdut iera și să află”. (90-90 v)

„Și mergea după el mulțime multă, că vedea semnele lui care le făcea cu bolnavii. Și să sui în măgură Isus, și acolo șazu cu ucenici lui. Și era aproape paștile, sărbătoarea jidovilor. Și rădicînd Isus ochii, și văzînd că multă mulțime vine cătră el, zise cătră Filip: de unde vom cumpăra pîni să mănînce aceștia? (Aceasta zicea ispitindu-l pre el, că el știa ce vrea să facă.) Răspunse lui Filip: pîni de doao sute de bani nu va agiunge lor, să ar lua cîte unul de ei numai cîte puținea zise lui unul de în ucenicii lui, Andrei, fratele lui Simon Pătru: Iaste un fecior acicea carele are cinci pîni, de orz, și doi peștișori. Ce acestea ce sînt într-atîtea? Zise Isus: Faceți oamenii să șază. Și era în acel loc iarbă multă și șazură bărbații în număr ca la cinci mii. Și luo acele pîni Isus și deade har și le împărți ucenicilor, iară ucenicii celor ce șădea. Așijderea și din peștișori cît vrură. Și, cum să săturată, zise ucenicilor lui: adunați rămășițele de sfărîmituri, să nu piaie ceva. Și adunară și împlură doaosprăzece corfe sfărîmituri de în acele cinci pîni de orz, carele rămasără de ceia ce mîncară. Iară oamenii văzînd sămnul carele făcu Isus zicea: cu adevăr că acesta este prorocul carele era venitor lumei” (112).

Dacă în alegerea textelor de mai sus am urmărit, în primul rînd, să punem în lumină exprimarea mult mai clară a traducătorilor *Noului Testament*, limpezimea frazei lor în raport cu cea a textelor coresiene, să ne mai oprim la un fragment în care întîlnim, concentrate, multe dintre particularitățile caracteristice ale acestui monument de limbă de la jumătatea secolului al XVII-lea.

„După acestea era sărbătoarea jidovilor, și să sui Isus în Ierusalim. Este în Ierusalim, la poarta dobitoacelor, un lac, carele să chiamă ovreiaște Vitezda, cinci foișoare avînd.

Întru acelea zăcea mulțime multă de bolnavi, orbi, șchiopi, uscați, așteptînd turburarea apei. Că îngerul domnului pogorîia în acătare ceasuri în lac și turbura apa: drept aceea carele întră întîi, după turburarea apei, să vindeca săvai de ce boală.

Iară era un om acolo de treizecișiopt de ani bolnav.

Pre acesta dacă-l văzu Isus zăcînd și înțelese că de multă vreme zace în boală, zise lui: vei să fii sănătos?

Răspunse lui beteașul: doamne, om n-am, cînd să turbură apa, să mă ducă în apă; ce pînă merg eu, altul mainte întră.

Zise Isus lui: scoală, ia-ți patul tău și îmblă.

Și atunceași fu sănătos omul; și luó patul lui, și îmblí, și era sîmbătă într-acea zi.

Iară jidovii zicea celui vindecat: sîmbătă iaste, nu ți să cade ție a lua patul.

Răspunse lor: cela ce mă făcu sănătos, acela-mi zise ia-ți patul tău și îmblă.

Și întrebără pre el: cine iaste omul carele zise ție ia patul tău și îmblă?

Iară cel vindecat nu știa cine este, că Isus eșise de în mulțime ce era într-acela loc.

După aceea află pre el Isus în besearică, și zise lui: iată, te-am vindecat. De acum nu greși ca să nu fie ție mai rău.

Mearse omul acela și deade veaste jidovilor, că Isus iaste carele l-au făcut pre el sănătos.

Și pentru-aceea goniia pre Isus jidovii, și vrea pre el să-l omoară, căce aceastea au făcut sîmbătă.

Iară Isus răspunse lor: tatăl meu pînă acum lucrează, și eu lucrez.

Pentr-aceasta încă mai vîrtos vrea jidovii pre el să-l omoară, că nu numai sîmbătă au frîmtu, ce încă pre dumnezău auzi că-i tatăl lui, făcîndu-să aseamenea cu dumnezău.

Iară Isus răspunse și zise lor: adevăr zic voao, nu poate fiiul face de eluși nemică, ce numai de va vedea pre tatăl făcînd, că cealea ce face acela, acealea așjidere și fiiul face.

Că tatăl iubește pre fiiul, și toate arată lui carele însuș face, și mai mari lucrure de aceastea arăta-va lui, ca să vă mirați voi.

Că cum scoală tatăl pre morți și-i înviiază, așa și fiiul pre carii va vrea învie-i-va.

Că tatăl nu giudecă pre nime, ce toată giudecata deade fiiului.

Ca toț să cinstească pre fiiul, cum cinstescu și pre tatăl. Carele nu cinstește pre fiiul, nu cinstește pre tatăl care l-au trimes pre el.

Adevăr, adevăr zic voao, că cela ce va asculta cuvintele mele și va creade întru cela ce m-au trimes pre mine are viața de vecie, și la păgubitură nu va merge, ce treace de în moarte în viață.

Adevăr, adevăr zic voao, apropie-să vreamea, și acum iaste, cînd morții vor auzi glasul fiiului lui dumnezău; și carii vor auzi învia-vor.

Că cum are tatăl viața întru el, așa deade și fiului viață; să aibă întru el.

Și putere deade lui și giudecată să facă; că fiu omenesc iaste.

Nu vă mirareți de aceasta, că va veni ceasul în carele tot cei de înmorminte vor auzi glasul lui.

Și vor merge, ceia ce au făcut bine, întru învierea vieții, iară ceia ce-au făcut reale întru învierea păgubirii.

Nu poci eu să fac de mineș nemică.

Cum auz giudec și giudecata mea dereaptă iaste; căce nu caut voia a mea, ce voia celuia ce m-au trimes, a tatălui.

De voi mărturisi eu de mine, mărturia mea nu iaste adevărată.

Altul iaste carele mărturisește de mine, și știu că adevărată iaste mărturia carea mărturisește de mine.

Voi trimeaset la Ioan, și el încă mărturisi de dereptate.

Iară eu la om mărturie nu caut, ce acestea zic ca voi să vă mîntuiți.

Acela era făclie arzînd și luminînd, și voi vrut într-un ceas să vă veselîți în lumina lui.

Iară eu am mărturie mai mare decît a lui Ioan; că lucrurile carele mi le deade tatăl ca să le împlu, aceastea lucrure carele eu fac, mărturisesc de mine că tatăl m-au trimes.

Și cela ce m-au trimes pre mine, tatăl, acel au mărturisit de mine, nece glasul lui n-aț auzit nece odată, nece fața lui n-aț văsuș.

Și cuvîntul lui nu lăcuiște întru voi; că pre care-l trimeate el, acestuia voi nu creadeți.

Ispitiți scripturile, că voao vî să pare întru iale a avea viața de veaci; și acelea sînt carele mărturisesc de mine.

Și nu veți să veniți cătră mine ca să aveți viața.

Slavă de la oameni nu iau.

Ce vă cunoscu eu pre voi că dragostea lui dumnezău nu aveți în voi.

Eu viiu întru numele părintelui meu și nu mă priimiți pre mine; iară să va veni altul întru numele lui, pre acela veți priimi.

Cum veți putea voi creade, așteptînd laudă de la alalt, și slava carea-i numai de la dumnezău nu căutați.

Să nu vă pae că eu voi pîrî pre voi cătră tatăl; iaste cine vă pîrî pre voi, Moisi, întru care voi nădăjduiți.

Că de ați creade lui Moisi, doară ați crede și mie; că acela de mine au scris; iară să nu veți creade scripturile lui, cum veți creade cuvintele mele? (110 v-111 v).

Din fragmentele citate rezultă că, peste tot, traducătorii acestei cărți realizează o frază descătușată de sub influențe străine, capabilă să le exprime gândurile fără nici un fel de echivoc. Aerul ei arhaic se păstrează, nici vorbă, fiindcă materialul lingvistic de la care plecau era aproximativ același cu al traducerilor din secolul al XVI-lea. Orientarea spre limba vorbită, însă, a traducătorilor ardeleni de la mijlocul secolului al XVII-lea, i-a pus în situația de a se emancipa de sub influențele străine și de a găsi calea pe care o vor urma, în continuare, toți cărturarii mari de mai târziu. *Noul Testament* este cartea care, alături de *Cazania* lui Varlaam, de la Iași, a deschis porțile, ferecate pînă atunci, ale limbii noastre scrise, punînd-o în contact cu lumina soarelui, pe de-o parte, și cu realitățile acestui pămînt, pe de altă parte. Prin însuși acest fapt, *Noul Testament* este una dintre pietrele fundamentale pe care s-a clădit, în secolele viitoare, limba română literară.

Cu toate deosebirile față de *Cazania* lui Varlaam, provocate, fără îndoială, de faptul că acolo predomină elementele de limbă de origine moldovenească, pe cîtă vreme în *Noul Testament* baza o constituie cele aparținînd graiurilor ardelenesti, apropierea între aceste două cărți sînt deosebit de importante. Ele se datoresc, în primul rînd, calităților personale ale traducătorilor, gradului în care aceștia stăpîneau limba maternă și au știut să pună greutate pe aspectul ei popular.

Ni se pare vrednic de semnalat faptul că citatele reproduse mai sus sînt concludente și în privința vocabularului întregii cărți. Latinesc în cea mai mare parte, el se resimte doar de influența slavă, reprezentată cum urmează în cele trei texte.

I: *greșē harnic, jăluē lipē milă. prieten. priimē răsipē slugă, vreme;*

II: *bolnav, har, ispiti, proroc, ucenic;*

III: *boală, bolnav, ceas. cinsti, dobitoc, dragoste, glas, gonē greșē ispitē iubē jidov. mărturisē omorî. pîrî. pogorî. priimē slavă. veac, veste.*

Pe lângă acestea, mai remarcăm prezența unui cuvânt pe jumătate slav, *așjiderea*, un grecism, *lipsă* și patru împrumuturi din limba maghiară: *beteag*, *foișor*, *(a) mistuș*, *mîntuș*

Traducerea ardeleană, de la 1648, constituie, alături de *Cazania* de la Iași, etapa cea mai importantă, în evoluția limbii noastre literare, de la traducerile lui Coresi pînă la apariția *Bibliei* de la București. Lectura atentă a acestei cărți întărește ideea, exprimată de Sextil Pușcariu că *Noul Testament* de la Bălgrad „se distinge, mai mult chiar decît *Biblia* de la 1688, printr-o limbă frumoasă și îngrijită”.³²

1972

32. *Raport către comisia dicționarului* (în *Dicționarul limbii române*, I, 1913, p. X). Din cauză că textul *Noului Testament* n-a fost reeditat, după anul 1648, și, foarte probabil, din motivul că nu ni s-au păstrat prea multe exemplare din această tipăritură, puțini din specialiștii noștri s-au oprit asupra ei. Așa se face că privirile de ansamblu, asupra ei, ne lipsesc aproape cu desăvîrșire. În general, ni s-au transmis informații asupra acestei cărți doar sub forma unor scurte paragrafe, în tratatele de istorie literară. Abia în anii din urmă s-au înregistrat și unele contribuții referitoare la valoarea limbii din această traducere. Cităm, dintre ele, articolul lui Ioan Iliescu, *Considerații asupra gloselor din „Noul Testament” de la Bălgrad* (în „Analele Universității din Timișoara”, seria științe filologice, II, 1964, p. 21-34) și capitolul „*Noul Testament din Bălgrad*” (1648). *Izvoarele și glosele marginale. Semnificația lor pentru lexicografie și limba literară*, din cartea lui Gabriel Tepelea, *Studii de istorie și limbă literară*, București, 1970, p. 7-75. Dar amîndouă contribuțiile respective au în vedere, așa cum se vede și din titlul lor, aproape numai glosele marginale și nu o privire de ansamblu asupra limbii cărții. Este adevărat, însă, că aceste glose conferă un caracter aparte *Noului Testament*, prin care el ocupă un loc cu totul deosebit în întreaga noastră literatură veche.

Biblioteci și cărți

Prin carte, cunoaștem mult mai bine perioada căderii Troiei, decât cea a cruciadelor, mai tîrzie cu aproximativ o mie de ani decât cealaltă. Războiul troian s-a bucurat de existența unui Homer, pe care cruciadele nu l-au avut.

În biblioteci, cititorii stau în vecinătatea marilor creatori, Ei se înțeleg mai bine cu morții decât cu contemporanii cu care se ciocnesc zilnic. Bibliotecile sunt instituții de cultură fără de care nu poate fi imaginată existența unui popor.

La 75 de ani de existență urez prestigioasei Biblioteci a municipiului și județului Iași viață lungă pentru transformarea sufletelor și cugetelor cititorilor ei.

1995

Cea dintîi subliniere a valorii cărții și, prin urmare, a existenței unei biblioteci, ne-a dat-o învățatul cronicar moldovean Miron Costin, în secolul al XVII-lea, când, în Cuvîntul către cetitor al opusculului său, *De neamul moldovenilor*, scria: *„Puternicul Dumnezeu cinstite, iubite cetitoriule, să-ți dăruiască după aceste cumplite vremi a anilor noștri, cîndva și mai slobode veacuri, întru care, pre lîngă alte trebi, să aibi vreme și cu cetitul cărților a face iscusită zăbavă, că nu este alta, și mai frumoasă și mai de folos în toată viața omului zăbavă, decât cetitul cărților. Cu cetitul cărților cunoaștem pre ziditorul nostru Dumnezeu; cu cetitul laudă îi facem pentru toate a lui către noi bunătăți, cu cetitul pentru greșalele noastre milostiv îl aflăm. Din scriptură înțelegem minunate și veșnice faptele puterii lui, ea face fericită viața, ea nemuritor agonisește nume. Scriptura... ne învață, cu acele trecute vremi să pricepem cele viitoare* (ediția din 1914, p. 9).

S-a spus, de mult, că biblioteca este ținerea de minte a omenirii. În existența lui, omul s-a mulțumit, la început, să înregistreze și să memoreze faptele care îl puteau interesa. Dar, cu vremea, memoria fiind tot mai mult solicitată, n-a mai putut face față și s-a simțit nevoia unui auxiliar, care avea să fie *cartea*. Prin Bălcescu, ea avea să fie ridicată la rang de icoană: „Deschid sfînta carte unde se află înscrisă gloria României, ca

să pun înaintea ochilor fiilor ei câteva pagine din viața eroică a părinților lor” (ediție Minerva, 1977, p. 27).

Dimitrie Cantemir a scris, mai înainte, o carte despre trecutul Moldovei, despre cave Sadoveanu spunea că i se pare a fi „o grădină părintească, veche și părăsită, în care umblu înfiorat. În fiecare ungher sufletul meu tresare” (*Drumuri basarabene*, 1921, p. 6).

Au venit, apoi, ardelenii, reprezentanții Școlii Latiniste, acei feți-frumoși cu opinci de oțel, cum i-a numit Nicolae Iorga, constructori ai unei lumi noi, cu cărămizi românești, cum i-a văzut Lucian Blaga. Fiecare carte a lor i s-a părut a fi o cărămidă pentru templul de care aveau nevoie românii. Cărțile apărute la Buda, la Brașov și Sibiu, în vremea latinistilor (1780-1830) și cele tipărite la Blaj în a doua jumătate a secolului trecut, când director al tipografiei era Timotei Cipariu, au transformat sufletele tuturor românilor și le-au făcut să bată în același ritm.

Învățații ardeleni au fost elogiați, fără rezervă, de toate figurile mari ale culturii noastre, de la I. Heliade-Rădulescu, M. Kogălniceanu, Eminescu, Nicolae Iorga, pînă la George Coșbuc, Octavian Goga și, mai ales, Lucian Blaga. Pentru Kogălniceanu, de exemplu, Petru Maior a fost un nou Mesia, iar *Istoria* (lui) *pentru începutul Românilor din Dacia* i se părea a fi de valoarea tablelor lui Moise. Nicolae Iorga, la rîndul lui, și-a intitulat un capitol din *Istoria literaturii române, Epoca lui Petru Maior*.

Prin monografia, din 1904, a lui Iorga, prin drama *Apus de soare*, a lui Delavrancea (1909), prin *Frații Jderi*, a lui Sadoveanu (1935, 1936, 1942), Ștefan cel Mare a fost înălțat în legendă, pînă la a deveni supraom. Sînt cu deosebire importante cuvintele de apreciere pe care le-a spus Lucian Blaga, într-o scrisoare, despre această ultimă carte: „Spune-i lui Sadoveanu că sînt cufundat în fresca *Frații Jderi*, și că e pur și simplu genial” (*Corespondență*, 1989, p. 237).

Cărțile ne dezvăluie trecutul neamului nostru, ne vorbesc despre evoluția vieții, sub toate aspectele ei, de specificul poporului, de modul personal de a gândi al marilor oameni de cultură. Războiul de Independență ne-a devenit cunoscut din cărțile de istorie, dar și din poeziile lui Alecsandri și Coșbuc ori din povestirile lui Sadoveanu, războiul de întregire din cartea, în trei volume, a lui Constantin Kirițescu, suferințele românilor din Transilvania și lupta lor pentru Unire din versurile fără de moarte ale lui Octavian Goga.

Descendența latină și dorul nepotolit pentru mama noastră, Roma, ne-au fost descoperite de latiniști și de Vasile Pârvan, iar originea noastră, contestată adesea, de cartea monumentală a lui Alexandru Philippide.

Nu putem uita rolul pe care l-a avut Biblioteca Vaticanului în formarea lui Gheorghe Șincai și a lui Petru Maior, în transformarea lor din simpli ucenici în teologie în ctitori ai istoriei și culturii noastre naționale.

Să ne aducem pururi aminte de ce a putut însemna biblioteca de la Cernăuți, a lui Aron Pumnul, pentru geniul tutelar al lui Eminescu.

Timotei Cipariu în conștiința urmașilor

Motto:

*E mort Cipariu? Voi spuneți că-i mort? Dar oare poate
Să moară omul care dă vieți, care-i trimis?
Nu-i mort! În mii de piepturi, în piepturile toate,
Trăiește el de-a pururi; nici moartea nu ni-l scoate
Din piept. unde ni-e scris!*

*Trei scînduri și-o movilă de glii nu pot s-ascundă
Pe-un om iubit de-o lume, pe-un om de fapte mari!
Un neam întreg, ce plînge, stă gata să răspundă
Că-n veac va recunoaște cu-o inimă profundă
Pe marele Cipariu!*

(George Coșbuc, *Non omnis moriar*, 6 sept. 1887)

S-au împlinit o sută de ani de la moartea lui Timotei Cipariu, unul dintre cei mai mari cărturari ai neamului nostru, singurul învățat ardelean din întreg secolul al XIX-lea care poate fi comparat cu Bogdan Petriceicu Hasdeu.

Era, după cum se știe, cel mai important reprezentant al curentului latinist, întruchipînd principalele trăsături ale ardelenilor, care se rezumă, în ultimă instanță, la afirmația lui Lucian Blaga: „ardelean înseamnă a duce un gînd pînă la capăt” (*Îzvoadă*, București, 1972, p. 181). Este primul mare lingvist român, cel care a pus bazele studiului istoric al limbii, insistînd, cum era firesc, asupra elementelor moștenite din limba latină. Putea începe altfel?

A fost elev al școlilor din Blaj, unde cultul pentru întemeietorii Școlii Ardelene era mai viu decît oriunde, și a trăit într-o epocă în care românii din Ardeal se găseau angajați în lupta pe viață și pe moarte pentru apărarea ființei lor ca popor, luptă care nu putea fi pierdută, fiindcă de ea depindea, în primul rînd, soarta limbii însăși, elogiată în atîtea rînduri de Cipariu, ale cărui idei le văd rezumate în chip magistral de George Coșbuc, în următoarele cuvinte:

„Limba e cea mai puternică legătură a unui neam. Ea e sufletul neamului, e firea și ființa lui. Aceleași vorbe nasc în noi aceleași gînduri. Iar toți cîți au aceleași gînduri, orișicum se numesc ele: aspirațiuni naționale, idealuri, năzuințe, merg pe aceeași cărare, biruiesc aceleași piedici și au

aceiași dușmani. Ei fac un neam, unul și nedespărțit” (*Dintr-ale neamului nostru*, București, 1903, p. 86).

Născut în comuna Pânade, lângă Blaj, la 21 februarie 1805, Cipariu și-a legat întreaga lui viață de orașelul de la îmbinarea celor două Tîrnave. Prin activitatea sa prodigioasă, desfășurată în întregime acolo, el a contribuit la creșterea numelui bun al „micii Rome”, sporind, în toate chipurile, zestrea moștenită de la înaintași. Acolo a învățat, punîndu-și de la început în uimire magiștrii, și acolo a funcționat, ca profesor și director, editor de cărți, de ziare și reviste, conducător al tipografiei etc., pînă la sfîrșitul vieții, în 3 septembrie 1887. Acolo a fost înmormîntat, și se odihnește, de-a pururi, ocrotit de dragostea unanimă a urmașilor săi.

Ca să ne dăm seama de rolul pe care l-a jucat Timotei Cipariu în cultura noastră din Transilvania și să putem prețui, la justa ei valoare, moștenirea pe care ne-a lăsat-o în lingvistică, în primul rînd, ca să înțelegem solidaritatea cu care s-a adunat, la un moment dat, toată suflarea românească de peste munți în jurul lui, este nevoie să ne aducem aminte de starea socială în care se găseau românii de acolo în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, înainte și după revoluția lui Horia, și care era situația lor la mijlocul secolului trecut, cînd Cipariu a fost, alături de alți cîțiva compatrioți, sufletul mișcării naționale de la 1848, de pe Cîmpia Libertății.

Situația social-politică a românilor se înrăutățise în așa măsură, încît nu mai putea fi tolerată. Deși cei mai numeroși, în întregul principat, mai numeroși chiar în raport cu toate celelalte trei „națiuni” la un loc, nu numai cu cîte una, ei erau lipsiți de drepturile cele mai elementare, nu aveau organizații administrative proprii, nu aveau reprezentanți în Dietă, nu aveau școli în limba proprie.

Cum în perioada respectivă Imperiul austro-ungar trecea, el însuși, prin momente deosebite și se confrunța cu probleme dintre cele mai grele, atît sub raport politic propriu-zis, cît și sub raport religios, conducerea de la Viena, după ce încercase fără izbîndă să convertească pe luterani și calvini la catolicismul pe care îl părăsiseră cu prilejul reformelor religioase, și-a îndreptat atenția spre românii ortodocși. Aderarea parțială a acestora la catolicism a provocat o serie de schimbări în conștiința unor învățați ardeleni, schimbări care se reflectă, în mod cu totul evident, nu numai în aspectele teoretice privitoare la studiul limbii române, ci în întreaga ei orientare culturală.

Reprezentanții Școlii Ardelene, descoperind marile afinități ale limbii noastre cu cea latină și luînd cunoștință de faptele de arme ale strămoșilor de la Rîm, nu mai sînt dispuși să suporte starea de inferioritate în care se găsea poporul lor și încep să fluture un steag pe care voiau să-l ridice la nivelul la care se găseau celelalte „națiuni” din Transilvania. Pe lîngă orientarea cunoscută, către limba Romei, care avea să revoluționeze în cele din urmă aspectul literar al limbii naționale, ardelenii și-au îndreptat în același timp atenția către limba vorbită, cum avea să observe, printre cei dintâi, B. P. Hasdeu (*Cuvente den bătrîni*, III, București, 1881, p. IX):

„Primele încercări asupra graiului poporan al românilor, conduse ceva mai sistematic, se datoresc unei pleiade de ardeleni: Șincai, Samuil Micu, Petru Maior, a căror mărimă trebuie măsurată nu prin ceea ce ei au făcut, ci prin ceea ce voiau să facă: a deștepta naționalitatea română, a o deștepta cu orice preț. „Sînteți fii ai Romei!”, au strigat ei; și românul, zguduit din somn, s-a pus pe gînduri”.

Rolul ardelenilor în cultivarea limbii literare și în studiul limbii române a fost, în general, subestimat și, cînd este vorba de specialiști, multă vreme marea majoritate dintre ei nu i-au acordat nici un fel de credit. Datorită criticilor aduse de Titu Maiorescu și, mai înainte, de Alecu Russo, dar, cu siguranță, datorită și ortografiei etimologice, pe care au preconizat-o latiniștii, iar contemporanii au înțeles-o greșit, părerile reprezentanților Școlii Ardelene au părut, celor mai mulți, în afara realității, de-a dreptul fantastice, și în felul acesta s-a creat ideea că nici nu trebuie întîrziat asupra lor.

Critica lui Odobescu, asupra Dicționarului lui Laurian și Massim, ca și cea a lui Șăineanu, asupra Gramaticii lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai, au întărit ideea că reprezentanții Școlii Ardelene ar fi desprinși de realitate.

Mentalitatea aceasta a început să se generalizeze și specialiștii nu mai acordau nici un credit învățaților ardeleni. Cu toate încercările lui Nicolae Iorga ori Giorge Pascu, ale lui Ovid Densusianu, Sextil Pușcariu și Lucian Blaga, ea n-a mai putut fi înlăturată. Este adevărat că rezerva în care avea să fie învăluită activitatea cărturarilor de peste munți nu s-a reflectat în același fel asupra tuturor. Dacă în privința Școlii Ardelene propriu-zise (Micu, Șincai, Maior, Budai-Deleanu) s-a ajuns, pînă la urmă, la un consens în privința meritelor lor în domeniul culturii, în general, dar și al literaturii și chiar al limbii literare, cînd e vorba de curentul latinist, al cărui

cel mai important reprezentant este Timotei Cipariu, punctele de vedere continuă să fie deosebite.

După criticile, nedrepte în cea mai mare parte, ale lui Titu Maiorescu, Lazăr Șăineanu și ale altora, s-a creat ideea că tot ce a realizat Cipariu ar fi fost clădit pe nisip. Specialiști dintre cei mai autorizați, și mă gândesc în primul rând la Ovid Densusianu și la Sextil Pușcariu, nu i-au aprofundat opera, deși s-ar părea că erau convingși de valoarea ei, că Cipariu merita toată recunoștința urmașilor pentru moștenirea pe care ne-a lăsat-o.

Același lucru se poate spune despre Iorgu Iordan, când avem în vedere aprecierile făcute asupra Gramaticii academice a lui Cipariu.

În schimb, A. Philippide, prin numeroasele trimiteri bibliografice la opera înaintașului său, se dovedește un temeinic cunoscător al lucrărilor lui. Este adevărat că profesorul ieșean a formulat și unele critici față de anume idei ale învățatului blăjean, dar, în același timp, lui îi datorăm cea mai elogioasă apreciere asupra lucrării fundamentale a lui Cipariu, *Principie de limbă și de scriptură*, pe care nu se sfiește s-o numească „capodoperă”¹.

Pledînd pentru „uzul poporului, care face lege și care își are totdeauna cauza lui binecuvîntată și mai profundă decît rațiunile filologilor”, Titu Maiorescu consideră că Gramatica lui Cipariu face front comun cu *Tentamen criticum* al lui A.T. Laurian și cu Dicționarul academic al lui Laurian și Massim, că toate trei „se încearcă a silui o limbă” și că ele „nu merită să fie calificate decît de curiozități literare fără valoare practică în ceea ce privește direcția lor originală la formarea limbii” (*Critice*, I, București, f.a., p. 113).

De pe poziția lui excesiv critică, Maiorescu ajunge la un moment dat să nesocotească total moștenirea culturală lăsată de latiniști.

Nu le neagă cunoștințele impresionante și recunoaște că viața lor a fost pusă, în mod dezinteresat, în slujba unei cauze înalte, dar contestă valoarea în sine a lucrărilor lui Maior, Șincai, Cipariu și Pumnul.

Punctul de vedere al lui Maiorescu avea să fie „întărit” prin afirmațiile la fel de categorice ale unor lingviști de autoritate.

Lazăr Șăineanu, spre exemplu, susținea că Gramatica lui Cipariu „a fost uitată a doua zi după aparițiunea ei” (*Istoria filologiei române*, București, 1895, p. 137). Dar lucrul acesta va fi foarte greu de dovedit, pentru că în realitate nu numai gramaticile datorate contemporanilor aveau

1. *Specialistul român*, Iași, 1907, p. 61.

să se resimtă, în mod copios, influențate de cea a lui Cipariu, ci și altele de mai târziu. Această influență slăbește, dar nu dispare cu totul, odată cu apariția Gramaticii lui H. Tiktin (1891, ediția a doua în 1895) și ea poate fi ușor demonstrată cu ajutorul celei a lui Slavici, de exemplu, apărută în anul 1914.

După asemenea afirmații, n-au mai putut fi auzite și mai ales urmate aprecierile pozitive asupra lucrărilor lui Cipariu, chiar când veneau din partea aceluiași autori, în articolul *Limba română în jurnalele din Austria*, Maiorescu sublinia faptul că „Arhivul filologic al d-lui Cipariu este scris în limbă curată”, fără germanisme atît de răspîndite în celelalte publicații ardelenesti (*Critice*, I, 84–85), dar, de astă dată, cuvîntul lui este mai puțin ascultat și nimeni nu se grăbește să renunțe la vechea părere negativă asupra rolului latiniștilor și, în speță, a lui Cipariu.

Nici reluările lui Șăineanu nu sînt de natură să schimbe situația și etimologismul ciparian avea să rămînă condamnat pentru multă vreme. Dar împotriva acestei realități nu putem trece peste faptul că și autorul *Istoriei filologiei române*, întocmai ca Maiorescu, subliniază valoarea unora dintre cărțile învățatului ardelean, în primul rînd a *Crestomației* de la 1858 (*op. cit.*, p. 3-4, 300).

Cuvîntul greu al lui Maiorescu, la care s-au asociat și alții, interesul scăzut manifestat de lingviștii de după 1900 față de opera lui Cipariu și, cu siguranță, victoria lui Maiorescu împotriva etimologismului în chiar sînul Academiei au făcut să nu mai fie auzite eventualele voci favorabile care s-au exprimat asupra activității lui Cipariu. Avem în vedere de data aceasta pe Aron Densușianu și Ion Bianu, care, amîndoi, au învățat la Blaj și l-au avut profesor pe Cipariu. Cu toată căldura pusă în expunerea lor, impresia creată de atacurile lui Maiorescu n-a putut fi înlăturată. Aprecierile lui Ion Bianu datează din 1888, din anul imediat următor celui al morții lui Cipariu, iar cele ale lui Aron Densușianu au fost extrase din *Istoria limbei și literaturii române* (Iași, 1894).

Cel dintîi subliniază faptul că Cipariu este primul filolog care și-a dat seama de importanța studiului istoric asupra limbii: „Meritul real, însemnătatea cea mare a studiilor și a scrierilor lui Cipariu, stă în aceea că el cel dintîi a înțeles că limba trebuiește studiată în dezvoltarea ei istorică; el a fost cel dintîi care a înțeles că cunoașterea organismului intim al limbii românești nu se poate dobîndi numai prin cercetarea limbii de azi și din asemănarea ei cu cea latină; el mai întîi a văzut că această cunoștință se

cîştigă numai urmărind limba pas cu pas, în fazele prin cari a trecut, cît se poate mai departe în vechime, căutîndu-i rădăcinile în limba vulgară română” (*Momente culturale*, București, f.a., p. 54).

Aron Densușianu, la rîndul lui, preluînd ideea, insistă asupra valorii deosebite a Gramaticii, „cea mai bună ce avem pînă azi” (op. cit., 262).

Într-o notă de la p. 55 a broșurii lui Bianu, autorul ne informează că „romanistul Mussafia a sistematizat, cu admirabila sa claritate, formele gramaticale din Principiile lui Cipariu într-un articol magistral, publicat sub titlul *Zur rumänischen Formenlehre*, în „Jahrbuch für romanische und englische Literatur”, t. X, p. 353–380”.

Formularea lui Bianu aduce aminte de afirmația lui Hugo Schuchardt (*Despre Textele și glosele vechi românești* ale lui B. P. Hasdeu, în volumul I din *Cuvente den bătrîni (Suplement)*, București, 1880, p. IX; ediția a II-a, București, 1983, p. 482): „O colecție de astfel de materiale publicase, ce-i drept, și T. Cipariu încă din 1866, colecție pe care A. Mussafia a pus-o în 1869 la baza excelentului său tratat *Zur rumänischen Formenlehre* (*Despre morfologia română*)”.

Cu toate acestea, aprecierile negative ale lui Maiorescu asupra activității lui Cipariu n-au putut fi anulate, după cum ele au persistat și după ce Eminescu însuși s-a pronunțat în mod laudativ asupra Gramaticii învățatului de la Blaj: „În București a repausat cunoscutul profesor și membru al Academiei I.C. Massim. Cu greu ne-am putea hotărî să păzim zicătoarea latină „De mortuis nil, nisi bene”. Intențiile sale vor fi fost desigur bune și patriotice, deși nu putem susține același lucru despre scrierile sale. E destul a pomeni colaborarea sa la Dicționarul fantastic al Academiei, al cărui singur principiu a fost de a nu lăsa neschimonosit nici un cuvînt românesc, pentru a arăta că filologul închinase viața minții sale unor idei rătăcite. În privința acestui dicționar însuși părintele canonic Cipariu a declinat onoarea de a-l fi inspirat cumva în tendințele sale. Și filologul din Blaj a și avut drept să decline asemenea onoare, căci gramatica sa, desigur o lucrare foarte serioasă, n-a îndreptățit pe nimenea la clădirea babiloniei academice” (M. Eminescu, *Scrieri politice și literare*, I, 1870-1877, București, 1905, p. 329).

La începutul secolului nostru, prin orientarea către lucrările lui Cipariu a unora dintre specialiștii de autoritate (Ovid Densușianu, Sextil Pușcariu), se părea că soarta operei cărturarului blăjean se pregătea să intre sub alte auspicii. A fost doar o simplă părere. Lingviștii pomeniți au subliniat

unele aspecte pozitive din opera lui, dar n-au stăruit, cum s-ar fi cuvenit, asupra moștenirii cipariene; s-au apropiat mai mult ocazional de ea, cu prilejul unor comemorări, ori din nevoia de a-i îngloba concepția într-un curs de istoria ideilor, eventual într-unul de istorie a literaturii române. În cazul lui Ovid Densusșianu trebuie să ne gândim și la faptul că, după ce, în 1905, în articolul intitulat *În amintirea unui învățat*, publicat în revista „Viața nouă” (I, p. 241-243), autorul formulase niște concluzii absolut nefavorabile, nu mai putea reveni, anulându-le cu totul. Într-adevăr, el afirma acolo că „Cipariu nu mai este decât un nume care caracterizează bine o epocă din viața noastră științifică. Și la mormîntul lui, ca și la al altora, pe lângă cuvintele de reculegere pioasă, trebuie să ducem în suflet și bucuria că am trecut mai repede peste această epocă” (*Opere*, I, București, 1968, p. 691).

Interesul scăzut pentru lucrările lui Cipariu, în rîndul specialiștilor români, rezultă foarte clar din modul în care aceștia îl citează. Mi se pare cu deosebire caracteristic faptul că îi întîlnim foarte rar numele în publicațiile periodice de specialitate: „Dacoromania”, „Bulletin linguistique”, „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”. În același timp, trebuie să spunem că puținii specialiști care îl citează nu se dovedesc interesați de teoriile lui lingvistice, de ideile noi pe care le pune în circulație, nici măcar de sistemul lui etimologic, ci de unele cuvinte izolate, pe care le-a menționat în cărțile sale (*custa, plăsr', tîmbar, mire* etc.), ori de unele probleme de cultură (*Palia de la Orăstie*; raporturile lui cu Academia Română și cu Astra; rolul național-cultural al Blajului; cultul lui Cipariu în Transilvania; Cipariu bibliofil; Cipariu și Coșbuc; Cipariu și Italia etc.), eventual de diverse chestiuni literare ori școlare (poezia populară; înclinațiile lui literare; admirator al lui Schiller; elev la Blaj; întemeietor al unei societăți de lectură etc.).

Aceeași observație se poate face și în legătură cu diversele istorii ale limbii noastre, unde ideile lingvistice ale lui Cipariu rămîn în cea mai mare parte în afara atenției autorilor respectivi și, în general, aprecierile acestora sînt aproape totdeauna reținute și neconcludente.

Nu s-a insistat decât cu totul sporadic și oricum în măsură insuficientă asupra părerilor lui Cipariu despre dialectele limbii române și despre limba vorbită, în general. Nu găsim nici o subliniere, în această direcție, nici în cartea lui I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române* (București, 1961), nici în manualul de *Dialectologie română*, elaborat, în cola-

borare, de Matilda Caragiu-Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu și Romulus Todoran, (București, 1977). Abia în *Tratatul de dialectologie românească*, apărut la Craiova în 1984, i se acordă un scurt paragraf.

Nici ideile romanistului Cipariu n-au fost subliniate* și, cu atât mai puțin, fructificate. La fel de puțin i-au cercetat opera autorii de dicționare și, în general, lexicografii. Doar Alejandro Cioranescu citează, cu oarecare consecvență, cuvinte discutate de Cipariu, când este vorba de fixat etimologia acestora (*Diccionario etimologica rumano*, Laguna, 1958-1961).

Foarte rar apare numele lui Cipariu în lucrările mari de istorie a limbii (Densusianu, Rosetti) și, atunci, nu se discută concepția lui lingvistică; se fac doar trimiteri bibliografice la anume fonetisme ori forme din textele vechi reproduse în cărțile lui Cipariu.

În primele două ediții ale cărții *Scurtă istorie a lingvisticii*, elaborată de Alexandru Graur și Lucia Wald (apărute în anii 1961 și 1965, la București), numele lui Cipariu nici nu este măcar menționat. Abia în ediția a III-a, din 1977, i se acordă un paragraf de douăzeci de rînduri.

Cum se poate explica acest fapt? Cui se datorește lipsa de interes pentru ideile lingvistice ale lui Cipariu, la un moment dat? Am zice că lui însuși, mai întâi, și celor care, în frunte cu Maiorescu, s-au ridicat împotriva etimologismului, demonstrînd că nu se poate clădi pe el un sistem viabil, că el nu poate sta la baza unei adevărate limbi literare.

Atîta vreme cît sistemul ciparian n-a stîrnit motive de îngrijorare, autorul lui se bucura de un prestigiu puțin obișnuit în rîndul cărturarilor români de pretutindeni. Marea lui autoritate de profesor și director, la Blaj, faima lui de om învățat, de întemeietor și conducător de reviste, de autor de manuale școlare difuzate pe tot cuprinsul provinciilor de peste munți, și nu în ultimul rînd de reprezentant al națiunii în toate ocaziile mari din istoria Transilvaniei, i-au creat o aureolă cum n-a mai cunoscut nimeni dintre contemporani. Numele lui s-a întins din rîndurile celor care i-au citit cărțile și studiile spre toate meridianele pămîntului românesc și a intrat în legendă. Ardelenii, mai ales, priveau la el ca la un sfînt. În felul acesta

* Recent, Carmen-Gabriela Pamfil a publicat, în revista „Limba română”, XXXVI, 1987, nr. 3, p. 173-184, articolul: *Latina populară de la baza românei în concepția lui Timotei Cipariu*.

s-a creat ideea că înțelepciunea lui Cipariu este nelimitată, că el este în stare să răspundă tuturor întrebărilor pe care le putea pune o epocă atât de zbuciumată, să călăuzească pașii unui popor într-unul din momentele hotărâtoare ale istoriei lui.

Dar legenda avea să fie zdruncinată de critica îndreptată împotriva etimologismului și cărturarii cu preocupări filologice au început să-și frîneze entuziasmul. Ei continuau să vadă în Cipariu un mare învățat, dar nu-l mai credeau infailibil. Și, în loc să-i citească lucrările și să formuleze singuri concluziile de rigoare, s-au mulțumit să preia afirmațiile lui Maiorescu potrivit cărora „părintele filologiei române” începea să aparțină trecutului. Această stare de lucruri se reflectă cel mai bine într-o caracterizare pe care i-o făcea Ovid Densusianu în *Literatura română modernă* (III, București, 1933, p. 12):

„Cipariu a exercitat o înfrîurire cum nu au cunoscut-o nici unul din contemporanii săi, partizani ai latinismului, și de aceea s-a putut vorbi mult timp de școala numită cipariană. Aceasta se datorește împrejurării că, oricât a exagerat și el în tendințele de reformă a limbii, a căutat să aducă unele atenuări, cum nu înțelesese Laurian – a făcut chiar concesii principiului fonetic –, și a știut să prezinte mai seducător ideile lui”.

Dacă specialiștii în lingvistică au intrat într-un fel de rezervă și nu s-au mai dovedit, cel puțin pentru o bună bucată de vreme, preocupați de activitatea lui Cipariu, publicul mare, mai ales cel din Transilvania, care n-a citit sau, poate, nu s-a conformat spuselor lui Maiorescu, nu și-a schimbat atitudinea și i-a acordat un credit neobișnuit, în continuare. Legenda își urma calea ei.

Încercînd o concluzie, pe baza aprecierilor atât de deosebite care s-au făcut asupra activității lui Cipariu, constatăm o stare de lucruri aproape neexplicabilă. Este vorba de faptul că învățatul ardelean a fost glorificat, aproape fără rezervă, nu în opera sa cea mai importantă, din domeniul filologiei, ci în activitatea-i globală. Altfel spus, stima de care s-a bucurat fără întrerupere, de la începutul activității sale pînă aproape de vremea noastră, n-a plecat de la puținii specialiști în problemele limbii, ci de la publicul mare.

Explicația acestor stări de lucruri trebuie căutată în succesul într-adevăr neobișnuit pe care l-a obținut Cipariu în alte domenii de activitate, fapt subliniat din cînd în cînd de unii dintre interpreții operei sale.

Spre deosebire de înaintașii săi, Cipariu își extinde preocupările pe arii mult mai largi. Pe lângă îndeletnicirile filologice, istorice, religioase, filozofice ale acestora, el se mai simte atras de literatura populară, scrie versuri, întreține un jurnal propriu, întemeiază și conduce ziare și reviste, intră în viața politică, încredințat fiind că numai așa poate preîntîmpina unele atacuri îndreptate împotriva poporului său, și își leagă numele de școală românească din Blaj, cea mai importantă pe care au avut-o românii din Transilvania în timpul stăpînirii străine acolo. Ca profesor și director al vestitului liceu blăjean, Cipariu și-a creat o serie de merite cu care nu știu dacă se mai poate mîndri altcineva.

Nu uităm că a militat pentru crearea unui teatru în limba romană, că a condus o tipografie, adevărată uzină care aproviziona școlile românești de peste munți cu tot felul de manuale, că a contribuit în mod efectiv la înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin. Iată cîteva dintre domeniile de activitate prin care Cipariu a cîștigat simpatia generală și o popularitate puțin obișnuită.

Dacă aprecierile la care ne-am referit pînă aici se datoresc în mod exclusiv românilor, unor conaționali ai lui Cipariu deci, activitatea sa a impresionat în mod deosebit și pe unii străini. Aceștia au fost cuceriiți în primul rînd de erudiția marelui învățat, de farmecul lui personal, așa cum mărturisește etnograful german Rudolf Bergner, autorul lucrării *Siebenbürgen. Eine Darstellung des Landes und der Leute* (Leipzig, 1884, p. 116-118), care l-a vizitat acasă, la Blaj, în anul 1883. Fragmente din aprecierile lui Bergner găsim la I.P. Reteganu (*Cărțile săteanului român*, Blaj, 1, 13 oct. 1886, p. 148-149), A. Viciu (*Cipariu ca filolog*, în „Unirea”, Blaj, 1905, nr. 25, p. 216), dr. Ioan Rațiu (*Timotei Cipariu, viața și activitatea lui*, Blaj, 1905, p. 106-107), Ion Breazu („Transilvania”, Sibiu, sept.- oct. 1943, p. 719-720), Radu Brateș (*Oameni din Ardeal*, București, 1973, p. 43-44), Liviu Moldovan (*Vizita lui Rudolf Bergner la Blaj*, în „Vatra”, Tîrgu Mureș, oct. 1985, pagina D).

Nu putem trece peste faptul că marele istoric german Mommsen, cel care a adunat într-un corpus inscripțiile latinești din Peninsula Balcanică, a simțit nevoia să se oprească la Blaj și să stea de vorbă cu Cipariu.

Între aprecierile provenite de la străini, un loc aparte i se cuvine celei pe care i-a făcut-o profesorul italian Mario Ruffini, prieten constant al poporului nostru, autor al multor lucrări referitoare la cultura, limba și literatura română. Rîndurile care urmează, extrase din lucrarea *La Scuola*

latinista romena (Roma, 1941, p. 175), apărută la un an după dictatul de la Viena, când peste Transilvania filfiia, parcă, aripa morții, nu sînt numai un elogiu la adresa lui Cipariu. În ele simțim cum bate inima unui mare prieten al poporului nostru, într-un moment cînd aveam nevoie mai mult decît oricînd de prieteni, după cum simțim mîna ocrotitoare a unui frate care se grăbește să ne acorde sprijinul necesar:

„II Cipariu aveva profunda fede nei suoi principi e li esponeva con una vivacità che finiva col rendere simpatice il suo sistema nonostante la sua rigidità. Ma i tre volumi della sua *Grammatica limbii române*, vol. I, *Analitica*, 1869; vol. II, *Sintetica*, 1877 e il supplemento *Despre limba romana*, 1878, esposti în forma troppo dogmatica, provocarono il naufragio definitivo delle idee di lui alle quali certo non erano mancate critiche, e da molte parti. *Ma con tutto ciò non si può negarli il grande merito di aver approfondito, con intelligenza e amore, veramente eccezionale, lo studio del romeno antica e di aver esercitato un benefica influsso sull'ulteriore evoluzione della filologia romena*, aprendo la strada agli studi storici sulla lingua romena, gloria di B.P. Hasdeu e dei suoi succesori”.

Punctul de vedere imprimat de Maiorescu și de Șăineanu a dominat, multă vreme, concepția lingviștilor noștri, care nu și-au schimbat orientarea nici în urma apariției unui articol remarcabil semnat de Lucian Blaga, în „Vremea” din 28 noiembrie 1943, p. 6-7 (la puțină vreme după cartea lui Mario Ruffini, deci), reprodus mai tîrziu în volumul *Izvoade* (București, 1972, p. 169-181: *Școala Ardeleană-Latinistă*), cu toate că găsim în el lucruri de-a dreptul impresionante, care conduc spre ideea că spusese lui Blaga ar merita să fie reproduse aici în întregime. Nu vom face, se înțelege, lucrul acesta, dar vom extrage totuși cîteva fragmente care ne vor putea da impresia necesară asupra concepției cunoscutului filozof și poet:

„Imaginea neconturată, pe care învățămîntul liceal ne-a lăsat-o în amintire cît privește acești latiniști, este aceea a unor îmbicsiți de carte, a unor utopiști cu privirea întoarsă spre trecut, întrucîtva a unor străini de realități. mai stăruie, cel puțin pentru unii dintre ei, și astăzi, direct și indirect, judecata maioreșciană, acea sentință formulată sub imperiul unei sobrietăți cam găunoase, care, prin toată ființa ei, nu putea să aibă nici o înțelegere pentru enorma pasiune ce colcăie în dosul preocupărilor cu aparențe livrești ale latiniștilor. Citiți fraza masivă, grea, articulată ca un

mastodont antedeluvian, dar plină de miez, plastică și învăpăiată, proprie latiniștilor, și fraza elegantă, puțintică la trup, seacă, a lui Maiorescu, și veți pricepe că ne găsim în universuri cu totul diferite” (*Izvoade*, p. 171).

„Nu s-a subliniat niciodată incendiul lăuntric al acestor oameni așa-ziși de carte, acea pasiune, crescută și mai mult prin stăpânire de sine, acel foc lipsit de orice izbucnire isterică proprie temperamentelor exhibiționiste, acea căldură ce străbate molcom și-n adânc, hrănind și susținând truda de-o viață a unor sfinți muritori, așezați sub porunca unei supreme chemări. Latiniștii erau chinuiți de cugetul foarte lucid că trebuiau în răstimpul unei vieți să ridice un popor, rămas cu secole în urmă, la înălțimea unui „veac prea-luminat”. Ei se simt chemați să împlinescă năvalnic, ca la începuturi de lume, pornind de la nimic, ceea ce istoria neglijase vreme de o mie de ani. Ei aveau conștiința că pun pîrghia ca să înalțe un masiv de munți, cufundat în tenebre, la nivelul unui veac prea-luminat. O întregă împărăție a spiritului trebuia clădită, la repezeală, ca să răscumpere secole pierdute. „Cartea” și „învățătura” erau pentru ei mijloacele unei mutațiuni istorice, ce trebuia grăbită și stimulată pe toate căile. Dragostea de carte are la ei o semnificație pe care astăzi n-o mai putem reconstitui întocmai” (*ibidem*, p. 172-173).

„Latiniștii erau siliți să cutreiere, singuri, cu săptămînile, ținuturi și țări, cu desăgii în spate, să treacă ape și munți, să-și aducă volumele tot de ei scrise, de la Viena, de la Buda, de la București. Altele trebuiau aduse pe măgari, chiar de la Țarigrad. Ce-i mîna, ce-i întărită? Numai credința singură. O credință cum nu se mai găsește decît în *Faptele apostolilor*. Cărțile erau pentru ei cărămizi pentru zidirea lumii, și ei se simțeau chemați să pună umărul la zidirea lumii românești, care rămăsese în urmă, undeva, în zilele de început, în timp ce săptămîna lumii celeilalte era în plină duminică, sau într-un «veac prea-luminat». Cărțile, toate cărțile pămîntului, dacă ar fi fost cu puțință, trebuiau scrise” (*ibidem*, p. 174).

„Așa cum i-am înfățișat, ca un prolog al spiritului nostru, latiniștii devin, în ciuda rătăcirilor, mai actuali decît oricînd. Actuali sînt prin substanța lor, dacă nu prin manifestările lor. Ne-am bucura nespus să știm că prin expunerea de față am izbutit să redeschidem un proces în care morții nu au fost ascultați în ultima instanță” (*ibidem*, p. 181).

Blaga a revenit mai tîrziu asupra subiectului și l-a tratat într-o carte întregă (*Gîndirea românească în Transilvania în secolul al*

XVIII-lea), apărută după moartea autorului (în Editura Științifică, București, 1966).

În același an cu articolul lui Lucian Blaga din „Vremea”, Ion Breazu semna, în „Transilvania” de la Sibiu, septembrie-octombrie 1943, frumosul articol *Timotei Cipariu bibliofil* (p. 715-721), rămas și el fără ecou. La acestea am mai putea adăuga, deși privesc mai mult viața și unele probleme de cultură decât de limbă, contribuțiile lui Ștefan Manciulea din aceeași perioadă a începutului deceniului al cincilea: *Timotei Cipariu și Academia Română*, Blaj, 1941; *Contribuții noi la viața și activitatea lui Timotei Cipariu*, Blaj, 1942; *Timotei Cipariu și Astra*, Blaj, 1943.

Atmosfera creată de Maiorescu în jurul operei lui Cipariu n-a putut fi înlăturată nici după aprecierile laudative asupra acesteia ale lui Lucian Blaga, Ion Breazu și Mario Ruffini. Ba mai mult, ea s-a consolidat imediat după anii 1950, când Școala Ardeleană avea să fie condamnată în bloc ca o mișcare reacționară, iar Gramatica lui Cipariu socotită, alături de Dicționarul lui Laurian și Massim, ca o culme a exagerărilor lingvistice: „Timotei Cipariu împreună cu A. Treboniu-Laurian și I.C. Massim au fost ultimii mari exponenți ai latinismului, care au dus acest curent la cele mai mari exagerări lingvistice prin *Gramatica limbii române din 1869-1879* și prin *Dicționarul academic din 1873-1876*” (D. Macrea, *Lingviști și filologi români*, București, 1959, p. 76).

O afirmație asemănătoare avea să facă și Iorgu Iordan: „Am insistat mult asupra Gramaticii lui Cipariu, din cauză că ea este puțin cunoscută, chiar de către specialiști, și totodată *constituie un exemplu de rătăcire științifică* datorată concepției greșite despre limbă a unui om care avea totuși pregătirea necesară unui bun lingvist, cum a dovedit în cercetările sale privitoare la limba veche românească” (*Limba română contemporană*, București, 1956, p. 765).

Afirmația de mai sus mi se pare nu numai exagerată, ci și neobișnuită în modul de a se exprima al lui Iordan. Ea este, fără îndoială, nedreaptă.

Primul articol în care se încearcă reabilitarea lui Cipariu și se subliniază aspectele pozitive din activitatea lui a apărut în „Analele științifice ale Universității «A.I. Cuza» din Iași”, III, 1955, p. 301-306, sub semnătura

autorului acestor rînduri (*Timotei Cipariu. Cu ocazia împlinirii a o sută cincizeci de ani de la naștere*).

Au urmat apoi două articole semnate de Pia Gradea: *Din preocupările lexicografice ale lui T. Cipariu* (în „Cercetări de lingvistică”, V, 1960, p. 67-74; XI, 1966, p. 309-320) și *T. Cipariu și afirmarea latinității limbii române* (în „Cercetări de lingvistică” IX, 1964, p. 279-281). În același timp, la Roma, în paginile revistei „Cultura neolatina”, XXII, 1962, p. 159-186, Rosa del Conte publica articolul polemic *Le „invenzioni” di T. Cipariu*.

Semnalăm în continuare articolul *160 de ani de la nașterea lui Timotei Cipariu*, al lui I. Coteanu, în care se subliniază, printre altele, faptul că filologul ardelean a formulat unele rezerve asupra Dicționarului academic, al lui Laurian și Massim, înaintea lui Odobescu și că „a avut o concepție lingvistică mult mai modernă decît s-a crezut și poate se mai crede și astăzi” („Limba română”, XIV, 1965, p. 295-300).

Începînd cu anul 1966, articolele în care se încearcă o nouă optică asupra activității lui Cipariu se înmulțesc. Este al doilea moment festiv după centenarul nașterii lui Cipariu (1905), pe care se grăbesc să-l marcheze numeroși cercetători din domeniul lingvisticii, mai întîi, dar nu numai din al acesteia. Este vorba de centenarul creării Societății Academice, devenită la puțină vreme Academia Română. Pe această linie semnalăm contribuția importantă a Mioarei Avram: *Prima gramatică academică a limbii române* (în „Limba română”, XV, 1966, p. 487-502), din care rezultă că „Gramatica lui Cipariu apare ca o sinteză a cunoștințelor de gramatică românească de pînă la 1870” (p. 496) și, fapt chiar mai important, că „lectura ei atentă este în măsură să reliefeze o valoare în plus, și anume actualitatea ei în sensul posibilității de utilizare pentru îmbogățirea situațiilor consemnate în gramatici: mă refer la faptul că în Gramatica lui Cipariu sînt descrise o serie de fenomene și reguli care lipsesc din studiile actuale de gramatică. Este aici un titlu de glorie al lui Cipariu, dar în același timp un punct negativ al cercetătorilor de după el, care nu au știut să folosească această gramatică” (p. 497).

Articolul conține și alte afirmații judicioase asupra Gramaticii lui Cipariu, dar nu le putem evidenția pe toate aici. Ne mai oprim doar la una singură, care se poate constitui în concluzie generală: „Am impresia că ea reprezintă într-adevăr un moment de răscruce, pentru că orientarea latinistă a autorului se împletește cu cunoașterea profundă a limbii vechi

și moderne, a uzului limbii, pe care s-au întemeiat din ce în ce mai mult gramaticile științifice de după 1880” (p. 502).

În același număr din revista „Limba română” au apărut alte articole care interesează problema noastră, chiar dacă ele nu se referă decât tangențial la activitatea lui Cipariu. Flora Șuteu, spre exemplu, în *Proiectele ortografice ale Societății Academice Române* (p. 503-518), ajunge la concluzia că trebuie „să recunoaștem că, fără asceza cipariană pusă în slujba cunoașterii istoriei limbii noastre, logica magistrală a ideologului «Junimii» n-ar fi găsit calea spre înțelegerea și delimitarea «sonurilor elementare» ale limbii românești, pe care le-a supus disciplinei raționale” (p. 518).

De asemenea, Ion Gheție, în articolul *Societatea Academică Română și unificarea limbii române literare* (p. 519-530), a selectat din opera lui Cipariu recomandările judicioase în vederea normării limbii literare.

Mai important este, cel puțin din punctul nostru de vedere, articolul lui N.A. Ursu, *Contribuția Academiei Române în domeniul editării critice a textelor vechi românești* (p. 531-547), în care autorul, după ce arată contribuția de început, în domeniul respectiv, a lui G. Săulescu (*Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor, al lui Dimitrie Cantemir*, Iași, 1835-1836), a lui M. Kogălniceanu („Arhiva românească”, Iași, 1841-1845 și *Letopisișile Țării Moldovei*, Iași, 1845-1852), a lui A. Treb. Laurian și N. Bălcescu („Magazin istoric pentru Dacia”, București, 1845-1847), afirmă: „Al doilea moment important în preocuparea de a afla, a studia și edita texte vechi românești îl constituie activitatea desfășurată în acest domeniu de Timotei Cipariu. Deși aparține aproximativ aceleiași generații de cărturari din care făceau parte și editorii textelor menționate mai sus, Cipariu îi depășește prin faptul că privește textele vechi cu ochiul critic al filologului, al istoricului limbii și culturii românești. Prin studiile sale publicate în anii 1847 și 1848 în gazeta „Organul luminării” de la Blaj, revăzute și publicate în 1866 în volum, sub titlul *Principie de limbă și de scriptură*, prin lucrarea intitulată *Elemente de limba română după dialecte și monumente vechi*, Blaj, 1854, și mai ales prin colecția de texte românești din secolele al XVI-lea și al XVII-lea publicată la Blaj, în 1858, sub titlul *Crestomație sau Analecte literare*. Timotei Cipariu este nu numai fondatorul studiului istoric al limbii române, cum l-au numit I. Bianu, în 1889, și Lazăr Șăineanu, în 1892, ci

– în același timp – și întemeietorul filologiei române propriu-zise” (p. 531-532).

După ce ne dă câteva rînduri dintr-o scrisoare a lui Cipariu, din 8 septembrie 1869, care constituie în intenția autorului ei un program de lucru în domeniul respectiv, N.A. Ursu reproduce aprecierile măgulitoare ale Academiei formulate de Al. Odobescu (v. *Scriseri literare și istorice*, II, București, 1887, p. 400-402): „Abia unul dintre corifeii științei românești, veneratul părinte Timotei Cipariu, a reușit, prin stăruințele unei întregi vieți de paciență și de laboare, să pătrundă în arcanele străvechii literaturi naționale.

Știți din citirea *Analectelor* sale literarii cu cîte neînchipuite anevoințe și-a putut procura eruditul filolog, în mai multe zecimi de ani, elementele studiilor sale de limbistică română. Fiecare dintre noi nu este un Timotei Cipariu și fiecăruia nu-i este dat a străbate prin așa mari dificultăți ca să pătrundă pînă la miezul ce trebuie extras din acele cărți, spre a nutri Dicționarul românesc cu sucul istoric al limbii. Dar totuși fiecare din noi, și poate chiar și alții afară din cercul restrînsei noastre comisii, simte în sine și voința și putința de a studia cu de-amăruntul cîte una sau mai multe din acele antice ale filologiei naționale și de a înlesni oamenilor de știință accesarea la misterele limbii din secolii trecuți, prin republicarea de așa prețioase texturi.

Socotim dar, domnilor, că a retipări în edițiuni critice și înzestrate cu glosare speciale și cu indice și cu note lexicografice principalele opere literarii ale secolilor trecuți – și anume, unele din cărțile românești ale diaconului Coresi; din tipăriturile în limba națională făcute în Ardeal sub George Racotzi, în Țara Românească sub Matei Basarab și în Moldova sub Vasile Lupu; din scrierile mitropoliților Varlaam, Dosoftei și Antim; din operele Urechilor, Costinilor, Grecenilor și Cantemirilor, precum poate chiar și unele documente din aceleași epoci, încă inedite – este a așterne, pentru folosul tuturor literaților români, stratul cel mai temeinic al edificiului istoriei noastre limbistice”.

După 1970, contribuțiile privitoare la o mai bună cunoaștere a activității lui Cipariu se înmulțesc și datorită acestui fapt se conturează tot mai mult ideea că etimologismul nu trebuie socotit ca o rătăcire a autorului, cînd în realitate el a fost, în concepția învățaților respectivi, cu Cipariu în frunte, un mijloc de unificare a limbii și în consecință un punct de sprijin împotriva inamicilor unității politice a românilor. De asemenea ideea a fost călăuzit

aftin Victor V. Grecu (*Studii de istorie a lingvisticii românești*, București, 1971), cît și Paula Diaconescu (*Elemente de istorie a limbii literare moderne*, București, 1974) și Șt. Munteanu – Vasile Țara (*Istoria limbii române literare*, București, 1978, ediția a doua, 1983) ori Doina David (*Limbă și cultură*, Timișoara, 1980).

Pe baza unei cercetări îndelungate, de aproximativ două decenii, Valeriu Nițu a relevat aspecte mai puțin cunoscute din activitatea lui Cipariu, în cîteva studii și articole, dintre care se remarcă, în mod deosebit, *Contribuție la valorificarea activității filologice și istorice a lui Timotei Cipariu* (în *Studii de istorie. filologie și istoria artei*, București, 1972, p. 243-297). În lucrarea sa de doctorat (*Concepția lingvistică a lui Timotei Cipariu*, Iași, 1983), nepublicată încă, Carmen-Gabriela Pamfil a realizat o privire de ansamblu asupra activității filologului și lingvistului Cipariu. Ea a urmărit în același timp influențele care s-au exercitat asupra lui Cipariu și ideile pe care alții le-au luat de la el, unele cu totul moderne, despre care nu se știa pînă acuma că au fost exprimate, în secolul al XIX-lea, de un român. Aceste idei privesc deopotrivă latina populară, romanizarea Daciei, epoca de formare a limbii române, structura vocabularului limbii, importanța gramaticilor, reinterpretarea etimologismului ciparian, cum se poate vedea din unele note ale textului ediției de față, ca și din *Notă asupra ediției*.²

Între timp, încep să fie cercetate alte laturi ale activității lui Cipariu, prin M. Guboglu (*Manuscrisele și tipăriturile orientale din fondul „T. Cipariu” al Bibliotecii din Cluj a Academiei*, în „Limbă și literatură”, III, 1957, p. 147-166), Yves Goldenberg (*Preocupările de arabistică ale lui Timotei Cipariu*, în „Analele Universității din București”, XI, 1962, p. 475-489), Sigismund Yakó (*Bibliofilia lui Cipariu*, în „Anuarul Institutului de istorie”, Cluj, X, 1967, p. 129-171), Valeriu Nițu, (*Contribuție la valorificarea activității de bibliofil a lui Timotei Cipariu*, în volumul *Studii de istorie*, București, 1968, p. 65-93).

Sărbătorirea centenarului Academiei s-a prelungit, sub anume aspecte, pe parcursul mai multor ani, vreme în care alți cercetători, pe lângă cei

2. Unele idei de aici au fost expuse și în articolele *Contribuția lui Timotei Cipariu la teoria limbii* (în „Limba română”, XXXII, 1983, nr. 2, p. 83-93) și *Importanța cercetării dialectelor și subdialectelor pentru istoria limbii române în concepția lui T. Cipariu* (în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXX, 1985, p. 361-368).

deja pomeniți, s-au aplecat cu simpatie și cu înțelegere asupra lucrărilor lui Cipariu, scoțînd în evidență alte aspecte ale moștenirii pe care ne-a lăsat-o. Nu este vorba, peste tot, de contribuții substanțiale, ba chiar se poate spune că cele mai multe dintre ele nu prezintă interes prin valoarea lor intrinsecă, individuală, ci prin contextul în care au apărut. Dacă numai puține dintre ele aduc contribuții noi, toate la un loc, considerate în bloc, ne fac dovada unei orientări noi, a cititorilor, față de opera și, în general, față de activitatea lui Cipariu, fapt pentru care ni s-a părut că merită să fie menționate aici: Ioana Botezan, *Contribuția lui Timotei Cipariu la dezvoltarea ziaristiceii românești din Transilvania în prima jumătate a anului revoluționar 1848* (în „Apulum”, VII,II, 1969, p. 95-108); Valeriu Nițu, *Nicolae Bălcescu și preocupările istorice ale lui Timotei Cipariu* (în *Studii și articole de istorie*, XIV, 1969, București, p. 51-58); Gavril Istrate, *Timotei Cipariu*, Jurnal (recenzie în „Cronica” din 5 aug. 1972); Valeriu Nițu, *Mențiuni documentare despre manuscrisele orientale păstrate de la Timotei Cipariu* (în *Studii și cercetări de științe sociale*, București, 1977, p. 135-153); Mircea Popa, *Contribuții la activitatea social-politică și literară a lui T. Cipariu* (în „Crisia”, 1978, p. 339-351); Ioana Botezan, *Activitatea tipografică a lui Timotei Cipariu între anii 1835-1865* (în „Acta Musei Napocensis”, XVI, 1979, p. 669-689); Ion Buzăși, *Timotei Cipariu – orator* (în „Steaua”, XXX, febr. 1980, p. 38-39); Gavril Istrate, *Un mare cărturar: Timotei Cipariu* (în „Telegraful român”, 1 mai 1980, p. 3, col. 1-3); G. Nistor, *Glose la „Elemente de poetică”* (în „Steaua”, febr. 1980, p. 39); Zaharia Sângeorzan, *Jurnalul lui Timotei Cipariu* (în „Cronica”, 22 febr. 1980, p. 5); Ioana Botezan – Ileana Cuibuș, *Șase documente referitoare la activitatea lui Timotei Cipariu din anii 1849-1852* (în „Acta Musei Napocensis”, XVIII, 1981, p. 515-529); Ion Buzăși, *Timotei Cipariu – publicist* (în „Steaua”, dec. 1981, p. 26-27); Ioana Botezan – Ioan Dani, *Documente privind întărirea legăturilor culturale dintre românii transilvăneni și bucovineni în anii absolutismului restaurat* (în „Acta Musei Napocensis”, XX, 1983, p. 561-574); Ioana Botezan, *Aspecte inedite ale dezvoltării învățămîntului românesc din școlile blăjene între anii 1850-1880* (în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca”, XXVI, 1983-1984, p. 445-451); Ioana Botezan – Liviu Botezan, *O dispută istorică între Cipariu și bucovinenii pumniști* (în „Acta Musei Napocensis”, XXI, 1984, p. 603-628); Gavril Istrate, *Timotei*

Cipariu și Năsăudul (în „Ritmuri”, Bistrița, ian. 1984, p. 21, col. 1-5); Ștefan Manciu, *Timotei Cipariu despre continuitatea românilor din Ardeal* (în „Vatra”, Tîrgu Mureș, ian. 1985, p. A, B); Ion Buzași, *Timotei Cipariu și Astra* (în „Steaua”, oct. 1986, p. 17).

La acestea trebuie adăugate unele retipăriri de articole mai vechi, cum sînt: Ovid Densusianu, *În amintirea unui învățat – Timotei Cipariu* (în *Opere*, I, București, 1968, p. 690-691); Radu Brateș, *Un mare cărturar: Timotei Cipariu* (în vol. *Oameni din Ardeal*, București, 1973, p. 38-54); Ion Breazu, *Timotei Cipariu și Italia* (în cartea *Studii de literatură română și comparată*, II, Cluj, 1973, p. 78-94); Sextil Pușcariu, *Timotei Cipariu* (în vol. *Cercetări și studii*, București, 1974, p. 567-573); Ovid Densusianu, *Timotei Cipariu* (în *Opere*, IV, București, 1981, p. 547-550).

Încheiem lista indicațiilor bibliografice, cu citarea dicționarelor și a unei monografii în care este vorba de activitatea lui Cipariu: Jana Balacciu – Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști și filologi români*, București, 1978, p. 96-98; Ion Lungu, *Școala Ardeleană*, București, 1978, p. 202-204; Dan Mănuță, în *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, 1979, p. 183-185.

Nu putem trece peste studiul lui I. Mușlea, *Timotei Cipariu și literatura populară* (din volumul *Cercetări etnografice și de folclor*, București, 1971, p. 65-105) și peste cel al lui Ion Breazu, *Timotei Cipariu și Italia* (din *Studii de literatură română și comparată*, Cluj, 1973, p. 78-94).

Este cunoscută mărturisirea lui Cipariu în legătură cu atitudinea pe care el a dovedit-o față de poezia populară; a fost reprodusă în *Început de autobiografie* (Blaj, f.a., p. 22), dar puțini dintre cercetători i-au dat atenția cuvenită și deci imaginea perpetuată pînă aproape de vremea noastră a profilului spiritual al lui Cipariu a fost una în care folclorul și limba vorbită erau cu totul acoperite de modul în care se reflectau asupra ei luminile latinismului etimologist.

I. Mușlea, urmărind cu atenție influența pe care a putut-o avea satul asupra lui Cipariu, ca și legăturile lui cu numeroșii elevi proveniți din mediul sătesc, ajunge la concluzia întemeiată că în personalitatea filologului de la Blaj se pot întrezări resurse ale poeziei populare, pe care Cipariu nu s-a mărginit să o aprecieze ocazional, ci a utilizat-o în manualele pe care le-a alcătuit și i-a sfătuit pe ucenicii săi să o culeagă, pentru a o scoate din uitare. Dar să-i dăm, mai bine, cuvîntul autorului studiului: „Analizînd

contribuția lui Cipariu la cunoașterea patrimoniului popular, am descoperit noi aspecte ale personalității sale. Ele arată că, în cultura românilor transilvăneni din secolul al XIX-lea, studiul istoriei și filologiei a îndreptat interesul cărturarilor și spre creația populară. De acum, Cipariu nu va mai putea fi considerat numai ca un filolog erudit. Materialul folcloric aflat în manuscrisele sale, teoriile despre literatura populară și problema culegerilor dovedesc că și folclorul trebuie cuprins în sfera activității sale. Precizăm: nu ca o specialitate în sine, ci ca o disciplină auxiliară pentru studiile sale filologice și ca o temelie trainică pentru opiniile lui despre cultura națională” (*loc.cit.*, p. 86).

Ion Breazu, la rîndul lui, ne atrage atenția asupra rolului pe care l-a avut influența italiană asupra „poetului” Cipariu, care urmează, sub acest aspect, pe I. Budai-Deleanu și pe George Șincai. Cipariu însuși face uneori mărturisirea că ar fi scris cutare poezie „în metru italianesc” (p. 80). Vorbind despre *Elemente de poetică, metrică și versificațiune* (Blaj, 1860), prin care Cipariu ne dă „întîiul nostru manual mai dezvoltat de poetică”, Ion Breazu conchide: „Se mai poate observa la autorul manualului o familiarizare mai accentuată cu literatura italiană decît cu oricare din literaturile europene, bineînțeles cu excepția celor antice, folosite cu precădere în dezvoltarea materiei” (p. 93).

Afît opera pe care ne-a lăsat-o, cît și personalitatea lui Cipariu au caracter de sinteză. În calitate de cel mai important reprezentant al curentului latinist, el se plasează, prin cunoștințele vaste de care dispune, ca și prin modul de a pune problemele, de a se comporta cu preopinienții săi și cu oamenii stăpînirii, între Samuil Micu, George Șincai și Petru Maior. Posedă cunoștințele enciclopedice ale primilor doi, dar acționează ca Petru Maior. Nu se intimidează și mai ales nu se descurajează, ca Micu, și nu părăsește cîmpul de bătălie spre a trăi izolat, dar nici nu are pornirile nestăpînite, lipsite de tact diplomatic, ale lui Șincai. Chiar de Petru Maior se apropie mai mult prin hotărîrea intimă de a duce, cu orice preț, pînă la capăt acțiunile începute, evitînd orice neînțelegere cu cei care i-ar putea bara calea. Nimeni, cred, nu l-a caracterizat mai bine decît Lucian Blaga (*Izvoade*, p. 180): „Un Timotei Cipariu, venind mai fîrziu, putea oarecum în duh «sistematic» să culeagă recolta amplă a străduințelor latiniste. El visează un «univers lingvistic», condus de imperative ce nu țineau seama de «realitate», cam în același fel cum un filozof romantic își încheagă viziunea sau lumea sa metafizică din îndemnuri apriorice. Dacă i s-ar fi spus lui Cipariu că

universul său lingvistic nu corespunde «realității», el ar fi răspuns desigur ca și filozoful romantic: «Cu atât mai rău pentru realitate».

Nu avem încă un studiu monografic asupra vieții și operei lui Cipariu. Nu-i cunoaștem decît aproximativ activitatea extralingvistică, foarte importantă și ea. N-a fost cercetată presa din Transilvania, în vederea unei monografii. Cele mai multe dintre articolele din ziare și reviste dedicate lui au caracter ocazional și, în general, nu ne dau o imagine mai cuprinzătoare asupra lui Cipariu, nici măcar sub aspectul unei singure probleme dintre cele abordate. Ne-am adus aminte de el doar cu ocazia unor comemorări, cum a fost centenarul nașterii lui, în 1905, cînd Augustin Bunea a rostit un discurs la serbare, iar dr. I. Rațiu a publicat broșura *Timotei Cipariu. viața și activitatea lui*. Cu aceeași ocazie a fost retipărită poezia lui Coșbuc, *Non omnis moriar*, scrisă cu ocazia morții și apărută în „Tribuna” de la Sibiu, la data de 6 septembrie 1887, iar revistele noastre literare, de la „Familia” și „Sămănătorul” la „Lucaefărul”, „Junimea literară” și „Viața nouă”, i-au dedicat cîte un articol semnat de Iosif Vulcan, Nicolae Iorga, Sextil Pușcariu, Ovid Densusianu. Ziarul „Unirea” din Blaj i-a dedicat un foarte frumos număr festiv, pe data de 24 iunie, în care 23 de pagini din 24 cuprind informații și aprecieri laudative despre diversele aspecte ale activității lui Cipariu, precum și o poezie, intitulată *Memoriei lui Timotei Cipariu* (p. 199-200), datorată profesorului Emil Sabo, din care reproducem strofa a III-a (din cele zece!), caracteristică pentru felul în care era privit Cipariu de ardeleni:

*Înarmat cu a științei armă-n veci biruitoare
A ta inimă și suflet au fost muzelor sălaș,
Luminat-ai mii de tineri, strălucind ca și un soare,
Dascăl mare-a româniei, fala școlilor din Blaș.*

Din cele peste douăzeci de articole care privesc deopotrivă activitatea de lingvist a lui Cipariu, împreună cu contribuțiile sale din alte domenii, desprindem pe cel al lui I. Agîrbicean, cum își scria cunoscutul scriitor ardelean numele în vremea aceea, intitulat *Versificări de ale lui T. Cipariu* (p. 209-211), din care e de mirare că numeroșii interpreți ai operei cărturarului de excepție care a fost filologul blăjean n-au reținut nimic, ba unii dintre ei i-au negat pînă și înțelegerea pentru poezie, împotriva, să zicem, a unor probe mai mult decît evidente pe care le puteau găsi printre exemplificările din cartea apărută la Blaj, în anul 1860, *Elemente de poetică, metrică, și versificațiune*. Ion Agîrbiceanu a intuit foarte just

nu numai înțelegerea de care a dat dovadă Cipariu pentru poezie, în genere, ci și modul cum el însuși a fost influențat de poezia populară: „negreșit că a simțit farmecul doinelor trăgănite, în cari durerea pare că curge în largi valuri, mulcomite totuși. Va fi simțit vraja lor, iar frumusețea de bună seamă le-a cunoscut-o și a știut să o prețuiască, după cum vedem din citațiile ce le dă în *Elementele sale de poetica* și din două poezii scrise, mai ales una, în versuri aproape curat populare. Cu fenomenala sa inteligență el ajunge în curînd să cunoască literatura altor popoare, să citească în original produsele spiritelor mari din vechea literatură clasică, din timpul Renașterii, ori din vremile mai apropiate... *Epitaful* său d.e. nu e cu mult inferior celor mai bune poezii a lui Eliade Rădulescu – lăsîndu-se afară *Zburătorul* acestuia –, iar *Dorul*, nu cel tradus din Schiller, e o compoziție în versuri populare de toată frumusețea” (p. 209).

Pentru același eveniment, din 1905, trebuie să fi fost conceput și realizat și studiul de peste optzeci de pagini al lui Ion Stoian, din al XII-lea „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache”, 1906 (*Der Grammatiker Timotheus Cipariu*, p. 1-87), în care se analizează opera lingvistică a lui Cipariu și se subliniază meritele lui în diferitele domenii de cercetare a limbii: gramatică istorică, gramatică descriptivă, ortografie, filologie. Se insistă în special asupra rolului lui Cipariu ca inițiator al studiului istoric al limbii române.

Sînt foarte rari cei care, ca N. Iorga, s-au oprit în mod repetat, totdeauna cu înțelegere deplină și cu o desăvîrșită simpatie, asupra activității lui Cipariu, fie și în articole foarte scurte ori măcar într-un alineat de cîteva rînduri, într-o carte referitoare la cultura sau istoria Transilvaniei ori într-un volum de istorie literară („Sămănătorul”, 1905, p. 315; *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească*, București, 1906, p. 103; ediția a II-a, București, 1939, p. 229; *Oameni cari au fost*, Văleni, 1911, p. 105; ediția a II-a, vol. I, București, 1934, p. 101-105; *O luptă literară*, I, Văleni, 1914, p. 403; *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, vol. I, p. 296; vol. II, p. 243-247; vol. III, p. 35-36, 225-226).

Mai puțină publicitate s-a făcut în anul 1937, cînd doar Ilie Dăianu a tipărit broșura *Timotei Cipariu la a 50-a aniversare de la moartea lui*.

Alteori recunoștința urmașilor s-a manifestat prin publicarea unor articole și broșuri referitoare la acele aspecte ale activității sale care au rămas ca și necunoscute în timpul vieții marelui cărturar. Este vorba, în primul rînd, de însemnările lui autobiografice (*Început de autobiografie*), publi-

cate de Șt. Manciulea (Blaj, f.a.), de notele de jurnal (*Jurnal*, ediție îngrijită de Maria Protase, Cluj, 1972), de poeziile originale (*Poezii, antologie, prefață și note*, de Nicolae Albu, Cluj-Napoca, 1976), precum și de numeroasele-i discursuri și cuvântări (*Discursuri, antologie și glosar* de Ștefan Manciulea și Ion Buzăși, Cluj-Napoca, 1984). În anii din urmă au fost date publicității, prin grija Ioanei Botezan și a lui Alexandru Matei, peste 2800 de documente din *Arhiva personală Timotei Cipariu*, care prezintă o importanță cu totul deosebită atât pentru cunoașterea lui Cipariu, cât și pentru mediul în care a lucrat și oamenii cu care a fost în contact.

În privința volumului de *Poezii*, trebuie să spunem că el nu cuprinde decât o parte din opera în versuri a lui Cipariu, cum rezultă, de altfel, chiar din titlu (antologie), că, pe lângă unele bucați omise de editori din motivul că nu corespundeau exigențelor impuse, mai există altele care nu le-au fost cunoscute. Într-un *Kaiser – Album, Viribus unitis*, apărut la Viena în anul 1858, am descoperit, prin bunăvoința doctorului Ștefan Bucevschi, proprietarul Albumului respectiv, două asemenea creații, intitulate, una *La XIX novembre*, iar cealaltă *Cu puteri unite*. Pe de altă parte, Ion Stăvăruș a semnalat recent (vezi „Columna”. Publicația studenților și cursanților lectoratului românesc din Finlanda, Universitatea din Turku, 7 mai 1986, p. 7, 9) o traducere a lui Cipariu, după un text în limba franceză, a unei poezii finlandeze, rămasă în manuscris. Este vorba, probabil, de cel dintâi „dialog” româno-finlandez, în plan literar. Traducerea poeziei (*Cîntecul unei tinere țărane din Fina!*), datată de Cipariu însuși: „Blaj în Transilvania, 23 februarie 1854”, a fost realizată sub influența vădită a poeziei noastre populare și este, în mod neîndoios, superioară celor două texte vieneze.

Activitatea științifică a lui Timotei Cipariu s-a desfășurat pe o perioadă lungă: aproape o jumătate de secol. Ea constă, în primul rînd, în lucrări de lingvistică: *Principie de limbă și de scriptură*, Blaj, 1847-1848 (ed. a II-a, Blaj, 1866); *Elemente de limba română după dialecte și monumente vechi*, Blaj, 1854; *De latinitate linguae valachicae*, Blaj, 1855; *Compendiu de gramateca limbei române*. Blaj, 1855; *Crestomație sau Analecte literare...*, Blaj, 1858 (ediția a II-a, Blaj, 1916); *Gramateca latină pentru clasele II, III, IV...*, Partea I, Blaj, 1857, Partea a II-a,

Blaj, 1860; *Elemente de poetică, metrică și versificațiune* (trad.), Blaj, 1860; *Arhiv pentru filologie și istorie*, Blaj, 1867-1872; *Gramateca limbii române. Partea I. Analitica*, București, 1869, *Partea a II-a. Sintetica*, București, 1877; *Despre limba, română. Suplement la Sintactică*, Blaj, 1877.

Preocupările sale diverse din alte domenii (istorie, arheologie, filozofie, teologie, literatură) au fost concretizate în alte cărți și studii, care au contribuit și ele la emanciparea culturală a românilor: *Despre creștinarea românilor...*, Blaj, f.a.; *Știința Sf. Scripturi*, Blaj, 1854 (ed. a II-a, Blaj, 1859); *Acte și fragmente latino-românești pentru istoria bisericii române*, Blaj, 1855; *Elemente de filosofie*, după W.T. Krug, Blaj, 1861, 1863; *Purtarea de bună cuviință între oameni* (trad.), Blaj, 1855 (ediția a II-a, Sibiu, 1863).

Cipariu s-a distins printr-o bogată activitate publicistică. A scris numeroase articole referitoare la ortografie și la cultivarea limbii, la originea poporului și a limbii române. Dar, împotriva acestei strădanii, ideile lui au rămas, în cea mai mare parte necunoscute; ele n-au stîrnit discuții în rîndul specialiștilor de mai tîrziu și n-au fost fructificate. Ni se pare surprinzătoare mai ales lipsa oricărui comentariu asupra aportului lui Cipariu, în *Originea românilor*, vol. I, Iași, 1925, unde Philippide a adunat mai toate contribuțiile învățaților români și străini referitoare la originea poporului român și a limbii noastre.

Dintr-o comunicare intitulată *Originea poporului român și a limbii române în concepția lui Timotei Cipariu*, ținută de Carmen-Gabriela Pamfil la sesiunea „Zilele academice istorice”, organizată de Academia Republicii Socialiste Române și de Universitatea „Al.I. Cuza” din Iași, în zilele de 14-16 mai 1985, reținem că Cipariu, împotriva crezului său latinist cunoscut, nu se dovedește exclusivist și acordă creditul necesar substratului, afirmînd că elementele de origine tracică „chiar și cînd ar atinge prea mult forma primitivă a limbii, neputîndu-se evita, nu numai nu puteau a se ignora sau a se suci prin explicațiuni false, ci, din contra, ele meritau a se cerceta cu toată nevoința și a se reduce la adevărata lor origine, pentru că sînt mărturie necontestată că cu care ginți națiunea noastră a conviețuit în aceste locuri de la început, ceea ce nu puțin ajută la ilustrarea istoriei, ales celei mai vechi a națiunii, după ce din acea epocă așa de puține documente ne-au rămas” (A, 406). Poziția lui Cipariu în legătură cu rolul elementului autohton la formarea limbii române este

îndreptătită, dacă se face raportarea la descoperirile științifice legate de populațiile tracice din epoca sa. Dar, ținând seama de faptul că știința a înaintat greu în acest domeniu și că uneori și astăzi argumentația științifică la forma unor speculații, atitudinea sa apare foarte realistă: „Limba romană, transplantată în Dacia, punînd-o de fundament limbei românești, de sine, urmează că tot ce nu e roman în limba românească nu e decît element eterogeniu, fie acela în materie, fie în forme... Adevărat că multe cuvinte se află astăzi în limba românească a căror origine nici din limba latină sau din cele romane, nici din altă oricare limbă nu s-a putut deduce și adevări. Noi nu avem nemică contra dacă cineva le-ar putea adevări că sînt dacice; iar dacă cineva numai din cojectură le-ar dechiara dacice, sîntem nevoiți a dechiara și din parte-ne că acestei cojecturi nu putem recunoaște mai multă valoare decît poate avea oricare cojectură, adică nulă” (ms.rom. 347, f, 16^r-16^v).

În formularea concepției referitoare la caracterul romanic al limbii noastre, rareori Cipariu va repeta excesele Școlii Ardelene, pe care le considera ca atare, criticîndu-le (vezi p. 234). De la ideologia acesteia el și-a însușit numai ideea purității romane a limbii, căreia însă îi aduce unele amendamente. Astfel, pentru Cipariu, „națiunea română e însăși posteritatea directă a coloniștilor romani în Dacia, cum au fost pre atunci, curați sau amestecați, tot una, – iar ce a intrat după aceea, pre timpul colonisării sau mai tîrziu, din alte semințe, chiar și din daci și geți, atît a fost de neînsemnat, cît nu a putut altera elementul original roman al națiunei” (A, 124). Româna este socotită a fi „rămășița și reprezentatoarea acei limbi romane ce pre încet s-a format și s-a vorbit în Imperiul roman oriental, începînd de la Adria în sus, pînă la ușile Dunării în Marea Neagră. Ea și-a luat începutul din limba romană rustică, precum se vorbea pe la începutul clasicității” (ms.rom. 348, f. 4^r).

În paginile „Arhivului pentru filologie și istorie”, dar și în alte scrieri, mai ales manuscrise, Cipariu a abordat problema stratificării lexicale a românei. El a avut în vedere mai toate influențele exercitate asupra românei, din cele mai vechi timpuri și pînă în epoca sa. Deși, cum s-a văzut, Cipariu manifestă unele rezerve în identificarea elementelor autohtone din limba română, el precizează că din acele timpuri am putut moșteni cîteva toponime. Ca sigur dacice socotește a fi numele rîurilor *Prut*, *Argeș*, *Olt* și *Ampoi* (A, 430-431).

Cum era firesc, elementului latin Cipariu îi acordă cea mai mare atenție. În lucrările sale, tipărite sau rămase în manuscris, se află numeroase discuții etimologice, dezvoltările semantice ale cuvintelor ocupînd, de regulă, un plan secundar.

Este drept că o parte din echivalențele româno-latine fuseseră stabilite, înaintea lui Cipariu, de autorii *Lexiconului de la Buda*, de Fr. Diez (care cunoștea *Lexiconul budan*) și de alți învățați anteriori sau contemporani lui. Cele mai multe etimologii latine sînt însă socotite de Al. Cior[nescu, de exemplu (în *Diccionario etimologica rumano*), descoperiri ulterioare, ale lui A. Philippide, S. Pușcariu, A. Candrea, H. Tiktin, A. Mussafia, W. Meyer-Lübke și alții (vezi *acătare, altminteri, asupra, cam, care, cărunț, curechi, cutare, dator, ie, însura, peste, rătăci, roib, zbiera* ș.a.).

După Cipariu, cuvintele de origine grecească au intrat în română în două perioade diferite, de aceea ele sînt clasificate în: a) cuvinte vechi „usitate pretutindenea” (*drum, spuză, mustață*) și b) cuvinte noi, intrate „prin comunicațiunea cu grecii în provinciile de dincoace și dincolo de Dunăre” (*agonisesc, folos, prisos*) (A, 408; ms.rom. 347, f. 19^v). O categorie aparte ar constitui-o cuvintele grecești din epoca fanariotă (A, 409).

Influenței slave Cipariu i-a recunoscut rolul „aflat de copios în materialele (lexicul) limbei, însă prea puțin din partea formală” (ms.rom. 347, f. 17^v).

După cum se știe, atitudinea puristă a lui Cipariu se manifestă mai ales în legătură cu această influență, cu siguranță din motivul că era conștient de ponderea și vigoarea ei. De aceea ne miră mai puțin faptul că „lupta” lui este îndreptată în primul rînd împotriva elementelor slave din cărțile bisericești și se dovedește mai ponderat cînd este vorba de cele bulgărești (A, 408-409), despre care își dădea seama că au pătruns în graiurile populare.

Înaintea lui Hasdeu, observă în limba noastră existența unor cuvinte comune cu albaneza (A, 409). Interesante ni se par și observațiile sale referitoare la influența maghiară (P, 271-274).

Lucrările cuprinse în acest prim volum de *Opere* reprezintă sinteza gândirii lingvistice cipariene, adevărate capodopere ale filologiei românești. Fără îndoială că, și în scrierile de mai tîrziu (în special în *Gramateca limbei române*, vol. I și al II-lea, și în *Arhiv pentru filologie și istorie*), Cipariu, aprofundînd și completînd cercetările inițiale asupra limbii noastre, a dezvoltat teorii interesante, dar acestea din urmă sînt mai puțin cunoscute,

astfel că în conștiința specialiștilor învățatul de la Blaj este, înfii de toate, autorul *Principiilor, Elementelor și mai ales al Analectelor*.

În *Principie de limba și de scriptură*, publicate parțial în „Organul luminarei”, Blaj, 1847-1848 și apoi „adăugite”, în volum separat, în 1866, Cipariu abordează cele mai dificile probleme ale limbii române. Fondat pe baze istorice, studiul limbii urma altă perspectivă decît pînă acum. Interesau originile românei, locul și timpul formării ei, caracteristicile acesteia față de limba latină și față de celelalte idiomuri romanice. Cipariu desfășoară aici o atît de strălucită erudiție, încît copleșește și astăzi pe orice romanist. Excelent cunoscător al limbii latine, el a adunat orice informații despre limba-mamă, din vremea regilor pînă în perioada decăderii imperiale. A dat la iveală mărturii ale unor gramatici latini (Priscian, Festus, Quintilian ș.a.), interpretîndu-le adesea într-un mod foarte original. Este drept că uneori a ajuns la erori, ca aceea că limba latină clasică s-a format sub influența limbii grecești sau că declinarea românească s-ar identifica cu cea din latina arhaică și altele asemenea, care îi umbresc locul de frunte pe care l-ar fi ocupat altfel printre marii lingviști europeni ai vremii, dar și aceștia, la rîndul lor, au fost adesea partizani ai unor ipoteze false.

Trecînd la studiul sunetelor și al formelor limbii române, Cipariu se dovedește unul dintre cei mai autorizați cunoscători ai limbii noastre vechi. Fonetisme și morfeme, cuvinte și tipuri de derivare specific românești, urmărite cu o rîvnă neasemuită în tipăriturile și manuscrisele din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, sînt pentru prima dată adunate, clasificate, explicate, cu intenția vădită, este drept, de a se dovedi, în toate împrejurările, latinitatea limbii române.

Cu toate că Cipariu își expusese, încă în anul 1841, punctul de vedere în legătură cu noua scriere românească (*Extract de ortografie cu litere latine*), el avea să revină, cu unele modificări, în *Principie*, și cu o pasiune care nu-l va mai părăsi pînă la moarte.

Pledoaria în favoarea etimologismului avea ca suport ideea unității limbii literare. Cunoscînd situația altor limbi de cultură din Europa, el credea că va izbuti să creeze și să impună, ca în Grecia, de exemplu, o *χούvé* de care ar putea beneficia românii de pretutindeni, cu ajutorul căreia ar putea fi exprimate toate gîndurile și ideile epocii.

Cea de a doua carte, *Elemente de limba română după dialecte și monumente vechi* (Blaj, 1854), mai limitată oarecum ca problematică,

deschide seria lucrărilor de fonetică și morfologie istorică românească. Fiecărui sunet românesc, „primitiv” sau „derivat (spuriu)”, îi corespunde un son latin, transformat într-un fel sau altul, în virtutea unor „legi” fonetice. Cipariu încearcă să stabilească, sub influența lui Bopp, probabil, și principalele cauze de schimbare fonetică: eufonia, analogia și accentul,³ dar menține, ca toți contemporanii săi europeni, confuzia dintre cauză și condiție a transformării.

Descrierea formelor românești, riguros sistematizate în funcție de principalele clase și categorii morfologice, se va regăsi, de altfel, în volumul I al *Gramatecei limbei române*, prima noastră gramatică academică. Slab reprezentată în *Elemente* este sintaxa românească, dar, cum el însuși mărturisește, „întru tot întinsul ei, nu putea lua loc într-un op așa restrîns și numai elementar, într-o edițiune mai întinsă a acestei *Gramateci*, de va ieși cîndva, toate părțile ei se vor lucra în proporțiunea cerută” (A, 83-84). Întîmplarea a făcut să vadă lumina și *Sintactica limbei române* elaborată de Cipariu (vol. II al *Gramatecei limbei române*), o lucrare disputată, în epocă, deși la fel de valoroasă ca și celelalte.⁴

Opera care s-a bucurat chiar de la apariție de o apreciere unanimă a fost *Crestomație sau Analecte literare*. Iată cîteva referințe din epocă: „Vrem să constatăm că lucrarea sa e întreprinsă după adevăratele baze ale științei filologice, că, în mai dese rînduri, e executată cu talent și perspicitate și că mai ales culegerea sa de exemple din scrierile vechi românești e foarte folositoare și că o asemenea crestomație ar trebui răspîndită prin toate școalele române...”

Exemplele, așezate după ordinea cronologică, presintă succesiv modificările ce graiul nostru a priimit în cursul timpilor și ne arăt feluritele influențe sub care s-au dezvoltat și s-au transformat vocabulariul și gramatica limbei române, de la sfîrșitul secolului al XVI-lea pînă la începutul celui de al XVIII-lea...” (Odobescu, *Scrieri literare și istorice*, I, București, 1887, p. 353).

„Venerabilul T. Cipariu a pus cu mult succes întîia piatră la o lucrare de felul acesta. Filologii români n-au decît a-l imita și a întinde mai departe studiile și investigările lor” (*idem, ibidem*).

3. Vezi Carmen-Gabriela Pamfil, *Contribuția lui Timotei Cipariu la teoria limbii, în „Limba română”, XXXII, 1983, nr. 2, p. 83-95.*

4. Vezi Mioara Avram, *art. cit.*, p. 491-497.

Merită să semnalăm faptul că această carte a fost utilizată în mod copios de A. Philippide, care, în *Introducere în istoria, limbei și literaturii române* (Iași, 1888), a preluat în mare măsură informațiile referitoare la literatura și limba română din *Analele* lui Cipariu. Tot așa, ea a stat la baza crestomațiilor românești de mai târziu, ceea ce dovedește prețuirea de care s-a bucurat în rîndul specialiștilor. Aproape nu putem cita numele cuiva care să fi formulat rezerve asupra ei, cu excepția lui N. Iliescu, elev al lui Aron Pumnul. Dar, cum vom vedea imediat, nu ne găsim în fața unei critici obiective. Timotei Cipariu s-a arătat la un moment dat nemulțumit de modul cum Pumnul și-a întocmit *Lepturariul*; a formulat rezerve asupra modului în care au fost transcrise textele; s-a ridicat împotriva intervenției editorului în ortografia lor și, uneori, și împotriva selecției scrierilor. Pumnul nu a răspuns acestor obiecții, dar elevul său i-a trimis o scrisoare lui Cipariu, prin care a încercat să diminueze valoarea *Analectelor*, pe motivul că ar conține „o limbă rea și un stil neromânesc”. În răspunsul său, Cipariu arată că analectele din toată lumea sînt alcătuite din scrierile reprezentative ale literaturii unui popor și că limba acestor scrieri nu este a editorului, ci a înaintașilor. El, editorul, are datoria să aleagă și să pună la îndemîna cititorilor scrierile cele mai caracteristice, cum rezultă clar din afirmația de mai jos a lui Cipariu: „Pentru moldoveni, iată, într-însule (în *Analecte!*) figurează Varlaam și Dosoftei, mitropolitul Moldovei, Demetriu Cantemir, principele Moldovei, Eustatiu și Miron logofeții. Arată-mi vreun moldovean alte cărți tipărite în Moldova pînă la a. 1700, unde se termină întîiul tom din *Analecte*, cu un stil și limbă mai românești, cu idei și sentimente mai naționale, mai morale...” (ms.rom. 260 f. 24^r).

În 1924, în *Introducere* la ediția de *Poezii* a lui Eminescu, apărută în Editura Cultura Națională, G. Bogdan-Duică pune existența unor anume forme gramaticale arhaice, din creația de tinerețe a poetului, sub semnul unei influențe cipariene:

„În 1866 (octombrie) Eminescu întrebuița forme arhaice părăsite mai tîrziu:

*Pe rîul dorului, mînat de vînture,
Veni odat
Pe-un vas cu vîsle mînate-n cînture
Linu-mpărat.*

În tine vede-se că e în cerure
Un Dumnezeu
Purtînd simetria ș-a ei misterure
În gîndul său

(Ondina, str. 9 și 14).

Formele acestea de plural le întrebuița des și consecvent T. Cipariu; de ex.: într-un discurs despre limbă rostit la Brașov (1862): *ținuturre, locure, timpurre*; în „Arhiv” (1868): *vinure, rîure, lanțurre, coifurre, versurre, scuturre, turnurre, lacure, cursurre, lucrurre, tipurre, Crișurre* etc....

Deși Eminescu a părăsit repede acest arhaism – semn că propășirea sa stilistică evolua ușor –, deși el nu are nici o importanță în fizionomia sa definitivă, trebuie să mă întreb: unde a găsit-o? Desigur în cărțile profesorului său Aron Pumnul, din care scrierile lui T. Cipariu nu lipseau. Dar Cipariu ceruse în *Principie de limbă* „restaurarea formelor vechie” – de la 1847 încă, în „Organul luminarei”, la care Pumnul colabora; și apoi în a doua ediție de la 1866 (vezi p. 370, despre: *jocure, locure, lucrure*)” (p. 7-8).

Chiar dacă lucrurile nu se vor fi petrecut exact cum le vede G. Bogdan-Duică, problema trebuia pusă. Fără îndoială că Eminescu, pasionat cititor al textelor vechi, putea găsi formele respective și în traducerile, atît de prețuite de el, din secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Nu-i mai puțin adevărat însă că Cipariu se găsea, el însuși, în anii formării poetului, în centrul preocupărilor pentru emanciparea limbii, că tînărul elev i-a citit cărțile și a putut fi influențat de ele.

Ideile lui Cipariu referitoare la problemele limbii au fost împărtășite de mulți contemporani. Ele trebuie puse la temelie credinței, devenită generală în Transilvania, că limba este principalul factor care ne-a ținut uniți de-a lungul istoriei, împotriva tuturor împrejurărilor potrivnice. Nu cred, spre exemplu, că între un anume pasaj din *Cuvînt la inaugurarea Asociațiunei*, al lui Cipariu, căruia îi facem loc în rîndurile de mai jos:

„Bine știm noi că sîntem săraci de bani și de averi; știm și cît de mult apasă în cumpăna vieții banul și avuția; *ci credem că dacă românul, și în sclavia lui, cînd ca africanii din America cea liberă nu puteam numi nimic al nostru, tot și-a știut recîștiga libertatea limbii naționale în contra unui pericol și mai mare, acum în acest ev de aur al libertății cu mult ne va fi mai ușor a ne apăra și fără multă avere în contra încercărilor desnaționalizărilor*” (Blaj, 1862, p. 41-42), și strofa a treia

din cunoscuta poezie a lui Coșbuc *Graiul neamului* asemănările ar fi pur întâmplătoare. Dimpotrivă, sînt absolut încredințat că poetul născădean a împrumutat ideea de la Cipariu:

*Astăzi stăm și noi la pîndă,
Graiul vechi să-l apărăm;
Dar pe-ascuns dușmanii cată
Să ni-l fure să ni-l vîndă.
Dacă-n vreme tulburată
Nu ne-am dat noi graiul țării,
Azi, în ziua deșteptării.
Cum să-l dăm?*

Numeroase cuvinte introduse de latiniști în limba literară au căpătat drept de cetățenie și le întîlnim, relativ des, atît în scrisul contemporanilor lui Cipariu, cît și mai tîrziu, la tot felul de scriitori. Iată doar cîteva, extrase din cărțile lui Cipariu: *conturba, culpă, decurge, demanda, desculpa, diligentă, fine, fini, fundament, imperator, molestî, morb, mur, narî, ocurre, pertracta (re), sistare, spurie* (în graiul ardelenesc, de astăzi, *șpuri*, fem. *șpuroaică* și *șpureaucă*!), *stipendiu, superbie, testimoniu*.

Nu este cazul să recurgem aici la citate din textele literare. O demonstrație convingătoare s-ar putea face în acest sens atît cu substantivul *imperator*, cît și cu *mur* „zid”.

La fel de numeroase sînt elementele populare, întîlnite în scrisul lui Cipariu și preluate de urmași. Ele constituie cea mai bună dovadă că autorul lor nu s-a izolat de reprezentanții vorbirii populare, ci, dimpotrivă, a militat pentru o limbă în care cuvintele cărturărești fac casă bună cu cele populare. Cîteva exemple: *ai* (= usturoi), *apriat, astară, boltă* (= prăvălie), *bună minte, a se deda* (= obișnui), *glajă, hurlup* (= prună tînără, necoaptă, deformată de o ciupercă ce crește pe dînsa), *încătrău, marhă* (= vite), *merindare, modru, muiere, muștră* (= mostră), *ojog, păcurar, (nu) poci, pogace, poiată, prunc, șlaiier* (= vâl de mireasă), *tabac, tătăișă și tișă* (= mătușă), *tier* (= farfurie), *tieruț, tolvai, țipa* (= arunca) ș.a.

Unele dintre acestea din urmă au și caracter arhaic, nu numai popular; puteau, adică, și pot fi împrumutate și din textele vechi, nu numai din graiuri. Acesta este cazul, în primul rînd, al lui *muiere* și al lui *prunc*. Asemenea cuvinte mai sînt: *aięptî, arină, auă, custrî, greață* (cu înțelesul de greutate!), *meserătate, pănătrî, pănătate* ș.a. Alături de acestea mai

trebuie trecute și formele speciale de numeral ordinal, preferate de Timotei Cipariu: *al patrul, al optul*.

Terminologia gramaticală și, în general, cea lingvistică, pe de-o parte, ca și cea filozofică, pe de altă parte, îl apropie pe Cipariu în mod hotărât de vremea noastră. Față de înaintașii săi și de unii contemporani, el este fără îndoială mai „modern”, cum dovedește în primul rând faptul că, în cea mai mare parte, terminologia respectivă, fiind preluată de cei care i-au utilizat cărțile, s-a impus și a rămas. În privința terminologiei gramaticale, cel puțin, ea este în așa măsură asemănătoare cu cea de azi, încât nici nu mai simțim nevoia să recurgem la exemple: numai rar de tot ne întâmpină câte un termen care nu s-a impus.

Terminologia filozofică din cărțile lui Cipariu ni s-a păstrat și ea în cea mai mare măsură. Din cercetarea lui Ioan Oprea, care a urmărit problema în mod special, în teza lui de doctorat (*Terminologia filozofică românească modernă*), rezultă că filozofia devenise o preocupare predilectă pentru învățații din Blaj, începutul fiind făcut de traduceriile lui Samuil Micu, care a inițiat un amplu efort de înlocuire în predare a limbii latine cu limba națională. În acest climat, după câteva articole de filozofie, publicate în „Organul luminării” din 1847 și în „Foaie pentru mine, inimă și literatură” din 1849, Cipariu tipărește *Elemente de filozofie*, după W.T. Krug (două volume. Blaj, 1861 și 1863). Publicarea traducerii se face odată cu reluarea la Blaj a cursurilor de filozofie, întrerupte în 1848 prin plecarea lui Simion Bărnuțiu.

Terminologia filozofică întrebuințată de marele erudit transilvănean în această traducere este caracteristică perioadei de prefacere și tranziție din limba literară, când aspectele învechite se întrepătrund cu cele noi. Se întâlhesc, așadar, la Cipariu, alături de calcuri, parafrazări etc., numeroase neologisme latino-romanice care au devenit uzuale în limba filozofică de mai târziu. În cazul acestui învățat, se remarcă profunda influență asupra urmașilor, printre care Titu Maiorescu și Mihai Eminescu. De aceea, dacă nu a fost păstrată în limba literară actuală întreaga terminologie filozofică întrebuințată de Cipariu, marele învățat are meritul de a fi creat o bază serioasă pentru edificiul de mai târziu.

Cipariu s-a dovedit mai puțin inspirat în direcția formării de cuvinte noi, prin compunere și derivare. Am putea spune că de data aceasta, îndepărtându-se de tendințele proprii epocii în care a trăit, și-a barat singur drumul spre limba literară, a făcut ca „propunerile” lui să nu mai poată fi acceptate.

Pentru exemplificare, ne vom opri la una dintre categoriile de derivate, cu sufixe dintre cele mai productive, care s-a și impus în epocă, dar, datorită exagerărilor latiniștilor, ea a stîmit nemulțumiri și critici, în care au intervenit și unii scriitori dintre cei mai mari, Alecsandri și Caragiale.

În a doua jumătate a secolului trecut, prin consimțămîntul celor care țineau un condei în mîină ori numai prin oficializarea în ortografie, toată lumea scria *adorățiuine, afirmățiuine, ambițiuine, atracțiuine, confuziuine* etc., chiar și reprezentanții celui mai autentic realism, Nicolae Filimon și Ion Ghica. Dar includerea în rîndul acestor derivate a unor forme aberante ca: *alăturațiuine, despărțiciune, despreunațiuine, durațiuine, generificațiuine, împreunațiuine, întrebațiuine* a putut stîmni nemulțumiri și deci proteste împotriva întregii categorii. Cu toate acestea, ea a rezistat multă vreme, în special în limbajul juridic și în cel filozofic. Tudor Arghezi, într-o tabletă intitulată *Ministrul*,⁵ ne-a dat, prin deceniul al patrulea, proba nu numai a existenței formei respective în epocă, ci și a atitudinii cititorilor împotriva ei. În cele nouă pagini ale tabletei avem nu mai puțin de 154 de derivate în *-iune*, aglomerate adesea în cuprinsul a două trei fraze, ca în exemplul următor, unde sînt concurate de neologismele în *-itudine*:

„Sunt scîrbit, domnule Mare Cetățean, mi-a răspuns Omul Politic. *Turpitudini, incertitudini*; în viața politică ai căuta zadarnic *rectitudini, corectitudini*, fiind plină de *ingrătitudini*. În continuă *acțiuine*, pentru *națiuine*, capeți o bizară *noțiuine* și *convicțiuinea* că viața politică este o *abjecțiuine*. Să nu crezi că am ajuns la *superștițiuine*”.

Așa cum Caragiale, spre exemplu, punea în gura eroilor săi și un exemplu ca *polițiuine*, cu intenția de a „demasca” pe cei care recurgeau în mod exagerat la asemenea derivate, tot așa Arghezi face același lucru printr-un procedeu de aglomerare a lor în frază.

Formele aberante la care m-am referit mai sus au fost acceptate de Cipariu din motivul că el descoperise, pentru ele, modele în limba veche. La p. 218-223 din *Principie*, ne dă o listă de asemenea exemple, iar pentru cîteva dintre ele face și trimiteri la textele vechi (*adevericiune, asupriciune, cumpliciune, denemicăciune, descumpărăciune, întunecăciune, lăsăciune, mirăciune, orbiciune, rușinăciune, secerăciune, vindecăciune*), unde sufixul este, de fapt, *-ciune* (și așa erau redată exemplele în alfabetul chirilic).

5. Cf. volumul *Tablete din Țara de Kutv*, București, f.a., p. 151-159.

În *Gramateca limbei române*, I, 355, chiar afirmă că în limba veche forma respectivă „e încă și mai uzitată”, trimite la *Principie* (locul citat mai sus!) și reproduce o parte dintre exemplele date acolo.

Într-o situație asemănătoare se găsesc și substantivele de tipul lui *activitate, calitate, cantitate, demnitate, deplinătate*, „completate” de la-tiniști cu formații care, de la început, erau sortite eșecului: *beatitate, contrapuseționalitate, cugetabilitate, cuprinsabilitate, fericitate, ponderozitate*.

Toate exemplele din ambele categorii au fost extrase din cartea lui Cipariu *Elemente de filosofie*, după W.T. Krug, unde găsim și termenii filozofici cei mai numeroși, utilizați de el.

Cărțile lui Cipariu nu se mai găsesc decît în bibliotecile mai importante din orașele mari. Cititorii lor s-au împuținat în mod sensibil. Nici în trecut ei n-au fost prea numeroși, din, moment ce numai *Analectele, Compendiul de gramatecă* și *Purtarea de bună cuviința între oameni* au mai fost reeditate.⁶ Și mai puțin cunoscute au rămas, după moartea autorului, lucrările publicate în periodice și neînămunchiate în volum. Cîți cititori au putut avea sub ochi revistele conduse de Cipariu sau ziarele la care a colaborat el? Cîți s-au mai putut încumeta, în această situație, să cerceteze în biblioteci cărțile, periodicele și manuscrisele rămase de la învățatul filolog, cu scopul de a redescoperi comori peste care, vreme de o, sută de ani, s-au așternut praful și indiferența?

Cipariu trebuie, într-adevăr, redescoperit. Avem încă multe de învățat de la el. Nu se poate scrie o istorie a limbii române fără concursul lui. Cărțile lui trebuie puse, numaidcît, în mîna tinerilor interesați să cunoască trecutul nostru. Este nevoie să-i cunoaștem viața și modul cum și-a desfășurat activitatea, ca să ne poată servi ca model. Este nevoie, mai ales, să-i cunoaștem lucrările din care s-au inspirat, o bună bucată de vreme, cei care i-au urmat imediat.

Într-o vreme în care s-au publicat ediții noi din operele atîtor lingviști (B.P. Hasdeu, Densusianu, Philippide, Pușcariu etc.) ori au fost date studii substanțiale despre alții, îndrăznim să credem că a sosit timpul să

6. În mod obișnuit se spune, după indicarea autorului, de fapt, că și cartea din 1866 (*Principie*) apărea în ediția a II-a. Dar în cazul respectiv situația este totuși diferită: ediția întâi era considerată cea din revistă („Organul luminarei”), unde avem, de fapt, și un text deosebit, mult mai scurt.

avem reeditată și opera lui Cipariu, deschizător de drumuri în istoria lingvisticii românești.

Dintr-o prezentare prin forța lucrurilor rezumativă și, fără îndoială, lacunară, pe care am încercat-o în paginile precedente, rezultă, în primul rând, ideea că toate aprecierile pozitive făcute de numeroși specialiști și reproduse, parțial, de noi nu pot suplini lipsa unei ediții integrale a operei lui Cipariu, singura în stare să-l fixeze pe locul ce i se cuvine în istoria lingvisticii românești și a celei europene.

Un om care n-a obosit muncind toată viața lui în folosul națiunii, a cărui personalitate a dominat o epocă și a reglat bătăile inimilor contemporanilor, n-a putut trece zadarnic prin viață. Dacă în timpul vieții lucrările lui au putut dinamiza conștiințele și clocotul inimii sale a putut fi transmis cititorilor și auditorilor lui, dacă pe măsură ce noi, cei de azi, luînd cunoștință de comorile pe care le deshumăm din studiile sale, ne încălzim la focul pe care ele îl degajă, înseamnă că investigațiile noastre „arheologice” trebuie duse pînă la capăt, pînă la reconstituirea totală a modelului care stă la temelia cunoașterii istoriei limbii materne.

Împlinirea unui secol de la moartea marelui cărturar se cuvine să fie sărbătorită, în primul rând, printr-o ediție integrală a operei sale.

1987

La centenarul lui Eminescu

Convorbire cu prof.univ.dr.docent Gavril Istrate
de la Universitatea „Al.I. Cuza” – Iași

– *Stimate Gavril Istrate, în curînd se pare că se va încheia publicarea ediției naționale a „integralei Eminescu”. Ce perspective credeți că deschide eminescologiei publicarea integrală a creației eminesciene?*

– Cu apariția ediției integrale, eminescologia intră într-o fază nouă. E de așteptat să se producă un reviriment de felul celui de după anul 1902, cînd Maiorescu a donat Academiei lada cu manuscrisele lui Eminescu, cu postumele prin care ni se făcea cunoscută o altă față a personalității și activității poetului. Pesimist, pînă atunci, el ni se înfățișa, acum, încrezător în destinele neamului și, în plus, se evidenția și în ipostazele de prozator propriu-zis, și de ziarist, de cel mai mare ziarist pe care l-am avut. Cu toate acestea, scriitorul continua să fie apreciat, de cei mai mulți cititori, numai ca poet. Este caracteristică „neîncrederea” pe care i-o acorda Lovinescu, spre exemplu, prozatorului Eminescu, spre sfîrșitul deceniului al treilea. În același timp, ziaristul era încă foarte puțin cunoscut și, de obicei, într-un mod cu totul unilateral. Apariția ediției monumentale, inaugurată de Perpessicius în anul 1939, ne dă posibilitatea să apreciem activitatea scriitorului sub aspectul ei global și să înțelegem legătura strînsă care există între poezia lui, între proza artistică și ziaristică.

– *Ce credeți că înseamnă responsabilitatea față de Eminescu?*

– Eminescu ne-a deschis drumul pe care trebuie să-l urmăm. El a făcut fuziunea între cultura europeană a vremii și aspirațiile unui popor tînăr. După îndemnul și după modelul activității lui, am putut urca spre vremea de azi și spre viitor. Sîntem, prin urmare, obligați să continuăm acest drum și să luăm cunoștință, cum spunea Iorga, în anul 1929, de ultimul rînd, de cea mai puțin însemnată notiță, ce a căzut de sub condeii său, pentru că scrisul lui Eminescu este însuși programul de viitor al poporului nostru. Datoria imediată, ce ne stă în față, este să depunem toate eforturile pentru ca interpretările pe care le aplicăm operei lui să fie pe măsura valorii acesteia.

– *Generații de-a rîndul caută să descifreze tainele valorilor creației eminesciene, mereu mai vie și actuală. În ce constă actualitatea lui Eminescu?*

– Actualitatea lui Eminescu se explică prin marile adevăruri pe care le cuprinde opera lui, prin concordanța dintre vorbă și inimă. Trăind în mijlocul evenimentelor, a fost unul dintre „martorii” cu cea mai mare autoritate ai procesului de formare a României moderne. Cunoscând nu numai drumul parcurs de poporul nostru, în închegarea istoriei lui, ci și condițiile care l-au dirijat, Eminescu, cu viziunea lui de geniu, a anticipat viitorul, a întrezărit anumite cuceriri, prin care s-a dovedit, așa cum s-a afirmat deja, contemporan cu cei care au trăit în vremea lui. Aceia nu și-au putut da seama de adevărurile „vizionarului” Eminescu. Nimic din ceea ce ne-a lăsat nu s-a învechit. Parcă tot ce a elaborat ar fi fost scris astăzi.

– *Ce rol acordați Transilvaniei în formarea profilului de scriitor complet și complex care este Eminescu?*

– Făcând abstracție de locul nașterii lui și „uitând” că poetul a plecat de la Botoșani, am putea pleda pentru ideea, exprimată și altă dată, că el a descins de pretutindeni, de la Botoșani, ca și de la Iași, de la Giurgiu ori de la București, de la Oradea Mare ori de la Blaj. Mai ales de aici, din Roma Mică, din ale cărei idei s-a alimentat direct, prin Aron Pumnul, ca și prin citirea cărților lui Cipariu, din îndemnul lui Iosif Vulcan, ori din focul revoluției de la 1848, prin Mureșanu și prin Toma Nour, ca și prin poezia populară culeasă de peste munți, ori, prin graiul ardelenesc ale cărui influențe asupra limbii dumnezeiești, pe care ne-a lăsat-o moștenire Eminescu, pot fi ușor depistate. Nu vom afirma că ardelenismul poetului copleșește și desființează moldovenismul ori muntenismul lui, dar sînt încredințat că nu greșim, cîtuși de puțin, afirmând că moldovenismul n-a umbrit și nu va putea umbri niciodată ardelenismul poetului. Dacă resemnarea profundă, ca și melancolia lui își au originea în Moldova copilăriei, atitudinea hotărîtă, încordarea eroică de care dă dovadă, alteori, vin, fără îndoială, din Transilvania.

– *De când datează preocupările dumneavoastră pentru Eminescu și cum s-au născut ele?*

– Preocupările mele pentru Eminescu datează din anii liceului. Profesorul Virgil Șotropa, dirigintele meu din clasa a IV-a, mi-a vorbit cel dintîi, cu admirație, despre el. Citisem *Viața lui Eminescu*, de N. Zaharia, o carte fără relief, dar citisem mai multe articole semnate de G. Ibră-

ileanu, plus prefața ediției poeziilor, din 1930, pe care am alăturat-o, încă de atunci, celebrului necrolog, *În Nirvana*, semnat de I.L. Caragiale. Am citit, de asemenea, *Poezia lui Eminescu*, de Tudor Vianu și am savurat *Viața lui Eminescu*, de George Călinescu, adevărată revelație pentru elevul de atunci. Nu uit prezentarea elogioasă pe care a făcut-o acestei cărți G. Ibrăileanu, în revista „Adevărul literar și artistic”, la care eram abonat, în numărul din 11 octombrie 1932.

Prin George Călinescu am luat cunoștință de existența unor postume, publicate, înainte de a intra în cele cinci volume din *Opera lui Eminescu*, în revista „România literară” de sub conducerea lui Liviu Rebreanu și, nu peste mult, aveam să-l ascult, vorbind despre Eminescu, pe G. Ibrăileanu, care a produs asupra ultimilor lui studenți o impresie de neuitat, cu totul deosebită. Atmosfera culturală a Iașului era și atunci, în 1933, contaminată de spiritul neobișnuit al lui Eminescu. La Universitate, pentru examenul de literatură, *Epoca Eminescu*, am citit nu numai tot ce a scris Ibrăileanu, ci am urmărit bibliografia în întreaga colecție, de pînă atunci, a revistei „Viața românească”. Am trecut examenul respectiv cu cea mai mare notă, cu distincție. În redacția revistei „Însemnări ieșene” și, alteori, pe stradă, îl „provocam” pe poetul Mihai Codreanu la un dialog Eminescu. Recitam cu glas înalt anume versuri din poezia lui Eminescu. Mihai Codreanu ne întâmpina radios, ne prindea de un nasture de la haină și nu ne dădea drumul pînă nu ducea la capăt poezia începută de noi. În anul 1938 mi s-a dat să văd, pentru prima dată, ediția Maiorescu, din 1883, la colegul meu de an, poetul D. Florea-Rariște. I-am cerut să mi-o împrumute pentru a-mi nota ordinea poeziilor în exemplarul meu, atunci achiziționat, din ediția Călinescu, pe care îl am încă. Ediția din 1883, scoasă de Maiorescu, nu exista, atunci, în nici una din bibliotecile Iașului.

– *Deoarece ați scris mult despre Edițiile Eminescu, vă întreb ce părere aveți dumneavoastră despre ediția academică, ediția națională?*

– Ediția Eminescu, inaugurată de Perpessicius și continuată de o serie de colaboratori din cadrul Institutului „George Călinescu” și al Muzeului de Literatură, este, fără îndoială, monumentul cel mai de preț pe care cercetătorii din ultimii 50-60 de ani l-au putut înălța poetului. Sarcina celor ce i-au urmat lui Perpessicius n-a fost ușoară și nu cred că se poate supăra cineva dacă vom spune, aici, că ei nu l-au putut egala totdeauna și, cu atît, mai mult nu l-au putut întrece. Este adevărat că munca lor s-a

deosebit, oarecum, prin natura însăși a materialului care le-a stat în față. Dacă în cazul poeziei și al prozei beletristice n-au existat, decît în cazuri cu totul excepționale, probleme de atribuire a paternității unor texte, în cazul articolelor politice lucrurile stau cu totul altfel, din moment ce Eminescu nu-și semna toate articolele din „Timpul”. Există, pînă în momentul de față, îndoieli asupra încercărilor de atribuire a paternității. Timpul scurt pe care l-au avut cercetătorii la dispoziție, pentru realizarea volumelor pe care le-au scos, a dus și el la unele neajunsuri. Oamenii n-au avut răgazul necesar să mediteze, în voie, asupra unor întrebări pe care le-au ridicat anumite texte, Câteodată graba a putut duce la afirmații necontrolate, ca în cazul începutului „Cronologiei”, cu care se deschide volumul al XVI-lea. În primul rînd al cărții s-a strecurat o greșeală regretabilă; poetul este considerat a fi al optulea copil al familiei, cînd toată lumea știe că el este al șaptelea. Pe pagina imediat următoare se corectează afirmația respectivă, din moment ce al optulea copil este considerată Aglaia, sora imediat mai mică a poetului. Surprinde faptul că această eroare n-a putut fi observată măcar la corectură, după cum ne miră și lipsa unei prefețe, a cărții, al cărei conținut, deosebit de al tuturor celorlalte, se impune să fie lămurit cititorului.

– *Scrieți în Cuvânt înainte la cartea dumneavoastră Studii eminesciene (Editura Junimea, 1987, colecția Eminesciana), următoarele: „Nu avem o cronologie a poeziilor lui Eminescu și, probabil, nici nu vom putea avea una absolută. Nu avem o evidență clară a edițiilor acestor poezii. Nu avem decît o Bibliografie... parțială, utilă, fără îndoială, dar încă foarte departe de ceea ce ar trebui să avem în cazul lui Eminescu. Visez, de multă vreme, măcar un volum, bine îngrijit, cu toate prefețele care s-au scris la diversele ediții Eminescu, dacă nu este posibilă o Bibliografie cu aceste prefețe reproduse integral, după modelul Bibliografiei românești vechi, alcătuită de Ion Bianu și Nerva Hodoș, cu comentariile de rigoare”. Cum s-ar putea realiza toate acestea? Ce soluții propuneți dumneavoastră?*

– O ediție integrală Eminescu nu poate fi consultată cu succes decît în măsura în care ea este completată cu o bibliografie corespunzătoare. Am cunoscut cercetători care nu s-au putut realiza, decît parțial, tocmai din motivul că n-au avut la îndemînă bibliografia necesară la alcătuirea unei lucrări. Ei au fost obligați să aloce înfinit mai mult timp documentării decît redactării propriu-zise.

Mă gândesc că ar fi fost foarte utilă o bibliografie a tuturor contribuțiilor aduse în acest an al centenarului (cărți, articole, poezii, dedicate lui Eminescu, pliante, medalii comemorative, pînă la clădirile ce au fost înălțate în această perioadă, în cinstea evenimentului). S-ar fi putut vedea, în modul cel mai clar cu putință, interesul nostru pentru cinstirea lui Eminescu. S-ar fi putut vedea ce puncte de vedere noi au adus, în eminescologie, cercetătorii de azi, O asemenea bibliografie n-ar fi rămas izolată; ea ar fi putut fi foarte ușor integrată într-una generală, cu care sîntem datori poetului. Ea trebuie realizată, cît mai curînd, printr-un efort colectiv, prin colaborarea celor mai autorizați eminescologi.

– *Cum vedeți eminescologia astăzi? Împliniri, deziderate, obligații...*

– Pe baza ediției integrale, avem posibilitatea de a cunoaște ultimul rînd căzut din penița lui Eminescu. Suntem cei dintâi care dispunem de acest avantaj. Să ne folosim de el în vederea corectării unor afirmații eronate din trecut, dar și în vederea elaborării unor lucrări care n-au putut fi concepute și realizate pînă acum. Se impune alcătuirea de noi ediții, după cum este de dorit să inițiem un buletin special, în paginile căruia ar putea fi supuse unui examen riguros toate pasajele puse sub semnul întrebării, toate versurile obscure ori ambigui, în vederea lămuririi lor definitive. De fapt, abia după rezolvarea unor asemenea probleme de amănunt se va putea trece la elaborarea unor noi ediții ale operei.

– *Care credeți că este stadiul receptării creației eminesciene în lume? Ce credeți că ar trebui întreprins pentru ca opera scriitorului nostru național să fie mai bine cunoscută și în alte țări?*

– Iată o problemă care nu e de natură să ne entuziasmeze. Sub acest aspect, lucrurile nu s-au schimbat prea mult de acum 60 de ani, de când George Murnu, scriind în revista „Cele trei Crișuri”, de la Oradea, afirma că Eminescu este, într-adevăr, cel mai mare poet român, dar, din nenorocire, el rămâne numai al nostru, fiindcă poezia lui este foarte greu, dacă nu imposibil de tradus. Această idee a lui Murnu avea să fie întărită de o afirmație asemănătoare pe care Jean Louis Courriol o face în prefața cărții sale de traduceri din poezia lui Eminescu (1987, p. 9). Dintre străini, îl pot aprecia pe Eminescu, la dreapta lui valoare, doar cei care ne învață limba și îl citesc în original. Aceștia, însă, sînt extrem de puțini. O transpunere corespunzătoare, în altă limbă, presupune un traducător de aceeași talie, ori măcar apropiat de geniul eminescian. În plus, acela va

trebui să aibă cunoștințe aprofundate asupra ambelor limbi, româna, din care traduce, și cealaltă în care se face traducerea. Chiar în această situație rămân alte impedimente, legate de caracterul necomun al celor două limbi.

Eminescu își poate face drum în lume numai prin străinii care, învățându-ne limba, se transformă ei înșiși în ambasadori ai culturii românești, ca Rosa del Conte, în Italia, ca Iurii Kojevnikov, în U.R.S.S., ori ca Alain Guillemlou și Jean Louis Courriol, în Franța.

– *Vă mulțumesc!*

Convorbire realizată de Alexandru Ruja

1989

Cu Eminescu prin veac

Manifestările prilejuite de împlinirea unui secol și jumătate de la nașterea lui Eminescu m-au făcut să mă întorc înapoi cu 50 de ani, la semicentenarul nașterii poetului.

Schimbările produse în viața poporului nostru după cel de-al doilea război mondial au tulburat toate apele, după cum se știe, și literatura a trecut prin momente neașteptate. Toate coloanele de susținere, de pînă atunci, ale ideologiei literare, se prăbușiseră și haosul domnea pretutindeni. Marii poeți, ca și prozatorii reprezentativi ai literaturii noastre, nu mai însemnau nimic pentru lumea „nouă”. Ultimele ediții ale poeziilor lui Mihai Eminescu fuseseră publicate în anii 1946, 1947, iar despre Rebreanu, de exemplu, nu s-a putut vorbi nimic pînă în anul 1954, cînd un critic literar a avut curajul să afirme că „fără Rebreanu literatura română nu poate fi imaginată”!

În toamna anului 1949, ne-am întîlnit, întîmplător, pe strada Lăpușneanu, cu colegul I.D., cu care ne-am oprit în fața vitrinei librăriei care era amplasată cam pe locul unde se intră, azi, în Palatul Telefoanelor. Discutam tocmai despre „soarta” literaturii și, venind vorba despre Eminescu, colegul meu m-a „înfruntat” cu o apreciere care mi-a lăsat impresia unei lovituri de ciocan: „Eminescu nu mai poate fi reluat, e putred; toate păcatele burgheziei se reflectă în poezia lui”!

– Bine că-mi spui, i-am zis eu. Mă grăbesc să ajung mai repede acasă, să scot din raft *Odiseea* și *Iliada*, să le arunc în foc; Homer reprezintă sclavagismul, prin literatura lui.

– Stai, mi-a zis el, cu Homer lucrurile se prezintă puțin altfel; el nu se găsește în situația lui Eminescu.

– Îmi dau seama de diferență, am îndrăznit să afirm eu. Homer este grec, Eminescu e român. Nu vom încerca să-i lămurim noi pe greci să renunțe la sclavagismul lor.

Împotriva acestei opoziții, la două, trei zile după Anul Nou 1950, a venit la decanatul Facultății de Filologie unul dintre oamenii cu greutate politică deosebită și m-a anunțat că la 15 ianuarie va avea loc o mare adunare festivă, în sala Teatrului Național, pentru cinstirea lui Eminescu cu ocazia împlinirii unui secol de la nașterea lui. „S-a schițat un program, mi-a spus

el, au fost fixați vorbitorii și dumneata, în calitate de decan, urmează să conduci ședința respectivă.”

Nu știu de unde și cum s-a ivit în mintea mea întrebarea: „Dar dacă omul acesta vine, în ajunul lui 15 ianuarie, și-mi spune că eu nu voi mai conduce ședința, ci va trebui să susțin conferința de bază?”. M-am dus repede acasă și m-am apucat de lucru; am redactat un text, cu care am așteptat liniștit sărbătoarea respectivă.

Ziua de 15 ianuarie cădea într-o duminică. Vineri, 13 ianuarie, omul meu a intrat ca o furtună în decanat și mi-a spus: „Am schimbat totul. Dumneata trebuie să prezinți, poimîine, conferința omagială.”

– Cum am să pot eu realiza, în 24 de ore, o asemenea conferință?

– Nu mă interesează pe mine lucrul acesta; ești decan și trebuie să mă ascuți; mîne dimineată vii la regiune, să ne prezinți textul respectiv.

Continuam să mă mir cum mi-a venit ideea, cu 10-12 zile mai înainte, să scriu conferința. M-am prezentat la regiune, unde, pe lângă secretari, se aflau și cîțiva activiști de al doilea rînd. Am citit, acolo, textul integral. Îmi intitulasem conferința *Eminescu și limba populară*. Auditorii mei m-au ascultat, în liniște, pînă la sfîrșit, cînd mi-au cerut să renunț la alineatul final pe care îl reproduc aici (după *Limba română literară*, 1970, p. 160): „Toate acestea ne dau, cred, dreptul să încheiem prezentarea noastră cu cuvintele lui G. Ibrăileanu (*Note și impresii*, 1920, p. 180): „Iar dacă ne gîndim la calitatea profundă a lirismului său, dacă ne gîndim că Eminescu a apărut într-o literatură începătoare, fără tradiții, fără modele, fără limbă artistică, fără limbă literară fixată, dacă ne gîndim că el a avut de luptat cu mizeria, cu boala, cu obtuzitatea mediului și cu răutatea oamenilor, dacă mai adăugăm că opera lui, creată în condiții așa de grele, a fost înfăptuită pînă la vîrsta de treizeci și trei de ani, pînă la vîrsta cînd un poet de așa puternică gîndire abia începe să devină ceea ce e merit să fie, atunci poate avem dreptul să spunem că Eminescu este cel mai mare liric modern, că el a ridicat limba noastră la rangul de limbă artistică și că elementul fundamental al acestui măreț edificiu este limba și literatura poporului român”.

Citatul lui Ibrăileanu se încheia cu vorbele: „*Eminescu este cel mai mare liric modern*”; ce urmează în continuare a fost adăugat de mine; așa mi s-a părut că s-ar „rotunji” mai bine ideea, că, în felul acesta, auditorii mei își vor da seama mai ușor de rolul pe care l-a avut Eminescu în „modelarea” limbii noastre literare și de ridicarea ei la rang de limbă artistică.

Fiindcă nu puteam fi de acord cu propunerea comitetului regional, am replicat în mod foarte hotărît: „Fără finalul acesta nu urc pe scena Teatrului Național; nu văd o jignire a cuiva, prin afirmația mea, nici falsificarea vreunui adevăr de necontestat; este vorba, doar, de limba noastră maternă, pe care nici un scriitor adevărat n-o poate neglija.”

Oamenii m-au privit întrebător și căutîndu-se unii pe alții, din priviri, unul a spus: „Într-adevăr, nu văd ce nenorocire s-ar întîmpla, dacă-l lăsăm pe tovarășul decan să-și expună conferința așa cum a alcătuit-o”.

Am fost doi vorbitori, în sala Teatrului Național, Maria Banuș, din partea Uniunii Scriitorilor, care a dezvoltat subiectul *Eminescu și dragostea*, și eu, cu titlul indicat mai sus.

Nu s-a întîmplat nici o nenorocire; Teatrul Național n-a luat foc. Dar treaba nu se încheiase. Imediat după conferință, au venit la mine băieții de la „Iașul nou”, să le dau textul să-l publice în revistă. „Vi-l dau, le-am zis eu, dar nu accept nici o schimbare; nu-mi eliminați nici o virgulă”. Erau studenți de-ai mei și nu m-au „tradus”. Dar au venit și ei cu propunerea să renunț la final. „Nu pot, le-am zis, aștept pînă cînd veți ajunge și voi la înțelegerea cuvintelor mele.”

Peste exact un an, conferința a apărut în aceeași revistă „Iașul nou”, nr. 1-2, 1951, pp. 127-144, de unde am reprodus-o, absolut fără nici o modificare, în volumul *Limba română literară. Studii și articole*, Minerva, 1970, pp. 144-160.

Încă din anul 1950 au început să apară ediții, foarte modeste, alcătuite de nespecialiști, cu introduceri sau prefețe de cele mai multe ori necorespunzătoare. O serie de nouă conferințe, ținute în cadrul centenarului, au fost adunate într-un volum intitulat *Studii și conferințe cu prilejul sărbătoririi a o sută de ani de la nașterea lui Eminescu*. Autorii lor erau, în ordine, M. Sadoveanu, Eugen Jebeleanu, N. Moraru, M. Beniuc, G. Călinescu, Măria Banuș, Ion Vitner, Nestor Ignat, J. Popper.

În majoritatea acestor conferințe, care trebuie considerate ca un început în noua interpretare a poeziei lui Eminescu, era vizat Titu Maiorescu, considerat a fi principalul vinovat pentru viziunea greșită de pînă atunci asupra operei scriitorului. Era începutul punerii la zid a lui Maiorescu, despre care nu se va mai putea vorbi, decît între patru ochi, vreo două decenii.

Iată cîte ceva din afirmațiile unora dintre autori: „Mihai Eminescu – opera sa și aspectele reale ale personalității sale – au fost ascunse,

apăsate, mascate, mai bine de o jumătate de veac, sub ploaia de cenușă savant împrăștiată, o cenușă cu perfid aspect de pulbere de argint, a considerațiilor critice burgheze.” (Eugen Jebeleanu, p. 9)

„Critica burgheză a diformat însăși opera poetului. Chiar atunci când Eminescu era în viață, atît junimiștii, cît mai ales Titu Maiorescu, au intervenit direct pentru schimbarea ideilor poetului.” (N. Moraru, p. 34)

„Una din marile deformări ale adevărului istoric, în materie de literatură, în jurul căreia burghezia și moșierimea au desfășurat un mare efort propagandistic, este rolul jucat în cultura noastră de cenaclul «Junimea» și de revista «Convorbiri literare».” (I. Vitner, p. 111)

Acestea erau directivele după care aveau să se „orienteze” aproape toți cei care aveau să se ocupe de poezia lui Eminescu și, în general, de receptarea fenomenului literar. A fost nevoie de foarte mari eforturi și de stăruință îndelungată, din partea unor critici literari și oameni de cultură, printre care îl văd mai întîi pe profesorul clujean Liviu Rusu, în vederea reabilitării lui Titu Maiorescu și a Junimii.

Marea ediție Perpessicius, al cărei prim volum a apărut în 1939, cu ocazia semicentenarului morții poetului, întîmpina tot felul de dificultăți. Noile retipăriri nu mai însumau toată opera poetică a lui Eminescu; unele poezii erau omise din tabla de materii. A fost nevoie să treacă aproape zece ani pînă cînd Perpessicius a reușit să scoată ediția pe hîrtie biblia, necompletă nici ea, în 1958, și reeditată în anii 1960 și, din nou, în 1963. O ediție deosebită avea să apară în anul 1964, la 75 de ani de la moartea poetului, iar în anul 1976 apărea o *Bibliografie Eminescu*, nu una cum s-ar fi convenit, dar, oricum, foarte bine venită.

Cu cîțiva ani mai înainte, în 1968, a apărut, sub îngrijirea lui Tudor Vianu, așa-numitul *Dicționar al limbii poetice a lui Eminescu*, titlu puțin forțat, după părerea mea; i s-ar fi potrivit mai bine unul simplu: *Dicționarul limbii lui Eminescu*, din cauză că majoritatea cuvintelor ce le conține sînt prezentate cu valorile lor obișnuite, obiective, nu îndeplinesc o funcție poetică propriu-zisă.

Din marea ediție Perpessicius au mai apărut volumele IV (1952), V (1958) și VI (1963), după cum au apărut alte ediții datorate unor specialiști cunoscuți: D. Murărașu, Vl. Streinu, Al. Piru, Petru Creția. Tot așa, au apărut cîteva ediții la Chișinău, în Basarabia. S-au publicat numeroase cărți. A luat ființă, la Iași, colecția „Eminesciana”, inițiată cu edițiile Ibrăileanu și Tudor Vianu, ajunsă, astăzi, la numărul 58. Au apărut, de ase-

menea, mai multe ediții bibliofile și, lucrul cel mai vrednic de menționat, a fost reprodusă, prin mijloace foto, în vreo opt variante, ediția princeps din 1883. S-au publicat, apoi, numeroase studii, printre ele și o carte excepțională semnată de Petru Creția, *Testamentul unui eminescolog*, pe care am citit-o cu plăcerea pe care am încercat-o acum 68 de ani la lectura cărții lui George Călinescu, *Viața lui Eminescu*.

Atenția specialiștilor a fost atrasă de cartea lui I. Negoïtescu, *Poezia lui Eminescu*, valoroasă, fără îndoială, dar căreia i s-a acordat un credit exagerat. El, ni se spune, a pus în lumină valoarea poeziilor postume, în raport cu antumele, fapt adevărat numai în parte, din moment ce unele „adevăruri” din ea au fost afirmate, mai înainte, de Ibrăileanu și, mai ales, de George Călinescu, cum recunoaște Negoïtescu însuși. Vom mai obiecta, apoi, că nu toate postumele se pot considera superioare, sau măcar pe același plan cu antumele. În sfârșit, nu putem fi de acord, în nici un caz, cu autorul respectiv când afirmă că Eminescu nu și-a publicat postumele din cauză că nu și-ar fi dat seama de valoarea lor; a fost în stare să le scrie, să le creeze, dar nu să le și aprecieze și este nevoie, chipurile, de ajutorul nostru, care vedem mai departe și mai adânc decât el.

Se cuvine să ne oprim, o clipă, asupra transpunerilor în alte limbi ale poeziilor lui Eminescu, relativ numeroase și ele în ultimii 50 de ani. Dar numărul relativ mare al acestor traduceri nu compensează calitatea îndoielnică a lor. Toți cei care s-au oprit asupra lor au formulat rezerve. Caracteristică mi se pare atitudinea lui George Mumu care, încă în anul 1930, într-un articol publicat în revista „Cele trei Crișuri”, din Oradea, spunea, printre altele: „Eminescu este, fără îndoială, cel mai mare poet pe care l-a dat neamul nostru, dar, din nenorocire, el rămîne numai al nostru, fiindcă poezia lui este intraductibilă”. Punctul acesta de vedere l-a exprimat și Tudor Arghezi, în celebra conferință despre Eminescu, ținută și dată publicității în anul 1943. La un moment dat, Arghezi afirmă: „Traducerea lui Eminescu este dificilă și în limba română, dovadă această expunere a mea”. În sfârșit, profesorul francez Jean Louis Courriol se alătură și el acestei păreri și mărturisește că el nu l-a tradus pe Eminescu în franțuzește, ci l-a transpus.

În 1989, cu ocazia centenarului morții poetului, și în anii imediat următori, s-au scris aproximativ 300 de poezii pe care le-am adunat, în vederea publicării lor, într-un volum, și i-au fost dedicate poetului mii de articole. Este vorba, de cele mai multe ori, de simple exerciții, nu de

adevărate creații. S-a adâncit cercetarea operei poetului și s-au înmulțit perspectivele din care ea poate fi privită. Cu toate acestea, au rămas aspecte total neluate în seamă, după cum s-au descoperit mai multe ediții ale poeziei lui, absolut neluate în seamă atîta vreme; numai eu am semnalat vreo patru.

S-a încheiat marea ediție Perpessicius, încît avem posibilitatea, pe care n-au avut-o cei de dinaintea noastră, de a studia și interpreta întreaga producție eminesciană; numai așa vom putea duce mai departe valorificarea unei opere absolut unice. Nu poate ajunge la rezultate cu adevărat pozitive decît cel care parcurge atent, și pe îndelete, toată opera pe care Eminescu ne-a lăsat-o moștenire. Altfel riști să cazi în situația compătimitoare a celor care s-au apucat să valorifice poezia lui Eminescu, să afirme că pe ei nu-i impresionează limba poetului, lăsîndu-ne să înțelegem, de la început, că ne găsim în fața unor „exegeți” care nu l-au prea citit pe Eminescu, au furat o idee de la unul ori de la altul și au început să clădească pe nimic. Și, ca să ne exprimăm altfel, e vorba de oameni care nu strălucesc prin puterea de a înțelege și de a interpreta. Declarînd că nu te impresionează scrisul poetului nu-i dăunezi cu nimic lui Eminescu; îți expui, doar, propria autobiografie.

Trist este că, în loc ca acești nenorociți să fi fost puși la locul lor de către cei care l-au citit pe Eminescu, au fost, cumva, încurajați, încît, în concluzie, nu putem decît să recurgem la o vorbă ardelenescă, poate prea tare, dar profund adevărată: „Nu-i nebun cine mănîncă șapte pite; nebun e cine i le dă.”

Să luăm, deci, ca modele de urmat în studierea operei lui Eminescu interpretările date de Perpessicius, în marea lui ediție, ca și pe cele ale altor exegeți competenți și să medităm asupra fiecărei fraze din cartea citată a lui Petru Creția. Să citim cu cea mai mare atenție, și în mod repetat, opera lui Eminescu, pînă la ultimul cuvînt ce a căzut din penița lui și să procedăm la o interpretare nouă, dacă e nevoie, animați de cea mai curată bună credință și de sentimentul că limba națională este bunul cel mai prețios de care dispunem. Numai în felul acesta vom putea cinsti, cu adevărat, memoria poetului rege.

2000

Limba operei lui Goga

Poezia lui Octavian Goga continuă într-o formă, cu totul nouă, activitatea înaintașilor săi ardeleni. Poetul amintește, deopotrivă, de Andrei Mureșanu, cu celebra poezie *Răsănetul*, care a contribuit la „deșteptarea” sentimentului național, dar și de flămînzii din poezia *Noi vrem pămînt!* a lui Coșbuc, care își revendică, pentru ei, pămîntul pe care asudă. Nu repetă, însă, nici pe Coșbuc, nici pe Mureșanu. Lumea eroilor lui este deosebită, ca și limba pe care e folosește. S-a arătat, cu bună dreptate, că nici Mureșanu, nici Coșbuc nu se mărginesc la problemele provinciei lor. Amîndoi îmbrățișează teme general românești. Goga este, prin excelență, un poet al Transilvaniei și numai cu totul incidental atacă și teme ciscarpatine, în poezie. În ziaristică, însă, care-i ceva mai tîrzie decît poezia adunată în primele volume, orientarea scriitorului este mai largă din acest punct de vedere, deși atenția îi este îndreptată, în primul rînd, tot spre Transilvania lui, spre visul neîmplinit.

Urmărind, în mod special, problemele Transilvaniei, făcîndu-se ecoul durerilor de acolo, poetul s-a orientat, de la început, spre limba populară, cu foarte puține particularități ardelenesti propriu-zise, dar îmbibată cu numeroase elemente de vocabular specifice textelor bisericești. Această simbioză n-a fost înțeleasă, totdeauna, cum se cuvine. Ea nu trebuie explicată nici numai prin tradiția imprimată de mai multe generații de preoți, în familia poetului, nici prin orientarea unilaterală a lui Goga. Trebuie subliniat, mai ales, faptul că nu-i vorba de vreo atitudine retrogradă ori de pe poziții conservatoare, a unui ideal depășit. Limba poeziei lui Goga este în concordanță desăvîrșită nu numai cu conținutul fiecărui volum în parte, ci și cu împrejurările istorice în care ea a fost creată.

„Țară de țărani, Ardealul nu putea oferi decît un material rural”, spunea Eugen Lovinescu¹ și, în consecință, limba poeziei lui Goga nu putea fi decît una „specific ardeleană, rurală, puternic influențată de limba și expresia figurată bisericească”.² Ideea aceasta a fost subliniată, de asemenea, de I. Pillat, care vorbea de un „grai poetic plin de sevă și de au-

1. *Istoria literaturii române contemporane 1900-1937*, București, 1937, p. 76.

2. *Idem, ibidem*, p. 80.

tentică savoare populară”³ de G. Bogdan-Duică, după care „în opera lui Goga respiră și șesul ardelenesc, și muntele ardelenesc⁴ și toată viața lui plugărească, oierească, popească”⁵ și de Victor Eftimiu, care vedea, în autorul „Oltului” și al „Cosașului”, un poet viguros, cu vocabularul de plugar, de cronicar și de uricar”⁶.

Să nu uităm că, în Transilvania, literatura beletristică apare relativ târziu. Lupta pentru apărarea limbii naționale și a existenței poporului român a făcut să se prelungească, pînă aproape de începutul secolului nostru, preocupările inițiate de Școala Ardeleană în domeniul filologiei și al istoriei. „Cumplitele vremi”, care pot fi comparate cu o lungă perioadă de război, n-au permis muzelor de peste Carpați să se desfășoare. Ele au fost silite să îmbrace, întocmai ca femeile dacilor de demult, armura de război și să stea de strajă împreună cu părinții, cu soții și cu frații lor. Vestita poemă eroi-comică a lui I. Budai-Deleanu constituie doar o mare excepție. După cum se știe, ea n-a putut fi tipărită decît abia în anul 1877, în revista „Buciumul român”, de la Iași.

Dacă lăsăm la o parte pe scriitorii populari Ioan Barac și Vasile Aaron, mai mult versificatori decît poeți adevărați, nu putem cita în poezia ardelenescă de dinainte de apariția lui Goga, decît pe Andrei Mureșanu și pe George Coșbuc. Șt.O. Iosif era, el însuși, la începutul carierei poetice și n-a putut exercita o influență hotărîtoare asupra cîntărețului „pătimirii noastre”.

La începutul secolului nostru, așa cum a arătat, de altfel, Coșbuc în articolele sale din „Viața literară” (1906), nu se putea vorbi de o limbă literară definitiv încheată. Pe de altă parte, atît Coșbuc, cît și Iosif și Goga nu se poate să nu fi avut sentimentul că limba literară modernă, de pînă la dînșii, s-a format mai mult în afara Transilvaniei, fără contribuții prea însemnate ale scriitorilor de acolo. Pentru ei această constatare era similară cu un angajament care trebuia îndeplinit cît mai curînd. Transilvania trebuia integrată „țării” și sub acest aspect. Așa trebuie înțeleasă activitatea lui Slavici și a lui Coșbuc, în ultimele decenii ale secolului trecut și în acest angajament se încadrează acțiunea tuturor colaboratorilor ziarului „Tribuna” din Sibiu.

3. *Tradiție și literatură*, 1941, p. 226. Cf. Perpessicius, *Opere*, II, 1967, p. 422.

4. Tatăl poetului era de la cîmpie, mama de la munte!

5. *Răspuns la discursul de recepție*, p. 52.

6. *Amintiri și polemici*, p. 99.

Problema mai are, însă, și alt aspect. Luptătorii, în rîndul cărora se integrase și al căror conducător avea să devină, foarte curînd, Goga, erau recrutați aproape exclusiv din rîndurile țărănimii. Singurii intelectuali care se identificau, atunci, în Transilvania, cu aspirațiile poporului de agricultori și oieri, ei înșiși țărani ceva mai răsăriți, erau învățătorii și preoții. Octavian Goga știa, foarte bine, acest lucru și, în consecință, a procedat la alcătuirea operei sale poetice pe baza limbii populare din Transilvania și pe baza celei existente în cărțile bisericești. Trebuie să presupunem că Goga însuși avea sentimentul unui fiu de țaran. În orice caz, în *Fragmente autobiografice*, el consideră satul ca un nesecat „rezervor de energie națională” (p. 27), iar în proza politică revine, mereu, asupra rolului pe care l-a jucat țărănimea în istoria noastră națională, asupra păstrării caracterelor noastre specifice, în decursul veacurilor.

Elementul arhaic apare, în poezia lui Goga, numai în măsura în care el continuă să fie utilizat în textele religioase ori în cele cu caracter administrativ,⁷ iar neologismul, necunoscut în rîndul cititorilor săi ardeleni decît în cazuri excepționale, îi va servi doar pentru explicarea diferitelor influențe exercitate asupra lui, în primul rînd este vorba de cea a lui Eminescu, și, apoi, de transpunerea în poezie a unor sentimente intime, prin care poetul nu se mai adresează unui public larg, ca în volumele precedente (1905, 1909). Neologismul își face apariția „îndeosebi” în volumul al treilea, *Din umbra zidurilor*.⁸ În sfîrșit, neologismul se mai întîlnește și în unele poezii cu subiect politic, în care autorul intervine în lupta de idei, cu armele unui ziarist, cum este cazul cu cele mai multe din poeziile incluse în volumul *Cîntece fără țară*.

G. Ibrăileanu vorbește, pe bună dreptate, de o „limbă populară intelectualizată”,⁹ eliberată de idiotisme și zicerile atît de proprii lui

7. Eventual atunci cînd scriitorul, ca în cazul poeziilor „De la noi” și „În mormînt la Argeș”, își alege subiectul din istoria patriei. În orice caz, numărul acestor arhaisme este cu totul redus și eu nu știu dacă în afară de *ci, crai, divan, făt, frățin, județ, logofăt, norod, pîrcălab, pravilă, purcede, ucaz, vâleat și vornic s-ar mai putea cita ceva. Carte*, în loc de scrisoare, și *lege*, pentru credință, sînt frecvente, în vorbirea din Transilvania, pînă în momentul de față, ceea ce însemnează că au mai mult un caracter popular, regional, și nu arhaic. Numărul extrem de redus de arhaisme, în opera lui Goga, infirmă părerea exprimată de prietenul său de tinerețe, Victor Eftimiu (p. 2), din a cărui afirmație reținem doar că la vocabularul scriitorului avem numeroase elemente din vorbirea plugarilor; vocabularul de cronicar și uricar, în schimb, nu-i este caracteristic.

8. București, Minerva, 1913.

9. *Note și impresii*, p. 87.

Creangă, să zicem, dar nepotrivite cu atmosfera poeziei lui Goga. Ibrăileanu mai afirmă că limba din *Poezii* era parcă „ferecată”, dar că, în volumele următoare, ea se „laicizează”.¹⁰ Această laicizare era sinonimă, în concepția lui Ibrăileanu, cu folosirea, de către poet, a neologismului. Fostul nostru profesor de literatură, avînd în vedere mai ales conținutul primului volum de versuri, al lui Goga, precum și al celui de al patrulea,¹¹ consideră cu dreptate, pînă la un punct, că neologismul nu se justifică în poezia marelui cîntăreț ardelean. Dacă nu uităm, însă, că tot Ibrăileanu a arătat cum multe dintre poeziile incluse în volumul *Cîntece fără țară* pot fi comparate cu adevărate articole de ziar, scrise în versuri,¹² nu ne putem însuși acest punct de vedere. Concluzia noastră se întemeiază și pe alte afirmații asemănătoare, ale lui Ibrăileanu, în legătură cu prezența neologismului în opera lui Eminescu, spre exemplu, fapt asupra căruia nu putem insista aici.

Primul său volum de versuri, intitulat *Poezii*, a apărut, după cum se știe, în Editura Luceafărul, din Budapesta, în anul 1905,¹³ și el corespunde crezului pe care poetul însuși l-a formulat în următoarele cuvinte: „... am crezut întotdeauna că scriitorul trebuie să fie un luptător, un deschizător de drumuri, un mare pedagog al neamului din care face parte, un om care filtrează durerile poporului prin sufletul lui și se transformă într-o trâmbiță de alarmă”.¹⁴

10. *Note și impresii*, p. 89. Aprecieri asemănătoare întîlnim și la C. Stere, în al cărui volum *În literatură*, poezia *Clăcașii* este caracterizată ca avînd „versuri fioros răsunătoare, puternice, ca arse de fulgere în stînci de granit” (p. 83). Afirmația aceasta afit de categorică și afit de justă, a fost făcută acum mai bine de 60 de ani (în februarie 1906!). În lumina epocii respective și a situației speciale în care se găsea Transilvania de atunci, ni se pare justă și aprecierea pe care autorul o făcea asupra limbii din opera lui Goga, „limba cărților noastre bisericești – singura literatură citită de întreg neamul românesc” (p. 64) și, prin urmare, nu vedem în ce constă „un anumit ton bisericesc formal, de care ni se vorbește în prefața volumului de *Versuri*, apărut la București în 1957 (p. 17). Suntem de acord cu I.D. Bălan care, în *Prefața la O. Goga, Versuri*, 1963, p. XXVI, afirmă că „Elementul religios nu apare... ca expresie a unei crize mistice spirituale, ori ca o chinuitoare căutare a divinității”, ci e „mai mult tradiție și datină intrată în viața obișnuită a poporului”.

11. *Cîntece fără țară*, București, Sfetea, 1916.

12. Cf. și G. Bogdan-Duică, *Răspuns la discursul de recepție la Academie*, p. 37.

13. Octavian Goga indică, în *Fragmente autobiografice*, p. 35, ca dată a apariției acestui volum, anul 1906, nu 1905, dar adevărul este altul; în 1906 apare, tot în editura „Luceafărul”, din Budapesta, ediția a II-a, cu exact același număr de pagini (126), dar cu ușoare modificări de tehnică tipografică și cu corectarea cîtorva greșeli de tipar.

14. *Id.*, *Ibid.*, p. 35. Cf. „mai înainte, cele spuse în volumul *Însemnările unui trecător* (p. 214).

Poetul dă dovadă, în tot acest prim volum, nu numai de o stăpînire perfectă a limbii, de o concordanță desăvîrșită între conținut și formă, ci și de o măiestră împletire între elementul popular și cel cărturăresc de nuanță biblică. Iată un exemplu, din poezia *Dascălul*:

*Mă văd în pragul zilelor mai bune...
O casă-n deal cu strașine plecate,
Unde-asculta de sfaturile tale
Atîta rîs și-atîta sănătate.
În frunte tu păreai un mag din basme,
Cînd soarele trecînd peste fîntînă,
Blînd pătrundea prin strașina de paie
Și lumina bucoavna ta bătrînă*

(p. 25)

Și în poezia *În codru* găsesc o strofă potrivită pentru exemplificarea îmbinării elementelor populare cu cele religioase:

*Amurgul investmîntă-n umbre
Zmerita frunzei frămîntare,
Și pare tînguiosul freamăt
Un glas cucernic de tropare.*

*– Nu-i jalea pătimirii tale,
Tremurătoarea ta plînsoare,
Ci-i cîntecul de-ngropăciune
Al doinei noastre care moare*

(p. 47)

după cum întîlnim una și în *Plugarii*:

*Cu mila-i nesfîrșită, ceriul
Clipirii voastre-nduioșate
I-a dat cea mai curată rază
Din sfînta lui seninătate.*

*Și v-a dat suflet să tresară
Și inimă să se-nfioare
De glasul frunzelor din codru,
De șopot tainic de izvoare*

(p. 7).

Caracterul biblic, în mare parte, al bucăților incluse în primul volum, rezultă din aglomerarea, pe alocuri, a cuvintelor cu înțeles religios, ca în finalul din *Apostolul*:

*Cuvine-se hirotonirea
Cu harul cerurilor ție,
Drept vestitorule apostol
Al unei vremi ce va să vie*

(p. 23).

În afară de cuvintele subliniate, care, toate, aduc aminte de textele religioase, mai semnalăm, aici, și forma verbală inversată, *cuvine-se*, care se integrează într-o categorie de exemple extrem de numeroase, în special în primul volum, după cum vom vedea ceva mai încolo. La fel stau lucrurile cu *ce va să vie*, altă construcție tipic bisericească.

Alteori, conținutul unei poezii impune, în limba scriitorului, elemente folclorice cum se poate vedea dintr-o strofă ca următoarea pe care am luat-o din *Plugarii*:

*Cînd doarme plugul pe rotile
În pacea serilor de toamnă
La voi coboară Cosînzeana
A visurilor noastre Doamnă.
Vin crai cu argintate coifuri
Și-n aur zînele bălaie:
Atîta strălucire-ncape
În bordeiașul vost de paie.*

(p. 8)

după cum, în *Rugăciune*, poetul își dorește pentru sine, întocmai ca Eminescu în *Rugăciunea unui dac*, „tăria urii”:

*Dă-mi tot amarul, toată truda
Atîtor patimi fără leacuri.
Dă-mi vișorul în care urlă
Și gem robiile de veacuri*

(p. 5).

Elementul religios predomină într-o strofă, ca următoarea, din *Ruga mamei*:

*Să-mi plec genunchii iară,
Să-ți spun iar ce mă doare*

*Preasfântă născătoare
Și pururea fecioară!*

(p. 91)

sau într-una din poezia *Zadarnic*:

La mine vii cu cartea, cu gând să-mi dai canoane,
Și vrei să mă cumineci, părinte Solomoane,
Cucernic faci aghiazmă și mîna ta, părinte,
Stropește casa tatii, ca bine s-o cuvinte.

(p. 94),

după cum prima strofă din poezia *La stîină* poate constitui un adevărat model de preferință pentru elementul popular:

*Găinușa-ncet răsare,
Luna-i după Dealu-Mare,
Plînge-un clopot de cioaie, –
Vin ciobunii de la stîină, –
Strungărițele de mîină
Ascult cîntec de cimpoaie.*

(p. 96).¹⁵

Păcat numai că, în ultimul vers citat, a fost introdusă o formă necorespunzătoare, proprie limbii literare de la jumătatea secolului trecut și abandonată ulterior. E vorba de *ascult*, în loc de *ascultă*. Fenomenul acesta e printre puținele care nu se explică prin ajutorul limbii populare, ci constituie o moștenire „cultă”, în scrisul lui Octavian Goga. Exemplele sînt, se înțelege, mai răspîndite, fără a fi prea numeroase și, de aceea, ne vom mai opri la două-trei:

Cînd fulgere potrivnice se-ncaier
(*Poezii*, 59).

Doi cărbuni sfiala-și scapăt, adormind sub pirostriei,
(*Ibid.*, p.66).

Cînd trăsnete potrivnice se-ncaier
(*Ne chiamă pămîntul*, p. 145).

15. Substantivele (*a*) *cioaie* și *cimpoi* vor reveni, mai tîrziu, în poezia lui Lucian Blaga, după cum, înaintea lui Goga, le întîlnim și în *Țiganiada* lui I. Budai-Deleanu. Putem vorbi, așadar, în privința lor, de oarecare tradiție care pleacă, nici vorbă, de la realitățile limbii vorbite în Transilvania. Alte cuvinte ardelențești, relativ frecvente în poezia lui Goga incluse în primele două volume, sunt: *adăsta, celar, drumul țării, frăgar, frățin, a se găta, miezuine, muiere, ortac, podmol, țindră, ziler*.

*Azi gemi strivită și bolnavă
Cînd vulturii gonaci te rup,
Văd din răsufletul de-otravă
Arsura stinsului tău trup.*

*Din munți, din văi și pîn la mare,
Te smulg, te mușca și te-alung,
Cu bocete de îngropare
Răsună vaieru-ți prelung...*

(*Cîntece fără țară*, 19).

*Răsare-o glumă, un cîntec, un zîmbet ori un vaier,
Mă năvălesc într-una, se sbuciumă, se-ncaier*

(*Din larg*, 51).

Și-n vreme ce umbrele nopții cobor

(*Ibid.*, p.71).

Șireaguri umbrele cobor

(*Ibid.*, p. 102).

Asemenea forme ne indică, în mod sigur, influența pe care au exercitat-o, asupra lui Goga, marii poeți din secolul al XIX-lea, în primul rînd Alecsandri și Eminescu.

Legătura poetului cu trecutul, care are doar rostul întăririi tradiției și a fixării liniei de viitor, nu pe acela de întoarcere îndărăt, se stabilește nu atît prin evenimente concrete, cît prin povești:

*Cum dorm acum neputincioase,
Sub vreascurile stinse-a vetrîi,
Poveștile-nșirate seara
De-atîtea cuscre și cumetri;
Cum tremură cenușa aspră,
Ce-nfiorați îmi par cărbunii,
De vraja ce le-a mai rămas,
Din cîte povesteau străbunii...*

(p. 18).

*Domol, în mijloc se așează,
Și sprijinind încet toiagul,
Clipind din genele cărunte
Începe-a povesti moșneagul*

(p. 22).

*Numai moșul povestește,
Așezat pe fața vetrii, –
Dumiriți de-o pildă veche
Îl ascultă doi cumetri*

(p. 84)¹⁶

ori prin cîntece:

*Cu valul vremi lor ce curg
Atîtea cîntece s-au dus,
Și valul vremilor ce curg
Atîtea cîntece-a răpus....
Eu vă sărut, păreți străbuni,
Pe varul vost scobit de ploaie...*

(p. 20).

Alteori, cîntecul și povestea apar alături, în aceeași poezie, cu intenția vădită a poetului de a „reînvia” gloria trecută:

*Cum zbori cu trenul pe cîmpii,
Tu stai la geamuri visătoare,
Cum zbori cu trenul pe cîmpii,
Tu stai la geam și nici nu știi,
De unde vin la tine oare
Atîtea mîndre melodii?...*

*Sînt cîntece și sînt povești
Și curg adormitoare unde,
Sînt cîntece și sînt povești
Cu dulce zvon, cu tainici vești,
Venind din depărtări afunde,
Tu tot mai multe deslușești...*

(*Din umbra zidurilor*, p. 147-148).

ori cu regretul că moartea poveștilor aduce, în mod obligatoriu, după sine „cîntecul de îngropare”:

16. Procedeu acesta va fi menținut și în volumele viitoare cum se poate vedea, clar, din următorul citat:

*Privește-o și te uit' afară
Cum cade noaptea la ferești:
Cu biata rază solitară
Apune-o mie de povești...*

(*Din umbra zidurilor*, p. 161).

Mor poveștile în pragul
Noptilor la șezătoare.
Moare-o stea'n adîncul mării
Și iubirea noastră moare.

Eu rămîn să Țes statornic
Cîntecul de îngropare;
Zilelor de săptămînă,
Zilelor de sărbătoare.

(*Ne cheamă pămîntul*, p. 115)

Mai rar, povestea se înfrățește cu visul:

Voi munților mîndri, moșnegi cununați
Cu stelele bolții albastre,
În leagănul vostru de codri și stînci
Dorm toate poveștile noastre.
Alături de șoimii cu ochii aprinși,
Din tainica voastră dîmbravă,
Se-nalță-ndrăznețe-n lumina din cer
Și visele noastre de slavă.

(*Ne cheamă pămîntul*, p. 51).

În volumul al doilea de poezii, *Ne cheamă pămîntul*,¹⁷ se păstrează, în bună măsură, terminologia cu caracter bisericesc, dar ea nu mai ocupă un loc așa de însemnat ca în *Poezii*. Atitudinea de revoltă a poetului este determinată, pînă la un punct, de starea socială inferioară a ardelenilor lui și sîntem de acord că revendicările sociale se confundă cu cele naționale, în perioada de dinainte de primul război mondial. În același timp, nu se poate ca, în sufletul unui poet de formația și temperamentul lui Octavian Goga, să nu se fi imprimat, cu ecourile ei cele mai zguduitoare, nu numai mînia surdă a răsculaților de la 1907, ci și „soarta” lor cu totul nefericită, chiar dacă mărturiile documentare pe care la avem nu sînt totdeauna concludente.

În poezia *Cinquecento*, din volumul *Din umbra zidurilor*, avem chiar atitudine antibisericească:

Cardinali purtau coroana
C-un suris machiavelic

17. București, Minerva 1909.

*Și venea din iad Satana
La sinodul ecumenic.*

*Ars de frigurile vieții,
Cu satiri și cu banchete,
Tatăl palidei Lucreții
Sta de gît cu trei amante.*

*Era-n chiot Vaticanul,
Plin de patimi și pierzare,
Se urzea din crime planul
Groaznicului Don Cezare.*

*Cinstea greu suia Calvarul
Cînd minciuna sta-n domnie;
Aretino pamfletarul
N-avea strop de omenie.*

(p. 27-28).

Iată principalele motive pentru care, în acest de-al doilea volum, poetul utilizează, în primul rînd, cuvinte populare; cele bisericești trec pe al doilea plan, iar neologismele sînt folosite, încă, cu destulă zgîrcenie. Acestea din urmă se vor înmulți în volumul următor, cînd și conținutul poeziilor este altul.

Printre cuvintele populare pe care le întîlnim în volumul din 1909, cele mai multe deșteaptă ecouri speciale; ele denumesc noțiuni legate direct de situația socială necorespunzătoare a eroilor lui Goga. Aceste cuvinte ne erau cunoscute, parțial, și din primul volum, dar aici numărul lor crește. Poetul a *sunat și* mai înainte, în *trîmbița-i de aramă*, pentru a închea *cîntarea pătimirii noastre* și, mai ales, pentru a *sfărma lanțurile* care-i *încătușau* poporul.

Dar toată lupta lui era axată, acolo, pe idea națională. În volumul din 1909, aceasta este înlocuită cu teme sociale. În *Poezii* doar *Clăcașii* nu se integrează în atmosfera patriotică, generală, și prevestește, cu o forță de creație unică, preocupările viitoare ale poetului.

Nu-i mai puțin adevărat, însă, că accente asemănătoare întîlnim și în alte bucăți, numai că, din cauza ideii naționale care e dominantă în volum, ele par a fi lăsate pe al doilea plan. Iată un singur exemplu, din poezia *Oltul*:

*Să verși păgîn potop de apă
Pe șesul holdelor de aur;
Să piară glia care poartă
Înstrăinatul nost tezaur;
Țărîna trupurilor noastre
S-o scurmi de unde ne-ngropară
Și să-ți aduni apele toate,
Să ne mutăm în altă țară.*

(p. 16).

Într-un fragment din poezia *Înviere*, pe care îmi permit să-l reproduc mai jos, avem tocmai dovada cea mai potrivită a schimbării de atitudine a scriitorului. Numărul extrem de mare de cuvinte referitoare la relațiile sociale antagonice pledează în sensul schimbării atitudinii lui Goga, în sensul orientării sale spre tematica socială. Nu există nici un singur vers, în acest fragment, în care să nu întîlnim cel puțin un cuvînt cu rezonanțe speciale, capabil să stîrnească, în noi, ideea zăngănirii armelor și a zornăitului de lanțuri. În același timp, se observă, iarăși deosebit de clar, cum cuvintele cu înțeles religios și-au modificat sensurile, și le-au umanizat, așa zice:

*Frămîntă creasta plopilor din vale
Îngrozitorul chiot de osîndă.
Și tremură omătul pe livadă, –
Cînd de departe-un lup își taie cale
Și-și strigă nopții patima flămîndă.*

*În ochii verzi văd fulgere de ură,
Văd neînfrînta sete de viață.
Mă biruie păgîna lor arsură...
Ei nu cunosc a jugului povață!
Te înțeleg, neîmblînzită fiară,
Tu frate bun al visurilor moarte,
Mustrea ta ce-mi vine de departe,
Lovește-adînc și-ncepe să mă doară...
Te-ascult, te-ascult ostaș fără odihnă,
Tu sol răsleț al patimilor mele,
Îmi tulburi pacea cerului cu stele,
Și mă cobori din lumea lor senină.*

*De glasul tău ce strigă-n întuneric
Se frîng și cad zăvoare ferecate,
Se frîng și cad și lanțuri n-am să ferec
Adînce cript-a vremilor uitate.
Simt sufletul cum calcă pe ruine,
Biruitoare îi fulgeră armura;
Un mîndru mort s-a deșteptat în mine
Și chipul lui cutremură-mi făptura...*

(p.18-19).

Am spus că elementele religioase, predominante în volumul de la 1905, se păstrează, în bună parte, și în volumul de la 1909. Numărul lor este, totuși, vizibil mai mic din moment ce poetul se orientează în altă direcție. Dar deosebirea cea mai importantă nu este determinată de raportul cantitativ dintre aceste cuvinte, ci de sensurile speciale, deosebite, pe care le au ele, de multe ori, de oarecare emancipare de sub tutela religiei și de înregimentarea lor în categoria acelor cuvinte care nu se mai referă la raporturile dintre om și divinitate, ca în primul volum, ci la cele dintre om și om. Observația este valabilă, într-o oarecare măsură, și pentru înțelesurile cuvintelor religioase din primul volum, dar ea se referă, mai ales, la ceea ce găsim în poeziile publicate la 1909 și, bineînțeles, și în cele din volumele următoare (1915, 1916, 1939). Să ne oprim la câteva exemple:

*Nevasta mea... – Ca fața unei sfinte,
Ai chipul blînd și-n ochi sclipiri de rouă,
Și se deschid ca bine să cuvinte
Tăcerea ast' atît de dulce nouă.*

(p. 17).

Verbul *binecuvîntă* are, aici, mai mult înțelesul, laic, de *a ura, a dori*, decît pe cel consacrat în textele bisericești, după cum, în citatul care urmează, substantivul *cer* nu-i decît obiect de studiu pentru fizicieni și astronomi și, mai ales, motiv de inspirație pentru poeți. El nu ne transmite nimic din înțelesul pe care i l-a dat religia. La fel stau lucrurile cu *criptă*:

*Îmi tulburi pacea cerului cu stele,
Și mă cobori din lumea lor senină.
De glasul tău ce strigă-n întunec
Se frîng și cad zăvoare ferecate,
Se frîng și cad și lanțuri n-am să ferec
Adînce cript'a vremilor uitate.*

(p. 19).

În strofa imediat următoare, *cerul* participă la suferințele celor exploatați și se îmbujorează „cu foc și sânge”, exact cum soarele „mirat sta-n loc” în poezia *Moartea lui Fulger*, a lui Coșbuc:

*Țipa pe urma mea oțelul,
Simțeam cum blastămă și plînge,
Și ceriu-mbujorat departe
Părea tivit cu foc și sânge*

(p. 23).

Înțelesuri speciale, relativ îndepărtate de cele strict religioase, au, în acest volum, și cuvintele *duh*, *învia*, *înviere*, *îngropa*, *mucenic*, cum se vede, limpede, din citatele care urmează:

*În ochii-ntrebători albaștri, priveam eu fulgerat de clipă.
Simțeam cum duhul altor vremuri deasupra-mi bate din aripă.*

(p. 9).

*Simt – duhul răzvrătirii negre înfricoșata zi de mine, –
Cum și-au dospit amărăciunea la bucătura mea de pîne.*

(p. 41)

*Vedeam cum duhul negru se destramă,
Mă îneca funinginea grozavă
Și deslușeam clocotitoarea lavă
Cum se-nfiripă nebăgată-n seamă.*

(p. 44).

*Am îngropat atîta vreme de cînd eram noi împreună,
Îmi învia o lume-ntreagă cu vorba-i limpede și bună
Atîtea farmece uitate zîmbeau din graiul lui cuminte,
Se fărîma o jale blîndă în tremuratele cuvinte
Și povestea încet moșneagul mișcîndu-și pletele cărunte.*

(p. 9).

*La cap un muc de luminare
Învie-ncet și dă să moară,
Asemeni visurilor tale
În sufletul de-odinioară*

(p. 32).

*Rînd pe rînd îmi înviară
Năzuințe frînte-n două.
De la satul de sub munte
Pînă-n lumea asta nouă.*

(p. 64).

*Azi îmi trimit nădejtile de veacuri
Strigarea lor ce vine de departe.
Eu o ascult și-n suflet îmi învie
Sămînța bun' a vremurilor moarte.*

(p. 72).

*E dragostea mare – ascunsa pornire
Ce sînul pămîntului poartă:
E ceasul cînd glia în truda ei mută
Învie-și fărîna sa moartă.*

(p. 83-84).

*Noi sîntem copiii pămîntului bun,
Drumeți ai poruncilor firii,
Și-n sufletul nostru-i același îndemn
Ce-nvie pe cîmp trandafirii*

(p. 85).

*Tot sufletul la poarta ta cînd bate
Drumeț slăbit puterile-și învie*

(p. 128).

*E sărbătoare pe cîmpie și-n suflete e sărbătoare,
Învie firele de iarbă sub ploaia razelor de soare.*

(p. 130).

*Eu celor orbi desleg azi taina înfricoșată de-a vedea
Și prăznuiesc, că-n al lor suflet învie¹⁸ învierea mea.*

(p. 132).

Chiar în poezia intitulată *Înviere* (p. 16-20), nu-i vorba de concepția biblică a deșteptării din morți ci de revenirea, în memoria și în preocupările eroului respectiv, a visurilor de odinioară, nerealizate încă:

18. Verbul acesta își păstrează sensul figurat, dezbrăcat de atmosfera lui religioasă, și în poezia de mai târziu, a lui Goga. Iată un exemplu din *Cîntece fără țară* (p. 138!):

În ritmul stropilor de apă,

Învie basme de demult,

Un vaier de departe scapă

Și vine-aproape să-l ascult.

Acceași observație se poate face și despre *reînvia*, pe care îl găsim în poezia *Cîntă moartea*, din volumul *Din larg* (p. 89):

Și cum sub tîmpla mea fierbinte,

O lume veche-mi reînvie.

Nu cîte-au fost îmi vin în minte,

Ci cîte-ar fi putut să fie.

*În pacea caldă visurile toate
Pe-aceiași drum se duc îngemănate,
Cînd ochii mei în noapte-și fac cărare,*

(p.17).

Cu gîndul la „împlinirea” acestui vis, poetul „prăznuiește” antefestum, dacă ne putem exprima așa, *învierea* dorită în momentul în care „amărăciunea moartă” i s-a redeșteptat în suflet:

*Dă-mi mîna ta, frumoasa mea copilă,
Să prăznuim măreața înviere!
N-auzi eterna lumilor durere?
Din mii de guri s-a deșteptat la poartă!
Fiorul vechi de dragoste și milă
Mi-a înviat amărăciunea moartă
Și glasul ei din cuibul tău mă cere,
– Dă-mi mîna ta, frumoasa mea copilă!*

(p. 20).

și anunță pe cei fără „ieri” bucuria în care speră să-i vadă, mîne:

*Voi ce muncirăți pentru alții trudind cu mînile-amîndouă,
Veniți, căci zvonul meu acuma vestește învierea,¹⁹ vouă!*

Schimbarea de sens este, poate, mai evidentă în fragmentul dat mai jos, unde valoarea de altădată a cuvîntului *mucenic* nu mai poate fi intuită decît prin aspectul lui formal. Nu atît înțelesul acestui cuvînt a determinat întrebuițarea lui, în fragmentul care urmează, cît înfățișarea, aproape nepămînteană, adică neomenească, a cosașului:

*În fața lor stătea pe gînduri
Tovarășul zdrobit de luptă,
Înfiorat de truda stearpă,
Un biet cosaș cu fața suptă.
Și cum ședeă bătîndu-și coasa
Întins pe zdrențuita zeche,
Cu ochii stinși, părea țăranul,
Un mucenic de legea veche*

(p. 22).

În sfîrșit, pentru a încheia considerațiile da natura aceasta, vom mai sublinia că *sfeșnicul* nu are, în volumul de care ne ocupăm, decît rolul

19. Alt exemplu a fost reprodus în ultimul citat de sub verbul *învia!*

unui opaiț de care se servește popa Istrate la redactarea plîngerii, către împăratul, a celor patru *juzi*, „din patru sate, da la Murăș mai la vale”:

*Tot mai rar s-aud în noapte clopotele de la strungă
Patru inși, la popa-n casă, țin azi sfat de vreme lungă.*

*Într-un sfeșnic ard pe masă două lumănări de ceară,
Plin de grijă, peană nouă moaie popa-n călimară.*

(p. 26).

Alteori, elementele religioase de vocabular și, mai ales, slujbele bisericești nu fac decît să sublinieze antagonismul dintre oameni, să accentueze exploatarea și, în același timp, să le permită celor lipsiți de toate drepturile cetățenești să conchidă că lor nu le aparține decît lumea „cealaltă”; aceasta de aici fiind a grofilor și a bogătașilor. Singură *sapa*, tovarășă nedespărțită de muncă, nu poate fi învinuită de lipsă de sinceritate, pentru că numai ea „prohodește”, din toată inima, pe cel care n-a lăsat-o să ruginească:

*Pe lîngă șură. răzimată,
Te va privi muncita sapă,
De-ar ști vorbi surata bună,
Amar te-ar prohodi la groapă:
O viață-ntreag-am fost tovarăși
În ploi și-n arșiță de soare,
De truda palmei tale aspre
Eu m-am făcut strălucitoare
Sclipirea mea spune rușinea
Și jalea care mă purta,
M-ai frînt de glia tuturora,
Dar n-am săpat moșia ta!*

(p. 34-35).

În *Cosașul*, care este una dintre cele mai semnificative poezii ale volumului, întîlnim, pe lîngă certe reminiscențe din *Doina* lui Coșbuc:

*Sărmane, blînde dobitoace!
În căutătura lor amară,
Se răsfrîngea întreagă jalea
Acestui trist amurg de vară*

(p. 22).

pe care le vom găsi și în *Pribeag străin*, din volumul *Cîntece fără țară*:

*În strălucirea razelor de-amiază
Ce lumineau sfiala ta stîngace
Prin strigătul agenților de pază,
Tu strecurîndu-ți teama și amarul,
Cu cele două blînde dobitoace
Neștiutor înaintai în cale...
În drumul greu părea că plînge carul
Din biete încheieturi uscate,
Părea că boii prinși de-aceeași jale
În ochii umezi, dătători de pace,
Sub arcuirea frunților plecate
Răsfrîng icoana sărăciei tale*

(p. 76)

și prevestitoarea furtună răzbunătoare din *Răscoala* lui Liviu Rebreanu:

*În sufletu-mi strivit de groază,
Păgîne patimi prind să fiarbă:
Trudită, chinuită coasă,
Vei mai cosi tu numai iarbă?*

Unii cercetători mai vechi²⁰ au arătat cum în volumul *Din umbra zidurilor*, în care poetul se îndepărtează de preocupările largi, naționale ori sociale, și se orientează spre o poezie cu caracter intim, mai mult, el a fost puternic influențat de înaintași, în primul rînd de Eminescu. Este vorba, de fapt, de o revenire la activitatea din prima tinerețe, risipită prin mai multe periodice și neadunată în volum, care, aproape toată, stă sub semnul influenței lui Eminescu. Autorul însuși, referindu-se la aceste reviste din Transilvania, de dinainte de 1900, se exprima în felul următor:

„Am scris acolo preț ca de un volum de poezii, dacă s-ar aduna, dar aș interzice, firește, astăzi, publicarea lor. Toate sînt răzlețite prin aceste reviste din Transilvania și sînt încercări tinerești, răsărite pe urma vegetației eminesciene.”²¹

Caracterul intimist, personal, al acestei poezii impune, sub aspectul limbii, prezența neologismului de care Goga nu se va mai putea emancipa nici cu ocazia alcătuirii ultimului său volum de versuri, publicat în timpul

20. Cf. E. Lovinescu, *Critice*, I, ediția din 1925, p.152-157. Cf., de asemenea, Felix Aderca, *Mărturia unei generații*, p.120 ș.u. și I. Pillat, *Tradiție și literatură*, p.229.
21. *Fragmente autobiografice*, p. 22.

vieții, *Cîntece fără țară*, și care, se înțelege, caracterizează și limba din volumul postum, *Din larg*, apărut în anul 1939.

Volumul postum, *Din larg*, rezumă, fără forța de altădată, aproape întreaga tematică anterioară a lui Goga. Împlinirea visurilor pentru care i-au „adormit și moșii și părinții” face să-i scadă puterea de expresie și ecourile îndepărtate ale unei lupte, care a fost și nu mai este, se aud tot mai șterse, tot mai îndepărtate. În special în partea a doua a volumului, izul biblic și popular, prin care poezia lui de început era atât de accesibilă publicului țărănesc de pretutindeni, a fost „înlocuit” cu tendințe neologice, fără rezonanță deosebită în conștiința cititorului. Atmosfera ștearsă, conținutul intimist al acestei poezii, lipsa preocupărilor național-sociale, a dus, nici vorbă, și la mijloace de expresie deosebite, la creșterea numărului de neologisme, ca în prima strofă a poeziei *Apus*:

*Duminecă. Nu-i nimeni pe alee
Și-n împietrită pace vesperală,
Străvechiul parc îmi pare-o catedrală.
Altarul ei un strat de orhidee*

(p. 63)²²

O dovadă că lira poetului nu mai vibrează cu forța de altădată o constituie și revenirea lui la o serie de teme cunoscute din volumele anterioare. Așa, spre exemplu, în bucata *Am fost* (p. 79-80) avem reminiscențe și din *Profetul*:

*În noaptea mea învișforată,
Drumeț îndrăgostit de soare,
Am fost o harfă spînzurată
Pe-o strașină de închisoare...
Zidit din lacrimi și dezastre
Eu am vestit o lume nouă,
Voi mi-ați dat vaierele voastre,
Eu v-am dat inima mea vouă.*

și din „Fără țară”:

*În zile lungi de pribegie
Biet rob lovit de biciul urii,
Eu am purtat de-o veșnicie
Prea mult blestem în cerul gurii...*

22. Cf. și poezia *Karlsbad* (p. 86).

O altă caracteristică a limbii din acest volum o constituie numeroasele titluri latinești: *De profundis* (p. 23-25; 68-69), *Resurrectio* (p. 66), *Tibi mare* (p. 67), *Mare aeternum* (p. 72), *Pax nobis* (p. 74-75), *Post bellum* (p. 81-82) sau italienești *Vita nuova* (p. 42), *Breve sogno* (p. 49), date unor poezii.²³

În sfârșit, așa cum se va vedea ceva mai jos, volumul acesta nu are nici un fel de inversiuni care caracterizează, din plin, limba celorlalte.

Sînt relativ dese cazurile cînd scriitorul recurge la sinonimie nu numai pentru a putea exprima, cu mai mare claritate, gîndurile și sentimentele de care este dominat, ci și din motivul că înțelege să contribuie, și sub forma aceasta, la îmbogățirea limbii noastre literare, care era în continuă dezvoltare, departe de stadiul de împietrire la care se găseau alte limbi. Iată cîteva dintre grupurile de sinonime: *oier* – *păstor* – *cioban*; *norod* – *popor* – *neam*; *muiere* – *femeie* – *nevestă*; *hîrb* – *ciob*; *praznic* – *sărbătoare*; *ceteră* – *vioară*; *dragoste* – *iubire* – *amor*; *cîntăreț* – *lăutar*; *holdă* – *lan*; *lege* – *credință*; *copil* – *prunc* – *făt*.

Motivul pentru care poetul preferă cînd pe unul, cînd pe celălalt nu poate fi precizat, în toate cazurile, aici. Ceea ce putem spune, totuși, e că *norod*, spre exemplu, e mai arhaic decît *popor*, și, în plus, în cazul lui, nu-i totdeauna nevoie de o determinare precisă sub raport etnic. *Popor* denumeste, în general, o noțiune mai bine conturată și, se înțelege, dintr-o epocă istorică mai recentă. În poezia „Clăcașii”, însă, el este absolut sinonim cu *norod*:

*Și se țira poporul mut de umbre,
Neputincioasă ceată de-ngropare.*

În schimb *neam* presupune, totdeauna, pe lîngă ideea de număr, și o anumită subliniere de natură etnică. Am spune, așadar, că *popor*, care poate avea și sensul subliniat în citatul de mai sus, din poezia „Clăcașii”, face legătura între celelalte două, între *norod* (mulțime de oameni fără deosebire de naționalitate, eventual lume de rînd!) și *neam*, care însemnează, mai ales, grupare colectivă cu trăsături etnice comune.

23. Nu vreau să spun că în volumele anterioare n-ar fi existat asemenea titluri, dictate, parțial, de școală și împrejurările în care s-a dezvoltat poezia, dar ele sînt mai rare decît aici. Așa, spre exemplu, în *Poezii* (1905), avem *Solus ero* (p. 110-111), în volumul *Ne cheamă pămîntul: Fecunditas* (p. 5-7), *Prima lux* (p. 54-56), *Carmen* (p. 83-85), *Tempora* (p. 133-135), în *Din umbra zidurilor: Aeternitas* (p. 42-43), *De profundis* (p. 49-50), *Carmen laboris* (p. 82-83), *Mors magna* (p. 164-165), iar în *Cîntece fără țară: Flamma mundi* (p. 61-62) și *Dies illa* (p. 153-154).

În cazul lui *praznic* și *sărbătoare*, constatăm că e vorba numai de o aproximativă sinonimie, întocmai ca la *holdă* și *lan*. În schimb, referindu-ne la *carte* – *scrisoare*, la *muiere* – *femeie* ori la *ceteră* – *vioară*, putem spune că primele cuvinte din fiecare serie marchează, în intenția poetului, mediul ardelenesc și, se înțelege, dorința ca acesta să fie reflectat în limba poeziei, pe câtă vreme celelalte ar pleda în sensul integrării scriitorului, și a provinciei sale, în limba literară a „țării”.

Necesitatea unei clarități cât mai perfecte, în exprimare, ca și dorința de a înlătura orice neajuns în realizarea versurilor, îl pun pe Goga în situația de a recurge la diversele aspecte formale ale aceluiași cuvânt, care, însă, nu presupun și deosebiri de înțeles, în toate cazurile. În această situație se găesc *cînt* – *cîntec* – *cîntare*; *cutremur* – *cutremurare*; *oftat* – *oftare*; *plîns* – *plînsoare*; *rugă* – *rugăciune* – *rugăminte*; *strigăt* – *strigare*; *tremur* – *tremurare* etc.

Nu putem trece cu vederea faptul că, în limba poeziei lui Goga, aproape nu întâlnim derivate de nici un fel, în afară de post-verbalele *cutremur*, *tremur*, *vaier*,²⁴ care sînt nu numai mai scurte, ci și mai concrete decît sinonimele lor, n-am mai putea cita decît formații dintre cele mai obișnuite, întâlnite pe toate drumurile, cu excepția doar a următoarelor: *cerșitor*²⁵ (vb.), *clocotitor*, *feciorelnic*, *fericitor*, *furtunatic*, *omorîtor*, *păgînatate*, *plînsoare*, *pribegitor*, *pribelnic*, *pustietate*, *rătăcitor*, *tinguielnic*, *tremurător*, *văzător*, *zmeuret*. Aceasta însemnează că, pentru lumea eroilor săi, ca și pentru tematica pe care a urmărit-o, poetul n-a avut nevoie de alte elemente de limbă decît cele care circulau, în mod obișnuit, în lumea satului ardelenesc, de elementele fundamentale de care se servesc, pînă în momentul de față, urmașii acelor eroi, în toate împrejurările vieții lor.

Conținutul poeziei lui Goga, caracterul ei militant, revendicativ, nu se potrivește nici cu utilizarea diminutivelor, care sunt extrem de puține, după cum poetul, neurmărind descrieri de natură, nu recurge nici la o serie de onomatopee răspîndite în lucrările unor contemporani de-ai săi, nici la o bogată terminologie picturală, proprie descrierilor de natură. Nu putem spune, totuși, că el ar evita, în mod deliberat, elementele de limbă cu carac-

24. La care putem adăuga pe *cînt* și pe *murmur*, de origine latină, și pe *clocot*, împrumutat din limba veche slavă, pe care le întâlnim, tot atît de des, în scrisul poetului. Cf. și magh. *sîrg* și bg. *tropot*.

ter auditiv; este vorba numai de altfel de vocabule decît cele obișnuite în poezia de pînă la el, cerute nu de relațiile dintre om și natură, ci de cele dintre om și om, mai exact spus dintre exploatator și exploatat. Pentru atingerea scopului urmărit, poetul recurge, adesea, la unele sensuri noi ale acestor cuvinte, mai potrivite cu stările sufletești de care este dominat.

Iată cam tot ce am putut înregistra, sub acest aspect, din toată poezia lui Goga: *chiot, chiotă, chiu, clocot, clocoti, fierbe (jalea!), geme, gemet, hăulă, hohot, huiet, striga, strigare, strigăt, tropot, țipa, țirlăi (țilincal!), urla, urlet, uruș, vaier, vaiet, văier, vuș, vuiet, vuit, zvon.*

Ca orice mare scriitor, Octavian Goga manifestă preferință pentru anumite cuvinte, dă caracter dominant unor anumite unități lexicale. Dacă este vorba să ne oprim, sub aspectul acesta, la unele elemente cu caracter auditiv, mi se pare că exemplul cel mai potrivit este substantivul *vaier*.²⁵ Caracterul dominant al acestui cuvînt se reliefează și mai mult, dacă nu uităm că este vorba de un substantiv rar întîlnit în operele altor creatori.

*Din freamătul dumbrăvii-nlăcrimate,
Din curcubeul zărilor albastre,
Din ropotul izvoarelor de munte
Să împletim noi cîntecele noastre.
Și trăsnetul ce înfioară bolta,
Cînd fulgere potrivnice se-ncaier',
Și mugetul înfricoșat al apei
Să ferece al strunei noastre vaier.*

(*Poezii*, p. 59)

*Dezgropă, moșnege, cu mîinile-n tremur
Comoara ta sfîntă de jale,
Tu porți ferecate durerile noastre
În vaierul strunelor tale.*

(*Poezii*, p. 62)

*Ca într-o criptă doarme-n carne pitica inimă-ngropată,
Nimic din vaierul de-afară nu izbutește să audă.*

(*Ne cheamă pămîntul*, p. 24).

25. Derivat postverbal al lui *văier*, pe care îl întîlnim, de asemenea, în poezia lui Goga, dar mult mai rar, *vaier* este sinonim cu *vaiet*. Frecvența lui mare, în poezia scriitorului, se explică atît prin valoarea stilistică deosebită pe care o are, cît și prin tonul general al operei lui Goga. Zic operei, și nu poeziei, pentru motivul că îl întîlnim și în proză.

*Un vaiet amarnic se zbate-n amurg
Și moare în zvonuri de ape,
Al munților vaiet mă zbuciumă-n piept
Și-mi tremură plînsu-n pleoape.*

(Ne cheamă pămîntul, 52-53).

*Tot mai aproape vaietul lui moare,
Tot mai pripit cu degetul lui bate.*

(Ne cheamă pămîntul, 93)

*În noaptea grea cînd bolta-nfiorată
Cu junghiu de aur își străpunge vîntul,
Cînd codru-și vede fala-ngemunchiată
Și umilit se zbuciumă bătrînul,
Cînd trăsnete potrivnice se-ncaier '
Și creștetele brazilor despică:
Eu în văzduhuri deșlușesc un vaiet,
Cum din adînc spre mine se ridică,
Gemînd prelung la poarta mea stăpîne!*

(Ne cheamă pămîntul, p. 145)

*Plîng apele în noaptea asta
Și într-un vaiet îndelung, –
Oftări mi-ating în zbor fereastra
Și-n zbor la patul meu ajung.*

(Din umbra zidurilor, p. 49)

*În valul meu de veacuri plînge
Același vaiet stins și mut,
Mai multe lacrimi decît sînge
Nisipul meu a cunoscut.*

(Din umbra zidurilor, p. 69)

*Ei vin cu suflete-noptate,
De-aceea sfarmă lațuri grele,
De-aceea urlă și se sbate
Durerea-n cîntecele mele.
Doar din al veacurilor caier
Mi-am împletit eu biciul urii,
Nestinsul vremurilor vaiet
Mi-a scris blestemu-n ceriul gurii!...*

(Din umbra zidurilor, p. 80)

*Azi gemi strivită și bolnavă
Cînd vulturii gonaci te rup,
Văd din răsufletul de-otravă
Arsura stinsului tău trup.
Din munți, din văi și pîn' la mare,
Te smulg, te mușcă și te-alung,
Cu bocete de îngropare
Răsună vaieru-ți prelung...*

(*Cîntece fără țară*, p. 19)

*Unghiurile lumii urcă azi calvarul,
Primenit în flăcări sufletul și-l spală,
Vaierile morții îți lovesc hotarul,
Unde ți-e credința, unde ți-e altarul,
Țară fără jertfă, țară neutrală?...*

(*Cîntece fără țară*, p. 24)

*De-aceea fără de repaus
Îți port cîntările pribege,
Și sufletu-mi pierdut în haos
Același vaier înțelege.*

(*Cîntece fără țară*, p. 28)

*Nimic alături nu tresare
Și nu s-aude nici un zvon,
Abia din cînd în cînd arare
S-abate-un vaier monoton.*

(*Cîntece fără țară*, p. 34)

Cf. și Însemnările unui trecător, 1911, p. 7, 9, 74:

„Cu bani găsiți de toate... Îngropați în sunetul mărcilor *vaierele* cari trec munții, gîtuiți în aur toată moștenirea din părinți, tot ce s-a visat și s-a crezut la ei o mie de ani...”

Strigăte în Pustiu = Cuvinte din Ardeal într-o țară neutrală, București, Sfetea, 191, p. 75.

„Sîngele acestor morți fără rost, sămănați pe toate cîmpiile Europei, *vaierul* care întretaie pămîntul lor frumos și trist, strînge încăperile vorbei și cuvintele cad neputincioase.”

(*Ibid.*, p. 160).

*Sus în grui la lelea Floare,
S-adună la șezătoare,
S-adună și nu s-adună,
Că nu-i om cu voie bună
De cînd cu poruncile
De-or pornit cătanele
Și goliră satele.
Babele își torc fuiorul
Și nevestele-și torc dorul,
Și cum scade caierul
Se sporește vaiorul.*

(Ibid., p. 164-165.)

*În ritmul stropilor de apă,
Învie basme de demult,
Un vaier de departe scapă
Și vine-aproape să-l ascult.*

(Cîntece fără țară, p. 138)

*Un vaier surd din veacuri depărtate
Venea la mine-n noapte să mă cheme,
Și mă găsea cu buze-nfrigurate
Din plînsul vostru împletind blesteme.*

(Din larg, p. 9)

*Mi se desfac prăpăstii din golul neființei,
Aud cum patimi negre se sfișie cu dinții...
Răsare-o glumă, un cîntec, un zîmbet ori un vaier,
Mă năvălesc într-una, se zbugiumă, se-ncaier
Și dintr-odată păreții par căptușiți cu șoapte...
Ce groaznică orgie e-n fiecare noapte!...*

(Din larg, p. 51)

*Zidit din lacrimi și dezastre
Eu am vestit o lume nouă,
Voi mi-ați dat vaierele voastre,
Eu v-am dat inima mea vouă.*

(Din larg, p. 79)

Întîlnim, rar, și derivatul verbal *văiera*:

*Spunea de-un sat cu case albe, pierdut pe coasta unui munte,
De oamenii uitați acolo, pe cari îi paște nenorocul,*

*Cum li s-a stins nădejdea-n suflet și li s-a stins în vatră focul,
Cum numai mărăcini pe câmpuri le-a mai lăsat arsura verii,
Cum slujbe dau pe câmp plugarii și cum se vaieră oierii.*

(Ne cheamă pământul, p. 9)

*Deci totul uit ce-n jurul meu se sbate:
Amar, mărire, vis... frumosul mort...
Ca să zîmbească buza mea-n văpaie,
Dar cînd ăst neam, – un trup cu mii de brațe
Se vaieră cu șalele zdrobite,
Eu, fata lui, – sărmanul schingiuit, –
În mine simt durerea lui întregă*

(Tr. Omului, p. 46)

Vaier între muncitori. Eva tresare.

(Tr. Om., p. 45)

Tu amuțește vaierul de-afară!

(Ibid., p. 46)

*Tu suferi greu, nici nu știam, femeie!
Cum să-ți ajut? Prin inima ta trece
Și-n creier simt ca fulgerul ăst vaier,
Și-aud că lumea-mi strigă ajutor!*

(Ibid., p. 46)

Părechile de dansatori se depărtează, de afară se aud vaiere.

(Ibid., p. 83)

Ce vaier e. de ne pătrunde-n creier?

(Ibid., p. 83)

*Suspin și vaier, glasuri răgușite
Pînă se urcă-n cîntec se topesc.*

(Ibid., p. 162)

*Și dacă astăzi vaierul e mort,
În schimb sunt toate reci și fără lustru.*

(Ibid., p. 163)

N-aude vaier, glasuri răgușite.

Ce-nseamnă el e-un cîntec de demult...

(Ibid., p. 164)

*Îndemnurile dragostei de viață
Se-mprăștie de frigurile tale
Și nu mai știi ce-a fost în adevăr...*

*Iar vaierul celui din urmă zbucium
I-un val de ris asupra luptei noastre...*

(*Ibid.*, p. 232)

Scriitorul caută să-și asocieze, în lupta pe care o întreprinde, nu numai freamătul codrului, al frunzei sau al clopotului, ci și ciripitul puiului de rindunică, după cum, alte dăți, cântecul lui, în opoziție cu cel al orășenilor, este nu numai deosebit de mobilizator, ci și multicolor:

*Din freamătul dumbrăvii-nlăcrimate,
Din curcubeul zărilor albastre,
Din șopotul izvoarelor de munte
Să împletim noi cîntecele noastre.
Și trăsnetul ce înfioară bolta,
Cînd fulgere potrivnice se-ncaier
Și mugetul înfricoșat al apei
Să ferece al strunei noastre vaier*

(*Poezii*, 1906, p. 59).

Am stăruit, mai mult, asupra elementelor de vocabular, în cercetarea noastră, pentru motivul că ele determină, în mai mare măsură, caracterul specific al limbii din poezia lui Goga decît sintaxa ori morfologia, care nu ridică probleme cu totul aparte. Într-adevăr, în afară de unele fonetisme ardelenesti ca *bălaur* și *călindar*, *întîie* și *dintîie*, *nost* și *vost*, *peană*, *plămîină ori răsai*, *să tresăie*, *se uscă*, *roșă*, nu știu ce s-ar mai putea cita. Pentru morfologie m-aș opri doar la *zăvoară*, general popular pînă în momentul de față și singura formă cunoscută și în limba literară, pînă pe la jumătatea secolului trecut, precum și la arhaismul *aripe*, frecvent în poezia de tinerețe a lui Eminescu și al lui Coșbuc.²⁶ În sintaxă s-ar putea cita, cu titlu de curiozitate, construcțiile, arhaice și ele, *pat de nori*, *neguri de zări* etc., din volumul de la 1905, și, mai ales, preferința poetului, cel puțin cînd e vorba de primele două volume, pentru unele construcții de origine populară.

Așa, spre exemplu, din graiul său de acasă, Goga transpune, în poezie, o serie de inversiuni, totdeauna în cadrul verbului, care dau o anumită

26. Nu trebuie uitat că această formă de plural se menține, pînă în momentul de față, în unele graiuri din Transilvania și nu-i imposibil ca, în poezia lui Goga, ea să aibă caracter popular, nu arhaic, întocmai ca formele de mai mult ca perfect perifrastic, care, de asemenea, pot avea la Goga și caracter popular și arhaic, atunci cînd nu sînt întrebuițate sub directă influență a lui Eminescu.

coloratură specifică limbii operei sale. Ele sînt cu deosebire frecvente în volumul de la 1905 și scad, în mod simțitor, în celelalte volume:

- Printre șindile facu-și cale* (p. 18).
- Apasă-mi plumbul pe pleoapă* (p. 113)
- Avere-ai azi și Dumneata
Nepoți...* (p. 31).
- Codrul culcă-și cîntăreții* (p. 61)
- Cuvine-se hirotonirea* (p. 23)
- Pe cel ce-atîtea înțelesuri
Gătit-a strălucirii tale* (p. 47).
- Și-nfiorează-se nisipul* (p. 52).
- Și plînge-vor frații de-o lege* (p. 63).
- În taina tăcerii pornește-se vînt* (p. 50).
- Prelinge-și razele curate* (p. 48).
- Povesti-va atunci struna* (p. 68).
- Așa! M-așteptați, vin și eu cu voi,
Cămașa răsfrîng-o de mîneci* (p. 43).
- Ea blînd ridică-l stînd îngenunchiată
Și-ncet îi dă copilului să sugă* (p. 119).
- Azi rogu-mă iar fie,
Cum rogu-mă deapururi* (p. 92).
- Azi, rogu-te, să-mi spui din frunză
Îndurerata ei poveste!* (p. 34)

- Primiți-mă, rogu-vă, iarăși* (p. 42).
- Rugămu-ne ție, azi sufletul nostru
Tu lasă-l departe să zboare* (p. 54).
- Trimite, rugămu-ne ție* (p. 56).
- Și rumeni-va zările albastre* (p. 121).
- Și focuri pe creste pe rînd rumeni-vor
A bolții năframă albastră...* (p. 63).
- Vremea lungă cîtă jale
Scris-a-n sufletele noastre* (p. 68).
- Ursitoare rele scris-au
Toți voinicii să te lasă* (p. 123).
- De ce dorurile mele
Spusu-le-ai la stele?* (p. 76).
- Mai străluci-va vreodată
Altaru-nchinărilor mele?* (p. 105).
- Atunci, cînd în soare, din nou străluci-vor* (p. 56).
- Era și tata... Știi-l tu?* (p. 33).
- Și vișor năprasnic cu brațe de flăcări
Topi-va în goana lui cruntă* (p. 64).
- Pe aripi de vînturi trăi-va pribeagă
Durerea ta sfîntă, moșnege* (p. 63).
- Doar arare, cîteodată,
Vreun rătăcitor, departe,
Satului pierdut în umbră
Mai trimite-i cîte-o carte* (p. 124).

- Mai ții-le tu minte oare?* (p. 32).
- Uitat-am pilda lui Isop* (p. 33).
- Umblat-a mult băiatul și
Știe multă carte* (p. 92).
- De-aceea venit-am să văd înc' odat'
Senina și vesela horă* (p. 43).
- Cu mîna lui vitează, îndrăzneacă,
Zdrobi-va cartea legilor bătrîne* (p. 120).
- Blînd zîmbire-ar milostivul* (p. 69).
- Văl de brumă argintie
Zmălțuitu-mi-a grădina* (p. 98).

Exemplele sînt relativ numeroase și în al doilea volum de versuri, al lui Goga, *Ne cheamă pămîntul*, cu toate că, proporțional cu cele din *Poezii*, rămîn cu mult în urmă, sub raport cantitativ; numai cu ceva mai mult de un sfert:

- Sfios cădea-va bobul de sămînță* (p. 49).
- Călătorire-ar pestrițe popoare* (p. 98).
- Înnebunind cîntare-ar pe chitară* (p. 98).
- De gîndul ăst' cutremură-le firea* (p. 50).
- Și chipul lui cutremură-mi făptura...* (p. 19).
- Înalță-și ochii către foc să vadă* (p. 142).
- Aprins luci-va soarele-n văzduhuri* (p. 49).
- Amar nespus răzbate-le făptura* (p. 139).

Curînd veni-vor pluguri în ogoare

(p. 49).

În schimb, ele scad în volumul din 1913, unde am notat abia trei, toate la pagina 146, în aceeași strofă:

Schimba-va zile călindarul
 Și zi urma-va mersul zilei,
 Se va umplea de mirt răvarul
 Zori-va dragostea copilei.

Pentru ca în *Cîntece fără țară* să mai întîlnim, într-o singură poezie, două exemple (p. 108):

Sub steagul roș porni-se-vor ca vîntul

Și steaguri cernite veni-vor în soare,

iar în volumul postum, *Din larg* (1939), așa cum am arătat deja, niciunul.

Este evident că orientarea, tot mai hotărîită, a poetului spre oraș, de la volum la volum, a dus la eliminarea din limba poeziei sale a acestui procedeu specific popular, cu ușor parfum biblic cîteodată, ca în cazul exemplurilor în care apare verbul *ruga*, sub formele *rogu-te* și *rugămu-ne* (ție!). Mai bine zis, exemplul acesta s-a integrat în stilul biblic, pierzîndu-și, aproape în întregime, caracterul lui popular, datorită faptului că a fost foarte solicitat de textele bisericesti.

Monografie a satului ardelenesc,²⁷ poezia lui Goga pune în lumină tot ce era mai prețios în limba provinciei de peste munți, la începutul secolului nostru. Prin opera lui, Transilvania își îmbogățește contribuția la formarea limbii literare, încoronînd strădaniile traducătorilor rotacizanți și ale lui Coresi, pe cele ale lui Simion Ștefan ori pe ale reprezentanților Școlii Ardelene, în frunte cu I. Budai-Deleanu.

Născut în preajma „coloanei vertebrale a poporului nostru”,²⁸ lui Octavian Goga i-a fost dat să realizeze, odată cu opera sa poetică, o etapă deosebit de importantă la dezvoltarea limbii române literare, întocmai ca Ion Creangă și ca George Coșbuc, el își scrie cea mai importantă parte

27. G. Bogdan-Duică, Răspunsul citat, p.54. Cf. și *Fragmente autobiografice*. p.38.

28. *Fragmente autobiografice*, p.26. Cf. și „Steaua”, martie 1966, p. 24. Ideea se pare că îi aparține lui Delavrancea, pe care Goga îl citează în volumul *Mustul care fierbe*, București, 19: „Suntem una, un singur trup revărsat de amîndouă părțile munților. Carpații ne sînt șira spinării” (p. 27).

din operă fără să apeleze la arhaism ori la neologism, numai pe baza elementelor populare. Prin aglomerarea unor anumite elemente, în poezia sa, prin tonul cald și retoric, ca și printr-o îmbinare cu totul nouă a cuvintelor, el a reușit să-și creeze un stil propriu, cu totul personal, ușor de recunoscut de la primele acorduri pentru oricare specialist în literatură. Limba operei sale, bazată în primul rând pe graiul ardelenesc, este lipsită de stridențe regionale ori arhaice. Poetul a ținut seama de eforturile înaintașilor săi ardeleni, moldoveni și munteni, în această direcție, le-a topit într-un tot unitar și le-a dat o viziune nouă, într-o formă care ne ajută nu numai la stabilirea influenței pe care a exercitat-o Goga asupra altora,²⁹ ci și la determinarea contribuției importante pe care el a adus-o la dezvoltarea limbii noastre literare.

*

Jucată, pentru prima dată, în seara zilei de 16 februarie 1914, pe scena Teatrului Național din București, drama, în trei acte, din viața Ardealului, *Domnul Notar* se deosebește întrucâtva, de poezia lui Goga, printr-o limbă în care își fac loc, pe lângă câteva regionalisme propriu-zise, și o serie de ungurisme și germanisme dintre cele curente în vorbirea minorităților naționale din Transilvania, acum o jumătate de secol, transmise, parțial, și românilor:³⁰ *ablazăn* (54), *ainț-țvai* (10, 11, 73), *ariște* (10), *betesuș* (49, 58), *birău* (136), *bolînd* (33), *casină* (13), *cătană* (50, 51, 54, 55, 71, 105), *cioro-bor(o)* (89, 121), *a se cînta* „plînge” (121, 133), *comitat* (13, 20, 99), *direptate* (30, 31), *fain* (12, 28, 33), *farfluct* (72), *fele* (46), *ferdelă* (30), *feri!* (imperativ!) (142), *fomeie* (39), *lătorean* (88), *muiere* (29, 34, 64, 86, 121, 127, 133), *nemeș* (20), *noa* (9, 10, 31, 83), *notăraș* (27, 70), *notărășiță* (109, 122), *obârșter* (117) *ocinașe* (13), *pălincuță* (11), *progadie* (44, 145), *solgăbirau* (9, 137, 142) *șpașir* (71), *teremetete* (27, 78, 97, 98, 99, 110) *tutoi* „țilindru” (40, 42), *țuhaus* (10), *varmeghie* (27), *vinars* (48), *vișșpan* (20), *zlot* (13, 70), *zupaș* (13).

Element regional, câteodată necunoscut poeziei, mai des întîlnit în volumul *Mustul care fierbe* și în *Precursori: aciuș blidar, casa*

29. Perpessicius, *Mențiuni critice*, I, p. 106. Cf. și *Opere*, II, 1967, p. 127.

30. Am trecut aici nu numai regionalismele propriu-zise, ci și cuvintele cu un fonetism propriu graiurilor de peste munți.

dinainte, ciubărar, fișpan, greș, lepedeu, oarză, ogașă, parapleu, purcede, zoli. alături de unele latinisme, cum ar fi: *clama, clamoare, dubietate, dubită, jubilan, jubileu, posident, pronunțament, serenitate, servitute, stipendiu, suburbiu* (al. de suburbie!), *sumisiune, suplicațiune, trimopaniu, ventripotent, ventripotență, vetustate* sau italianisme ca *risorgiment* și, mai ales, alături de foarte multe neologisme pe care, de asemenea, nu le întîlnim în poezie: *altercație, antidot, apoteoză, arier, austeritate, autoconservare, autojustificare, avantpost, beatitudine, cerebralitate, codificr, conchistador, condotier, deconcert, dilemă, disoluție, elaborare, erijr, escaladr, escamotr, hecatombă, hedonism, imberb, imparțialitate, impediment, imprescriptibil, impresionabilitate, indelicat, indestructibil, intempestiv, interaliat, interpus, intrus, inundr, invazie, invectivr, jeton, macabru, maladie, marasm, megalomanie, miasm, mimetism, morbid, morbidețe, normalitate, normalizare, patrimoniu, pestilențial, rapacitate, resurecțiune, retransr, semnificr, semnificare, tantieme, varie, violentare, vivacitate.*

O mențiune specială trebuie să facem aici pentru *rezon*, care nu mai are sensul peiorativ din opera lui Caragiale, ci însemnează *rațiune*,³¹ cum rezultă clar din citatele de mai jos, extrase și din alte volume decât cele menționate:

„... numai infamiile electorale de acum două luni ar fi deajuns ca orice judecată cu echilibru să se convingă că oamenii ajunși la cîrma țării astăzi sînt dușmanii de moarte ai poporului român, și că desăvîrșita izolare de acest guvern e un caz foarte firesc de datorie națională. *Rezoane* politice deci nu prezintă acest zvon de împăcare”.³²

„Cu tîrguirea îndelungată, cu *rezoanele* unui utilitarism îngust, voi deschideți largi porțile spiritului de căpătuială”.³³

„Nici argumente politice, nici *rezoane* de ordin moral nu pot lămuri această trecere”.³⁴

„Ne mai cumpănind acum raționamentele de ordin politic, prin care s-ar putea susține sau dărîma îndreptățirea acestei chestiuni să ne dăm

31. Și *amic* își recapătă, la Goga, întocmai ca și la Sadoveanu, sensul lui inițial de prieten.

32. *Însemnările unui trecător*, p. 106.

33. *Ibid.*, p. 184.

34. *Ibid.*, p. 202.

seama în treacă din ce concepție anume pornește vînturarea și întrucît sînt juste *rezoanele* spiritului public din care e scoasă la suprafață”.³⁵

„Care să fie, însă, în adevăr, cauza prăbușirii, care *rezonul* falimentului negustoresc, fiindcă de alte chestiuni n-a fost niciodată vorba în ilustra societate”.³⁶

„În toate domeniile intelectuale, unde pînă mai ieri, alaltăieri, stăpînea ochiul ager al unui mare biruitor, au dat buzna liliputanii. Ei fac și dreg, harnici și productivi, fără *rezon* și fără consecință, își duc înainte tîrgul lor mititel...”.³⁷

„Iaca Scarlat își are *rezonul* lui de existență. El e arhitect, face case...”.³⁸

Un loc aparte ocupă, în proza politică a lui Goga, elementele de origine turcească. Ele n-au devenit generale nici astăzi, în vorbirea ardelenilor, și cu atît mai mult nu le erau cunoscute la începutul secolului și imediat după primul război mondial, de cînd datează această activitate a poetului. Scriitorul le-a împrumutat, fără îndoială, din limba literară pe care o foloseau confrății săi din Moldova și din Muntenia. Procesul acesta de infiltrare a unor elemente necunoscute ardelenilor mai vechi, în limba literară, continuă și în momentul de față, cînd marii scriitori de pretutindeni se influențează reciproc. Nu trebuie să uităm că Octavin Goga, deși era inamic politic al lui Slavici,³⁹ se integrează în mod perfect în lozinca lansată de acesta: „Pentru români, soarele la București răsare”. Luînd ca model limba operelor marilor scriitori moldoveni și munteni, a împrumutat, se înțelege, și unele turcisme care aveau avantajul de a defini perfect stările de lucruri pe care la vizează poetul în articolele sale cu caracter polemic.⁴⁰ Iată, acum, lista cuvintelor pe care DLRM le consideră ca fiind de origine turcă: *aferim*,

35. *Ibid.*, p. 282.

36. *Mustul care fierbe*, p. 156.

37. *Ibid.*, p. 441.

38. *Meșterul Manole*, p. 16.

39. Cum se vede nu numai din poezia intitulată *Unui scriitor vîndut* (Lui I. Slavici), din volumul *Cîntece fără țară* (București, 1916), p. 115-116, ci și din articolul intitulat, sugestiv, *A murit un om: Ioan Slavici*, reprodus atît în volumul *Însemnările unui trecător* (Arad, 1911), p. 210-215, cît și în *Strigăte în pustiu* (București, 1915), p. 114-121. Cf., de asemenea, numeroasele referiri ale lui Goga, din alte articole, la adresa lui Slavici (*Însemnările unui trecător*, p. 69, 108; *Strigăte în pustiu*, p. 59, 66, 89, 96, 103, 129 etc.)

40. Nu vom uita, se înțelege, legăturile de prietenie dintre Goga și I.L. Caragiale care l-a putut influența, cu siguranță, mai ales în această parte a activității sale.

agă, bacșiș, bisacter, cacialmî, caldarîm, calpac, ciubuc, comitagiul, duium, get-beget, ghiaur. hal, halat, halal. hanger, hatîr, iatac, iatagan, ienicer, ișlic, lichea, musafir, mușteriu, pașă, peșcheș, samsar, surugiu, șiretlic, tabiet, tarabă, tertip, toptan, zaraf, zarzavagiu.

Vorbind despre limba poeziei lui Goga, afirmam mai sus că numărul derivatelor este cu totul redus. Mă refeream, se înțelege, la derivatele oarecum rare prin care limba operei scriitorului ardelean se deosebește de ceea ce întâlnim la alți scriitori. În proză, lucrurile se prezintă puțin altfel, întrucît ne întîmpină aici, în mod consecvent, numeroase derivate în *-(ă)tor*, pe care nu le întâlnim în poezie. Dacă unele sînt generale, în limbă, și pot fi întîlnite în opera oricărui scriitor, indiferent de școala căreia îi aparține acesta și indiferent de originea lui locală, altele se întîlnesc mai rar sau fac parte din categoria acelor cuvinte pe care nu le găsim înregistrate în dicționarele curente.

Privite în ansamblu, aceste derivate impresionează, în primul rînd, prin numărul lor mare, ceea ce face să atragă, vrînd-nevrînd, atenția oricărui cititor a prozei lui Octavian Goga: *acuzator, agitator (și aghitator!), alcătuitor, alegător, ameninșător, apărător, apăsător. arătător, arzător, asanator, asupritor, asurzitor, auditor, batjocoritor, behăitor, binefăcător, binevoitor, biruitor, bocitor, calomniator, călător, călăuzitor, cercetător, chinuitor, cititor, cîrtitor, compiler, conducător, conlocuitor, conspirator, continuator, copleșitor, covîrșitor, creator, cum-părător, cutropitor, cuvîntător, dărîmător, decizător, degradator, detractor, dezgustător, dezrobitor, diriguitor, doritor, edificator, exploataitor, explorator, făcător (de rele!), fericitor, fructificator, gînditor, guvernator, hotărîtor, iertător, inaugurator, inspirator interlocutor, interpretator, izbitor, îmbucurător, împărțitor, încrezător, îndatoritor, îndrumător, înfiorător, îngăduitor, îngrijitor,⁴¹ îngrozitor, înregistrator, înșelător, întregitor, întreprinzător, întristător, înțelegător, învingător, înviorător, jignitor, judecător, lămuritor, lărmuitor, luminător, luptător, mișcător, moștenitor, mulțumitor, muncitor. necruțător, nelinișțitor, ne-*

41. Sensul acestui cuvînt este acela de *îngrijorător*; pe care Goga nu-l folosește niciodată. Tot așa *îngrijire* are, la el, înțeles de *îngrijorare*, iar verbul *îngrijii* este folosit, totdeauna, în locul lui *îngrijorî*. Se poate spune că aceste cuvinte, prin înțelesul special pe care îl au la Goga, dau limbii operei lui un caracter aparte, nemaiîntîlnit la alți scriitori. Sinonimele literare ale cuvintelor în discuție sînt ca și necunoscute ziaristului Goga. Doar substantivul *îngrijorare* apare, într-un singur loc, în volumul *Însemnările unui trecător* (p. 121). Încolo avem, peste tot, numai variantele „personale” la care ne-am referit în această notă.

părtinitor, obligator, observator, ocîrmuitor, ocrotitor, omorîtor, otrăvitor, păgubitor, pătrunzător, păzitor, ponderator, povăţuitor, primitor, privitor, producător, profîtor, propagator, protector, protestator, provocator, purificator, răbdător, răsunător, rătăcitor, rău-făcător, reformator, regenerato, revoltător, roditor, scrutător, semănător (şi sămănător!), sfătuito, sforăitor, simţitor, slujitor, spectator, speculator, spoliator, sprijinitor, stăpînitor, strălucitor, strigător, strivitor, susţinător, şovăitor, tînjitor, trădător, trecător, triumfător, tulburător, ucizător, vindecător, visător, vorbitor, zdrobitor, zguduitor.

Majoritatea acestor derivate s-au format pe ţărîmul limbii noastre. Cîteva neologisme provin din limba franceză, unde îşi au originea din limba latină. Cel puţin aşa sînt socotite de autorii DLRM. Nu-i imposibil, însă, ca unele dintre acestea să ne fi venit şi din latineşte, şi din franţuzeşte. În sfîrşit, următoarele opt derivate nu figurează în DLRM: *decizător, fructificator, inaugurator, interpretator, lărmuitor, neliniştit, ocîrmuitor, protestator.*

Nu trebuie să se înţeleagă că asemenea derivate s-ar întîlni numai în proză şi că ele ar lipsi, cu desăvîrşire, din poezie. Le întîlnim şi acolo, dar în proporţie mult mai redusă, ceea ce face ca prezenţa lor să nu ne atragă atenţia în mod deosebit. Iată pe cele înregistrate în primul volum al poetului, ediţia din 1906: *adormitor* (p. 115), *hiruitor* (p. 58), *călător* (p. 14, 76, 79), *clevetitor* (p. 76), *cuvîntător* (p. 22), *dogorîtor* (p. 119), *gînditor* (p. 14, 111), *grăitor* (p. 7, 65), *izbăvitor* (p. 120), *îndurător* (p. 8), *mîngîietor* (p. 119), *neştiutor* (p. 100), *povestitor* (p. 94), *pribegitor* (p. 125), *purtător* (p. 88), *rătăcitor* (p. 3, 103, 115, 124), *răzbunător* (p. 9), *stăruitor* (p. 19), *strălucitor* (p. 25, 107), *strigător* (p. 23), *ştiutor* (p. 28) *tremurător* (p. 22, 47, 112, 118), *ucigător* (p. 116, 117), *ursitor* (p. 28), *văzător* (p. 91, 123), *vestitor* (p. 23).⁴²

În *Mustul care fierbe*, ca şi în volumul mai vechi *Însemnările unui trecător* ori în cel din 1915, *Strigăte în pustiu*, ne întîmpină, în sfîrşit, şi unele cuvinte „tari”, cerute de atitudinea polemică a scriitorului, de faptul că el apără anumite idei de pe platforma politică a unui partid împotriva altui sau altor partide: *agent electoral, amfibie intelectuală, antreprenor de opinie publică, apaş, apaş de cerneală, apaş din presă, aport cotidian al minciunii* (cum este definită presa „inamică”!), *arendaş de opinie*

42. La care mai putem adăuga femininele: *cingătoare* (p. 36, 113), *născătoare* (p. 91, 92), *şezătoare* (p. 124) şi *ursitoare* (p. 123).

publică, aventurier, balivernă, bastard, balaur, bale de cerneală, borfaș, cabală, camarilă, cameleon, canalie, canibalic, chelălăială, clan, comitagiu, condei de închiriat, crai de cafenea, cumătră sufletească (= presa din București), *despăduchiere morală, ditiramb, dobitoci, echilibristica burgheză, escroc, escrocherie, exploatator, flecar, flecărie, flecuros, gazetă de bulevard, hienă internațională, impertinență, industriaș al călimarei, ingrât, injurie, intrus, ipocrizie, inundr* (țara, cu cerneală),⁴³ *îmbăla, întreprindere comercială* (redacția unui ziar inamic!), *lacheu al capitalismului, lașitate, latifundiar al scrisului, libertinaj, lichea, macabru, marasm, mercantilism, meschin, meschinărie, miasm, mizerabil, mîrîtură, muget* (= discursul unui dușman politici), *negustor al tiparului, negustor de cerneală, negustor de opinie publică, odios, oficină, oglindă de bilci* (= anumită presă inamică!) *orator de bilci, orăcăit* (= discurs politic), *palicar, panglicar, panoramă, păruială, pensionarii Alba Iuliei* (= profitori ai Unirii din 1918), *perfidie, pervertire, pestilențial, piraterie, platoșă a obrăzniciei, pleavă, plevușcă, politician trivial, pomanagi, presă de bulevard, prizonier al finanței, profitor, puhoi de insulte, putrefacțiune, reclamagi, samsar, scrib, scuipa* (despre rotativele care tipăresc presa inamică lui Goga), *sectarism, sfîrnărie, sforăitor, speculant, speculator, spoliator, stîrpitură, stîrv, stîrv moral, șacal, șantaj, șarlatanie, șleahță, șnapan, șterpelă tarabă, țămîială, tembelism, termite rozătoare, tertip, tiradă, traficant, transfug, trădător, trîncănă, trepăduș, tripou, trivial, trivialitate, trivialializa (re), țigănește, urla* (= rosti un discurs), *urlet venal, voiajor, vulgar, zaraf, zănatic*.

Tot ce am spus pînă aici, în legătură cu limba din scrierile politice ale lui Goga, este valabil și pentru volumul cu conținut literar, în primul rînd, *Precursori*. Deosebirea constă doar în faptul că presa literară evită, adesea, cuvîntul crud, cu puternic aspect polemic, deși el nu lipsește eu totul nici din *Precursori*; e numai mai slab reprezentat decît în *Însemnările unui trecător*, în *Strigăte în pustiu* și în *Mustul care fierbe*.

În toată proza sa, poetul se folosește de metoda transformării în nume comune a unor nume proprii, cu intenția vădită de a lovi în autoritatea celor care le poartă, pe de-o parte, dar și din dorința de a dovedi că respectivii nu au dreptul să privească de sus și să ia în dezbatere o serie de probleme

43. E vorba, iarăși, de gazetarii din tabăra opusă lui Goga.

pentru care nu sînt în stare să arate altfel de înțelegere decît cea de natură comercială. Iată, acum, exemplele notate de mine: *ahasverii, birăuții, blumenbergii, blumenfelzii, brauașteinii, coriolanii, goldșteinii, honigmanii, nadlerii, robinsonii, rosenthalii, sanielevicii, șegheștii, vice-birăuții*.

Urmărind, în proza lui Goga, soarta vocabularului bisericesc despre care a fost vorba în cadrul poeziei, constatăm cum el nu-și mai păstrează aproape nimic din caracterul inițial. Puținele cuvinte, din acest domeniu, pe care poetul le menține și în articolele sale, apar cu sensuri figurate, mult îndepărtate de cele cunoscute din literatura religioasă.

„Am arătat că s-a curmat firul tradiției de odinioară a gazetăriei-apostolat și că negustori odioși au transformat un venerabil *amvon* într-o tarabă.”⁴⁴

„Aveam impresia, cum am spus-o neconținut, că s-au furișat intruși printre noi care ne dărimă *altarele*, că peste capetele mulțimii năpăstuite își dau mîna, și că într-o bună zi vom plăti scump opera conștientă a atîtor termite rozătoare.”⁴⁵

„După pleiada marilor gazetari care prezentau o garanție intelectuală și morală pe seama publicului, negustorii analfabeți au acaparat ziarele și au preschimbat *apostolia* în tarabă.”⁴⁶

„Eminescu, ca un *botez de foc*, atinsese sufletul cărturărimei ardelene, scriitorii de seamă își aruncau zilnic peste baionetele neputincioase de la Predeal rețeaua fermecată a atîtor opere de artă, grăbită și sigură, se modela, unitatea literară, iar Bucureștii devenise în conștiința tuturor capitala culturii noastre integrale.”⁴⁷

„... anii acelei vîrste plăpînde în care sufletul își statornicește temeiurile și concepția de viață... pe cale de a primi *botezul maturității*.”⁴⁸

„Cine n-a simțit atunci florii reînvierii, cine n-a înțeles *botezul sfînt*, cînd vreun tînăr cu profilul dorobanțului uscățiv și ațos al lui Grigorescu recita versurile.”⁴⁹

„Bătrînul președinte al comitetului național și-a dat totdeauna seama că salvarea nu poate veni decît de acolo. De aceea în ziua mare de la

44. *Mustul care fierbe*, p.151. *Amvonul* este gazeta pusă în slujba ideilor mari.

45. *Ibidem*, p. 152. *Altarul* are același înțeles de presă pusă în slujba națiunii.

46. *Ibidem*, p. 31.

47. *Precursori*, p. 95-96.

48. *Însemnările unui trecător*, p. 60.

49. *Precursori*, p. 60.

Alba-Iulia, când *catapeteasma* monarhiei habsburgice troznea și angrenajul nemțesc era în dislocare, când armata României liberatoare era în marș, mâna lui s-a întins frățește fără nici o socoteală spre desrobitorul care venea.”⁵⁰

„Știți foarte bine că istoria noastră politică se confundă cu istoria presei românești și că ideea națională și-a propagat *evanghelia* ei prin aceste tipare indispensabile.”⁵¹

„Și așezați pe-o bancă, am rămas așa pierduți ceasuri întregi, fărîmînd povești care *înviau* amintirile unei măriri moarte și poleiau cu strălucirea visului zorile unul viitor mai bun.”⁵²

„S-au *reînviat* vechile amărăciuni, s-a dat curs liber credințelor care purcedeau din cunoașterea trecutului...”⁵³

„E o *reînviere* vijelioasă de energii care se revarsă din toate ungherele pe unde s-a plimbat moartea odinioară...”⁵⁴

„Maestrul⁵⁵ clipea din gene, surîsul ironic îi fugea de pe buze și din cuvintele rostite încet, sentențios, se deslușeră crezul artistic al unui suflet pentru care arta era o *religie*...”⁵⁶

„Dar așa se face gazetărie la noi, acesta este tipicul de legea veche. Vorbe mari, *vicleimuri*⁵⁷ pompoase, o atmosferă sufocantă de laude și tîmîieli și o desăvîrșită lipsă de sinceritate.”⁵⁸

Proza lui Goga se distinge prin calități remarcabile și printr-o totală participare a autorului la subiectul tratat. Nu ne vom opri la discursul său de recepție, în care avem o frumoasă prezentare a operei lui Coșbuc, dar nu putem rezista plăcerii de a parcurge, împreună cu cititorii, anume aprecieri mai puțin cunoscute, din cauză că n-au fost popularizate nici în manualele de școală, nici în lucrările de specialitate, asupra legăturilor noastre cu Roma eternă sau asupra modului cum s-a reflectat romanitatea în conștiința populară. Ne vom opri, de asemenea, la aprecierile lui Goga asupra rolului pe care l-a avut generația da la 1848 în istoria poporului

50. *Ibidem*, p. 210.

51. *Mustul care fierbe*, p. 31.

52. *Precursori*, p. 252.

53. *Însemnările unui trecător*, p. 87.

54. *Mustul care fierbe*, p. 415.

55. E vorba de I.L. Caragiale!

56. *Precursori*, p. 129.

57. Șensul cuvîntului este acela de „vorbe goale”!

58. *Însemnările unui trecător*, p. 23.

nostru, precum și la lupta ardelenilor pentru păstrarea ființei lor naționale. Vom spicui, apoi, câte ceva din caracterizările pe care scriitorul le face unor opere literare ieșite din comun, cum ar fi cea a lui Caragiale și a lui Eminescu, și, în sfârșit, vom întîrzia o clipă asupra „portretului” pe care i l-a făcut lui Avram Iancu după ce, bineînțeles, vom cunoaște și patria mică a acestuia, Țara Moșilor.

„Din negura unei întunecimi de veacuri ne-au smuls câteva personalități, cîțiva cărturari răsăriți din poporul acestui pămînt batjocorit de umilințe. Înainte cu un veac și jumătate s-a început munca de dezrobire culturală. Primind învățătura Romei, cîțiva tineri cu sufletul de apostoli, în chiliuțele lor singuratice, răzimați pe cărțile bătrîne și-au întors privirile spre acest neam chinuit și, împintenați de îndemnul demnității strivite, căutînd un razim, un cuvînt de mîndrie pentru sufletul lor apăsător de umilință, în îndelunga lor cercetare și-au descoperit: limba și istoria lor. Filologia și istoria lui Clain, Șincai, Maior au dat la ireală cele dintîi raze strălucitoare prin cari a luminat soarele culturii noastre. Ei au adus mîndrie în sufletele descurajate, au adus neamului românesc conștiința de demnitate, care a înviorat pe cel apăsător. Sub influența lor cărturarimea a început a se desface din negura veacurilor posomorîte și prin ei, din mințile primenite, din sufletele regenerate a primit întrupare conștiința națională. Spre norocul nostru girul acestor personalități excepționale nu s-a încheiat cu prăbușirea lor, ci s-a continuat mai departe”.⁵⁹

Dar nu numai conștiința cărturarilor a fost deșteptată în urma contactului cu bibliotecile Romei și Vienei. Dezgroparea trecutului pune în mișcare masele anonime și ideea descendenței din eroii lui Traian și Decebal se dovedește deosebit de mobilizatoare, într-o vreme cînd inamicii poporului român încercau totul în vederea ascunderii adevărului în legătură cu acest trecut:

„Dincolo de munți începuse o viață de stat care angaja interesul tuturora, noi eram paralizați în acțiune și din contemplarea trecutului scoteam argumente pentru ziua de mîine. De aceea, latinismul nostru s-a perpetuat și a rezistat vremii, de aceea el n-a fost aici numai o formulă trecătoare de evoluție literară, ci un fel de evanghelie pentru toată lumea, aș putea zice un azil moral al celor năpăstuiți. Traian și Decebal muriseră de mult în amintirea acestui colț de pămînt, plecaseră și din palatul de

59. *Însemnările unui trecător*, p. xx.

cleștar al mitologiei populare, dar reînviați, de istoriografii ardeleni, ei au cerut o nouă cetățenie aici, au început să guverneze, să primească invitații la toate sărbătorile, să asiste la botezuri și la ospete...”⁶⁰

De la evocarea Romei și de la sublinierea rolului romanității, Goga se îndreaptă spre epoca modernă și salută cu toată bucuria apariția, în toate provinciile istorice românești, a unei pleiade de patrioți luminați, creatoarea generație de la 1848, creatoarea statului nostru modern și a independenței naționale:

„Veacul al nouăsprezecelea, perioada de procreație a României moderne, a scos pe arenă o admirabilă pleiadă de personalități. Principiul național, aruncat în laboratorul istoriei universale de marea revoluție franceză, a inaugurat epoca de redeșteptare și la noi ea și în alte părți. Ca după un îndelung somn letargic, în care s-a acumulat o sevă milenară, puterile latente au izbucnit pe amîndouă laturile Carpaților și poporul nostru revenit la viață a fost zguduît din toropeala lui cu o egală intensitate sub toate stăpînirile politice de atunci. Un fluid misterios i s-a comunicat parcă în tot organismul lui și l-a adus în mișcare. Lozincile vremii au găsit deodată răsunet în oropsitele Principate dunărene și în Ardealul chinuit de apăsarea iobăgiei. Un suflu romantic, o grabă febrilă de viață, un val impetuos de porniri generoase a luat conștiința obștească în stăpînire ca totdeauna în ajunul marilor primeniri. Dincoace și dincolo de munți setea de lumină și de dreptate a început să agite într-un fel neobișnuit rîndurile mulțimii și ca prin minune din adormirea unui mediu primitiv patriarhal a crescut dintr-o dată o generație de intelectuali frămîntați de problemele neamului, militanți, îndrăzneți și gata de ultimul sacrificiu pentru izbînda visului lor. E generația ideologilor de la patruzeci și opt, cum s-a obișnuit să-i numească posteritatea, cei cari în Muntenia și Moldova au făurit unirea și războiul de independență, paralel cu mănunchiul care a îndrumat destinele neamului aici în Ardeal după prăbușirea feudalității.”⁶¹

Dar bucuriile lui nu sînt de natură să dureze. Gîndul că poporul român continuă să fie „frînt în două”, să trăiască în atîta deosebire îl tulbură, iar tratamentul la care sînt supuși românii din Transilvania îl neliniștește profund. Îngrijorarea lui ia proporții neobișnuite cînd se încredințează că forurile conducătoare rămîn surde la orice chemare a poporului său, că

60. *Precursori*, p. 33.

61. *Precursori*, p.184-186.

acesta continuă să-și ducă existența într-o mare nesiguranță, cu viitorul pus sub semnul întrebării, ca toți cei care pe lângă o exploatare socială au fost supuși și uneia de ordin național:

„Dacă acolo în parlamentul țării ar străbate măcar o notă tremurată din strigarea de îndrăzneală și amărăciune a acelor mii de muncitori chinuți, dacă acel parlament n-ar fi numai palatul de izolare splendidă a unor dezrădăcinați cari n-au durere pentru durerea celor din colibi, atunci ar trebui să așteptăm de la sfătuitoarii acestei adunări o schimbare de busolă. Dar păreții de marmură de pe malul Dunării n-au ocrotit niciodată îndemnuri bune pentru noi. Acolo își câștigă de vreme îndelungată brevetul legalității pornirile unei uri fără suflet, acolo se duc la liman afacerile vânătorilor după căpățuieli ușoare, acolo se împlinesc hațirurile celor cu inima în stomac. Acolo se urmează de decenii munca de dărîmarea a tuturor așezămintelor cari s-au ridicat din truda noastră. Tot ce a putut alcătui munca unui popor, tot ce ni s-a dat prin dărnicia măsurată a unei rău răsplătite supuneri de veacuri, tot ce-a răsărit pe urma judecării echitabile a unui mănunchi de bărbați străini de noi, dar nesupuși lăcomiei brutale de astăzi, – tot se sfarmă acolo. De zeci de ani se întrec serii de politicieni cu o îndărătnicie păcătoasă să sape viața acestor modeste lăcașuri de cultură.”⁶²

Prietenia de care s-a bucurat poetul din partea marelui Caragiale, prețuirea cu care a fost onorat toată viața de autorul *Scrisorii pierdute* și, în același timp, admirația nemărginită a poetului pentru geniul dramatic al lui Nenea Iancu l-au pus pe Goga în situația de a scrie, cu ocazia morții lui Caragiale, pagini comparabile doar cu ceea ce Caragiale însuși scrisese la moartea lui Eminescu. Să ne oprim numai la două scurte fragmente:

„Cine a avut norocul să-l asculte pe Caragiale vorbind un sfert de ceas oriunde, la o adunare a negustorilor, ori într-un ungher din vagonul restaurant, n-are să uite niciodată cea mai strălucitoare icoană a inteligenței omenеști din cîte a întîlnit în drum.

N-a fost minte să stăpînească cuvîntul cu mai multă siguranță, să-l frămînte și să-l chinuiască cu mai multă putere. În fraza lui fermecată se revărsa o lumină orbitoare, era pulbere de argint, foc de artificii, rîs și plîns, era alintare dulce și durere sălbatecă. Ca într-un caleidoscop fermecat se deslușiau chipuri vrăjite de magie. Marele meșter atingea toată claviatura sufletului omenesc. Deschidea vorba lin, cu bunătate,

62. *Însemnările unui trecător*, p.78.

și-o muia într-o lene orientală, într-o clipă schimba resortul ca să-ți arate o seamă de jonglerii capricioase și deodată se oprea brusc, fața i se crispa, buzele i se strîngeau convulsiv, în fundul ochilor îi juca o lumină stranie... Era clipa cînd din creerul lui Caragiale răsărea un fulger nou... Universul devenea mai bogat cu o minune..."⁶³

și, cîteva pagini mai departe:

„L-au îngropat și i se va topi țărîna... vremea va trece... vor veni oameni învățați să-i cîntărească sicriul, profesori cu ochelari să-i descifreze cărțile, să scrie studii cu adnotații despre Conul Leonida sau Cațavencu... Au să-l claseze, să-i deie locul cuvenit în istoria literaturii, să-i facă un monument la Bellu...

Noi însă, cari am avut norocul să-l vedem și să-l auzim, vom rămînea toată viața stăpîniți de senzația că prin moartea lui Caragiale s-a deschis o prăpastie, s-a făcut un gol în natură, ca de-o perturbație cosmică. Cu cît va trece vremea, va crește tot mai mult silueta lui și vom rămînea totdeauna vrăjiți de farmecul celui mai luminat creier românesc. Îi vom spune poveștile, îi vom repeta glumele. Se vor crea legende și personalitatea lui va lua proporții mitice. Generațiile viitoare nici nu vor putea înțelege dacă din strălucirea unei minți s-au întrupat vreodată astfel de raze orbitoare...

Peste un sfert de veac, trecînd cutare bătrîn de-a lungul străzii, oamenii își vor scoate pălăria înaintea lui și-i vor deschide drumul cu respect...

– Cine-i moșul ăsta de-i faceți atîta cinste?, va întreba cutare băețandru...

– A cunoscut pe Caragiale, vor răspunde cu toții."⁶⁴

În altă parte, admirația poetului a dat glas sentimentelor pe care el le-a nutrit pentru creația inegalabilă a lui Eminescu, reușind să caracterizeze, într-o singură frază, limba luceafărului poeziei românești, iar în alta să sublinieze marele lui rol de deschizător de drumuri:

„Limba lui literară, într-o vreme cînd grămăticii de tot soiul o drămuiau cu erezii savante, se adapă din moștenirea «veche și înțeleaptă» a tuturor. Un proverb din Munții Moldovei, o glumă de pe Tîmava, o frază euristică din Gorj, toate își dau întîlnire în atelierul lui Eminescu, ca să închege patrimoniul unității. El a fixat mai întîi și de un caracter definitiv

63. *Precursori*, p.125-126.

64. *Ibid.*, p. 152-133.

tablele legii în graiul nostru”⁶⁵

sau:

„Crezul lui trece peste spuma uşoară a prezentului şi se înfîge la «mie patru sute», descifrînd din cronici un cîntec de biruinţă. Deodată cu cultul trecutului el dezgroapă «limba veche şi înţeleaptă», în care-şi toarnă gîndurile înfrigurate, făurind astfel criteriul de căpetenie al unităţii noastre de simţire.”⁶⁶

Aceeaşi putere de convingere şi aceeaşi căldură se degajă şi din caracterizarea pe care poetul i-a făcut-o lui Avram Iancu după ce, mai întîi, se opreşte la tăria morală şi la dîrzenia locuitorilor din Ţara Moşilor, unde au apărut şi Horia şi Iancu:

„Ardealul, o mie de ani şi-a muiat desnădejdea în jale şi s-a mîngîiat cu visul. De două ori totuşi a lovit cu sete crîncenă şi cu avînt înfricoşat dospit din impulsuri seculare. În amîndouă rîndurile lovitura lui a pornit din acelaşi loc care prin vitejie legendară a răscumpărat aureola bărbăţiei îngropate şi a dat unu popor oropsit unica zestre de înălţate morală.

Acest loc este Ţara Moşilor.

Moşii apar astfel cu o specială prerogativa în istoria noastră. Neamul lor vînjos adăposteşte singura tradiţie de eroism pe care vremea vitregă nu ni l-a putut înfrînge. În munţii Abrudului continuatorii vechei aşezări romane, ca într-o cetate izolată de slăbiciunile vremelnice, au păstrat reflexe întîrziate din gloria străbună. Cu toată robota lor zilnică aceşti copii ai codrului şi-au menţinut dorul de libertate. Cînd tot Ardealul se legăna în tînguire neputincioasă, în văgăunile lor fermenta revolta. Ei ne-au învăţat mai întîi să plătim cu sînge, nu cu lacrimi, ei au introdus virtuţile războinice pe un pămînt biruit, ei reprezintă acţiunea într-o lume copleşită de visare mistică. De pe culmile munţilor apuseni a strigat pentru întîia oară răzvrătirea, ca un buciurn precursor al redeşteptării generale. Moşii sînt Tirolul nostru, pumnul Ardealului, iar cele două inimi mari în care a clocotit uraganul sînt eroii lor: Horia şi Avram Iancu.”⁶⁷

Spre deosebire de ceea ce am văzut cînd a fost vorba de Caragiale sau de Eminescu, de data aceasta poetul nu tînde spre o caracterizare cuprinzătoare, ci o sugerează, mai mult, sub forma unei întrebări. El reuşeşte, totuşi, să pună în lumină întreaga personalitate a eroului cu toate

65. *Mustul care fierbe*, p. 42.

66. *Ibidem*, p. 139-140.

67. *Precursori*, p.166-167.

trăsăturile sale specifice:

„Se va găsi oare cândva meșterul iscusit, care despicînd întîmplările și cîntărind faptele, să reconstruiască această pagină strălucitoare de de mult? Va veni poetul să lumineze cu razele lui în zguduitoră tragedie sombră, ori istoriograful să descifreze fața vremii în toate tainele ei și să ne dea eternul omenesc din zbuciumul lui Avram Iancu, îndeplinind astfel o operă de educație națională?”⁶⁸

Dacă poetul visat de Goga au s-a ivit, încă, figura cu totul legendară a craiului munților a fost revivificată în drama lui Lucian Blaga (1934) și în monografia istorică a lui Silviu Dragomir (1966).

Caracterizări asemănătoare cu cele de mai sus se găsesc cu zecile în proza literară a lui Goga. Nu le putem cita pe toate, se înțelege. Ne vom mai opri la una singură, în care poetul, vorbind despre scriitori în genere, subliniază unele trăsături prin care se reliefează, cum nu se poate mai bine, propria sa activitate:

„În viața popoarelor luptătoare scriitorii au fost și vor rămînea avangarda care deschide bătaia. Scrisul lor e trîmbița fermecată prin care se propagă aspirațiile unuia neam. În sufletul lor larg ei cuprind și plămădesc durerile mari ale mulțimii. Ei sînt reprezentanții celor mai avansate credinți și din ținuta lor trebuie să se desprindă idealitatea luptei unui popor. Cu ochii robiți de-un chip, care plutește departe, ei merg înainte și drumul lor e fără cotituri. Ei au numai popasuri, întoarceri n-au. Ei sînt apostoli, nu vameși. Ei predică, nu fac tîrg. Tranzacțiile la masa verde le săvîrșesc politicienii cu conștiința elastică, în vreme ce scriitorii durează între pămînt și cer puntea de aur pe care strălucește sufletul unui popor. În vremile de bătaie, ard focuri în noapte pe culmile munților. Aceste focuri sînt semnul că războiul a început, că în vale sînt oști gata de luptă. Aceste focuri, – un simbol al vegherei neadormite, – sînt în frămîntarea unui neam: scriitorii”⁶⁹

S-a subliniat, cu dreptate, încă din perioada primului război mondial, caracterul pronunțat politic al unora dintre poeziile lui Goga. Nu s-a insistat, însă, asupra legăturii dintre aceste poezii și articolele din *Însemnările unui trecător* (1910) și, mai-ales, cu cele din *Strigăte în pustiu* (1915). Legătura este atît de strînsă, încît putem spune, fără nici un fel de exagerare, că mesajul multor poezii din volumul *Cîntece fără țară* (1916) se confundă cu cel al articolelor citate, în special cu cele din *Strigăte în*

68. *Precursori*. p.168-169.

69. *Însemnările unui trecător*; Arad, 1911, p.214.

pustiu. Faptul se explică ușor, dacă nu uităm că atât unele, cât și altele au fost scrise cu intenția de a determina România să intre în război împotriva Austro-Ungariei, în vederea eliberării Transilvaniei.

Să ne oprim numai la un fragment dintr-un discurs rostit la întrunirea Ligii Culturale la Iași, în 15 martie 1915, și ultima strofă a poeziei *Latinitatea strigă din tranșee*:

„Trebuie ascultat, domnilor, glasul care se desprinde ca o rugăciune din miile de căsuțe umile, unde se chinuiește, se zbate în așteptare și îndoială, în speranță și în credință sufletul a patru milioane de români, cari sînt robiți.

Ei sînt în mîinile d-voastră cu toată viața lor, faceți ce vreți cu ei, fiindcă nu mai au nici o putere. Acești oameni trebuie să fie ascultați astăzi! Să vă dați bine seama: *ori* vi-i alipiți acum pe veci, strîngîndu-i în cingătoarea de fier a puștilor românești, *ori* îi lăsați pradă de moarte vulturului cu două capete. Un lucru însă să știți: *ori* treceți acum munții spre ei ca să-i scăpați, *ori* rugați pe dumnezeu să ridice munții pînă la cer, ca să nu poată pătrunde la voi glasul blestemelor lor.

Cu această credință, domnilor, am venit aici, în mijlocul d-voastră, sfărîmînd în urma noastră toate legămintele pe cari le aveam în stăpînirea vitregă.

Cu această credință am venit aici și *ori* ne întoarcem cu cetele de dorobanți în Transilvania, *ori* sîntem complici cu crima d-voastră și trebuie să pribegim în lume pentru că rosturile noastre de existență s-au sfărîmat.⁷¹

Și, acum, strofa respectivă, din poezia citată:

*Acolo-n hora vijeliei crunte
E clocotul visării noastre sfinte!
Veniți, români! Porniți-vă spre munte!
V-arată drumul morții din morminte.
Să nu uitați a veacurilor carte,
Veniți, veniți!... Căci adevăr zic vouă:
Ori vă mutați hotarul mai departe,
Ori veți muri cu trupul frînt în două!⁷²*

1968

70. Să se vadă, printre altele, afirmațiile de mai sus ale lui G. Ibrăileanu și Gh. Bogdan-Duică.

71. *Strigăte în pustiu*, p. 195.

72. *Cîntece fără țară*, 1916, p.80.

Ibrăileanu și „Viața românească”

În ziua de 23 mai s-au împlinit 120 de ani de la nașterea, iar în noaptea de 10 spre 11 martie cincizeci și cinci de la moartea lui G. Ibrăileanu, unul dintre cei mai mari profesori de literatură dintre cîți am avut. Dar el a fost, în același timp, și un neîntrecut animator, conducătorul, de fapt, al revistei „Viața românească”, de la a cărei întemeiere s-au împlinit, la 1 martie, optzeci și cinci de ani. Revista a fost efectiv condusă de Ibrăileanu în toată perioada ieșeană (1906-1933). El a fost principalul ideolog al mișcării de la Iași, nutrind pentru țărănime o dragoste pe care nimic n-avea s-o umbrească, pînă la sfîrșitul vieții. A știut să atragă, în jurul revistei și în coloanele ei, pe toți scriitorii de talent, indiferent de gruparea literară sau de școala căreia îi aparțineau. N-a existat altă revistă în care să se întîlnească și să fraternizeze oameni cu concepții atît de diferite, cum s-a întîmplat cu „Viața românească”, unde singurul criteriu de selecție era talentul. Și, mai ales, n-a existat conducător de școală literară mai stimat și mai ascultat decît Ibrăileanu, fapt subliniat, printre alții, de Șerban Cioculescu, cu ocazia apariției, la Iași, în editura „Junimea”, a primului volum din *Amintiri despre Ibrăileanu* (1974), dar și de Ana Blandiana (vezi mai jos).

În cele patru volume de *Scrisori către Ibrăileanu* (1966, 1971, 1973, 1982), avem numeroase mărturii ale scriitorilor care au profitat din contactul cu el. Mă mărginesc aici „să amintesc afirmația lui Brătescu-Voi-nești, care declara, în ianuarie 1928, cînd a împlinit 60 de ani, că înrîurirea lui Ibrăileanu, asupra creației lui, a fost „atît de mare”, încît îl consideră „colaborator al tuturor bucăților” pe care le-a scris (vol. II, p. 134). M-am oprit dinadins la un scriitor din altă provincie decît Moldova, pentru a arăta, printre altele, și aspectul acesta al unității spirituale a românilor, într-o vreme cînd ei trăiau în state deosebite. Admirația și simpatia lui Ibrăileanu au fost nelimitate pentru ardelenii Coșbuc și Goga. Iată cum îl caracteriza pe cel dintîi: „Coșbuc a fost adevăratul și poate singurul poet al pămîntului și neamului românesc cel etern, așa cum a rămas dedesubtul schimbărilor și furtunilor aduse de vremuri. În poezia lui Coșbuc nu sînt curente de idei trecătoare, atitudini de sistem filosofic și de școală literară” (*Note și impresii*, 1920, p. 249). Dintre poeziile lui Octavian Goga l-a impresionat,

în primul rînd, cea cu care se deschide volumul de la 1905, intitulată *Rugăciune*, despre care scria: „În acel admirabil prolog al *Poeziilor* sale intitulat *Rugăciune*, Goga își definea însuși natura temperamentului său poetic... Să nu trecem peste prilejul de a spune că din toate «rugăciunile» poetilor noștri, aceasta e cea mai frumoasă prin fond, și mai ales prin formă” (*lucr.cit.*, p. 86).

Ion Agîrbiceanu își amintea, cu ocazia morții lui Ibrăileanu, cum marea revistă de la Iași, „oprită în Ardeal, ne sosea cu coperta sub diferite nume” (v. „Viața românească” aprilie-mai 1936, p. 3). Cel mai obișnuit nume, dintre cele la care se referă Agîrbiceanu, era *Primăvara*, cum se poate vedea din Biblioteca Academică a orașului Năsăud, unde toate numerele din revistă, pe anii 1909, 1910 și 1911, poartă acest titlu.

Eu însumi am, în biblioteca mea, un asemenea număr (7, din 1909), care întîmplător se deschide tocmai cu o schiță a lui I. Agîrbiceanu, *La o nuntă*, amănunt deloc neînsemnat pentru înregistrarea în memoria scriitorului a faptului.

Exemplarul meu, din „Primăvara”, nu provine din Transilvania, ci din Bucovina, de la Cernăuți, cum rezultă din păstrarea între filele lui a unui *Aviz școlar* (Schulnachrichten), pe numele Adela Ștefănescu din clasa a III-a primară. Eleva a rămas, de fapt, neclasificată din cauza numărului mare de absențe. Certificatul n-a fost eliberat în anul 1909, ci în anul 1901/1902 și poartă semnătura „conducătorului școlii” (Eufrosina Wilhelm) și a „învățătorului de clasă” (Agrippine v. Tarnowiecki).

Ca să nu poată fi identificat și oprit la graniță, numărul respectiv din *Primăvara* nu conține o serie de date pe care le găsim în numărul corespunzător din *Viața românească*. Nu mai are sus, deasupra titlului, indicat anul apariției, nici luna curentă și numărul anual, după cum lipsește sumarul și notița cu informațiile referitoare la apariția revistei și a costului abonamentului (în țară și în străinătate). Pe coperta lui ni se indică doar noul titlu, cu un nume fictiv de director și cu altă adresă a redacției și administrației revistei:

PRIMĂVARA

Revista Științifică Literară

Director: Ioan Sălăgean

No. 7

Iași

Redacția și Administrația: str. Păcurari no. 6

1909

Lipsesc toate indicațiile pe care le găsim, în *Viața românească*, pe pagina a doua a copertei din nou titlul revistei și numele celor doi directori, lista colaboratorilor și anunțurile cu caracter administrativ privitoare, în genere, la condițiile de abonare. Lipsesc, de asemenea, indicațiile pentru diverșii autori și, iarăși, anunțurile referitoare la abonamente, de pe pagina a treia, după cum pe ultima pagină nu ne mai sînt indicate cărțile apărute, între timp, în editura „Viața românească”. Mai clar, paginile 2-4 ale copertelor revistei *Primăvara* sînt complet albe. Tot albe au rămas și primele două file de după copertă.

Lipsesc, din *Primăvara*, și filele roșii (patru la început și patru la sfîrșit), cu anunțuri și reclame, paginile de publicitate, deci.

Cuprinsul revistei este exact același, în cele două variante, și, pentru cei interesați vom spune că, alături de schița amintită a lui Agîrbiceanu, avem articolul lui G. Ibrăileanu, *Partidele noastre politice*, însemnările lui George Tofan referitoare la *Comemorarea lui Mihai Eminescu în Bucovina, Scrisorile din Basarabia*, de A. Nour, cele din Ardeal, de I. Rusu-Șirianu, precum și *Cronica externă* (Evenimentele din Spania), de I.C. Duca, viitorul prim ministru ucis de legionari, în anul 1933, în gara Sinaia.

Lăsînd la o parte contribuția lui Spiridon Popescu (*Rătăcirile din Stoborăni*), a lui Jean Bart și a altor colaboratori obișnuiți ai revistei, vom mai spune că lui Duiliu Zamfirescu i se acordă o atenție deosebită, nu numai prin cele douăsprezece pagini din rubrica „Miscellanea”, ci și prin reproducerea poeziei *Strămoșii*, a lui Octavian Goga, în care Duilă, aristocratul, este vizat direct.

Mărturiile de admirație pentru Ibrăileanu sînt nu numai foarte numeroase, ci și de-a dreptul emoționante. Să ne oprim la una datorată altui nemoldovean, lui Tudor Arghezi: „*Viața românească* a fost Ibrăileanu: cum ar putea condeii să-mi tacă? Unele din cele mai frumoase emoții le-am trăit stînd de vorbă, din cînd în cînd, cu acest om de personalitate vastă ascultîndu-l mut. Îmi plăcea să urmăresc mecanismul unui intelect care mă depășea. Aș putea să uit? De ani de zile fantoma peregrinează prin melancoliile mele, de la pierderea lui în spații. Apoi am fost, pe cît s-a putut, unul din colaboratorii lui. Ieșind din ucenicia literară fără cărțulia calfă, am fost chemat, pe negîndite, în atelierul vrăjitorului și pus la o menghină de aur. Se pot uita tresăririle simțite lîngă un meșter atît de inefabil? Ibrăileanu, într-adevăr, a dat literelor românești publicația cea mai de sea-

mă, s-a identificat cu ea, ca două triunghiuri echilaterale; unul de azur”. (*Amintiri despre Ibrăileanu*, I, p. 13-14).

Aprecieri asemănătoare a făcut și Ana Blandiana, care nu-i moldoveancă nici ea și, în plus, nu l-a cunoscut pe Ibrăileanu; nu l-a văzut decât cu inima, cum dovedesc rîndurile de mai jos, extrase din articolul intitulat *O experiență de nerefăcut*: „G. Ibrăileanu este, cred, singurul critic din lume despre care scriitorii au scris mai mult decât a scris el despre ei. Amintirile de la *Viața românească*, în care portretul criticului, conturat cu peniță aproape îndrăgostită, domină întâmplările și oamenii fericiți să-i fi fost alături, întrec de multe ori ca volum opera celui venerat. Prin aceste amintiri, dincolo de influența literară propriu-zisă, remarcabilă și ca amploare și ca durată, pe care conducătorul revistei ieșene a exercitat-o asupra contemporanilor, G. Ibrăileanu și cercul *Vieții românești*, al cărui spirit rector a fost, impun în istoria noastră literară un mit creator, acela al unei colectivități ideale, întrunite în numele binelui și rezistînd în numele frumuseții, o legendă capabilă să fertilizeze iluzia lumii solidare prin bunătațe și triumfînd prin altruism. Alături de *Spiritul critic în cultura românească* și de *Adela*, în rînd cu *Scriitori și curente* și cu *Studii literare*, atmosfera de la *Viața românească* a fost opera sa, o operă unică prin armonie, care nu seamănă cu nici alta, de dinaintea ei sau de după ea, și a cărei putere de iradiere păstrează pînă azi sensurile nostalgice ale unei experiențe de nerefăcut... amintirile de la *Viața românească* se citesc cu emoție și fascinează prin haloul care înconjoară, asemeni unui nimb religios, figura centrală: figura unui mentor căruia nu i s-a putut reproșa niciodată nimic, și care a fost în stare să impună, înarmat numai cu finețea spiritului, și cu forța sensibilității, un model uman aproape utopic, unînd frumosul cu binele într-o sinteză socotită imposibilă”. (Din volumul *Autoportret cu palimpsest*, 1986, p. 137).

La catedră, profesorul era pur și simplu cuceritor, împotriva faptului că vorbea „moldovenește”, neevitînd unele fonetisme sau cuvinte regionale. Sala de curs era totdeauna neîncăpătoare. Nu pot uita cum patru fete, din ultimul an, privilegiate ale sorții, încadrau catedra și luau note chiar în preajma profesorului, pe colțurile mesei lui, lăsîndu-i doar o simplă „breșă” prin care comunica cu sala. Noi, bobocii din anul întîii, nu mai aveam loc în bănci și ne așezam în fața acestora, direct pe parchet, și scriam „pe genunchi”, întocmai ca fiul de domn din Scrisoarea III-a. Cu-

vintele lui Ibrăileanu luminau străfundurile conștiinței noastre și se legau, între ele, ca niște adevărate mărgăritare într-o salbă. De câte ori părerile noastre nu coincideau cu ale lui ne bucuram, în loc să ne întristăm. Ne bucuram că dreptatea era de partea lui. Ne vorbea despre Eminescu, pe care l-a cunoscut, din văzute, și l-a urmărit pe străzile Iașului, ori în sălile de spectacol, îi cunoștea poeziile pe dinafară și mergea atît de departe în interpretarea lor, încît nimeni nu putea să-i stea alături, din acest punct de vedere. Din 1909, de cînd a început să predea cursul de literatură modernă la Universitatea din Iași, pînă în preajma primăverii anului 1934, cînd a ținut ultimele lecții, generații după generații de studenți au învățat să cînte și să iubească după poezia lui Eminescu, pe care le-a descifrat-o cu migală și cu pricepere Ibrăileanu. Nimeni, înaintea lui, nu ne-a lăsat rînduri mai emoționante, cu excepția lui I.L. Caragiale. Mă refer la necrologul cunoscut, *În Nirvana*, semnalat pentru prima dată de Titu Maiorescu, într-o scrisoare adresată surorii lui, Emilia, la 21 iunie/3 iulie 1889, în care citim: „Sub bandă primești și un număr din Constituționalul cu descrierea îngropării. Articolul *În Nirvana* e de Caragiali”.

Și, acum, iată doar fraza de început din *Prefața* lui Ibrăileanu la ediția de *Poezii* (1930):

„Eminescu este unul din exemplarele cele mai splendide, pe care le-a produs umanitatea. Avem convingerea nestrămutată că, dacă mai trăia, sănătos, încă douăzeci de ani, el ar fi fost considerat, fără putință de contestare, ca unul din cei mai mari creatori de poezie din întreaga literatură a lumii. Dacă Goethe s-ar fi stins la treizeci și trei de ani, ca Eminescu, «Goethe» nu ar exista”.

Ibrăileanu a murit în noaptea de 10 spre 11 martie 1936, la București. Nu l-am văzut mort și, de aceea, am considerat totdeauna că e numai dus și că n-ar fi imposibil să-l întîlnim, pe drumurile cunoscute, cu atît mai mult, cu cît spiritul lui n-a încetat să ne urmărească și să ne călăuzească în permanență. E tot atît de viu, în amintirea noastră, ca în dimineața de 11 martie 1936, într-o zi de miercuri, cînd îl așteptam, în amfiteatrul II-7, pe profesorul Giorge Pascu, de la literatura română veche, și colega noastră Jana Miulescu ne-a comunicat că la secretariat a sosit o telegramă, prin care se anunță moartea lui Ibrăileanu. Fără să ne gîndim cum ar putea reacționa profesorul Pascu, găsind amfiteatrul gol, și fără nici un îndemn din partea vreunuia dintre noi, ne-am adunat, în liniște,

foile de curs și ne-am îndreptat spre ușă. Am coborât în Fundacul Buzdugan (actuala Stradă Flamura Roșie, numită, din 1989, strada Garabet Ibrăileanu), unde profesorul nostru își avea locuința, ne-am ridicat la Copou, sperînd să-l întîlnim pe stradă, ne-am risipit pe toate arterele orașului pe care el l-a înnobilat prin activitatea desfășurată aici, căutîndu-l peste tot, așa cum îl mai căutăm și astăzi, refuzînd să credem că revederea lui nu mai este posibilă. Gîndurile noastre continuă să ne fie dominate de el; spiritul lui ne urmărește fără întrerupere și, de multe ori, coboară și ne populează visurile. În amintirea noastră el va trăi pînă la sfîrșitul zilelor ce ni s-au dat.

1991

Liviu Rebreanu (Cum l-am cunoscut)*

După George Coșbuc, al doilea scriitor mare care s-a ridicat de prin părțile Năsăudului a fost Liviu Rebreanu. Faptul că prin 1908, puțin înainte de a trece Carpații și de a se stabili la București, era ajutor de notar la Nepos, localitate pomenită, de mai multe ori, în *Ion* și în alte opere ale scriitorului, sub numele vechi de Vărarea, și i-a cunoscut pe părinții mei, am auzit vorbindu-se despre el, în casă, încă din vremea copilăriei, Păstrăm, pînă astăzi, un act de familie, scris în ungurește și semnat de Rebreanu., La arhivele statului din Cluj se vor fi găsit și altele, deși, îmi aduc aminte, din spusele tatălui meu, că după 1918, în multe sate de pe Valea Someșului. arhivele comunale au fost devastate și arse.

Din Vărarea era și una din eroinele cărților lui Rebreanu, Virginia Gherman, în realitate Virginia Grivase, din *Ion* (v. *Opere*, IV, p. 370-374, 415-424), cu care părinții mei erau în relații de prietenie. Prin intermediul ei s-au publicat, imediat după primul război mondial, cincisprezece poezii ale tatălui meu, trimise, acasă, de pe frontul austriac, sub formă de scrisori (v. *Dor și jale. Patimi și suferințe. Poezii culese din război, aranjate și publicate pentru popor*, de dr. Emil Precup, Tiparul Tipografiei Diecezane, Gherla, 1920, p. 9-21).

Rebreanu cunoștea bine toate satele de pe Valea Someșului; funcționa, temporar, ca ajutor de notar, în multe dintre ele. Dintre eroii originari din Vărarea a fost recrutat și cel mai bețiv popă din ținut (v. *Opere*, IV, p. 133, 179, 181, 184, 185, 372, 567, 573). Lucrul acesta mi-a fost confirmat atît de părinții și bunicii mei, cît și de alți bătrîni din partea locului.

La școala primară din Năsăud, și anume în clasa a III-a, l-am avut învățător pe Teodor Zăgorean, urmașul lui Vasile Rebreanu, tatăl scriitorului, la școala din Prislop, adică din Pripas, pomenit, și el, în *Ion* sub numele de Nicolae Zăgorean (*Opere*, IV, p. 408, 409, 410, 411, 424, 434, 441, 442, 443, 468, 469, 472, 473, 480, 508, 509, 553, 554, 556, 557, 561, 566, 567, 568, 570, 572, 573). Tatăl lui Rebreanu a fost, după cum se știe, coleg de clasă cu Coșbuc, la liceul din Năsăud. Alți colegi de-ai poetului, pe

* Articolul a apărut, într-o formă prescurtată, în revista „Cronica”, IX, 10.V.1974. nr. 19, p. 4 (n.e.).

care, înfîmplător, i-am cunoscut, au fost preoții Ion Pop, din Mărișel, și Zaharia Bulbuc, din Măgura Ilvei.

Patriotismul local, care era foarte pronunțat la Năsăud, a impus atenției noastre și pe Rebreanu, pe lîngă Coșbuc, care ocupa, fără nici o îndoială, locul întîi în preferințele literare ale oamenilor de acolo. Așa se face că, încă de timpuriu, am luat contact cu literatura lui Rebreanu, pe care, la vîrsta aceea, o apreciam nu atît sub raport artistic, cît prin „recunoașterea” oamenilor și locurilor din ea. Este explicabil, deci, interesul cu care ne constituiam în grupușoare și plecam spre Pripas, în vederea identificării atmosferei și a eroilor din *Ion*. De lucrul acesta avea să afle și Rebreanu, care îl va consemna în cunoscutele sale *Mărturisiri*: „De cînd romanul *Ion* a devenit prea cunoscut, și satul Prislop a dobîndit o faimă pe care n-a nădărdit-o niciodată, călătorilor de marcă li se arată de șefii autorităților din Bistrița sau din Năsăud casa în care ar fi stat învățătorul Herdelea, crucea de la intrarea din sat, casa lui Ion Glanetașu, cîrciuma lui Avrum, pe care azi o ține un nepot de-al lui, și diverse alte lucruri din roman. *Inutil să spun că elevii liceului din Năsăud se plimbă deseori pînă la Pripas, urmînd pașii lui Titu Herdelea și ai surorilor lui, cău-tînd să fixeze cu precizie locul unde s-a întîlnit Titu cu d-na Roza Lang și altele, și altele...*” (*Amalgam*, p. 33).

Numele localității Jidovița nu se impusese, încă, în mod definitiv, în conștiința publicului; noi îi spuneam mai mult după numele de altădată, Tradam. Schimbarea avea să se definitiveze ceva mai tîrziu, nu fără ajutorul oficialității, cum a arătat nu numai Nicolae Drăganu, ci și Rebreanu însuși. Într-adevăr, în lucrarea *Toponimie și istorie* (Cluj, 1928), a cunoscutului filolog năsăudean, găsim, la pagina 127, următoarea afirmație: „Astăzi Tradamul este numit Jidovița, nume luat din romanul *Ion* al lui L. Rebreanu”.

Și, acum, mărturia scriitorului însuși: „Armadia e numele găsit orășelului Năsăud, precum și Jidovița indică satul ce se numea înainte Tradam, dintre Năsăud și Prislop. Comisiunea oficială care, după Unire, a revizuit și verificat numele tuturor localităților din România Mare, a adoptat, în loc de Tradam, numele Jidovița pe care i l-am dat eu în roman și care exprimă într-un fel și o realitate...” (*Amalgam*, p. 32).

Îmi aduc aminte ce vîlvă a stîrnit, printre noi, elevii, ideea lui Bogdan-Duică, de a identifica eroii din *Ion*, cu tipurile lor reale din Pripas și din localitățile învecinate. Ne deruta, pe alocuri, faptul că scriitorul n-a respectat, totdeauna, numele localităților, ci, adesea, le-a schimbat între

ele. Sub impresia acestor investigații, unul dintre colegii mei de clasă a trimis un articol „Vieții românești”, în care îl „demasca”, pe Rebreanu că ar fi falsificat realitatea. Firește, articolul n-a putut fi publicat, din motivele la care se referă Rebreanu însuși, în *Mărturisirile* sale, când aduce în discuție și inițiativa, rămasă fără rezultate, a lui Gh. Bogdan-Duică (*Amalgam*, p. 44).

Cunoașterea, amănunțita, a regiunii, ne-a ajutat să identificăm localitățile în care autorul plasează acțiunea lucrărilor sale, împotriva numelor schimbate. Așa, spre exemplu, prezența toponimicului Măgura, anume cotitură, spre stînga, a căii ferate, înainte de intrarea în sat, crîșma lui Aron, care a existat în realitate, numele unor intelectuali cunoscuți, ca Grozea (de fapt Groze), Dumitru Boșca și Constantin Partenie, nume obișnuite în Maieru, dar necunoscute în Vărarea, ne-au încredințat că acțiunea din *Cuibul visurilor* se petrece la Maieru, de unde tatăl povestitorului, învățător, cum se știe și cum ni se spune și în această bucată, pleacă la Prislop, ca să aibă o școală mai aproape, cînd i se ridică băieții și urmează să treacă la liceu.

În *Proștii*, cu acțiunea în gara Năsăud (v. *Opere*, II, p. 18), nu poate fi vorba de un bilet pînă la Salva (*ibid.*, p. 15, 17, 19), la numai trei km de oraș, din cauză că această distanță n-o parcurge nimeni cu trenul, nici astăzi, darmita în vremea lui Nicolae Tabără, care se vede că a venit, la gară, de la Prislop, fiindcă numai acolo era cunoscut, pe vremuri, numele acesta. Distanța de la Năsăud la Salva e sensibil mai mică, decît pînă la Prislop, și cei doi țărani n-aveau nevoie să plece, pentru aceasta, pe vreme de noapte, și să aștepte, ceasuri întregi, pentru o călătorie de zece minute, cu trenul personal. Prin Salva trebuie să înțelegem altă localitate, mai îndepărtată.

În schimb, *Lechința* (*Opere*, IV, p. 309), numele unei cunoscute localități din sudul Bistriței, plasată, însă, în *Ion*, pe Valea Diugului, afluent al Someșului care izvorăște în partea de nord a județului, în munții dinspre Maramureș, nu poate fi decît Tîrlișua, satul în care s-a născut scriitorul. Vireag este, de asemenea, o localitate în județul Bistrița-Năsăud, în apropierea Becleanului, căreia i se spune, azi, Florești. Scriitorul a plasat-o în Sătmar, din necesități artistice (*Opere*, IV, p. 205, 359, 360, 361). Gargalău, de la pagina 241, „satul unguresc” (p. 242), cu preot calvin (p. 244), așezat pe malul stîng al Someșului (p. 244), nu poate fi decît Nimigea, singura localitate care avea populație majoritară ungurească.

Numele acesta, unguresc, cu terminație specifică (-ău!), este și el o realitate, în toponimia județului, și anume e vorba de un munte, Gărgăleu, Ghergheleu, proprietate a comunei Nepos, în care Rebreanu a funcționat, ca ajutor de notar, prin anii 1908, și, deci, a avut ocazia să-l audă și să-l rostească, de multe ori, nu numai sub forma aceasta, oficială oarecum, ci și sub cea populară, Gergeleu, mai răspîndită decît cealaltă. În cartea, citată, a lui N. Drăganu, citim, în legătură cu el: „Ghergeleu, care ca apelativ înseamnă pășune, pare a fi identic cu legheleu” (p. 68). Toponimicul apare și la Tiberiu Morariu, *Viața pastorală în munții Rodnei*, București, 1937, p. 44, 80, și tot sub forma populară, curentă la Nepos.

În *Ion* se vorbește de cele două baluri tradiționale, din octombrie și din februarie, pe care le organizau, anual, elevii liceului din Nasăud și la care se adunau toți intelectualii de pe Valea Someșului (*Opere*, IV, p. 113, 118, 165-166, 388). Din lectura romanului respectiv am făcut cunoștință și cu orchestra, celebră, a lui Goghi, din Bistrița (*ibid.*, p. 170, 173, 297), solicitată nu numai la serbările pomenite, ci la toate balurile, din regiune, precum și în stațiunea Sîngeorz, vara, în timpul sezonului. Din cauza aceasta, se întîmpla, uneori, să se amîne data uneia dintre serbările de la Nasăud, fiindcă „lăutarii erau angajați... În alte părți” (*ibid.*, p. 118) și, în funcție de ei, putea fi găsită altă dată.

În sfîrșit, cînd, mai rar, făceam drumul de la Nasăud, peste Dealul Tîrgului, la Bistrița, căutam să identificăm nu numai punctul din care scriitorul a privit spre impunătoarea biserică săsească, din mijlocul orașului, ci și suprapunerea, integrală, a acelei imagini, deosebită pentru noi:

„Din vîrfurile dealului se deschidea o priveliște măreață. Valea Bistriței, ocrotită sub o pînză fină de ceață argintie, se deștepta din somn în mîngîierile calde ale soarelui tomnatec. Jos, în față, răzimat pe o spinare de pădure cu frunze verzi și ruginii, orașul bătrîn părea plătînd ca o jucărie de copii, iar turnul bisericii săsești, un paznic uriaș și ursuz, îmbrăcat în straie străvechi, cenușii, mîncate de vreme” (*Opere*, IV, p. 382).

Astăzi imaginea respectivă a orașului nu-l întîmpină pe călător, chiar „din vîrfurile dealului”, ci de mai jos, după ce a lăsat în urmă două cotituri ale șoselei, și ea nu-i „jos, în față”, ci, după orientarea călătorului, spre dreapta; din cauza aceasta nu se vede imediat, „din vîrfurile dealului”. De aici, însă, nu rezultă că Rebreanu ar fi denaturat realitatea, ci numai că șoseaua urma, atunci, alt traseu: călătorul venit de pe Valea Someșului, la Bistrița, intra în oraș pe Strada Năsăudului, nu pe Calea Bîrgăului, ca astăzi.

Citeam cu emoție pasajele din *Ion* în care este vorba de cele două localuri, celebre, Răhova (*Opere*, IV, p. 76, 276, 280, 297, 322, 346, 358, 459, 468, 481, 515, 563) și Grivița (*ibid.*, p. 167, 346, 556, 563), pe care nășăudenii le-au botezat așa în amintirea biruințelor ostașilor români din războiul de la 1877. Numirile acestea datează chiar din acea vreme (1878), când doi profesori ai liceului din Năsăud au scris și au publicat la Graz, în Austria, o impunătoare istorie a războiului româno-ruso-turc (prof.dr. A.P. Alessi și prof. Massimu Popu, *Resbelulu orientale illustratu*, Graz, 1878, XVI + 724 de pagini).

În discuțiile pe care le aveam cu ceilalți colegi, veniți la liceul nostru de prin Moldova sau din Muntenia, dădeam o importanță cu totul deosebită faptului că romanul *Ion* își începe acțiunea în Năsăud, după cum nu uităm să subliniem, ori de câte ori se ivea ocazia, că una dintre cărțile lui Rebreanu, și anume *Ciuleandra*, a fost scrisă, în întregime, la Maieru. Cu atât mai mult se găseau într-o situație de invidiat colegii proveniți din familii de intelectuali care l-au cunoscut pe Rebreanu și erau în corespondență cu el. Unele scrisori de-ale lui Rebreanu, adresate prietenilor nășăudeni, din perioada tinereții scriitorului, se păstrează în frumosul muzeu sătesc din Maieru.

Interesul pentru opera lui Rebreanu ne-a fost stîrmit, fără îndoială, în primii ani de școală, mai mult pe linia patriotismului local. Nu țin minte ca vreunul dintre profesorii noștri, de limba română, să ne fi vorbit, în mod special, despre valoarea intrinsecă a cărților sale. Dar îmi aduc aminte cum, descoperind o relatare asupra conflictului dintre țăranii români și sași, „din pricina imașului”, care „de cincizeci de ani se judecă și tot n-au ajuns la o hotărîre definitivă” (v. *Opere*, IV, p. 417), am pus-o, imediat, în legătura cu articolul *Un proces multiseclar*, publicat de profesorul nostru Virgil Șotropa, în revista „Arhiva someșană”, nr. 13, Năsăud 1930, p. 243-311. Trei ani mai târziu, problema era discutată și în presă. Așa, spre exemplu, în „Universul” din 2 octombrie 1933, apărea, fără semnătură, următorul articol intitulat *Un proces agrar de 461 de ani*:

Cluj, 29 sept.

„În ziua de 28 septembrie, în fața Curții de Apel, din Cluj, s-a judecat un proces unic în felul său. Completul, format din d-nii consilieri Balaș, Brătescu și Mureșanu, a dezbătut, recursul comunei Nepos, din județul Năsăud, contra sentinței tribunalului Năsăud, prin care acesta a atribuit

comunelor Lușca, Prislop, Ceparî și Slătinița o porțiune de teren din hotarul comunitar și atribuit prin reforma agrară comunei Nepos.

Procesul agrar, care durează de 461 de ani, între comunele Nepos și Slătinița, era să se încheie pe vremea Consiliului Dirigent, cînd acesta a adus o hotărîre de împăciuire, mulțumind ambele comune, prin împărțirea în părți egale a terenului care a pricinuit atîta neînțelegere între cele două sate românești.

Șașii, fiind interesați, au căutat să provoace noi certe între cele două comune, punîndu-le din nou pe drumul justiției. Ei au sfătuit comunele învecinate ca, din partea atribuită comunei Nepos, să ceară a li se expropria și lor cîte o porțiune. Intervenția aceasta s-a făcut, reluîndu-se calea judecătorești în ce privește acest teritoriu. Locuitorii comunei Nepos susțin că hotarul între comuna lor și Slătinița, timp de 461 de ani, a fost pe cununa dealurilor Muncei și Tîrgului, adică pe culmile ce despart valea Someșului de valea Bistriței.

Împotriva hotărîrii prin care se atribuise o porțiune de teren, din acela reclamat de comuna Nepos, satului învecinat Slătinița, locuitorii din comuna Nepos au făcut recurs, care a fost susținut în fața Curții de Apel din Cluj. Pronunțarea sentinței s-a amînat, fiind vorba de un litigiu greu de lămurit”.

Am reprodus acest articol mai mult cu scopul de a se vedea în ce măsura existau condiții oarecum speciale pentru un scriitor care, ca Rebreanu, a urmărit, în *Ion*, conflictul pentru pămînt, în viața satelor ardelenene din jurul Năsăudului.

În articol trebuie corectată și o greșală de informație: comuna Slătinița era, în vremea aceea, pur săsească, iar Neposul, ca și astăzi, curat românesc. Episodul de mai sus nu este decît un fragment, neînsemnat, din conflictul de lungă durată care a existat între orașul săsesc, de altădată, Bistrița, și populația românească din satele de pe Valea Someșului Mare. Istoria acestui conflict, urmărită cu multă competență de profesorul Virgil Șotropa, în revista pomenită (1924-1940), a cunoscut o perioadă de oarecare acalmie, abia după 1772, cînd s-a înființat regimentul de graniță de la Năsăud. Prin această întorsătură, conducerea orașului Bistrița n-a mai putut să-și impună punctul de vedere, iar drepturile cîștigate de țărani români, sub habsburgi, le-au dat oarecare independența și, mai ales, curajul de a se apăra, în fața forurilor superioare, ori de cîte ori se ivea ocazia.

Dar acalmia la care m-am referit este cu totul aproximativă, deoarece conflictele nu s-au aplanat niciodată. Ele aveau să înceteze abia după al

doilea război mondial. Am menționat, mai sus, procesul de la Cluj, care a fost, de fapt, provocat de neînțelegerile care au avut loc, în primăvara anului 1933, între vărăreni și dimitreni, pe un afluent ai Văii Carelor, pe Valea lui Stan, neînțelegere soldată cu mai mulți răniți.

Un moment, mai important decît acesta, în lunga istorie a neînțelegerilor pentru pămînt, este cel din anul 1911, cînd mai mulți vărăreni, printre care și tatăl meu, au fost dați în judecată și vîrșiți în închisoare din cauză că, în urma unui conflict asemănător, au plecat la Budapesta să se plîngă împăratului, venit, întîmplător, acolo, de la Viena. Episodul a fost consemnat de presa vremii. Între alte ziare s-a ocupat de el „Foaia Poporului” din Budapesta. Se păstrează o fotografie a celor nouă țărani, din Nepos, care au alcătuit delegația, o copie de pe memoriul adresat împăratului, alcătuit de tatăl meu, precum și cîteva scrisori trimise de D. Birăuțiu, directorul „Foi Poporului”, tatălui meu.

S-a păstrat, de asemenea, și o scrisoare, în versuri, pe care tatăl meu o trimitea acasă, în 1912, din închisoarea din Bistrița.

Am relatat faptele de mai sus din motivul că ele rezultă din relațiile care au existat, în trecut, între țărani din părțile Năsăudului. În frămîntările generale, din rîndul tărănimii, pe care Rebreanu le-a urmărit cu deosebită atenție, asemenea întîmplări nu puteau decît să-i întărească hotărîrea de a le trata pe plan artistic și de a face să se audă, cît mai departe, „glasul pămîntului”.

Amintirea primei întîlniri cu Liviu Rebreanu este vagă. Eram elev, în clasa a doua, cînd a avut loc dezvelirea bustului lui George Coșbuc, în fața liceului nostru. Participam pentru prima dată la o asemenea sărbătoare, cînd am avut ocazia să ascult mai mulți vorbitori pe care îi cunoșteam numai după nume; printre ei Gh. Bogdan-Duică și Ion Lupaș. Liviu Rebreanu a vorbit în numele Societății Scriitorilor și, printre altele, a spus: „Coșbuc a făcut revoluție în poezia românească. El a introdus pe țărani noștri în poezie, țărani adevărați, cu păcate și calități mari, cu dureri și bucurii, oameni întregi. Pînă la el, în poezia românească țăranul era fantoșă de operetă sau martir de melodramă. Coșbuc l-a cîntat întîia oară așa cum este”.

Au trecut nouă ani pînă l-am întîlnit, din nou, de data aceasta la Iași, ca invitat al nostru, al studenților de la Facultatea de Litere, cînd a dezvoltat conferința *Iubirea în literatură*, publicată, mai tîrziu, în volumul *Amalgam* (p. 220-256). Textul din volum este însoțit, în notă, de următoarea

informație: „Conferință ținută înția oară în aula Universității din Iași” (p. 220), iar titlul, ușor modificat față de afișul din 1935: *Literatura și iubirea*.

Scriitorul a venit, la Iași, însoțit de doamna Fanny Rebreanu, dar nu de la București, ci de la Vatra Dornei, unde a conferențiat despre Coșbuc. Afirmatia mea este confirmată de următoarea informație extrasă din ziarul ieșean „Opinia” (marți, 28 mai 1935, p. 3, col. 3):

„Două conferințe

... Societatea Studenților în Litere și Filozofie... organizează pînă la sfîrșitul anului universitar încă două conferințe, importante atît prin subiectele alese, cît și prin persoanele care le vor ține.

Prima este a d-lui Liviu Rebreanu cu subiectul *Iubirea în literatură*.

A doua este a d-lui G. Topîrceanu, subiectul ales fiind: *Debuturi literare și revista Viața Românească*. D-nul Topîrceanu nu s-a fixat încă asupra datei ținerii conferinței. Dl. Rebreanu va vorbi în aula Universității, marți, 28 mai, ora 6 p.m. Marele romancier va sosi în gara Iași, cu trenul ce vine dinspre Pașcani, la ora unu și jumătate, în ziua cînd e fixată conferința, – unde va fi întîmpinat de studenții de la Litere...”

Fiind anunțați de sosirea lui, l-am așteptat în gară, cu un grup numeros de colegi și, la coborîrea din tren, am fost cel dintîi care l-am întîmpinat. A fost plăcut surprins cînd i-am spus că sînt năsăudean și a început să mă întrebe despre unii oameni de acolo. Am făcut, cu grupul întreg, o fotografie chiar pe peronul gării.

Conferința a avut loc, cum s-a putut vedea din anunțul din „Opinia”, în ziua de 28 mai 1935, în aula veche a Universității, și ea ne-a impresionat prin atitudinea științifică de care dădea dovadă Rebreanu. Nu era un orator propriu-zis, dar expunerea era foarte încheată și conferința a plăcut.

Din discuțiile de după conferință, cînd mi-a dat și un autograf pe volumul *Metropole*, am înțeles că îl atrăgea vechea capitală a Moldovei prin atmosfera europeană creată de *Viața românească* la care Rebreanu a colaborat începînd cu nr. 9 din 1911 și, mai ales, în anii 1920-1922. Își amintea, cu plăcere, că unele dintre primele recenzii asupra lui *Ion* au apărut aici, sub semnătura lui Tudor Vianu și Octav Botez, după cum nu i-au scăpat cele cîteva rînduri ale lui Ibrăileanu, din *Studii literare* (p. 62-63). Își amintea, de asemenea, cu emoție, de anii războiului, cînd a reușit să fugă de sub ocupația germană, din Muntenia, și să se refugieze

la Iași. Mi-a și spus că ar vrea să vadă casa, din Păcurari, în care a stat în vremea aceea.

De Iași se leagă, într-un fel, și apariția romanului *Ion*, în editura „Viața românească”, după cum de aici și-a luat subiectul pentru romanul *Adam și Eva*, carte „lipsită de valoare”, după părerea lui Ibrăileanu (loc.cit., p. 63), dar, totuși, cea mai dragă autorului ei (v. *Amalgam*, p. 59): „Pretextul romanului *Adam și Eva* e o scenă trăită prin septembrie 1918, la Iași” (*Amalgam*, p. 52).

Spre sfârșitul convorbirii noastre, ne-am „întors” la Năsăud. M-a întrebat despre unii oameni de pe acolo, ca și despre unii dintre eroii cărților sale, în primul rînd despre notarul Stoessel (*Opere*, IV, p. 77, 123, 202, 277, 296, 320, 379, 404, 405, 406, 409, 438, 545, 547), care, cel dintîi, i-a întins o mîină de ajutor lui Vasile Rebreanu, tatăl scriitorului, imediat după suspendarea din învățămînt și înlocuirea lui cu Teodor Zăgorean (*vol. cit.*, p. 408-409).

După spusele lui Rebreanu (*Amalgam*, p. 42), printre numele păstrate, în roman, și nemodificate este și cel a lui Stoessel, care, se vede tot de acolo, l-a vizitat, la București, poate tocmai în vremea în care eu eram elev la Năsăud.

Îmi dau seama că în aceste amintiri, sprijinite și pe anume pagini de istorie locală, care l-au putut influența pe Rebreanu în conturarea acțiunii și, mai ales, a unor personaje din *Ion*, cititorul nu va găsi lucruri hotărîtoare pentru o mai bună cunoaștere a procesului de creație din opera scriitorului. Critica literară va reține, fără îndoială, foarte puțin din spusele mele. M-am gîndit, totuși, că în cazul unui scriitor realist, ca Rebreanu, elementele biografice, oricît de mărunte, nu pot fi indiferente cercetătorului orientat spre critica științifică. Nu-mi fac însă nici o iluzie și, în același timp, îmi dau seama că, așa cum Ibrăileanu, care a copilărit la Bîrlad, unde trăia Vlahuță, a dat, pe alocuri, caracter de legendă portretului pe care i l-a făcut scriitorului preferat, tot așa eu mă voi fi depărtat, uneori, de realitatea pură și i-am împrumutat lui Rebreanu ceva din atmosfera care domina viața intelectuală a Năsăudului, în vremea copilăriei mele.

1974

Rebreanu la Năsăud

Liviu Rebreanu este, după cum se știe, originar din județul Bistrița-Năsăud. Părinții lui proveneau, amîndoi, din zona vestică a județului, dintre Beclean și Reteag. Mama, din familia Diugan, cobora din satul Diug, Dumbrăvița de azi. Nu departe de Dumbrăvița, mai sus spre munte, se găsește comuna Tîrlișua, în care s-a născut scriitorul în ziua de 27 noiembrie 1885. Tatăl lui, originar dintr-un sat din apropierea Becleanului, era învățător acolo. De numele comunei acesteia nu se leagă nici o amintire a copilului, din cauză că părinții lui s-au mutat la Maieru, în apropierea Rodnei, cînd el nu ajunsese încă la vîrsta înțelegerii. Acolo a copilărit Liviu și acolo a început să dezlege tainele lumii. De Maieru se leagă aproape toate amintirile primei vîrste, precum și unele scene din romanul *Ion*, clădite pe realitățile, acolo, cum avea să mărturisească Rebreanu însuși. Maierul este *Cuibul Visurilor* de care ne vorbește scriitorul în bucata cu titlul de mai sus, împotriva faptului că numele satului nu este indicat acolo, a fost schimbat cu Vărarea. Dar identificarea lui nu stă sub nici un semn de întrebare. Cotitura căii ferate, chiar la intrarea în sat, cînd vii dinspre vest, prezența impunătoarei Măguri, ca și anume amănunte referitoare la viața oamenilor, ori numele unora dintre ei, duc, în mod sigur, la identificarea localității cu Maierul. În sprijinul acestei afirmații vin, apoi, declarațiile repetate ale scriitorului din care rezultă ca Maierul și Someșul sunt, pentru el, locurile cele mai frumoase de pe pămînt.

Copilăria scriitorului a continuat, mai tîrziu, la Prislop, în Pripasul din *Ion*, unde a fost mutat învățătorul Rebreanu cînd numeroșii lui copii s-au apropiat de vîrsta școlii medii. De la Prislop se puteau frecventa școlile din Năsăud parcurgînd cei cîțiva kilometri pe jos, cum cu siguranță i-a parcurs și Rebreanu în clasele I și a II-a, cînd era elev la Năsăud. Tot așa procedau și colegii mei, prislopeni, acum 70 de ani.

Primii 10-11 ani Rebreanu i-a trăit într-un mediu pur românesc, în care nu putea fi auzit nici măcar un cuvînt într-o limbă străină. În anii 1895-1896, cînd elevul Rebreanu a frecventat primele două clase, la liceul din Năsăud erau, în total, 250-260 de elevi, toți români, greco-catolici, în primul rînd, și ortodocși, aproximativ 20%. Un singur elev era romano-catolic, dar și acela trecut, în anuar, tot român.

În această atmosferă a trăit și s-a format scriitorul. Din clasa a III-a a trecut la școala maghiară de stat din Bistrița, unde a început să învețe nu numai ungurește, ci și nemțește. Afirmția doamnei Fany că soțul ei știa ungurește din familie a fost combătută de profesorul bistrițean Ștefan Lup, care a arătat că Vasile Rebreanu a fost mereu amenințat cu scoaterea din învățămînt tocmai pentru motivul că nu știa ungurește.

Ștefan Lup a combătut și ideea potrivit căreia elevul Rebreanu ar fi trecut, de la Năsăud, la o școală germană și își motiva punctul de vedere prin imposibilitatea învățătorului Rebreanu de a suporta cheltuielile școlare la liceul german. La școala maghiară existau burse de stat și sigur că părinții scriitorului n-au rămas indiferenți în fața acestei situații.

Intrat la școala maghiară unde urma să învețe două limbi străine deopotrivă de dificile, Liviu Rebreanu a neglijat, prin forța lucrurilor, cultivarea limbii proprii, fapt de care se va resimți activitatea lui mai ales în anii de început. Firul acestor preocupări avea să fie preluat abia după ce și-a dat demisia din armată și s-a întors la Prislop. Dar din motivul că aici nu avea cum să rămînă multă vreme, pe capul unei familii împovărate cu mulți copii și cu un singur salariu, a fost obligat să-și caute diferite servicii spre a putea cîștiga un ban. În Măgura Ilvei, ca și în Vărarea, unde a fost angajat temporar într-un post de oficiant la primărie, componența națională a oamenilor era, ca și în Maierul copilăriei și în Prislop, absolut românească; nu exista nici măcar o familie de altă naționalitate. În felul acesta Rebreanu și-a consolidat cunoștințele de limba română. Rămînea să se inițieze, în continuare, în domeniul limbii literare și lucrul acesta avea să-l facă, după cum ne-a mărturisit iarăși singur, cu ajutorul marilor scriitori de dinaintea lui, în primul rînd cu Ion Creangă și cu I.L. Caragiale.

Din greutățile mărturisite de el însuși, încercate în planul limbii literare, unii interpreți grăbiți ai operei sale au tras concluzia că scriitorul, după ce s-a exercitat mai mulți ani în ale scrisului elaborînd lucrări în limba maghiară mai ales, a fost pus în situația să „reînvețe limba proprie”. Cum s-o reînvețe, cînd a fost, tot timpul, singura limbă pe care o vorbea?!

În copilăria mea, atmosfera literară de la Năsăud, dar nu numai acolo, era dominată de poezia lui Coșbuc, căreia nu i putea fi opusă nici o altă operă literară. Rebreanu însuși vorbește despre Coșbuc cu mare admirație. Năsăudenii se lăudau, fără îndoială, și cu Rebreanu, dar, din discuția cu ei, se vedea că e vorba mai mult de o „simpatie” care nu pleca din cunoașterea operei, ci mai degrabă dintr-o atitudine patriotică, de „patriotism local”. Chiar din expunerile profesorilor mei de limba română,

unii dintre ei foarte buni, nu se vedea căldura la care ne-am fi putut aștepta, vizibilă în orice ocazie cînd venea vorba despre Coșbuc. Îmi aduc aminte că noi, elevii, căutam să identificăm locul în care s-a petrecut cutare scena din *Ion*, pe drumul dintre Pripas și Jidovița, iar studenții lui G. Bogdan-Duică, originari din părțile noastre, erau îndrumați să identifice, în locul unde se petrece acțiunea, pe Ion, pe Rodovica și pe ceilalți. Cel mai ușor de recunoscut era preotul din Prislop, pe care eu însumi l-am cunoscut și am stat de vorbă cu el, cum am stat și cu Rodovica.

Pentru mine, Rebreanu a reluat contactul cu Năsăudul, pentru prima dată, în iunie 1926, cu ocazia dezvelirii bustului lui Coșbuc, din fața liceului, cînd a și vorbit, și a vorbit foarte frumos despre poetul atît de prețuit acolo. Rebreanu dispunea de o frumoasă cultură literară, dovedită și cînd a vorbit despre Creangă, spre exemplu, a făcut o apreciere asupra lui Coșbuc, prin care se apropie de ceea ce a spus, atît de clar și de just, Ibrăileanu, în 1918, cu ocazia morții poetului din Hordou. Am extras din scurtul cuvînt de la 20 iunie 1926 doar cîteva rînduri, deși el ar trebui reprodus în întregime, cu atît mai mult, cu cît a rămas necunoscut excelentului editor Nicolae Gheran și nu este inclus în sumarul nici unuia din cele XVI volume de *Opere*: „Pentru noi scriitorii, Coșbuc înseamnă gloria literară ideală. El n-a fost decît poet și numai poet. Prin poezia pură a cucerit unanimitatea cunoștințelor românești, a devenit un simbol național. Poezia lui n-a avut nevoie de accente străine artei ca să se impună. Prin geniul lui s-a manifestat necesitatea de frumos a sufletului românesc, care e permanentă în orice împrejurări. De aceea poezia lui poartă pecetea eternității, ca și sufletul colectiv din care a izvorît și căruia i-a dat expresie”. (*Serbările de dezvelire a bustului lui George Coșbuc*, Bistrița, 1926, p. 23).

Un prim pas în vederea întoarcerii lui Rebreanu la ai săi, între oamenii cărților sale, l-a constituit inaugurarea casei-muzeu de la Prislop, care are și ea istoria ei. Casa în care a locuit Vasile Rebreanu, cu familia lui, a fost demolată, prin deceniul al patrulea, și a trebuit reconstruită, fapt care a fost realizat de locuitorii satului Prislop, îndrumați de profesorii din Năsăud și de unii universitari din Cluj, în frunte cu neuitatul Ion Breazu, cel mai mare specialist în problemele literaturii din Transilvania.

Inaugurarea casei a avut loc în primăvara anului 1957, în luna mai, cînd a vorbit, printre alții, scriitorul Eusebiu Camilar, iar colegul meu de facultate D. Florea-Rariște a recitat un frumos poem original, intitulat *Ion*, care a și fost publicat în ziarul „Făclia Ardealului”, din Cluj, pe data de 2 iunie 1957, iar mai tîrziu avea să fie republicat, de mine, în revista

„Cronica” din 16-30 noiembrie 1994. Ion Breazu, fiind suferind, n-a putut participa la inaugurarea casei.

În același an, 1957, s-au pus bazele muzeului sătesc „Cuibul Visurilor”, din Maieru, la inițiativa profesorului Sever Ursa, care a avut, apoi, grijă să-l îmbogățească și să-l dezvolte, an de an, așa încu, astăzi, el constituie un muzeu model.

La Năsăud, într-una din sălile fostului hotel „Rahova”, cunoscut cititorilor din romanul *Ion*, a fost adăpostită biblioteca „Liviu Rebreanu”, alături de altă sală pusă la dispoziția Bibliotecii „George Coșbuc”.

Se cuvine să menționăm, aici, fie și în fugă, apariția unor studii datorate unor cărturari năsăudeni, cu care se încheie activitățile de cinstire a lui Rebreanu, înainte de centenarul din noiembrie 1985, care, de fapt, a început să fie pregătit încă din toamna anului 1983 și, mai ales, pe parcursul anului 1984. Se remarcă, între aceste intervenții locale, studiul, excelent, al profesorului Ștefan Lup, referitor la școala pe care a urmat-o Rebreanu la Bistrița, studiu publicat în „Steaua” (1970). O mențiune specială merită monografia inițiată de regretatul Pompei Boca, privind legăturile scriitorului cu oamenii de pe Valea Ilvei. Se cuvine, de asemenea, să mai menționăm și lucrarea mai nouă *Constelația Liviu Rebreanu*, datorată lui Sever Ursa și Mihail Vlad, apărută la Tîrgoviște în anul 1994.

În cinstea centenarului, a fost construită o nouă clădire la Prislop, în imediata vecinătate a casei Rebrenilor, prevăzută, între altele, cu un mic amfiteatru destinat ședințelor de comunicări și vizionării de filme. La Maieru s-a supraetajat clădirea muzeului, iar spre Tîrlișua s-a modernizat șoseaua pe o distanță de aproximativ 25 de kilometri. În 1985, prin centenar s-au pus bazele unei tradiții care nu va mai fi abandonată. Ca și în cazul centenarului Eminescu, din 1989, manifestările de cinstire a scriitorului nu aveau să se termine cu expirarea anului respectiv. Ele au continuat în toți anii care au urmat. Centenarul s-a desfășurat în continuare, fără întrerupere. La Bistrița, la Năsăud, la Prislop, la Maieru, Tîrlișua și Beclean, Rebreanu a fost prezent, iar dialogul lui cu urmașii eroilor din cărțile pe care le-a scris a căpătat caracter permanent. Nu ne putem ocupa de toate manifestările care au avut loc în această perioadă în județ. Ne vom opri doar la cele din toamna trecută (23-24 septembrie 1995) la Ilva Mare și de la Măgura Ilvei, spre a sublinia importanța unității de acțiune în cinstirea lui Rebreanu. S-a dezvelit, în ambele localități menționate, cîte o placă comemorativă în amintirea trecerii și poposirii scriitorului pe acolo. Au avut loc simpozioane și diverse manifestări cu caracter popular. Au

fost organizate spectacole artistice. Inițiativa a aparținut despărțământului din Năsăud al ASTREI (președinte Ioan Seni) și al celui din Ilva Mare (președinte profesorul Pavel Berengea). Acțiunea a fost sprijinită, cu entuziasm, nu numai de cei doi primari, inimoși, Pavel Pop, din Ilva Mare, și Octavian Bora, din Măgura Ilvei, ci și de toți locuitorii comunelor respective. Ei și-au întâmpinat sărbătorește oaspeții, nu numai cu pâine și sare, ci și cu niște demonstrații specifice de-a lungul satului, călări. Substanțial a fost, în același timp, sprijinul acordat de forurile județene, de la Inspectoratul Școlar, la Prefectură și la Inspectoratul de Cultură. Se vede bine cum viorile erau frumos acordate în vederea susținerii unui concert pe care am dori să-l vedem cât mai des repetat. În felul acesta, cinstirea scriitorului Rebreanu nu s-a mai rezumat la gestul unei manifestări formale, de „patriotism local”, ci ea s-a dovedit a fi pornită din convingerea că scriitorul și-a făcut loc în amintirile conjudețenilor lui, că scriitorul continuă de acolo unde se găsește, să le îndrume pașii și să le deschidă ochii asupra privilegiilor lumii.

Interesul pentru creația lui Rebreanu este tot așa de mare și în alte zone ale țării, nu numai la Năsăud. De fapt, el se bucură de aceeași prețuire pretutindeni în țară, iar opera lui constituie una dintre marile realizări ale literaturii noastre. Pretutindeni au și au avut loc diverse sesiuni științifice și simpozioane în care se dezbate probleme legate de creațiile lui Rebreanu. Toți criticii literari, de valoare, s-au grăbit să-i consacre studii și cărți. Faima lui a depășit de multă vreme granițele țării. Romanele *Ion*, *Pădurea spînzuraților*, *Răscoala* i-au asigurat un prestigiu de care nu se mai bucură nici un alt romancier român. Nimeni nu l-a putut egala în puterea de a crea oameni ori în concurența pe care o face stării civile. Foarte apreciate au fost și sunt cărțile lui traduse în alte limbi, începînd încă din deceniul al treilea al secolului nostru. De altfel, încă de la apariția lor, *Ion* a fost socotită a fi o adevărată epopee a poporului nostru, corespondent, în literatura națională, a cărții lui Tolstoi *Război și pace*, iar *Pădurea spînzuraților* este socotită, pînă astăzi, drept una din cele mai reușite creații dintre cele inspirate din primul război mondial. Scriitorul este considerat a fi nu numai creatorul romanului nostru modern, ci și cel mai important realizator al lui.

Hronicul și cîntecul vîrstelor

Cînd l-am văzut ultima dată pe Lucian Blaga, acum 10-11 ani, la Cluj, îmi spunea că are gata de tipar mai multe volume din domenii diferite: poezie, filozofie, teatru, memorialistică, traduceri. După moartea lui au fost publicate *Poeziile*, pe care singur le pregătise, și piesa *Anton Pann*, cu care și-a început stagiunea actuală Naționalul ieșean. Nu de mult, Editura Tineretului ne-a făcut plăcuta surpriză de a ne pune în fața unei alte lucrări postume a marelui scriitor. Este vorba, de data aceasta, de o operă cu caracter autobiografic, deosebit de importantă pentru cunoașterea poetului, filozofului, a dramaturgului și a omului Blaga, dar, în același timp, cu totul instructivă pentru tineretul nostru studios. Într-adevăr, autorul ei, rămas orfan de tată la vîrsta de 13 ani, a cunoscut, de mic, tot felul de greutăți pe care le-a învins, însă, datorită, în primul rînd, încrederii nestrămutate în steaua lui și, în al doilea rînd, hărniciei și conștiinciozității de care a dat dovadă în toate împrejurările.

Scriitorul face parte dintr-o familie de cărturari, dintre care mai cunoscuți sînt tatăl său, unchiul Iosif și episcopul Vasile Moga. Tatăl său citea filozofie germană (Kant, Schopenhauer) și primele îndemnuri îi vor fi venit, viitorului filozof, de la dînsul. Poate tot cu el semăna și în privința calmului, de care da dovadă, precum și în faptul că era „rar la vorbă”. Mamă-sa, care „trăia aieva într-o lume croită pe măsura celei folclorice” (p. 44), i-a transmis, cu siguranță, pe lîngă simpatia pentru folclor, și o oarecare înclinație către elementele de magie (p. 46), de care se resimte, din cînd în cînd, concepția sa filosofică.

Din povestirile nu prea numeroase ale mamei, copilul a putut împrumuta subiectul unor opere ale sale, cum ar fi poemul dramatic *Învierea*. Impresionat de apropierea mare, sub aspect tematic, a acestei lucrări cu anumite poezii de tinerețe ale lui Coșbuc, m-am adresat, lui Blaga, printr-o scrisoare, cu cîteva zile înainte de a muri, la care, se înțelege, el n-a mai avut răgazul să-mi răspundă.

Fără să fie vorba de aceleași texte folclorice, care l-au inspirat pe Coșbuc, constat că tot poezia populară stă și la baza poemului său, că informatorul imediat al scriitorului a fost mama sa (v. p. 23-24).

Orientarea spre cultura germană, inițiată, după cum am văzut, în familia scriitorului, ia amploare după înscrierea sa la școala primară cu limba de predare germană, mai întâi, și, apoi, la gimnaziul sășesc din orașul Sebeș – Alba, situat la numai 4 km de Lancrăm, comuna natală a lui Blaga. În vremea cît Blaga era elev în acest gimnaziu, au avut loc serbările centenarului morții lui Schiller. Scriitorul își amintește, cu emoție, nu numai de faptul că li s-au împărțit, cu această ocazie, tuturor elevilor din școală, în mod gratuit, „broșuri și cărțuții” despre viața și opera autorului „Hoților” (p. 49), ci și cum admira pe „studentii” mai mari care citeau, cu voce tare, ori recitau anumite poezii ale lui Schiller”. Iată cum gimnaziul din Sebeș – Alba a exercitat o influență hotărîtoare asupra dezvoltării ulterioare a elevului Blaga, împotriva propriilor sale hotărîri de a deveni arhitect (p. 14) și împotriva îndemnurilor fraților mai mari, care încercau să-l îndrumeze spre o carieră practică. Contactul permanent cu o serie de profesori de aici, care studiaseră la Universitățile din Germania, îi deschid elevului Blaga gustul pentru filozofie, încît nu-i de mirare că, la o vîrstă fragilă, face cunoștință și cu „Faust”, din care se publicaseră fragmente în „Convorbiri literare”, și cu unele idei ale lui Vasile Conta, pe care le putea urmări în aceeași revistă (v. p. 89). Era un prim contact cu terminologia filozofică, în mare parte de proveniență greacă și latină. Cele mai numeroase nume proprii, întîlnite în *Hronic*, subliniază preocupările, tot mai insistente și mai statornice, ale tînărului elev în direcția filozofiei. Sîntem, așadar, prin intermediul acestei cărți, în măsură să apreciem drumul lung străbătut de scriitorul nostru nu numai spre realizarea cunoscutele sale lucrări originale, ci și pe cel care a dus la efectuarea unor traduceri printre care mi se pare că *Natan înțeleptul*, al lui Lessing, și *Faust*, al lui Goethe, sînt cele mai importante. Ultima traducere pomenită împodobește, alături de textul original și de unele izvoare de care s-a servit Goethe, precum și alături de alte traduceri într-o serie de limbi europene, vitrinele cunoscute din casa-muzeu a celebrului scriitor german, de la Weimar.

În același timp, însă, scriitorul nostru cochetează și cu muzele și, încă în anul 1910, cînd nu avea decît 15 ani, trimite o poezie la revista „Luceafărul”, care, însă, nu i se va publica (p. 102), și alta la ziarul „Românul” din Arad, care va vedea lumina tiparului. Din vremea aceasta datează primele proiecte, pentru viitor, ale poetului.

De la Sebeș, elevul se îndreaptă spre Brașov, oraș mult mai mare, unde exista un liceu românesc și unde profesa și unchiul său, Iosif Blaga.

Greutățile pe care le întâmpină viitorul scriitor, aici, sînt, iarăși, numeroase. După moartea neașteptată a tatălui, el este obligat să recurgă la meditații și să treacă unele clase în particular. Nu se dă bătut, însă, și reușește să învingă toate greutățile care-i stau în cale. Împotriva numeroaselor inconveniente, însă, îl leagă, de Brașov, și unele amintiri, dintre care cea mai plăcută este, fără îndoială, călătoria în Italia (p. 108-122), pe itinerarul Predeal – București – Constanța – Constantinopol – Atena – Catania – Messina – Napoli – Pompei – Roma – Florența – Veneția – Fiume – Budapesta – Brașov.

Contactul mai strîns cu românii din „țară”, prezența, printre elevii de la Brașov, a unor munteni veritabili, ca și orientarea tot mai hotărîtă, spre literatura care apărea în Muntenia și în Moldova, întăresc ideea că „pentru români, soarele răsare la București”, cum spusese Slavici, că limba ardelenilor, dură și dominată de unele trăsături dialectale, trebuie modelată după cea din „țară” (p. 141).

Pe măsură ce elevii înaintează în vîrstă, pe măsură ce evenimentele politice se grăbesc spre un deznodămînt ce avea să se încheie cu primul război mondial, ei își dau tot mai mult seama că imperiul austro-ungar este o anomalie, o fiară cu două capete care tind nu numai să se sfîșie între ele, ci urmăresc și suprimarea propriilor „pui”. Sînt deosebit de impresionante rîndurile prin care scriitorul dă glas sentimentelor sale referitoare la unirea tuturor românilor la constituirea adevăratului nostru stat național (p. 169-170):

„Întregirea națiunii în hotarele sale politice firești era o promisiune ce încă din copilărie mi-o făcea frunza arinilor, murmurul apelor și bătaia profetică a aripilor din văzduh. În aerul acestor promisiuni am crescut. Iar cînd s-a încins de-a binelea războiul pe care pe de-o parte îl cîntăream cu atîta oroare, găseam din alt punct de vedere că istoria ne ieșea prielnică în întâmpinare. Căutam, cu alte cuvinte, unui cataclism, declanșat din cauze neghioabe, o semnificație coborîtă din țării și o legitimare ca preludiv al unei supreme împliniri. Dar de la izbucnirea epicului foc au trecut doi ani! De cîte ori n-am disperat că micul stat român, spre care inimile noastre se întorceau ca un imens lan de floarea-soarelui, a pierdut ocazia, ce nu se va mai repeta. Cîteodată mi se părea chiar că „Țara” s-a împotmolit în pragul destinului ei.

Doi ani și-au picurat clipele în cupa nerăbdării, și hotarul din vârful munților nu se punea în mișcare să vină asupra noastră, să se desfacă un moment, și apoi să se închidă iarăși, îmbrățișându-ne!

Numai zvonuri din om în om, și prin vama cucului, străbăteau câteodată „de dincolo”, ca să mai sufle în spuza vetrelor de aci, și să scoată iarăși la iveală ochiul de jar nestins”.

Paginile de felul acesteia sînt numeroase, dar nu ne putem opri la toate aici. Mai alegem doar un singur exemplu:

„În Vințul-de-Jos ne aștepta, în noapte, spre surpriza noastră, Mama.¹ Din gară o luarăm sub scînteierile Orionului, spre Sebeș, cu trăsura. La un moment dat, cînd roțile trăsurii intrară în niște fîgașe de pietriș, pricinuind scrîșniri ce acopereau cuvîntul, încît birjarul nu mai putea să-l audă, Mama ne spuse că iarăși a trecut prin frunza verde un zvon că România va intra în război în curs de cîteva zile. Acesta era motivul pentru care ne întîmpina la gară: voia să ne comunice vestea o oră mai devreme. Glasul Mamei ocolea spre noi printr-un ton de poveste. Cloșca cu puii de aur sclipea deasupra. În gînd trăgeam hotare nouă” (p. 175-176)

Scriitorul evocă momentul întîlnirii, în curtea sălii de gimnastică a liceului din Brașov, cu Aurel Vlaicu (p. 104-105), precum și pasiunea cu care urmărea apariția unor cărți noi, de filozofie sau de biologie, în librăriile din oraș. La Brașov a cunoscut-o, în treacăt, și pe viitoarea lui soție, Cornelia Brediceanu.

După terminarea liceului, și după trecerea bacalaureatului, Lucian Blaga nu poate pleca la Viena, unde ținea să urmeze filozofia, și se înscrie la teologie, la Sibiu. Cum lucrul acesta era împotriva inimii sale și-l acceptase mai mult pentru a scăpa de front, stă, aproape tot timpul, la Sebeș – Alba, unde se mutase mama sa, de la Lancrăm, și unde profesa avocatura fratele mai mare, Lionel. De acolo se prezenta, periodic, la examene, pe baza unei pregătiri în care Blaga dădea preferință disciplinelor filozofice propriu-zise și neglija pe cele teologice în așa măsură, încît, nu o dată, era pe punctul de a nu putea promova examenele. În carte e prinsă, foarte bine, și atmosfera de entuziasm din primele zile de după intrarea României în război, cu înaintarea armatei noastre peste Carpați, dar și îngrijorarea provocată de întoarcerea frontului și de ocuparea țării.

1. Să se observe cum, peste tot, autorul scrie, *Mamă* și *Tată* cu litere mari. La fel procedează și cu substantivul *Munte* (v., spre ex., p. 56).

Umbrele acestei îngrijorări se vor risipi doar spre sfârșitul războiului, când Lucian Blaga, prezent la marea adunare de la Alba-Iulia, trăiește, fără îndoială, un moment unic pe care ni-l descrie în felul următor:

„Pentru marea, istorica adunare unională de la Alba-Iulia unde s-a hotărât alipirea Transilvaniei la patria-mumă n-a fost nevoie de o deosebită pregătire a opiniei publice. Pregătirea se făcuse vreme de sute de ani. În dimineața zilei de 1 decembrie, ca la un semnal, lumea românească a purces spre Alba-Iulia (spre Bălgrad, cum îi spuneam noi, cu vechiul nume), pe jos și cu căruțele. A renunțat la călătoria cu trenul, căci pînă la Alba-Iulia nu erau decît 16 km. Era o dimineață rece de iarnă. Respirația se întrupa în invizibile cristale. Pe o parte a șoselei se duceau spre Alba-Iulia, scîrțîind prin făgașele zăpezii, căruțele românești, buchete de chioțe și bucurie, alcătuiind un singur tir, iar pe cealaltă parte se retrăgea, în aceeași direcție, armata germană, ce venea din România, tun după tun, ca niște pumni strînși ai tăcerii. Soldații germani, fumegînd liniștiți din pipe, se uitau mirați după căruțele noastre mai grăbite. Ei își luau răgaz. Nu s-a produs nici un incident. „Uite, îi spun lui Lionel, așa – prin ger și zăpadă, se retrăgea pe vremuri Napoleon din. Rusia” (p. 231-232).

În sfârșit, scriitorul ne poartă prin Viena anilor grei ai războiului, ne face martori ai tuturor îngrijorărilor și privațiunilor, dar, în același timp, nu uită să sublinieze că, prin muncă stăruitoare și prin hotărîre în acțiune, nu se poate să nu izbutești în realizarea planurilor propuse. Împotriva tuturor stavilelor care i-au stat în cale, poetul a putut spune, întocmai ca bătrînul cronicar, „biruit-a gîndul”. Poate că tocmai stăruința în acțiune și hotărîrea nestrămutată de a-și duce gîndul la îndeplinire dau valoare deosebită acestei cărți, de înaltă ținută literară, pe care ar trebui s-o citească tot tineretul nostru studios.

Dar caracterul autobiografic al *Hronicului* mai are o importanță, deosebită, și sub aspectul urmăririi creației lui Blaga. Cu toate că informațiile, în această ordine de idei, nu sînt prea numeroase și, în general, ele se referă mai ales la perioada de început a activității scriitorului, merită să fie subliniate cele două articole de prezentare ale primului volum de versuri, *Poemele luminii*, datorate lui Sextil Pușcariu și lui N. Iorga. Articolul lui Pușcariu se tipărea, înainte de apariția volumului de versuri, în ziarul „Glasul Bucovinei”, de la Cernăuți (anul al doilea, numărul din 3, 16 ianuarie 1919, paginile 1-2). Conducătorul ziarului era Pușcariu însuși. Articolul este deosebit de

important nu numai pentru lansarea tînărului poet, ci și pentru o mai justă conturare a personalității marelui lingvist clujean.

Întrucît articolul lui N. Iorga, publicat în „Neamul românesc” din 1 mai 1919, a fost reprodus, în întregime, în *Hronic* (p. 237-238), nu vom stăruia asupra lui. În schimb, vom reproduce două-trei citate din celălalt, al lui Pușcariu, nu numai din motivul că „Glasul Bucovinei” este foarte greu accesibil cititorilor obișnuiți, ci și pentru faptul că găsim, în el, unele, aprecieri care trebuie popularizate.

După ce Pușcariu ne mărturisește că, la început, nu se lăsa ispitit de lectura caietului trimis de Blaga, de teamă să nu găsească și aici banalități întîlnite în încercările altor tineri, se hotărăște, totuși, să-l deschidă. De la primele pagini se simte cucerit și lectura „poemelor” îi provoacă o emoție rară. Dar să-i dăm, mai bine, cuvîntul să ne împărtășească singur și în mod direct, impresiile provocate de această poezie nouă:

„Cu un interes crescînd din ce în ce și cu o adevărată sete cetii tot caietele trimis. Seara aceea rece de octombrie deveni una din cele mai frumoase ale vieții mele, înșirîndu-se la cele cîteva serbări sufletești pe care le avusei odinioară, cînd, acum optsprezece ani, la Paris, Șt.O. Iosif cetea unui cerc de prieteni, în atelierul pictorului Kimon Loghi, volumul de *Patriarhale* pe care-l compusese în manuscris, sau, într-o cafenea din Cartierul latin, D. Anghel ne purta prin *Grădina* sa fermecată, sau cînd, mai tîrziu, un tînăr mărunțel cu păr bălai și cu ochi mari albaștri, în cursul unei plimbări pe dealurile Brașovului, îmi recita din memorie poezii în care descria colțuri din Rășinarii Ardealului, satul său natal, purtîndu-se cu gîndul să alcătuiască din ele primul său volum”.²

Pușcariu ne informează, în continuare:

„Lucian Blaga m-a autorizat să public versurile sale. Sînt fericit că pot da, începînd cu anul nou, pentru întîia oară în foaia noastră, rînd pe rînd, *Poemele luminei*, despre care sînt sigur că mai tîrziu odată se va vorbi în istoria literaturii noastre. Deși nici una din ele nu atinge problemele de actualitate care ne preocupă, sînt sigur că toate vor fi binevenite pentru cei ce sînt doriți de artă adevărată și „Glasul Bucovinei” se felițează că poate număra între colaboratorii săi literari chiar de la început un talent atît de venerabil”.³

2. Pagina 1, coloana 1-2.

3. Pagina 1, col. 2.

Iată, aşadar, cum marele lingvist clujean şi-a legat, pentru totdeauna, numele de începuturile literare ale unuia dintre cei mai reprezentativi scriitori români, în orice caz cel mai apropiat, şi ca profunzime de gândire şi ca originalitate, de M. Eminescu.

O singură prevedere, din acest articol al lui Puşcariu, nu s-a realizat. Este vorba de dezvoltarea ulterioară a lui pe tărîmul poeziei şi al filozofiei. Plecînd de la exemplul lui Eminescu şi al lui Cerna, Puşcariu spunea că „Viitorul ne va arăta dacă va rămînea savantul care cu mintea rece şi scrutătoare să cerceteze veşnicile probleme ale filozofiei, sau poetul sensibil şi impresionist. Amîndouă, în acelaşi timp, nu se prea poate”.⁴

Împotriva acestor temeri, Blaga s-a realizat pe amîndouă planurile şi, în plus, ne-a dat şi cîteva remarcabile piese de teatru. Este adevărat că unele dintre ideile sale filozofice au fost contestate cîteodată, dar, în acelaşi timp, nu putem trece peste profunzimea sa în gândire şi curajul de a construi după reţete proprii, neîmprumutate de la alţii.

La intervenţia lui Puşcariu, gazeta de la Cernăuţi publică, începînd cu numărul din 3/16 ianuarie 1919 pînă la 18 iunie, şi un număr de 29 de poezii ale lui Blaga, totdeauna pe prima pagină. Cu excepţia numărului din 11/24 ianuarie, în care întîlnim două poezii (*Veşnicul* şi, respectiv, *Pămîntul*), şi cu excepţia numărului din 20 aprilie, în care apar, pe lîngă poezia *Martie*, şi 17 „Cugetări” (din volumul în pregătire *Pietre pentru templul meu*), peste tot, în celelalte numere ale ziarului nu mai întîlnim decît o singură poezie.

Reţinem, de asemenea, din lectura cărţii de care ne ocupăm, informaţia că piesa de teatru *Arcu lui Noe* a fost scrisă în vara anului 1944, în satul Căpîlna, pe Valea Sebeşului, iar *Tulburarea apelor* a fost concepută la Sibiel, în satul prietenului şi colegului său de şcoală, academicianul Andrei Oţetea.

Scriitorul ne mai informează că revista „Luceafărul”, care i-a refuzat o poezie, nu-i publică nici prima încercare filozofică şi presupune că motivul principal va fi fost lipsa unui specialist în redacţie (p. 144). Tot ziarul „Românul”, din Arad, s-a dovedit mai ospitalier, ca şi în cazul poeziei, căci în paginile lui a publicat Blaga, sub pseudonimul Ion Albu, articolul intitulat *Despre intuiţie în filozofia lui Bergson* (p. 144-145).

4. Pagina 1, col. 2.

În altă ordine de idei, vom menționa „evadările” spre munte, pe Valea Frumoasei, ale scriitorului, deosebit de importante pentru fundamentarea unora dintre teoriile sale filozofice ori pentru explicarea câtorva din poeziile sale. Paginile în care este vorba de aceste „evadări” ne pun în fața unui Blaga cu totul necunoscut, a unui scriitor cu remarcabile calități de peisagist. În același timp, ne dăm seama de aici, cu mai mare ușurință, de modul în care scriitorul a știut să se apropie, cu toata simpatia și cu adâncă înțelegere, de credințele străvechi ale poporului nostru, de mentalitatea primitivă a acestuia, hotărâtoare, după cum se știe, în însăși concepția filozofică a lui Blaga. Nu-i greu de dovedit că gânditorul acesta, atât de profund și de original, și-a creat sistemul filozofic tocmai plecând de la modul de viață și de la concepția proprie de gândire a poporului nostru. Pe cel care, eventual, se îndoiește de acest adevăr, l-aș trimite la un articol al lui Blaga însuși, publicat în primul număr al revistei „Saeculum” (ianuarie- februarie 1943), care apărea sub direcția sa, articol intitulat *Despre viitorul filozofiei românești* și al cărui caracter programatic nu poate fi contestat; în intenția autorului el a jucat, fără îndoială, rolul unui articol de orientare pentru toți colaboratorii revistei. Pentru o mai temeinică argumentare a celor susținute imediat mai sus, îmi permit să pun, în fața cititorului, două-trei citate: „Gândirea străină ne poate oferi sugestii, motive sau material de prelucrat, gândirea străină însă nu poate fi furnizoare de formule, care ne-ar obliga în chip *dogmatic*,⁵ ca niște corpuri definitiv constituite și intangibile. Acceptăm sugestii, dar nu subjugarea.” (p. 11) „Firește, pentru gândirea filozofică românească, însăși cultura populară folclorică, reprezintă un rezervoriu, de o bogăție, încă necuprinsă, de motive, ce ar putea să fie exploatate.” (p. 12). „S-au produs suficiente dovezi că în gândirea filozofică putem să fim noi înșine. Am dobândit mișcarea degajată printre idei, ne-am eliberat de constrângerea lor inoportună, am cucerit distanța necesară față de teoria străină. Ființa noastră și-a făurit cîrma ei proprie și a învățat imperativele rodnice ale gândirii ofensive. Mărturiile abundă, mărturiile că putem gândi lumea încă o dată de la început, altfel decît a fost gândită de alții. Cu aceasta doctrinele de peste hotare au fost reduse la rolul lor normal de «izvoare», din care se pot culege sugestii, motive, material prelucrabil” (p. 14-15).

5. Sublinierea aparține autorului cărții!

În același număr din „Saeculum”, la rubrica Note, Lucian Blaga explică rațiunea apariției revistei în termenii următori: „Necesitatea unei reviste de filozofie, *care să nu fie un simplu magazin de mărfuri, adunate mai ales de peste hotare, s-a simțit de mult în viața noastră spirituală. Cel ce scrie aceste rînduri a fost adese solicitat, în conversații particulare și prin scrisori, primite mai ales de la tineri, să ia conducerea unei reviste de filozofie, care să pună accentul pe creație, pe contribuție personală, pe afirmarea unei generații nu numai între hotarele țării, ci și dincolo de hotare*” (p. 108)

Și în numărul 2 al revistei „Saeculum” (martie-aprilie 1943), găsim idei asemănătoare. Așa, spre exemplu, într-o notă intitulată *Existențialism sau neputință de a crea?*, citim: „*S-ar fi cuvenit poate să nu acceptăm de-a gata poziții cucerite de alții, ca și cum acestea ar fi bunuri definitive...*” (p. 110) Iar ceva mai departe: „*Unii existențialiști îți declară cu grave jurăminte că sunt gata să moară pentru «adevărul» lor (care niciodată nu-i al lor, căci e plagiat) pentru ca să-i vezi servind într-o singură zi alte adevăruri opuse între ele...*” (*Ibid.*, p. 111)

Spre deosebire de opera sa poetică, dramatică ori filozofică, în care Blaga realizează o limbă literară care constituie un adevărat model, în *Hronic*, dată fiind necesitatea de a-și pune prietenii din copilărie să vorbească, scriitorul utilizează o serie de regionalisme,⁶ nemaifolosite în alte lucrări ale sale, precum și unii termeni de origine latină specifici vorbirii intelectualilor ardeleni de ieri. Asta nu însemnează că limba cărții nu este tot literară și, încă, de o înaltă ținută.

Printre regionalismele, mai importante, notăm: *adăsta* „aștepta” (p. 33, 48, 65, 154, 245); *boldă* „prăvălie” (p. 6, 7, 67); *balmoș* (cu minuțioase informații asupra pregătirii lui, p. 58); *băciță* (p. 164); *casa dinainte* (p. 9); *chier* „pierdut” (p. 6); *călăstură, călăștură* (p. 18); *chisăliță* (p. 18); *a se cînta* „plînge” (p. 19); *creițar* „monedă divizionară austriacă” (p. 39); *covăsit* „lapte covăsit” (p. 54-213); *călăuz* „conductor la tren” (p. 71, 72); *dodoloș* „rotund” (p. 233); *ducăuș* (derivat de la verbul *duce*) (p. 108); *fățucă* (diminutiv al lui *față*) (p. 34); *ferdelă* „baniță” (p. 22);

6. Acest procedeu apare și în primele scene din piesa *Avram Iancu*, unde, din cauza eroilor recrutați dintre moșii analfabeți de ieri, întîlnim pînă și exemple de rotacism: *galbără* (= galbenă) (p. 246), *irimă* (= inimă) (p. 253, 294, 295), *găirile* (= găinile) (p. 247).

ghibol „bivol” (p. 10); *gloabă* „amendă” (p. 18); *gornic* „pădurar” (p. 51, 57, 58, 61, 193); *hiară* „fiară” (p. 19); *june* „tînăr” (p. 23, 88, 200, 205, 247); *junețe* „tinerete” (p. 57, 154); *lintea* (broaștelor) „mătasea broaștelor” (p. 176); *mașină de îmblătit* „batoză” (p. 10); *mîneca* (p. 251); *muiere* „femeie” (p. 27, 219, 220); *mumă* (152, 153, 165); *oblu* „plan,, „șes” (p. 87); *om* „bărbat” (p. 27, 219); *pămură* (p. 125, 219); *pîrgar* „curier la primărie” (p. 90, 91, 214, 218); *progadie* „cimitir” (p. 23); *socoată* „socoteală” (p. 98, 193); *șiștar* (p. 165); *șlaraf* (p. 93); *știobîlc* (p. 179); *taleri* (p. 100); *zăpîrște* (de băiat) „cel mai mic din familie”, „mezin” (p. 212)

La un moment dat, scriitorul folosește o construcție cu infinitivul lung: „Se prefăcea, pasămite, *a dormire*” (p. 96), pe care am mai întîlnit-o, o singură dată, și în volumul de *Poezii* apărut în anul 1942:

*A mustrare clipind
te superi doar
cînd îngerii trîntesc prea tare ușile
venind sau ieșind.*

(p. 229).

Cum nici nu se poate altfel, constatăm existența și a altor paralelisme, între limba din *Hronic*... și cea din poezia lui Blaga. Să mai semnalăm cîteva. Am citat mai sus pe *ducăuș*, cuvînt derivat de la verbul *a duce*, pe care îl întîlnim la pagina 108 din *Hronic*, în următorul citat: „Într-o după amiază, în timp ce se făceau ultimele socoteli și preparative în vederea călătoriei, se pare că unchiul meu a surprins în ochii mei ca o undă de tristețe *ducăușă*”. Cuvîntul se întîlnește, de asemenea, în același volum de *Poezii*, la pagina 274:

*Tu ești în vară, eu sînt în vară. În vară pornită
cătref sfîrșit, pe muche-amîndoi la cumpăna apelor.
Cu gînd ducăuș – mîngîi părul pămîntului.
Ne-aplecăm peste stînci, sub albastrul neîmplinit.*

precum și în piesa de teatru Avram Iancu: „Cum îți veni să stai aici de pază nouă săptămîni e cu adevărat de mirare. Alte păsări, oricît de sfinte, se mai purecă, ori se scaldă în nisip, numai tu ești năzdrăvană, fire împietrită cu duh *ducăuș* și stai cu ochii țintă la furtunile din împărăție.” (*Opera dramatică*, II, p. 249; cf. *Poezii*, 1962, p. 200)

Dintre cuvintele regionale, citate mai sus, întîlnim, de-asemenea, și în poezie, pe *gornic*, *mumă*, *progadie* etc. după cum ne întîmpină, în ambele

părți, și derivatul fără sufix, *cutreier*,⁷ rar, dacă nu chiar deloc folosit de alți scriitori contemporani.

„Cunoșteam de la școală că cetatea număra un trecut de șapte sute de ani și că oștile turcești în *cutreierul* lor prădalnic au adăstat în repetate rînduri prin locurile cu iarbă verde unde ne înfiripam jocurile în după amiezile libere, închipuirea mea, cutremurată, se întoarce mereu lîngă acel moment de cronică, plin de jale, cînd aproape întreaga populație fusese deportată de turci și silită acolo în împărăția lor să se piardă fără urmă în aluatul otoman” (*Hronic...*, p. 48)

După ceasuri de cutreier simțeam nevoie de popas.

(*Ibid.*, p. 196)

*Acestui cutreier nu-i chip să-i dărui
temeiul promis
și mersul de-un mal să-l anin,
sub călcîie
nu se ivește țărîna și piatra,
ce mi se cuvin.*

(*Poezii*, 1942, p. 291)

Observ că scriitorul nostru mai recurge la acest cuvînt, atît în *Trilogia Culturii*:

„Protestantul, mai cu seamă, cînd și-a pierdut puțin busola, colindă de la o doctrină la alta, și cuprins de un adevărat nomadism al salvării, bate în maniac *cutreier* la ușile tuturor sectelor” (p. 198), cît și în *Faust*:

*Prin zvon de sfere înfrățite
Planete, soare, sună-ntr-una,
S-aude ca un mers de tunet
Cutreierul din totdeauna*

(p. 41).

În sfîrșit, pentru a încheia cu considerațiile de natura aceasta, vom arăta că Blaga însuși observă, după plecarea la Brașov, cum graiul satului

7. Care nu mai are, caracter regional. Se pare că singur Eminescu îl cunoștea (v. Aurel Căndrea și Gh. Avramescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, p. 377, apoi *DAT*, III, p. 1052, precum și *DLRCL*, p. 622.) În toate aceste lucrări găsim un singur citat, din *Scrisoarea IV*:

*Papura se mișcă-n freamăt de al undelor cutrier,
(Iar în iarba înflorită, somnoros supin” un grier...).*

său se deosebește de vorbirea din alte părți, spunînd următoarele: „În primele săptămîni colegii, mai vîrtos brașovenii, care erau foarte siguri de frumusețea graiului lor, mă cam luau la vale pentru româneasca mea din Lancrăm, unde se vorbea un dialect cu «e» deschis, care s-ar scrie «ă»” (p. 74).

Prin influența școlii, care se găsea, încă, sub impresia mișcării latiniste, în Transilvania, mai ales în ceea ce privește vorbirea intelectualilor bătrîni, Blaga introduce în stilul său cuvinte ca *alodiu* „proprietate ereditară, în trecut” (p. 97), *casină* (p. 39, 43), *mur* (p. 48), *silențiu* (p. 38), *urbe* (p. 48, 77, 120, 122, 131, 176, 227, 228). Ultimul cuvînt denumește, după împrejurări, cînd orașul Sebeș – Alba, cînd Brașovul, cînd Roma.⁸

Am afirmat, mai sus, că această carte a lui Blaga se deosebește de toate celelalte ale autorului, prin excepționale calități de peisagist, printr-o putere de a descrie, cum nimeni nu putea s-o bănuiască pe baza lecturii operelor sale anterioare. În consecință, rog pe cititor să-mi permită să-i prezint cîteva asemenea fragmente:

„La Săsciori ajungeam între munți. Regiunea își desfășura frumusețile, cotitură după cotitură. Aerul era mai proaspăt. Apa rîului tot mai sălbatică. Mii, zeci de mii de bușteni, se rostogoleau pe apă în jos, ca înnebuniți de-un strigăt al Zeului Pan, care pe-aici se ocupa probabil cu lemnăritul. Uneori buștenii închideau valea.

Lăsam în urmă curmăturile și munte după munte. La Căpîlna, un sat adunat ca într-o căldare, în fundul unei văi adînci, ne-am odihnit puțin pe-un trunchi, primitor răsturnat, la un colț de uliță. Ochii mi s-au oprit îndelung asupra unei mori străvechi, de lemn, ale cărei roți mi se părea că se învîrt fără. Întrerupere chiar de la începutul lumii.⁹ Turme de capre negre, roșii, albe coborau pe povîrnișuri în sat. Era așa de frumos printre pripoare și zăvoaie, că aș fi stat să-mi prelungesc fără capăt tihna. Dar poate că voi mai veni aci altă dată. La anul, sau poate peste zeci de ani. Da, voi veni, cîndva, să-mi ogoiesc aci inima după un zbcucium tîrziu al

8. În *Cruciada copiilor*, unde știm că, printre personaje, se găsește și un călugăr catolic, Teodul, apare și substantivul *pater* (v. *Opera dramatică*, II, p. 192), după cum în *Tulburarea apelor*, piesă inspirată din vremea „reformațiunii”, în care găsim nu numai români, ci și sași, autorul se folosește, de mai multe ori, de termenul *magistru* (v. *Opera dramatică*, I, 73, 127, 130, 132, 137), pe care îl întîlnim apoi și în *Faust*.

9. Poate că aceasta este moara în care se petrece cea mai mare parte din acțiunea piesei *Arca lui Noe*, scrisă, după cum am văzut, în satul Căpîlna.

vieții, aci, numai aici, în această așezare, unde orice schimbare se face fără îndoială numai în tipare de totdeauna, unde desigur că nimic nou nu se-ntîmplă niciodată, de vreme ce Dumnezeu i-a întors spatele ținînd-o la adăpostul milostiv și prielnic al umbrei sale”. (p. 53)

„Întrețăream, în stînga și-n dreapta, prin duiumul verdelui, pe sub brazi, mușchiul moale ca un așternut de perne, ferigele cu miros adormitor, bureții galbeni, ciupercile roșii, mănătărcile cît pînile. Sfărnam între dinți acele de brad, ca să le strîng aroma în cerul gurii. Toate împreună alcătuiau pentru mine negîndita, marea întîlnire cu Muntele. Acesta era așadar Muntele, despre care auzisem atîtea și al cărui zvon l-am acceptat ca o țintă de dor chiar și în visuri. Dincolo de ceea ce îmi arăta, Muntele mai era firește și altceva. Muntele mai era ursul și mistrețul, ursul care, precum îmi închipuiam, putea să-ți iasă în cale la fiecă pas, ca să-ți întoarcă pielea din ceafă pînă peste față, și mistrețul albastrui, mătăhălos, dar iute și cu colți aduși ca să ridice pămîntul în rît. Muntele mai era vipera cu semn pe frunte, ce stă la pîndă, arămie printre pietrele bătute de soare, sau întunecată prin tufele de afin. Purtat de ochi și de închipuire, mă pătrundeam, cu și fără fabulație, prin toți porii, de vraja și de primejdia Muntelui. Muntele era pilcul de fluturi multicolori, ce jucau în cercuri, îngîinînd un nevăzut model planetar, după fiecare cotitură de stîncă, a drumului. Muntele era înaltul și adîncul, și adaosul de oboesală proaspătă ce-o simțeam în sînge. Muntele era această priveliște în care intram, tot mai adînc, și care la rîndul ei intra și ea în mine. Eu deschideam numai pleoapele mai tare ca să mă străbată răcoarea prin ochi.” (p. 56-57).

„În singurătatea și-n acalmia plaiului, mereu aceleași, fenomenele naturii îmi rețineau luarea-aminte aproape mai mult decît omul cu faptele sale. Istoria, dispărînd din cîmpul meu vizual, dobîndea un profil aproape abstract. Astfel curiozitatea de observator mi-o satisfăceam cu nimicurile veșniciei. Îmi plăcea bunăoară să urmăresc mișcările maselor de neguri, ce se ridicau dimineața din șes, iar seara coborau din nou în văi. Negurile erau ca o uriașă masă de lapte. Această masă zăcea pînă la o anume oră a dimineții, în văi, unde o vedeai de sus ca o suprafață mișcată de valuri egale, a unei mări albe, lucind în bătaia soarelui. Marea se ridica apoi, se apropia de mine, suind, mă ajungea, mă îneca, acoperind soarele și seninul de adineaori. Marea albă mă depășea în sus, eu rămîneam sub ea, și apoi după un timp se risipea în formă de mielușei pe cer, pe care îi

înghițea albastrul, ce rămînea biruitor în înalt. Spre seara, aceleași neguri se realcătuiau din, nimicul seninului, și descindeau, ca să se statornicească departe în matca văilor. Și în timp ce marea de lapte se odihnea între limanurile de jos, noi fiii plaiului ne bucuram de cerul înstelat, ce se alegea deasupra. Acest joc al firii era ca o înaintare și o întoarcere solemnă a unor puteri de începuturi, asemenea stihilor din vizuinile cosmogonice ioniene.” (p. 217).

Sînt și alte aspecte care îți rețin atenția în această carte deosebită. Nu putem să ne oprim asupra tuturor, se înțelege. Vom mai întîrzia o clipă, totuși, asupra unui singur fragment în care scriitorul, urmărind să descifreze viața adînc ancorată în trecut a țăranilor și păstorilor de pe Valea Frumoasei, ne dă posibilitatea, în același timp, să citim mai bine, și în propria sa inimă, neliniștea specifică unei anumite vîrste: „Am căutat chiar din prima zi să-mi potrivesc traiul la tiparele vieții de plai. Aceste tipare nu aveau surprize decît pentru începători, din categoria cărora eu eram singurul din părțile locului, dar și singurul în stare de a le învedera relief. Mă simțeam acolo, sus, mutat într-o vîrstă arhaică, la adăpost față de tumulturile istoriei, ce numai arar își trimitea rumoarea din vale la noi. Ziarele nu soseau decît o dată pe săptămîină, cînd pîrgarul cătunului le aducea de la Sebeș – Alba. Căzusem la învoială cu pîrgarul ca treacă de fieștecare dată pe la Mama, să-mi ridice corespondența cu nerăbdarea unuia care ar umbla pe cărare de jar, și ieșeam totdeauna în calea aducătorului pînă la o curmătură, pe care am botezat-o «curmătura respirației tăiate»”. (p. 213-214)

Pentru majoritatea cititorilor lui Blaga, cartea aceasta este mai mult decît un popas recreator. Străbătută de fiorul celei mai înalte poezii, ea este, în același timp, o „piatră” pentru „templul” început cu aproape cincizeci de ani în urmă, menită să încoroneze o operă de o viață întregă. Din ea desprindem fațete noi ale omului Blaga și ne întărim convingerea că scriitorul, cu toată activitatea lui prodigioasă, n-a avut răgazul să ne dea întreaga măsură a gândirii și a talentului său. Închidem cartea cu regretul că informațiile ei se opresc la adolescența scriitorului, dar și cu bucuria că elevul Blaga nu s-a comportat altfel decît colegii săi, în împrejurările hotărîtoare ale vieții. Scriitorul subliniază, cu toată sinceritatea, unele stîngăcii care i-au dominat copilăria și nu ascunde că au fost ani cînd materiile de școală îl interesau prea puțin. Deosebit de instructive ni

se par relatările referitoare la copilăria din Lancrăm, la prietenii de joacă, la imaginea pe care o avea despre lume. Satul, cu viața lui specifică, a jucat un rol hotărîtor nu numai în formația sa intelectuală, ci și în realizarea întregii opere pe care ne-a lăsat-o. Așa cum am văzut că mărturisește singur, cultura filozofică, artistică etc., însușită în decursul timpului, va fi pentru el nu *dogmă*, ci simplu izvor. Scriitorul, cunoscător adînc al gîndirii populare românești, s-a străduit, în toată viața, să găsească formula cea mai potrivită de îmbinare între aceasta și cuceririle dobîndite pe plan european. Întocmai ca Eminescu, altădată, el tinde la o sinteză din care gîndirea și creația românească să iasă biruitoare. *Hronicul și cîntecul vîrstelor* ne ajută să înțelegem, mai ușor, nu numai drumul parcurs de un mare creator, în vederea realizării operei sale, ci și caracterul profund național al acesteia.

1966

Despre însemnătatea cercetărilor dialectale

Cînd, în 1950, am făcut primele anchete dialectale pe teren, în chip organizat, noi nu urmăream decît să completăm, pentru nevoi personale mai mult, anchetele efectuate de clujeni în vederea elaborării „ALR”. Din cauza aceasta, am și evitat punctele anchetate de autorii atlasului și ne-am ales alte localități. Stabilirea punctelor asupra cărora trebuia să ne oprim nu era ușoară. Experiența noastră era redusă, din acest punct de vedere, și trebuia să apelăm la cunoștințele altora; nu era suficient să ne oprim, la întîmplare, în localitățile în care nu se opriseră clujenii, eventual și alții înaintea lor. Am căutat, atunci, să legăm preocupările noastre de obiective precise și limitate. Am căutat să nu extindem cercetările prea mult, nici din punct de vedere geografic, nici din acela al problemelor. Și, ca să nu facem exact același lucru pe care alții l-au efectuat, în alte regiuni, înaintea noastră, am căutat să legăm aceste preocupări de migrațiile care au avut loc din Transilvania în Moldova și, în același timp, n-am uitat că graiurile populare, în calitatea lor de element fundamental al limbii poporului, sînt chemate să îmbogățească posibilitățile de exprimare ale scriitorilor, să alimenteze, în mod permanent, limba literară.

Am ales, pentru primele noastre anchete, cîteva localități din raionul Fălticeni, întrucît am considerat foarte utilă cunoașterea graiului de aici pentru înțelegerea justă a modului în care maestrul M. Sadoveanu se servește, în creațiile sale literare, de limba poporului. Cercetarea noastră urma să lămurească, pe de o parte, în ce măsură poate fi susținută afirmația după care maestrul Sadoveanu ar întrebuița, în mod nepotrivit, arhaismul, în romanele istorice și, pe de altă parte, să vedem în ce raport se găsesc elementele regionale față de arhaisme.

Pe măsură ce experiența noastră s-a îmbogățit, și cercetarea dialectală a luat forma unei preocupări statornice, noi am început să îmbrățișăm tot mai multe aspecte ale problemei și am căutat să scoatem toate concluziile care puteau fi trase din materialul adunat.

În rîndurile ce urmează încerc, tocmai, să conturez cîteva din aceste concluzii.

Nu ne-a fost greu ca, într-o perioadă relativ scurtă, să ne convingem de exagerarea celor care, ca Ov. Densusianu,¹ erau înclinați să vadă, în romanul istoric al maestrului Sadoveanu, prea multe arhaisme. Fostul profesor de la Universitatea din București considera ca elemente arhaice și unele cuvinte existente, pînă în momentul de față, în graiul din Moldova de nord, a căror circulație restrînsă în limba scrisă le-a făcut să nu fie prea cunoscute. El nu avea de unde să știe că Sadoveanu însuși a măr-turisit, în repetate rînduri, că, dacă subiectul propriu-zis al cărților sale, care nu se referă la actualitate, a fost luat din cronici, din diferite docu-mente sau din tradiție, limba acestora nu-i altceva decît limba țăranilor moldoveni din părțile Neamțului și ale Sucevei: „izvorul cel adevărat e tot poporul nostru, care nu s-a schimbat decît foarte puțin”².

Noi am putut constata că elementul arhaic, în cazul vocabularului, se mărginește, în mod exclusiv, la terminologia tehnică:³ *buciumaș, hotnog, junghi, săcăluș, pală, sîneață, sotnic, somie, stol* (de oaste) etc., și, din acest motiv, el este rar întrebuițat. Cu excepția acestui domeniu, scriitorul se servește numai de aspectul contemporan al limbii noastre, pe care îl îmbogățește prin ajutorul elementului luat de acasă, din graiul în care a rostit primele cuvinte, și de care s-a simțit legat, în perioada copilăriei. Cuvintele acestea îi vor fi deșteptat, mai tîrziu, în inimă, rezonanțele pe care le simțim noi cititorii, ori de cîte ori întîrziem pe una din paginile cărților sale.

Raportarea graiului moldovenesc la limba cărților lui Sadoveanu ne-a dat posibilitatea să urmărim problema arhaismului în limba literară. Faptul că limba literară n-a fost suficient studiată, pînă în momentul de față, a dus la concluzii care pot fi discutate, în legătură cu arhaismul, cu înțelesul pe care trebuie să-l dăm acestui termen.

Dacă trebuie să facem o distincție netă între arhaisme și elementul regional, se impune să examinăm, cu toată atenția, părerile celor care au vorbit despre aceste lucruri. În literatura noastră de specialitate a început să se vorbească tot mai mult de *arhaisme* și de *provincialisme* și s-ar părea că cei doi termeni pomeniți chiar acum se referă la noțiuni complet diferite. În general, lucrurile se prezintă clar din punct de vedere teoretic;

1. *Evoluția estetică a limbii române*, curs litografiat, 1937-1938, p. 158-185.

2. Cf. Camil Baltazar, *Scriitor și om*, București, 1946, p. 138.

3. În sensul cel mai general cu putință.

toată lumea este de acord că *arhaismul* nu se poate confunda cu *provincialismul*, chiar dacă întîmpinăm uneori oarecare greutate în delimitarea lor. Cînd se analizează, însă, o operă literară, cînd se alcătuiește un studiu de specialitate etc., lucrurile nu se mai prezintă atît de simplu. În aceste împrejurări sîntem înclinați să considerăm arhaism tot ceea ce știm că exista în limba veche, dar nu se mai întîlnește în limba literară contemporană, indiferent dacă elementul respectiv continuă sau nu să fie întrebuițat în vorbirea obișnuită din anumite regiuni ale țării. De foarte multe ori nici nu-i ușor să se facă distincție între ce este arhaic și ce este regional în opera unui scriitor.

Să ne oprim la cîteva exemple. Plecînd de la ideea că limba veche, cel puțin în aspectul ei nordic, cunoștea substantivul *genune*, Ibrăileanu afirmă, cu ocazia semnalării cuvîntului la Eminescu⁴ că ne găsim în fața unui element propriu limbii vechi. Cuvîntul există însă, pînă în momentul de față, în Țara Oașului,⁵ cît și pe Valea Bistriței, unde este atît de răspîndit, încît numai între Vatra Dornei și Broșteni el intră în compunerea a sase-șapte nume topice: *Genunea Maganului*, *Genunea de la Arinu*, *Genunea de la Ortoaia*, *Genunea Ruscăi*, *Genunea de la Crucea*, *Genunea Colacului* etc. Dar dacă în toponimie el ar putea fi considerat ca un rest al unei realități de acum patru-cinci sute de ani, nu tot așa stau lucrurile cu substantivul comun *genune* pe care îl cunosc și-l întrebuițează, în mod curent, toți vorbitorii de pe Valea Bistriței. După Eminescu l-au întrebuițat și alții, între care C. Hogaș și maestrul Sadoveanu. Dar atît Eminescu, cît și Hogaș și Sadoveanu fac parte dintr-o categorie de scriitori care au străbătut, în cea mai mare parte, pămîntul pe care se vorbește limba noastră și-au auzit cuvîntul în vorbirea contemporanilor lor. Sînt înclinat să cred că acești scriitori l-au putut lua, tot atît de ușor, din graiul moldovenesc și nu numaidecît din limba veche. Voi conveni, însă, că graiul moldovenesc nu l-a putut impune în opera lui Cerna, bunăoară. Dar poetul dobrogean nu l-a luat nici din textele vechi; i l-a pus la dispoziție înaintașul său Eminescu.

Genune nu-i, totuși, cel mai dificil cuvînt cînd e vorba de delimitarea dintre arhaism și provincialism. Sînt împrejurări în care același cuvînt ar putea fi considerat cînd aparținînd trecutului, cînd graiurilor populare, în

4. *Istoria literaturii române, Epoca Conachi*, 1920, p. 34.

5. „Buletinul societății filologice”, II (1906), p. 82. Nu știu cum trebuie interpretată prezența lui în poezia lui Beniuc, ca un element de acasă sau ca împrumut de la scriitorii anteriori?

funcție de scriitorul în opera căruia se întâlnește și, bineînțeles, în funcție de opera în care apare. Același cuvânt va fi considerat provincialism, în poveștile lui Creangă, și arhaism în romanul istoric al lui Sadoveanu numai din motivul că cel dintâi n-a scris literatură istorică. Așa stau lucrurile cu: *năimi, oblici, poghiaz, proslăvi, întru* (în loc de *în!*), după cum aici trebuie să pomenim construcțiile infinitivale, în locul celor cu conjunctivul, sau mai mult ca perfectul perifrastic, în locul celui obișnuit. În toate aceste cazuri, Creangă se bazează aproape exclusiv pe graiul moldovenesc, pe câtă vreme Sadoveanu este sigur că a fost influențat și de limba veche. Alte exemple pot ridica probleme asemănătoare. Cum vom considera pe *trăisti* „chin, suferință, patimă și apoi denii” (care în Borșa Maramureșului continuă să se rostească *straste*, întocmai ca în secolul al XVI-lea) sau pe *stură* „promoroacă” cu verbul *sturá* (*sturi, sturî*), a căror arie se întinde de la Baia pînă în Maramureș, iar în textele vechi, cu excepția „Psaltirii Scheiene”,⁶ n-au fost înregistrate?

Fonetismul *rumpe*, de la Eminescu și Coșbuc, nu trebuie considerat numai arhaism, ci și provincialism, întrucît el continuă să fie singurul cunoscut prin unele regiuni ale țării. La fel stau lucrurile cu *îndărăpt*, de la Eminescu,⁷ care, de asemenea este singura formă cunoscută, pe alocuri, pînă astăzi.

În lucrările acad. Rosetti forme de plural ca *ai, goli*, forma verbală *ști* (pers. a III-a singular) etc., sînt considerate ca arhaisme. Dar ele caracterizează, pînă în momentul de față, anumite graiuri ale limbii noastre. Pluralul *ai* va fi socotit arhaism în *Frații Jderi*, III, p. 23:

*Cu vin și cu mălai
Poți trăi o sută de ai*

și provincialism cînd apare în lucrările cu inspirație contemporană, cum ar fi în exemplele următoare: „De cînd sînt eu, așa sărăcie n-am apucat, și doar am însemnat și eu la răbuș vreo optzeci și mai bine de *ai*...” (*Opere*, V, 199); „O lua și pe băbăția lui la vale:

*Tinerel mă însuraj,
Tinerică îmi luaj*

6. Și acolo, numai substantivul. Cf. *Psaltirea Scheiană*, II, București 1916, p. 306., 409. La Ovid Densușianu, *Graiul din Țara Hațegului*, găsim pe lângă *stur* „țurțur de funingine închegată” și un verb *a să sturî*, „a se prăpădi, a muri... precum și un adjectiv, *sturuită* (casă sturuită!): „casă, vet'e, d'e abia pot d'esfas'e paicle di pă ia” (p. 335).
7. G. Călinescu, *Opera lui Eminescu*, vol. IV, p. 271.

Numai de-o sută de ai,
Nu poate roade mălai...”

(Opere, II, p. 6)

„Baba mi-a murit de douăzeci de ai” (Oameni și locuri, p. 159); „Apoi dac-ar fi, ar avea ca la optzeci de ai...” (În amintirea lui Creangă, p. 19)⁸.

La fel stau lucrurile cu verbul *a conteni*, pe care-l găsim atît de des în operele marelui scriitor. El trebuie considerat, după împrejurări, cînd arhaism, cînd regionalism. Textele vechi, de proveniență nordică, îl cunosc bine. Astăzi, el este frecvent în graiul din nordul Moldovei și în Transilvania, în schimb pe *fapt*, de la Coșbuc (în locul lui făcut!⁹) sîntem mai degrabă înclinați să-l considerăm arhaism decît element regional, chiar dacă se mai întîlnește, pînă în momentul de față, în unele graiuri, cum reiese din lucrarea academicianului Emil Petrovici, *Texte dialectale*, 1943, p. VII, 295:

Să-l lăsați curat, luminat,
Ca mă-sa ce l-a fapt.¹⁰

Deși regiunea în care apare cuvîntul (Craiova!) e atît de departe de patria lui Coșbuc, nu acesta e argumentul ce mă face să consider pe *fapt* arhaism și nu regionalism. S-ar putea presupune că pînă în jurul anului 1900, cînd a fost scrisă poezia *Cicoarea*, poetul a avut tot timpul să afle de existența acestei forme în graiul din Oltenia. Să nu uităm că legăturile sale cu Craiova sînt ceva mai vechi: aici își tipărește poetul și poemul *Mazepa* (1896) și *Antologia sanscrită* (1897). Cuvîntul apare, însă, în graiurile populare foarte rar și, și atunci, în versuri, și anume în descîntece. Dar se știe că descîntecele cuprind o serie de cuvinte pe care vorbitorii dintr-un moment dat le-au moștenit, de la înaintașii lor, numai în aceste

8. Cu titlu de curiozitate trebuie să menționez că pluralul *ai* se întîlnește și în Oltenia prin fostul județ Gorj, cum reiese din colecția de texte *Graiul nostru*, vol. I, p. 23. Cred că nu greșesc spunînd că ne găsim în fața unui fenomen ardelenesc infiltrat în regiunea respectivă.

9.

Știm așa, c-așa cu toții
Din strămoși am apucat,
Ca s-o știe-așa nepoții,
Cum s-a fapt din Lia floare,
Cea cu trupul rupt din soare,
Fata de-mpărat.

(Ziarul unui Pierde-Vără, ed. 1902, p. 155.)

10. Forma aceasta este aproape generală cînd e vorba de substantiv. Zicem *faptul zilei*, *în faptul serii* etc., dar, dialectal, găsim și *făcut de zi* (Cf. *Graiul nostru*, vol. I, p. 3), expresie care pare nouă, prin forma substantivului de care mă ocup în această notă, și veche prin construcția însăși (*de*, la genitiv!).

texte, în vreme ce, aceleași cuvinte sau forme sînt necunoscute în vorbirea obișnuită. Un exemplu asemănător este *stîlpări*, care ni s-a transmis, de asemenea, aproape numai în colinde. „A.L.R.M.”, II, I, harta 261, nu-l semnaleză decît în trei puncte: 182 (regiunea Brașov), 414 (regiunea Suceava) și 833 în Hunedoara. Cercetările noastre confirmă, însă, existența lui și în alte părți. Trebuie să spun, de asemenea, că existența acestui cuvînt a fost semnalată încă de I.A. Candrea, *Graiul din Țara Oașului*, p. 84; O. Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, p. 286, 334.

Graiurile păstrează unele cuvinte rare, al căror înțeles nu este pretutindeni același. Din studiul acestor cuvinte se pot trage, adesea, concluzii interesante asupra relațiilor sociale dintre clase. Nu mă voi opri la exemple ca *prost*, *mișel*, *mojic* etc., a căror evoluție de înțeles a fost discutată adesea. Voi cita, aici, doar verbul a, *porunci*, al cărui sens este, pe alocuri, acela de a trimite vorba, a înștiința pe cineva: i-am *poruncit* tatii să vie pînă acasă, să mergem la tîrg.¹¹

Alteori, cuvîntul în cauză denumește noțiuni de mult dispărute sau, ceea ce-i totuna, el se întrebuițează în locul unor termeni curenți care, în limba literară, nu cunosc nici un fel de concurență. Acesta este cazul cu *a bate* și cu *a îmblăți*. Expresii ca „mă duc la mașină să bat grîul” sau „ne trebuie cîțiva oameni la mașină, că vrem să îmblătim zilele acestea” sînt curente. Cele două verbe continuă să se mențină, împotriva faptului că acțiunea pe care o denumeau nu mai există, că ea a fost, între timp, schimbată.

O situație asemănătoare are cuvîntul *smîrd* al cărui înțeles actual, de om nesuferit, murdar, scandalagiu, puturos etc. a luat naștere din acela de țaran¹² în momentul cînd feudalul, în dorința-i tot mai mare de a-și rotunji proprietatea prin anexarea micilor proprietăți țărănești, făcea presiuni asupra „smerzilor”. Cuvîntul care denumea o noțiune indiferentă, atîta vreme cît țaranul nu ieșea din vorba marelui proprietar, a început să capete un spor de înțeles în momentul cînd țaranul ia atitudine și face dificultăți feudalului. E de la sine înțeles că acesta nu putea fi, din punctul de vedere al aceluia, decît *nesuferit*, *obraznic*, *murdar*, *puturos* etc.

11. D. Macrea îmi atrage atenția că sensul acesta ar putea fi împrumutat din limba maghiară. Chiar așa stînd lucrurile, interpretarea dată rămîne valabilă. Relațiile existente altă dată, între reprezentanții a două clase deosebite, se întrevăd bine în exemplul nostru.
12. B.D. Grekov. *Țăranii în Rusia*, Ed. Acad. R.P.R. București, 1952, p. 185-218.

Înțelesul actual este consemnat încă în secolul al XVI-lea, ceea ce însemnează că trecerea de la vechiul sens s-a putut produce nu atât pe tărîmul limbii noastre, ci încă în limba slavă veche.

Cercetările dialectale din Moldova de nord duc la concluzii hotărîte în direcția relațiilor acestei provincii cu Transilvania. Unele lucruri sînt cunoscute din istorie. Cercetarea limbii aduce, ca de atîtea ori, argumente în plus. Ideea exprimată cu atîta claritate de Philippide, în *Originea românilor* și reluată de alți lingviști de-ai noștri, la care s-au asociat și unii scriitori,¹³ capătă un caracter tot mai bine conturat.

Fapte de natură fonetică vin să întărească această afirmație:

čag, čagorniță, čeie, čema, čeptar, čingă, čiui, despčicătură, înčeia, înțețr, împčeleca, înčega, înčina, napči, oči, pčilug, pčiron, pčisoc, pčișca, răcită, topči, veči (= vechi), ureče.

bğihul, bğis;

fărină;

fior (= fuior)

verin, verinos, înverina, sărin (în loc de senin!) bd'is, bd'ine, herd'eliie;

iesăle;

capt'iu, cîn'it'ist'e, deșt'id'e, grot'iță, înt'inr' (al. de închinr' și înčinr'), înt'ingă, înt'ipui, înt'i, arit' (= aripi), ot'elari, ot'ins, pat'et, pt'atră, răst'ia, șt'ele, șt'op, t'ag, t'igornișer, t'isor, t'opti, tot'ilă etc.

Pe baza unor exemple ca: *împčelecr', pčilug, topči* etc. alături de care avem și variante cu *k*, s-a putut ajunge, pe de o parte, la un fonetism cum ar fi *Cherehez*, din cauză că forma *č* (*Cerchez*!) era, în mintea vorbitorului, dialectală, iar, pe de altă parte, neologismul *parchet* a devenit, în vorbirea celor care preferă formele cu *č*, deci a bătrînilor, în primul rînd, căci ei păstrează amintirea fonetismelor aduse de părinții lor din Transilvania, *parčet*. Aceiași vorbitori pronunță numele turcului *Tache* (a lui Eiup!), *Tace*.

Iesăle, în locul literarului *iesle*, trebuie explicat prin influența limbii maghiare, despre care se știe că evită grupurile consonantice prin introducerea, între ele, a unei vocale. Alte exemple asemănătoare, întîlnite în Transilvania, sînt *Călăment, chinez* (cneaz!), *hirean, hiribe, Hiris-tos*¹⁴, *Ighinat, Schiridon* etc. Unul dintre aceste exemple se găsește și

13. Cf. Mihail Sadoveanu, *Evocări*, p. 137-142.

14. Ovid Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 105.

în literatura maestrului Sadoveanu: „Eu și cu Pavel-baci am luat toiege albe ș-o corfă, hotărâți să căutăm *hiribi*. Aici în Valea Frumoasei se zice «*hiribe*» și «*mînătărci*». Pavel-baci le spune și «*pitoance*»” (*Poveștile de la Bradu-Strîmb*, p. 7)¹⁵. Fonetismele de felul lui *capt'iu, deșt'ide, pt'atră* etc. se oglindesc în literatura lui Sadoveanu în exemple ca următoarele:

„– Da' ce să facă acolo la București?

– Nu știu. Zice că s-o ducă acolo, la *chiatru*.” (*Cocostîrcul albastru*, p. 13); „niște unt de la văcuțele dumitale cele chirole” (*Umbre*, p. 108); „Și

15. Unele dintre aceste exemple, cum ar fi *hărănē* (pentru *hrăni!*) depășesc aria propriu-zisă pe care s-a putut manifesta, în chip normal, influența ungurească și le întâlnim și prin Oltenia și Muntenia, cum se poate vedea din *Graiul nostru*, I, p. 20, 42, 45, 46, 73, 85, 121, 150 etc. Tot aici trebuie trecute *șicoală* (*op.cit.*, p. 4, 8) și *giminastică*, pe care le întâlnim și în literatura lui Tudor Arghezi, eventual și *dirept, direapta, direptate*, curente în vorbirea din centrul și sudul Transilvaniei (cf. și *A.L.R.M.*, II, harta 97) întâlnite rar și în literatura de acolo (cf. *Țiganiada*, X, 96, p. 356). Zic eventual, întrucît forma etimologică a cuvîntului *drept* este aceea cu *e* nesincopat, *derept*, despre care Al. Rosetti spune, în *Istoria limbii române*, vol. VI, p. 66, că se menținea încă prin secolul al XIII-lea și numai după această dată a început să se spună *drept*. Din aceeași lucrare (p. 105, 169) rezultă că *derept* (respectiv *deretu*) se întâlnește și în secolul al XVI-lea. Nu cumva fenomenul ardelenesc de astăzi este continuarea celui din secolele XIII-XVI, care s-a putut menține și datorită influenței ungurești? Pun această întrebare întrucît academicianul Rosetti vorbește de arhaisme în asemenea cazuri. Poate nu-i rău să ne gîndim la fenomene care își continuă existența, dar a căror intensitate este din ce în ce mai slabă. Observ că Ovid Densusianu exprimase, în *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 28, un punct de vedere care se apropie de acela pe care l-am formulat eu, cu deosebirea că el pune prea mare greutate pe metateză și nu se gîndește decît incidental la influența limbii maghiare: „Intercalarea lui *ă* între *ș* și *l* se observă la *ieșcâl'e* și în forma toponimică *Mișcâl..ea* (cf. p. 97). *Vărăbet'e* ce se aude destul de des (la Densus, Lunca Cernei, Meria etc.) în loc de *wăbet*, *e* pare să prezinte și el epenteza lui *ă*, dar se poate să fie influențat de ung. *vereb*. Un caz de epenteză a lui *i* e *Hiristos* XXXII, LII, LXVII, LXVIII”. Alături de *derept* am putea considera ca simple continuări ale unor procese mai vechi pe *lu* (în locul literarului *lui!*), pe *era* (formă unică pentru singular și plural), *dz* (în locul lui *z*), *-ariu*, *-oriu* (în locul lui *-ar*, *-or*), plurale ca *obrăce*, *mînăle*, *goli* etc., care, toate, sînt și regionale, nu numai arhaice. Cred că putem îngloba aici și pe *u* final despre care academicianul Rosetti a spus, de asemenea (loc.cit., p. 67, 129) că ar fi dispărut din limbă încă din secolul al XIII-lea și că, acolo unde apare în graiurile de astăzi, are origine fonetică. La argumentele invocate împotriva acestei afirmații, de acad. Iorgu Iordan („Studii și cercetări lingvistice”, V, 1954, p. 342-343) aș mai aduce unul de natură geografică. Cum se face că *u* final din graiurile actuale a reapărut tocmai acolo pe unde exista și în limba veche? Mi se pare că răspunsul întreg la această întrebare îl găsim tot în lucrările academicianului Rosetti, cînd stăruie asupra caracterului dialectal al textelor vechi, asupra diferențierii geografice, și nu istorice. Vreau să spun că în perioada veche erau regiuni în care *u* final avea existență reală și erau altele care nu-l cunoșteau. Aria compactă din Transilvania, în care întâlnim urme ale existenței acestui sunet, este tocmai aria pe care se întindea *u* final și în limba veche. Fenomenul de astăzi este un rest din dialectul literar vechi. Este o continuare a fenomenului de atunci.

pe urmă am intrat în tîrg, o dată cu vacile *chirole*, care se întorceau de la imaș, sunînd din tălăngi cu diferite sonuri.” (*Cele mai vechi amintiri*, 212); după cum exemple ca *bd'ine*, *herd'eliie* etc. se regădesc în *ghibăci*, de la același autor.

„Cînd închidea vitele la amiază, pe imaș, ne înfățișam amîndoi la coliba lui, și-l găseam totdeauna cioplind și *ghibăcind* ceva pentru noi”. (*Umbre*, p. 113)

Exemple asemănătoare găsim și în opera lui Caragiale, mai ales în corespondența cu unii prieteni, cînd face aluzii la vorbirea ardelenilor: *minken* pentru *minten* = „imediat”, *ghemonstrațiune*, pentru *demonstrație* etc.

Morfologia însăși ne pune în fața unor paralelisme care vorbesc în sensul migrațiilor care trebuie să fi avut loc, vreme de mai multe sute de ani, din Transilvania în Moldova.

Nu poate fi pusă la îndoială originea ardelenescă a unor forme de plural ca *ai* (*an*), *belț* (*baltă*), *căs* (*casă*), *goli* (*gol*), *pălmi* (*palmă*), a masculinului *un viespe* (în loc de *o viespe*),¹⁶ a formei verbale de persoana a III-a singular *ști*, în locul lui *știe*¹⁷ etc.¹⁸

O importanță deosebită, pentru relațiile dintre Transilvania și Moldova, prezintă lexicul, cu ajutorul căruia am văzut că se pot urmări, de multe ori, în mod precis, relațiile dintre oameni.

În general, vocabularul întrebuițat în Transilvania se deosebește de cel din Moldova. O mulțime de cuvinte ardelenesti sînt necunoscute în Moldova și invers. În regiunile care unesc, însă, cele două provincii, deosebirea este mai puțin accentuată. Unele cuvinte, specifice unui grai, se întîlnesc și în graiurile provinciei celeilalte. De multe ori continuă să fie întrebuițat, pe lîngă termenul nou, adus din Transilvania, și cuvîntul vechi, care se găsește în relații de prietenie sau nu cu celălalt. Uneori învinge elementul vechi, alteori acesta este învins. La lupta aceasta participă, de foarte multe ori, și alte elemente, din Bucovina de exemplu

16. Cuvîntul apare sub formă masculină și la Coșbuc, în *Purgatoriul*, XXXII, 133-135:
Și cum retrage-un vespe acul pus,
așa trăgîndu-și coada blăstămată.
a smuls din fund, și nesătul s-a dus.

17. „Studii și cercetări lingvistice”, I, 1950, p. 285-287.

18. Un arhaism interesant este plural *căl'* (< *cale*), pe care l-a înregistrat N.A. Ursu prin regiunea Humulești – Pipirig.

și, în felul acesta, graiul din nordul Moldovei capătă un caracter aparte, a cărui primă trăsătură este o mare bogăție și varietate de vocabular:¹⁹

struț – bucheta
culișări – mămăligari
*– melesteu*²⁰
jghiab – scoc (la streșină!)
argat (mult mai des decât slugă!)

barișnic – geambaș – sfirnar
căuaci (dispare și e înlocuit cu)
– fierar, potcovar, țigan, covali
curea (mai des decât chimir)
învirti (și întoarce finul!)
fluier – trișcă
bici – corbaci
buzunar – jăp
tencuială – maltăr
țințar – țobică (și țoabă!)
plînge – a se cînta
tăbăcar – dubălar
tăbăcărie – dubălărie
sîrmă – drot

urît – hîd
*săci*²¹ – *nimăt*
bucătărie – cuhne
promoroacă – stură – sloi –
chidie
uncheș – (este tot mai rar între-
buițat și-i la locul) – moș
tărcat – prian (de fapt: priian!)
leață – sîmbrie
străgeată – țiții
*șteză – drîsti*²²
o leacă – o țiră – un pic
topor – secure
*omăt – zăpadă*²³
joc – horă
prispă (e tot mai mult înlocuit
cu cerdac)
*cioban – mocan – păcurar*²⁴
bortă – groapă

19. Situații asemănătoare se mai întîlnesc și în alte părți. Teoretic s-ar putea spune că pretutindeni unde oamenii se găsesc la intersecția unor influențe din afară lucrurile se prezintă la fel. Iată o mărturie din Ov. Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, p. 18: „Dîndu-se situațiunea ei geografică, Țara Hațegului e de așteptat să prezinte din punct de vedere al limbii varietatea de elemente pe care am constatat-o mai sus cu privire la port, obiceiuri etc. Graiul e într-adevăr departe de a fi omogen și cercetarea lui ne descoperă mai multe curente lingvistice cu particularități ce ne amintesc pe cele din Bănat, centrul Transilvaniei și Oltenia”.

20. La Crucea (raionul Vatra Dornei) *melesteul* este mai mare decât *culișăriul* și se întrebuițează numai cînd se face mămăligă de cartofi.

21. Cuvîntul îi era cunoscut și cronicarului Grigore Ureche, în al cărui *Letopiseș* întîlnim și verbul *a săciui* ” a tăia copacii spre a deschide o poiană, un luminiș, în pădure”. Cuvîntul are astăzi, în general, sensul de „staul din lemne doborîte, fără țaruși”. În sudul Transilvaniei (v. Ov. Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, p. 333), sensul lui este acela de „fînaț, pe un loc unde s-a tăiat pădurea”.

22. Paralelismul acesta este interesant, printre altele, și pentru motivul că duce la ideea unor legături cu sudul Transilvaniei, nu cu nordul acestei provincii, unde *dîrstele* nu sînt cunoscute.

23. Aici nu-i vorba de un paralelism pe bază ardelenească, ci pe bază literară.

24. „Înainte vreme, păcurar se spunea” (Crucea, raionul Vatra Dornei).

holircă – *rachiu*
halău (din scînduri) – *troacă*
(butuc dăltuit)
horn – *hogeag*
hulub – *porumbel* – *porumb*
jăchilă – *premîndă*
lele – *țață*
lămpaș – *felinar*
momîie – *ciuhă*
nula – *zero*
oiște – *rudă*
raf – *șînă*
prisacă – *stupină*
pepene – *castravete*
drum – *șosea*²⁵
papă – *scrob*
trudit – *obosit*
vopsi – *boi*
amuș – *acum*
ciurgău – *scoc* – *uluc* (la apă!)
șînțirim – *cimitir*
trepte – *scări*
mai – *ficat*
coștei – (de perină!), dar și *dos*
culeșă – *mămăligă*
lătoc – *uluc*
botă – *ciomag*

corceriță – *bucătăreasă* –
stolnică – *socăciță*
clop – *pălărie*
apătos – *apos*
batăr – *măcar*
cartofi – *napi* – *barabule*
– *bulughene*
călbaș – *chiște*
dugeană – *prăvălie*
crăpa – *despica* (lemne)
foiță de țigară – *papir*
găvozd – *pană*
răcături – *aituri*²⁶
ujină – *chindie*
lumină – *lunînare*
tasmr – *jamșă* – *ierhă*
sălaș – *sicriu* – *raclă*
casap – *măcelar* – *mnisarăș*
naft – (se spunea înainte la) *gaz*
temelie – *fundament*²⁷
gobăi – *gujbăliți* – *galițe*
văr drept – *dulce* –
bun – *primar*
capac – *fedeu* (pe oală)
prosop – *miniștergură* (Ostra)
ghiuj – *vîj*
glajă – *sticlă*

Această mare varietate în vocabular se reflectă și în operele literare ale scriitorilor proveniți din Moldova de nord. Și de data aceasta exemplul cel mai strălucit îl constituie maestrul M. Sadoveanu, a cărui limbă s-a înmlădiat și s-a îmbogățit sub impresia puternică a graiurilor de acasă. Iată numai cîteva paralelisme de acest fel:

25. *Drumul mare și drumul satului*, dar *șoseaua națională*.

26. Ultimul, adus din Transilvania, se întrebuintează tot mai rar.

27. Înregistrat la Geamăna, comuna Crucea.

omăt – zăpadă – nea
pulbere – praful – colb
înturna – întoarce
holercă – rachiu – vinars
taur – buhaiu
trudit – obosit
mîndru – frumos – fain
lulea – pipă
curechiu – varză
ciovee – boclucuri – țarțamuri
o leacă – o țîră – puțin
umbrelă – cortel
hăitânaș – flăcăuș –
copilandru

băiat – copil – prune – flăcău
– cocon
tolbă – tașcă – tășulcă
raclă și sicriu
pită – pîne
basma – broboadă –
casîncă – tulpan – naframă
grăi – vorbi
șleah – drum
secure – topor
batîr – barem – macar
standoale – coșere
bîtă – ciomag

Varietatea aceasta de vocabular nu duce, cum mai cred unii, la o încărcare inutilă cu tot felul de cuvinte, în stilul operelor literare, ci, dimpotrivă, ea dă posibilitatea scriitorului să-și exprime ideile și sentimentele cu mai mare ușurință, să recurgă la sinonime care ușurează înțelesul frazei, să înlăture repetiția inutilă și să nu cadă în monotonie care îngreunează lectura unei cărți. Cu ajutorul sinonimiei, scriitorul își diferențiază eroii și indică, de foarte multe ori, fie originea lor socială, fie, mai ales, pe cea locală.

Nu pot să încarc această expunere cu prea multe exemple, dar, pentru o înțelegere mai justă a problemei, pentru a arăta în ce măsură limba română nu trebuie considerată drept o limbă săracă, mă voi opri la un singur citat din opera celui mai reprezentativ scriitor contemporan:

„Petrișor găsi o *frigare*; un pui sta pe o măsușă în lumină; îl puse în țupă, se apropie liniștit de jar, răzimă țigla de o căramidă și începu să învîrtă” (M. Sadoveanu, *Opere*, III, 428).

E ușor de închipuit cum ar fi sunat pasajul acesta, dacă Sadoveanu s-ar fi folosit numai de unul dintre cei trei termeni care, împreună, nuanțează expresia, marchează sfîrșitul unei acțiuni și începutul alteia, pun în evidență bogăția vocabularului limbii noastre și „apropie” acțiunile, împotriva faptului că verbele din frază sînt la trecut. În plus, trebuie remarcată „economia” care se realizează prin ajutorul acestui procedeu.

Studiul amănunțit al unor fapte de limbă, de la fonetică pînă la onomastică și la toponimie, ne dă posibilitatea să determinăm pînă și locul de

unde s-au desprins o serie de oameni puși în situația „să-și ia lumea în cap”. Nu-i lipsit de interes să spun că asemenea locuri corespund, în general, cu regiunile în care exploatarea țărănimii, de către feudalitate, a atins cel mai înalt grad.

În aproape toată Moldova de nord se întrebuițează substantivul *culișer* pentru bățul de mestecat mămăligă. Trebuie să presupunem că într-o perioadă mai veche exista, alături de el, și *culeșă*, pentru mămăligă, fiindcă altfel nu putem să ne explicăm de ce a părăsit terenul sinonimul *melesteu*. *Culeșă* nu se mai întâlnește, însă, decît în cazuri cu totul excepționale prin regiunile foarte apropiate de Maramureș și de nordul Transilvaniei, pe unde continuă să fie preferat termenului din limba comună. În satul Coverca, comuna Șaru Dornei, ni s-a spus că „babele mai zic din cînd în cînd și *culeșă*”. Aspectul fonetic al lui *culișer* (cu *u* în prima, silabă, nu cu *o*, ca în nordul Transilvaniei!) ne face să credem că el a fost adus nu de prin părțile Năsăudului, să zicem, ci din Maramureș unde avem, pînă acuma, *culeșă*, *culișer*. Spre Maramureș ne duc, de altfel și exemple ca *posadă* „dispozitiv prin care se ridică sau se lasă mai jos roata de la moară” și pe care l-am întîlnit și în comuna Crucea;²⁸ *poarcă*, pentru *scroafă*; *cosîie*, pentru *toporiște de coasă*; *tîrnaț*, care nu denumeste noțiunea *cerdac*, ca în Transilvania, ci pe aceea de *balcon*, acoperiș făcut la intrarea în casă. *Cerdacul*ului propriu-zis, *tîrnațului* din Transilvania, i se spune prin Maramureș *șatră*. Dacă la Vîntători, lîngă Iași, oamenii numesc *tîrnaț* piatra de la intrarea în casă, care nu mai servește nici măcar de scară, este neîndoielnic că în acest cuvînt ei păstrează amintirea unei realități venite nu din Transilvania, ci din Maramureș.

La fel stau lucrurile cu *sănun* „uluc în care se pune sare cu tărîțe pentru oi”.

În *Istoria limbii române*, IV, academicianul Al. Rosetti, plecînd de la unele afirmații ale lui Th. Capidan²⁹ dă, la pagina 75 urm. o listă de cuvinte despre care spune că sînt specifice dialectului macedoromân și n-ar fi cunoscute în Dacia. În lista aceasta se găsesc și *săin* „sur, cenușiu”, *soar-*

28. Șt. Cuciureanu mă informează că termenul este cunoscut și în raionul Rădăuți. Din lucrarea lui Frederic Damé, *Încercare de terminologie populară română*. București, 1901, p. 151, rezultă că *posada* apare și în alte părți. Damé a înregistrat, pentru regiunea Craiova, și sinonimele *crainic* și *cîntarul pietrelor*. *Crainic* îi este cunoscut și lui Ovid Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, p. 314, care îl explică prin „partea de la moară cu ajutorul căreia se coboară și se ridică pietrele, posadă”.

29. *Aromânii*. București, 1932, p. 145

te „placentă”, *caprină* „păr de capră”, *sămun* „uluc în care se pune sare cu tărîțe la oi”, pe care le cunosc și graiurile din nordul Dunării. Așa, spre exemplu, existența lui *caprină* a fost confirmată de Al. Procopovici, cu ocazia recenzării cărții pomenite³⁰ și îl cunosc eu însumi din nordul Transilvaniei, pe *soarte* l-au înregistrat autorii „A.L.R.”,³¹ iar pe *săin* îl întâlnim în mod obișnuit atît în regiunile nordice, unde colectivul nostru l-a înregistrat foarte des,³² cît și în alte părți, după cum reiese din *Graiul nostru*, I (Gorj!), p. 19:

*Mi i-a-închis la mănăstire
În haine săine
Săine și mohorîte
Cum arată, măi urîte*

din lucrarea lui O. Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, p. 332, unde cuvîntul nostru este explicat prin *sur*: cît și din *Țiganiada* lui I. Budai-Deleanu X, 129:

*Cît apucă ele cevas lînă
Îndată le tunde păn” la piele,
Necăutînd de bălaie, săină,
Zicînd că le curăță de rele,
De căpuși, cîrcei; și ca la soare
Păscînd, să le fie mai răcoare.*

În aceeași situație se găsește *sănune*, *sărune*, despre care acad. Rossetti, *op.cit.*, p. 75, crede, de asemenea, că se găsește, iarăși, numai la aromâni (sub formele *sirina*, *săriîne!*), cînd, în realitate, el a fost înregistrat, pentru dialectul dacoromân, încă de G. Pascu *Sufixe românești*, București, 1916, p. 54, de O. Densusianu, *op.cit.*, p. 44, 332, de Tache Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, București, 1925 etc. Colectivul nostru l-a întâlnit pe o arie relativ întinsă în nord-vestul Moldovei, unde trebuie considerat ca provenind din Maramureș, cum am spus deja.³³

Din Maramureș și de prin părțile imediat învecinate ale fostului județ Someș, a putut fi adus fonetismul *dzuă*, întâlnit pe la Coverca, în raionul Vatra Dornei, și cunoscut încă din limba veche, de la Varlaam și de la

30. *Dacoromania*, X, (1943), p. 482.

31. Vezi harta 289 din A.L.R.M., I.

32. Vezi și V. Scurtu, *Cercetări folclorice în Ugocea românească* (AAF, VI, 207).

33. Pentru existența cuvîntului în sudul Transilvaniei cf. lucr. acad. Em. Petrovici, *Texte dialectale*, Sibiu, 1943, p. 73.

Dosoftei, scriitori a căror limbă se caracterizează prin numeroase trăsături ardelenesti.

Presupunerea mea, bazată pe interpretarea unor fapte de limbă, își găsește confirmare în documentele istorice. Nu trebuie să uităm că regimul feudal a fost deosebit de accentuat în Maramureș și în regiunile învecinate, cu excepția Năsăudului. În această din urmă regiune a luat ființă, pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, un regiment grăniceresc, fapt care a dus și la unele avantaje, dintre care cel mai important a fost desființarea iobăgiei. Grănicerii din partea locului erau răsplătiți, pentru serviciile aduse împărăției, cu pământ. În felul acesta nu mai depindeau în așa mare măsură de grof și, prin urmare, nu erau amenințați în mod permanent de pericolul de a-și lua „lumea în cap”. Nu întâmplător în această regiune n-a izbucnit nici un fel de răscoală similară cu cele din Țara Moșilor sau cu cea de la Bobîlna. Pe de altă parte, admitând că au plecat și din aceste părți o serie de oameni și au trecut munții în Moldova sau în Bucovina, ei puteau să se întoarcă după o perioadă de timp fără riscurile pe care aveau să le întâmpine ceilalți. Aceasta din cauza că nu erau urmăriți atîta de marele proprietar, cît și de funcționarii stăpînirii și, în al doilea rînd, erau foarte aproape de frontiera pe care, trecînd-o îndărăt, se vedeau din nou acasă: nu-i mai așteptau emoțiile unui drum lung, grija de-a nu fi descoperiți de oamenii stăpînirii înainte de-a ajunge acasă.

O situație interesantă prezintă *bgiclaĵ* „cremene albă”³⁴ și *corjeică*, amîndouă ardelenisme infiltrate în graiul din nordul Moldovei. Cel dintîi, de origine maghiară, își păstrează forma originală *bgicaș*, pînă pe la Ciocănești-Iacobeni, iar de aici începe să-și facă apariția varianta cu *l* epentetic, ceea ce însemnează că vorbitorul nu-și mai dă seama de legătura care există între cuvîntul românesc și ungurescul *béka-só*.

Corjeică nu este decît *cujeica* din Maramureș și din Transilvania de nord. Sensul ei nu mai este, însă, același; ea nu mai denumeste furca întregă, ci numai inelul îngroșat care servește la menținerea caierului. Maramureșencele din secolele trecute au luat cu ele, în momentul în care s-au hotărît să-și caute loc sub soare în altă parte, și *cujeica*. Au dat însă peste *furca de tors*, care singură stăpînea în Moldova. Multă vreme

34. Cu acesta seamănă în mare măsură, *bulzar*, pe care l-a înregistrat N.A. Ursu, ca variantă a lui *buzar* „cioată”, care ține focul în stîină, „năclad”. Sensul obișnuit al cuvîntului nu-i, totuși, acesta, ci acela de „căpătîie”, lemne puse de-a curmezișul pentru ca pe ele să se clădească altele și, în felul acesta, focul să poată arde mai bine.

s-a dat lupta între cele două cuvinte care exprimau aceeași noțiune. Femeile din partea locului, fiind mai numeroase, au impus *furca*.

Din *cujeică*, moldovencele de astăzi, n-au mai păstrat decât o simplă variantă fonetică a cărui înțeles a pierdut mult din cel inițial. Epenteza lui *r* a putut fi sprijinită de influența lui *coarjă*, formă unică, prin unele părți ale Moldovei, pentru *coajă*.³⁵

Trebuie să atrag atenția că nu numai elementele ardelenesti își schimbă aspectul fonetic prin regiunile din nord-vestul Moldovei. În aceeași situație se găsesc și o serie de „moldovenisme”. Dacă turcismele de felul lui *durú*, *canarú*, *haraci*, *șandramú*, *tain* își modifică foarte puțin înfățișarea și aspectul lor nou nu provoacă nici un fel de greutate, în ceea ce privește înțelegerea (*cănără*, *dură*, *harag*,³⁶ *șandrama*, *taim*) avem, în schimb, alte cuvinte al căror aspect se deosebește mai mult sau mai puțin de acela obișnuit, cunoscut în alte părți, eventual și în limba literară. Din *neleapcă*, „vacă tânără care fată înainte de vreme”, „juncă”, a rezultat, prin raionul Vatra Dornei, *meleatcă* (cu diminutivul *meletcuță!*), iar în locul lui *mezín* întâlnim în vorbirea locuitorilor din același raion, când *meșină*, când *mijină*.³⁷

Motivul care stă la baza modificării cuvintelor respective este pretutindeni același: vorbitorii cunosc numai aproximativ cuvântul și-l asociază cu altele mai vechi, existente în limbă, după care îl modelează, întocmai cum se întâmplă cu unele neologisme care, înainte de-a se fixa într-o formă definitivă, apar sub aspecte deosebite. Aspectele acestea sînt mai apropiate sau mai îndepărtate de modelul străin, după cum vorbitorii cunosc mai bine sau mai puțin bine limba respectivă. Așa stau lucrurile și cu turcismele. Atîta vreme cît ele se întrebunțează într-un mediu unde erau, altădată, ca acasă, își păstrează un aspect cît mai apropiat de acela din limba turcă și, pe măsură ce se îndepărtează de aceste locuri, suferă modificări în sensul unei cît mai mari apropieri de sistemul fonetic al limbii noastre. Într-adevăr, elementul specific din punct de vedere fonetic al unor cuvinte ca *durú*, *șandramú*, *canarú* etc., este

35. Fenomene asemănătoare se mai cunosc în fonetica limbii noastre. Mă voi opri numai la unul. În nordul Transilvaniei, osici de la căruță i se spune *ostie*, întocmai ca instrumentului primitiv de pescuit. Am putea presupune că în momentul cînd vorbitorii din partea locului au făcut cunoștință cu osia de la car cunoșteau bine *ostia* și elementul vechi a imprimat celui nou un aspect deosebit printr-o confuzie care nu provoacă nici un fel de greutate în înțelegerea faptelor.

36. Cf. ” Am plătit *harag* la turc ” (Neagra Șarului).

37. Cf. și A.L.R.M., II, h. 187.

’ de la sfirșit, element neobișnuit în limba noastră, în care avem, în schimb, foarte multe cuvinte terminate în *ă*.³⁸ Acest *ă*, e adevărat, nu este accentuat, dar amănuntul nu-i din cale afară de important pentru discuția noastră. Cuvintele turcești, ca să se poată menține, încep să se apropie de o anumită categorie de cuvinte din limba noastră și această categorie nu poate fi decît aceea a femininelor în *ă*. În felul acesta s-a ajuns la *cănără*, *dură*, *șandrămă* etc.

În sprijinul acestei presupuneri cred că mai pot invoca un argument. Unele dintre turcismele în *’* își schimbă accentul, cînd sînt întrebunțate de scriitorii din Ardeal, și, în felul acesta, ele se integrează perfect în categoria femininelor în *ă*. Iată un exemplu concludent din *Infernul* lui Coșbuc (p. 113), în care se vede cum cuvîntul turcesc *halc’r*, din cauza aceleiași tendințe de integrare a elementelor neromânești la spiritul limbii noastre, și-a schimbat accentul în *h’r’lcă*:

iar cel gonit: – „O moarte-acum sosește!”

Dar celălalt, crezînd că poate calcă

prea-ncet: – „O Lan’, așa de voiniceste

„tu n-ai fugit la Toppo-n joc de halcă”.

Și poate-apoi, nemaisuflînd ușor,

făcu un grup din trupul său și-o salcă.³⁹

Alte cuvinte prezintă, de asemenea, interes din punctul de vedere al preocupărilor noastre. Să ne oprim la unul singur: *lotru*. Înțelesul obișnuit al acestui cuvînt, în funcția lui substantivală, este acela de *hoț*. În nordul Transilvaniei, însă, el are, mai ales, valoare de adjectiv și este sinonim cu *frumos*, *fudul*, *îngîmfat*, *mîndru*:

38. Nu-i întîmplător faptul că asemenea cuvinte de origine turcească îl modifică pe *’* final în *ă* și în dialectul macedoromân. Fiind vorba de o tendință generală a limbii noastre, ea se manifestă, deopotrivă, atît în nordul, cît și în sudul Dunării.

39. Un exemplu asemănător, dar mai elocvent, fiindcă apare la un scriitor muntean, este *zurbă*, din romanul lui Zaharia Stancu, *Descult*, p. 65: „Atunci ne-am spus că s-o fi iscat pe undeva vreo *zurbă* și ne duc ofițerii s-o potolim cu focul armelor”. La aceasta aș adăuga unul mai vechi, din *Țiganiada*, care ne arată, și mai clar, tendințele limbii noastre. Este vorba de *belea*, pe care îl întîlnesc exact sub forma aceasta în VIII, 31. El apare sub forma *beleaua*, în VIII, 21, 102 și, lucru important pentru discuția noastră, *beleauă*, în același cînt, în notele de la strofa 33: „După această spune ca Călăban, care se ascunsese în spini, încă căzu într-o *beleauă*: căci un gligan însăpămîntat nimeri tocma pe acolo unde era Călăban și trecu pe su” dînsul, dar fiind spinul des i se acăță de păr și nu-l putu duce gliganul cu sine...” (p. 275). Se vede, așadar, cum femininele *măsea*, *stea*, *vișea* etc., care cunosc prin partea locului și variantele *măseaua*, *steaua*, *vișeauă*, au atras în sfera lor și pe *belea*, modificîndu-l.

*Ce te ții bade-așa lotru,
Că n-ai boi să-i mîi în codru?*

Cred că nu în mod întîmplător cuvîntul nostru are același înțeles și la Hangu, în raionul Ceahlău.

Cînd un cuvînt nu este bine sau de loc cunoscut unui vorbitor, el își poate schimba nu numai forma, ci și sensul. Să ne oprim puțin și la asemenea cuvinte, al căror înțeles s-a modificat în funcție de mediul geografic în care trăiește cineva, ori în funcție de influențele culturale exercitate. Să începem tot cu *mezin*, despre care am spus că este necunoscut în Transilvania. Scriitorii de acolo, puși în situația de a-l întrebuița, neglijează originea lui slavă și-l consideră ca aparținînd fondului latin. Pentru aceștia, sensul cuvîntului nu mai este „feciorul cel mai mic”, ca pretutindeni în limba noastră, ci al doilea din trei. În această funcție îl întrebuițează Coșbuc, nu numai în poezia de tinerețe *Fata craiului din cetini*:

*Era Voinic-Zorilă, copil născut în zori,
Braț greu la bătălie și trăsnet la izbîndă;
Era mezinul Grangur, om bun, inimă blîndă,
Milos; și era fiul din urmă, Trandafir,
Frumos ca o poveste, isteț ca un Arghir!*

(*Vatra*, p. 13-14)

*Mezin însă, rîzînd
Și vrînd el joc să-și bată de frate-său grăbește
Și scoate-afară calul și-apoi în rîs vorbește*

(*ibid.*, p. 22)⁴⁰

ci și în *Purgatoriul*, XXIX, p. 109-111:

*Acesta-n sus aripele-și ridică
Între mezinul steag și trei și trei,
dar nu le-atinge-n zarea ce-o despică.*⁴¹

În locul *bîlciului*, din Moldova și Muntenia, avem în Transilvania numai *tîrg*. Cu toate acestea expresia *Tîrgul Bulgiului* ascunde, în partea ei

40. Ceva mai jos pe aceeași pagină apare *Mezilă*, nume propriu în locul lui *mezin*. Varianta este interesantă, fiindcă ea ne scoate în evidență concepția care l-a dus pe poet la această confuzie. Trebuie să spun, însă, că inovația nu poate fi pusă în întregime pe socoteala lui Coșbuc; el a luat cuvîntul, cu sensul acesta nou, din lecturile latiniste, de unde s-a impus și în unele lucrări de specialitate cum ar fi *Etymologisches Wörterbuch*, al lui S. Pușcariu, în care cuvîntul nostru este tradus prin „mijlociu” și considerat drept urmaș al latinescului „medianus”.

41. Înaintea lui Coșbuc, cuvîntul a fost întrebuițat în aceeași funcție de Alecsandri. Observ că el apare și în monografia lui Ion Manole, *Anton Pann*, p. 12: v. și *Graiul nostru*, I, p. 156.

finală, substantivul indicat. Aspectul fonetic deosebit, ca și asocierea cu sinonimul *tîrg* dovedesc că vorbitorii respectivi nu-i cunosc sensul.

Pe alt plan pot fi pomenite, aici, *colțun*, *găvojdî*, *hudiță*, care, de asemenea, denumesc noțiuni deosebite, pe alocuri, față de alte regiuni în care le întîlnim.

Colțun n-a putut lua, în Transilvania, locul lui *ciorap*, ca în Moldova, atît din cauză că el denumea altă noțiune, și anume aceea de „papuci de casă confecționați din pănură,” cît și din motivul că pentru *ciorap* exista acolo și termenul *ștrimp*. Pînă la introducerea acestuia, ciorapul nu era prea răspîndit, dată fiind ocupația de bază a poporului nostru, care impune o anumită îmbrăcăminte; ciobanii poartă opinci și acestea cer mai degrabă obiele decît ciorapi.

Verbul *a găvozdî* înseamnă, în Transilvania, a pune o *pană*, un *ic*, un *găvozd* la o coadă de sapă, la o toporiște sau la altceva. În Moldova, însă, *găvozdul* nu-i cunoscut; în locul lui apare, de obicei, sinonimul *pană*. Asta înseamnă că verbul *găvojdî* (cum sună prin partea locului!) nu-i înțeles tocmai clar și atunci noțiunea de aici este aceea de „a înghesui lucruri, pe care n-ai timp să le aranjezi într-o ocnită, într-un coș, după sobă” etc.⁴²

Mai interesantă mi se pare schimbarea de sens a lui *hudiță*, care la Crucea, denumește „porțiunea neînghețată din albia râului Bistrița”. Faptul acesta duce la ideea că substantivul nostru, sinonim al lui *drum*, în general, se confundă aici cu apa, micul *drum*, singura *hudiță* pe care pot circula localnicii. Locul fiind accidentat și valea strîmtă, Bistrița însăși este obligată să-și subțieze firul și să treacă, pe furiș, prin vestitele „chei” ale Dornei. Iată, așadar, de ce oamenii, care nu puteau dispune de alt drum, au simțit nevoia să înlocuiască valea, apa, cu *hudiță*. Dacă nu uităm că ocupația de bază a oamenilor din partea locului este plutăritul înțelegem și mai ușor schimbarea de sens a cuvîntului și, mai ales, îngustarea acestui sens. Am spus, deja, că localnicii se servesc de cuvîntul acesta numai atunci cînd se referă la porțiunea neînghețată de pe mijlocul Bistriței; iarna transportul pe apă este oprit, nu-i *hudiță*.⁴³

42. Cu acest înțeles apare cuvîntul și la Creangă, în a cărei operă se întîlnește varianta cu *z*, ca în „Transilvania, nu cea cu *j*”, despre care am spus că e mai moldovenească.

43. N-am pretenția că explicația pe care o propun este, numaidecît, cea mai aproape de adevăr. N-ar fi imposibil să ne găsim, aici, în fața unei exprimări „poetice”, a unei schimbări de sens determinată de o stare sufletească specială a unui vorbitor înzestrat.

Nu tot așa stau lucrurile cu *cîrmaș* „responsabilul unei stîni”, în care trebuie să vedem influența terminologiei referitoare la plutărit asupra celei păstorești; numai la plută se vorbește în mod obligatoriu de *cîrmă* și *cîrmaș* și, apoi, termenul apare în accepțiunea nouă numai acolo unde ciobanii sînt în contact nemijlocit cu plutașii, acolo unde același individ poate să fie, după împrejurări, cînd plutaș, cînd ciolan.

Poate tot în această categorie intră și *despicătură* „semn în urechea oilor” și *gătejele* „mîncare ciobănească preparată din caș dulce și din zer”.

Graiul moldovenesc se leagă de cele ardelenesti printr-o serie de elemente maghiare⁴⁴ proprii acestora: *bai*, *borcut*, *borză* (și *borzac!*), *s'alău* „înzălător” (cf. *celuē* „înzela”), *fideu*, *foltău*, *foșalău*, *ghitan*, *halău*, *hasnă*, *hibă*, *ir*, *jăp*, *libă-libă!*, *ni*.

Ceea ce este, însă, foarte important, în această ordine de idei, și trebuie semnalat aici, este faptul că o serie de cuvinte care caracterizează graiul moldovenesc, și între care locul de frunte îl ocupă turcismele, nu se întîlnesc decît cu totul sporadic în graiurile de peste munți. Aceasta însemnează că mișcările de populații s-au făcut mai ales de acolo înapoi și nu invers. Lucrul acesta nu face decît să confirme cunoscuta teorie a lui Philippide și să întărească argumentele invocate de istorici. Moldovenii aveau mai puține motive să treacă munții în Transilvania, decît aveau ardelenii să se refugieze înapoi, din moment ce regimul feudal era, după cum se știe, cu mult mai sever, acolo decît aici. Nu fuge nimeni de la rău la mai rău, ci numai de la mai rău la rău.⁴⁵

Trebuie să mai spun, în sfîrșit, că o serie de elemente ungurești existente în Moldova nu sînt cunoscute și în Transilvania, cel puțin în regiunile imediat vecine cu aceasta. Este cazul lui *cimotie*, *cenătui*, *hang*, *melesteu* etc. care par a fi mai vechi decît celelalte.

Am pomenit mai sus, printre alte exemple, și pe *melesteu*. Cuvîntul acesta se întîlnește în Moldova, dar nu este cunoscut prin Maramureș și prin părțile Năsăudului. În aceste regiuni avem, în schimb, verbul *melestui*, necunoscut în Moldova. Iată două cuvinte, din aceeași familie, ale căror

44. Pe lîngă aceasta avem, însă, și altele pe care, de asemenea, le întîlnim în graiul moldovenesc de nord: *mainte*, *șpuri*, *șpuroaică*.

45. Ideea a fost exprimată, într-o formă specială, de scriitorul, Eusebiu Camilar al cărui roman, *Turmele*, pune tocmai problema părăsirii locurilor natale de către maramureșeni și căutarea posibilităților de trai în altă parte. Satul Moroșani, de lîngă Vatra Dornei, confirmă și el același lucru.

arii nu se suprapun.⁴⁶ Ne-am fi așteptat ca amîndouă să se întîlnească în aceleași părți. Situația nu este identică cu aceea referitoare la aria cuvintelor *culișer* – *culeșă*, deoarece, dacă primul dintre acestea este răspîndit aproape peste tot în nord-vestul Moldovei, în Transilvania de nord și în Maramureș, în schimb, al doilea apare numai în regiunile de peste munți, unde aria lui este comună cu a celui dintîi.

Originea locală precisă a unor vorbitori și, deci, a elementelor caracteristice din vorbirea lor, poate fi sprijinită, în sfîrșit, pe studiul numelor de familie, care, de foarte multe ori, indică localitatea din care au plecat strămoșii, eventual părinții vorbitorilor de azi.

Dacă nume ca *Ardeleanu*, *Ierhan*, *Șandru*, *Tăpălagă* sau *Ungureanu* nu spun mare lucru, din motivul că ele sînt prea vagi, se referă la întreaga Transilvanie, altele ca *Vărărean*, *Nimigean*, *Căilean*, *Bîrgăuanu*, *Moroșan*, *Sălăgean* etc. indică localități sau regiuni bine determinate și nu încapă nici o îndoială că, la origine, *Bîrgăuanu* este strîns legat de Bîrgău, *Căilean* de Căila, *Nimigean* de Nimigea, *Vărărean* de Vărarea etc. Aceste nume n-au putut fi date de localnici, ci tot de unii care au venit de peste munți, fiindcă numai aceștia cunoșteau locurile pe care le părăsiseră și știau, despre fiecare, din ce localitate plecase.

Originea ardelenescă a unei părți dintre moldovenii de astăzi poate fi susținută și pe bază de toponimie. În tradiția locală se menține ideea că *Fărcașa*, *Borca* și *Sabasa* au fost întemeiate de unguri. Toponimice ca *Bîtea Primătariului*, *Pîriul Primătariului*,⁴⁷ *Bolătăie*, *Arșița Ungurului*, *Părăul Ungurului*, *Valea Borcutului* etc. vorbesc în acest sens, deși mult mai vag decît numele de persoane pomenite.

În sensul relațiilor moldovenilor cu ardelenii și cu maramureșenii vorbește și vocabularul tehnic numeros, în toate domeniile de specialitate. Nu pot da aici prea multe amănunte. Voi atrage numai atenția, subliniind și de data aceasta rezultatele la care poate duce cercetarea graiurilor, asupra numărului mare de cuvinte referitoare la exploatarea lemnului și la plutărit și că multe dintre ele au fost introduse prin specialiști aduși de peste munți. Pînă în momentul de față, instalațiile necesare la exploatarea lemnului, de la ulucul obișnuit din pădure pînă la haiturile și barajele cele

46. Cf. *Dacoromania*, III, (1922-1923;), p. 721-722.

47. Cuvîntul apare în literatură la Budai-Deleanu, *Țiganiada*, p. 155, 244, 246, sub forma *prăvătari*. Sensul lui obișnuit este acela de „negustor de mărunțișuri”. Pe teren, el n-a fost semnalat decît la Crucea, raionul Vatra-Dornei, sub forma *trămătari*.

mai moderne, sînt construite, aproape fără excepție, de specialiști veniți din Vișeuul Maramureșului.

Studierea graiurilor populare are o importanță deosebită pentru limba literară. Au fost istorici și critici literari care, neglijînd rolul dialectului în îmbogățirea limbii scrise, au făcut afirmații din care rezultă că anumiți scriitori au inventat cuvinte.

Într-un curs pe care criticul Șerban Cioculescu l-a ținut la Facultatea de Filologie a Universității din Iași,⁴⁸ se puneau pe socoteala lui Coșbuc verbe ca: *vîrfui*, *vremui* etc. numai din motivul că nu se știa că acestea apar neobișnuit de des în vorbirea oamenilor din Maramureș și din părțile Năsăudului, ca și prin toată Moldova de nord-vest pînă aproape de Pașcani, poate chiar mai jos de acest oraș, eventual și în Muntenia, de vreme ce pe al doilea îl găsim și la Caragiale.⁴⁹

Același autor consideră pe *băitânaș* ca element „creat” de autorul *Șoimilor*.⁵⁰

Din toate acestea rezultă că studiile de dialectologie constituie un bun izvor de cunoaștere și determinare a caracterelor unei opere literare, a explicării științifice a diferitelor preferințe pe care le observăm la unii scriitori. Un editor de texte care cunoaște bine nu numai aspectul literar al limbii noastre, ci și dialectele acesteia va comite infinit mai puține greșeli decît acela care, intenționat sau nu, le neglijează pe acestea din urmă,

O serie de afirmații eronate, pe care le-au făcut unii critici și istorici literari, cu privire la operele scriitorilor I. Budai-Deleanu, Eminescu,

48. *Curs de Istoria literaturii române moderne. Literatura militantă*, Iași, 1947, partea a II-a, p. 29.

49. *Opere*, vol. VII, p. 31, 56. Se prea poate ca autorul *Scrisorii pierdute* să fi luat cuvîntul din vorbirea prietenilor lui din Moldova, și nu din graiul de acasă. În textele publicate de academicianul Emil Petrovici, *Folclor de la moșii din Scărișoara*, p. 159, găsim un substantiv, *vremală*, care corespunde, în totul, verbului *a vremui*. Sensul acestui substantiv este acela de „vreme rea” și el se desprinde foarte limpede din text. 50. „D. M. Sadoveanu se folosește astfel de forma «flăcăuaș», care este specific moldovenească. Dar «băitânaș» ni se pare un termen riscat, încercat de d-sa: este un diminutiv, altoit pe un augmentativ, ceea ce ni se pare destul de curios; – nu cumva a fost construit prin analogie cu «găitânaș»? Dar acest din urmă cuvînt pleacă de la radicalul «găitan», nereprezentînd deci nici o anomalie”. (R.F.R., noiembrie 1936, p. 399). Trebuie să observăm că *băitânaș* nu-i o „creație” a acad. Sadoveanu, ci există în graiuri, și că, dacă e să recurgem la analogie, nu ne putem sprijini pe „găitânaș”, din simplul motiv că ariile celor două cuvinte sînt deosebite, nu se suprapun. „Băitânaș” este specific moldovenească și nu poate fi conceput în Muntenia, „găitânaș”, dimpotrivă, caracterizează graiul muntean.

Coșbuc, Sadoveanu etc., ar fi putut lipsi, dacă specialiștii respectivi ar fi cunoscut și graiurile limbii noastre și nu s-ar fi mărginit la aspectul ei literar.

Un model al lipsei de atenție în ceea ce privește vocabularul, formele și fonetismele regionale îl constituie ediția apărută în anul 1925, la Casa Școalelor, a *Țiganiadei* lui I. Budai Deleanu.⁵¹

Unul dintre editorii operei lui Cosbuc,⁵² necunoscând funcția adjectivală a lui *bărbat*, schimbă punctuația în poezie, falsificând textul și permițându-și, astfel, colaborarea cu poetul. Poemul *Mazepa*, tradus din Lord Byron prin 1884 și publicat în „Tribuna” în anul 1888, retipărit, apoi, în broșură aparte, la Craiova, în 1896, este reprodus de Octav Minar în fruntea volumului citat. Ultimul vers de la pagina a 3-a, care ar fi trebuit să sune:

E om bărbat stăpînul lor,

este modificat de grăbitul editor într-un chip cu totul necorespunzător:

E om, bărbat, stăpînul lor.

Adjectivul *bărbat*, cunoscut tuturor cercetătorilor, din limba veche și din unele graiuri, a fost interpretat ca fiind substantiv. Cele două virgule care încadrează cuvîntul și care sînt, în întregime, contribuția editorului au rolul important de-a explica necunoscătorilor sensul cuvîntului... *om*. Într-adevăr, lui Minar i s-a părut că poetul a simțit nevoia să alătore două sinonime cu scopul de a repeta noțiunea, pentru ca nu cumva să-i treacă cuiva prin minte că omul ar fi fost femeie, nu bărbat. El n-avea de unde să știe că autorul *Morții lui Fulger* întrebuițează cuvîntul, în aceeași funcțiune și mai tîrziu, în volumul *Fire de tort*, 1896, p. 99, alături de același „sinonim”:

*El e om bărbat.*⁵³

Alt editor grăbit al lui Coșbuc confundă *cujba* cu *pirostriile*, *dumbrava* cu *crainicul*, *comîndul* cu *porunca*, *herghelia* cu *strana* etc.⁵⁴

51. V. „Limba română”, anul III, 1954, nr. 2, p. 83 și urm.

52. Octav Minar, *Poeme și Povești*, p. 3.

53. Cuvîntul apare, cu aceeași funcție, în opera lui Eminescu, vol. IV, p. 31, după cum îl întîlnim la Gala Galaction, *Nuvele* (Biblioteca pentru toți), E.S.P.L.A., 1954, p. 19: „Căci copiii lui Stoicea creșteau *bărbați* și *mîndri*...”. Cf. și următoarele versuri ale lui Anton Pann, unde apare femininul *bărbață*:

... *mai corăjoase*
Și bărbate, nefricoase,
Ca să dea lupului gură
Cînd vine în bătătură.

(Apud Ion Manole, *Anton Pann*, București, 1954, p. 241).

54. Cf. „Iașul nou”, decembrie 1952, p. 195-198.

În sfârșit trebuie să mai spun că unii scriitori tineri nu fac nici o deosebire între vocabularul actual și între cel din secolul al XVI-lea și pun în gura lui Ion-vodă cel Cumplit expresii cu totul actuale,⁵⁵ după cum alții consideră că un element regional specific Banatului poate caracteriza vorbirea eroilor originari din Maramureș.⁵⁶ Cunoașterea graiurilor poate duce și la înlăturarea confuziilor de altă natură, la restabilirea unor texte populare etc. Un fost student al Facultății de Filologie din Iași îmi comunică următoarea cimilitură din Părăul Negru, comuna Mihăileni, raionul Dorohoi:

*Două lemne odolene
Și la mijloc zghilțare mititele,*

pe care o întîlnesc și într-o colecție de texte din Maramureș, într-o formă și mai îndepărtată de cea originară:

*Ce-i
Două lemne
Ho, două lemne
Și mai multe mărunțele [Scara].⁵⁷*

Dacă *odolean*, din prima variantă, are înțeles precis, chiar dacă nu se potrivește în întrebuințarea de aici,⁵⁸ versul al treilea din cealaltă variantă nu are niciun înțeles, în forma de la Papahagi și trebuie să recurgem la o a treia, pe care eu însumi o cunosc din nordul Transilvaniei:

*Două lemne hodolemne
Și mai multe mărunțele,*

hodolemn fiind un compus din *hod*⁵⁹ „lemn întrebuințat, de obicei, la construirea colibei de la stînă” plus *lemn*.

În sfârșit, dialectologia ne poate sprijini în corectarea unor afirmații în legătură cu probleme de cea mai strictă specialitate. Să ne oprim, și aici,

55. Cf. „Iașul nou”, martie 1953, p. 165-170.

56. E vorba de poetul Dan Deșliu, în al cărui poem, *Minerii din Maramureș*, se întîlnesc numeroase nepotriviri din punctul de vedere al limbii (v. „Studii și cercetări științifice”, Iași, V. 1954, nr. 3-4, p. 489 urm.)

57. Tache Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, București 1925, p. 146. N-am respectat transcrierea fonetică din original. Din studiul academicianului Emil Petrovici, *Folclor de la moșii din Scărișoara* (publicat în „Anuarul Arhivei de folclor”, V, 1939, p. 155) găsesc că versurile respective sînt greșit interpretate și în Munții Apuseni: *Douo lemnii hodoreni. Și mai mult'i năn(r)inteli?* Peste tot, în cele trei variante în care *hodolemn* nu este înțeles, ne găsim în fața unui rezultat provocat de etimologia populară.

58. *Valeriana officinalis*, eventual, uneori, *năvalnic*.

59. Cf. și O. Densusianu, *Aspecte lingvistice ale păstoritului*, curs litografiat, 1933-1934, p. 158, unde apare și derivatul *hodef*.

la un singur exemplu care a fost mereu invocat de diferiți specialiști. Este vorba de vocativul feminin în *-o*, asupra căruia toată lumea este de acord, astăzi, că își are originea în limba slavă. Nu tot așa s-au prezentat, însă, lucrurile în trecut. Astfel, Alexandru Philippide credea că forma aceasta s-a născut pe terenul limbii noastre din substantivul respectiv căruia i s-a adăugat interjecția *o*.⁶⁰ Argumentarea lui Philippide se baza, mai întâi, pe considerentul că între vocativ și interjecție există mari apropieri; și vocativul și interjecția au în vedere stări sufletești și câteodată amîndouă implică ideea de poruncă. În al doilea rînd, Philippide credea că găsește și un sprijin de natură analogică în ceea ce privește alcătuirea cuvîntului; în Moldova este foarte cunoscut procedeul după care dintr-un substantiv (propriu sau comun!) plus interjecția *hăi!* s-a ajuns la forme ca *mamăi*, *fatăi*, *Anicăi*, *Vioricăi* etc. (din *mamăhăi*, *Anicăhăi* etc.!). Procedeul de formare al acestora ar fi același cu al vocativelor *Ano*, *Mario*, *Tinco* etc., susținea Philippide.⁶¹ Învățăturii ieșean i se părea normală această dezvoltare cu atît mai mult, cu cît limba noastră cunoaște o interjecție *o*. Pentru el problema se punea în felul următor: *o* reprezintă, pentru graiul muntean de sud, exact ceea ce reprezintă interjecția *hăi* pentru cel al Moldovei de nord; cu ajutorul uneia formăm vocativul de tipul *soro*, *Mario* etc., cu al celeilalte ajungem la „sinonime” ca *fatăi*, *cumnătăi* etc. Dar Philippide a neglijat faptul că interjecția *o* nu stă niciodată după substantiv, ci numai înaintea lui, și deci că de la „*o*, *mamă*” a lui Eminescu, să zicem, nu se poate ajunge la *mamo*. În al doilea rînd, nu trebuie neglijat faptul că această interjecție nu este „populară”,⁶² că majoritatea vorbitorilor nu operează, în mod obișnuit cu ea, că foarte mulți dintre ei nici nu o cunosc. Ca multe alte particularități, ea caracterizează, aproape exclusiv, limba literară. Admițînd, totuși, că Philippide ar avea dreptate, din acest punct de vedere, se opune explicației sale și un al doilea element care ni se pare tot atît de important. Dacă e adevărat că vocativul în *-o* are la

60. *Originea românilor*, vol. II, p. 80: „Acolo unde se găsește *o* final, în românește, este de origine recentă: vocativul *o*, *Ileano*, și imperativul *-o*, *vino* își au originea în interjecția *o*”. Înaintea lui Philippide a susținut același lucru Tim. Cipariu, *Elemente de limbă română după dialecte și monumente vechi*, Blassiu, 1854, p. 107, și chiar Eliade Rădulescu.

61. Autorul *Originii românilor* n-a dezvoltat niciăieri, în scris, după cît știu, această părere, dar este neîndoielnic că el așa vedea lucrurile.

62. Cf. Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, Manual pentru instituțiile de învățămînt superior, Ministerul Învățămîntului, 1954.

bază pe cel în *-hăi*, atunci ne-am aștepta ca *Ano, Mario, soro* etc., să se întâlnească în aceleași regiuni în care întâlnim pe *Anicăi, Saftăi, mamăi, fatăi* etc. Dar realitatea nu confirmă acest punct de vedere. Vocativul în *-o* caracterizează graiul muntenesc și este necunoscut moldovenilor⁶³ din nord și ardelenilor, care se servesc, în aceste împrejurări, numai de *Ană, Saftă, mamă* etc., de formele nominativului, deci, de unele care nu se deosebesc, deloc, de cele de la nominativ. În același timp, celelalte forme (*Anicăi, țatăi, fatăi* etc.) caracterizează graiul din Moldova de nord și ele sînt cu totul necunoscute în aria vocativului în *-o*. Aceasta însemnează că dialectologia se opune și ea explicației pe care a dat-o Philippide vocativului feminin în *-o*, a cărui origine slavă este neîndoielnică.

Nu-mi dau seama în ce măsură se întâlnește această formă în primele texte românești, fiindcă n-am urmărit-o în mod special. Dacă, eventual, ea nu apare prea devreme, și nici prea des, și impresia mea este că așa stau lucrurile, s-ar putea trage concluzia că fenomenul nu-i prea vechi și a fost împrumutat nu din limba slavă veche, ci din sîrbă sau bulgară, de vreme ce se mărginește la regiunile din sudul țării și n-a avut timpul necesar să se răspîndească peste tot teritoriul de limbă românească. Cu alte cuvinte, „originea recentă” de care vorbea Philippide⁶⁴ nu trebuie pusă la îndoială, numai că ea nu trebuie înțeleasă ca un proces care a avut loc pe terenul limbii noastre, ci ca un împrumut din limbile slave, de azi, din sudul Dunării, cum ar fi bulgara, eventual, într-o măsură mai mică, și sîrba.

Cunoașterea graiurilor limbii noastre ne va permite să vedem cum, într-o lucrare ca *Ostrovul lupilor* a maestrului M. Sadoveanu, elementele moldovenești se îmbină în mod fericit cu cele muntenești și cu cele ardelenesti și că în această îmbinare trebuie să vedem un amestec de populații, amestec care duce la caracterul aparte al vorbirii din Dobrogea, la un grai amestecat, fără trăsături specifice puternice.

Iată o parte dintre ardelenismele a căror proveniență nu poate fi explicată fără ajutorul păstoritului: *aldui, boltă* „prăvălie”, *cvartir, cătinel, clisă, domn* „boier”, *firtai, gazdă bogată, glajă, îndărăpta, june, modru, mintean, oblu, oluț, ortac, oier, prunc, pănură, pită de grîu, taur, tină, țiră, vinars* (care apare și în cărțile istorice cum este *Nunta Domniței Ruxandra*), *vintre, ziț* „scaun la trăsură”.

63. Formele de vocativ în *-o* întâlnite în operele lui Creangă, ale lui Sadoveanu sau ale altor scriitori moldoveni nu infirmă acest lucru: ele au origine literară și nu sînt populare.

64. *Loc. cit.*, p. 80.

Și acum câteva moldovenisme: *bocluc(uri)*, *cinchi*, *crivat*, *cuprins* „bogat”, *cîșlă*, *drochie*, *garafă*, *harmăsar*, *halice*, *hojma*, *într-acoace*, *lacadă*, *mindir*, *șleah*, *tain*.

Numărul redus de cuvinte provenite din Muntenia se explică și prin realitatea propriu-zisă, dar și prin faptul că autorul cărții operează, de obicei, cu elemente din nord. Nu-i lipsit totuși de interes să arăt că, alături de *hîrbul* moldovenesc întîlnim, în paginile acestei cărți, pe *ciob*, după cum alături de *oier* apare *cioban*, iar *coromîslei* moldovenești i-a luat locul *cobilîța*.

În aceeași ordine de idei pot fi citate și alte fapte, de altă natură. Munții Călimani, prin așezarea lor, unesc populații aparținînd la graiuri diferite. În vorbirea șieutenilor am întîlnit însă o serie de fapte care nu caracterizează graiurile din fostul județ Năsăud, ci, dimpotrivă, ne duc mult spre sudul Transilvaniei.

Furcă, în locul *cujăicii*, *mestecălău*, în locul *coleşărului*, *ticărău* și *ticărui* (necunoscute în comunele vecine),⁶⁵ *peană*, în loc de *pană* (în pălărie),⁶⁶ *tete*, pentru *unchieș*, *bade*, *tetiuc*, pentru *frate mai mare* etc. sînt aduse din sudul Transilvaniei și ne dau dreptul să susținem că șieutenii, care sînt oierii cei mai vestiți din partea locului, sînt pe drept cuvînt „mocanii” nordului. Una din familiile numeroase de acolo, *Gotea*, este ea însăși de origine sudică, mai precis bulgară, cum se poate vedea din lucrarea acad. Iorgu Jordan, *Nume de locuri românești în Republica Populară Română*, București, 1952, p 230-231.

Presupunerea că locuitorii comunei Șieuț își au originea în sudul Transilvaniei este într-un totul confirmată de cercetările geografice,⁶⁷ care indică, de multe ori, pînă și drumurile pe care s-au mișcat „mocanii” din părțile Sibiului, cînd urcau sau coborau de la munte. Nu-i întîmplător faptul că numai șieutenilor li se spune „mocanii”, pe cîtă vreme cei din comuna Monor sînt „porecliți”, „săcui”.

Trebuie să mai spun că cercetările dialectale confirmă teoriile mai vechi în legătură cu deosebirea dintre vorbirea femeilor și cea a bărbaților, după cum interesează mult dacă subiectul știe sau nu carte, e bătrîn sau tînăr etc. Să ne oprim, și aici, numai la un singur exemplu din care se

65. Cf. O. Densușianu, *Graiul din Țara Hațegului*, p. 60, 336.

66. Cf. O. Densușianu, *op.cit.*, p. 21 (*measă*, *peană*, *peată*), 23 (*pomeană*, *veadră*), 44 (*briazdă*), 329 (*pl'easă*, *pomeană*).

67. Cf. Laurean Someșan, *Viața patorală în munții Călimani* (BSRRG, LII, 1933), p. 338-339; Tiberiu Morariu, *Viața patorală în munții Rodnei*, București, 1937, p. 108-118.

vede în ce măsură se deosebesc, în vorbire, doi soți, chiar când sînt tineri și foarte tineri. Este vorba de informatorii Dumitru Petrea Plăcintă și Ioana Dumitru Plăcintă, din satul Pîraie, comuna Mălini, raionul Fălticeni. Bărbatul în vîrstă de 30 de ani fusese sergent în armată și călătorise prin aproape toată țara. Soția sa, mai tînără decît bărbatul cu 9 ani, n-a trecut de Fălticeni. În vorbirea lui se observă o puternică tendință de literarizare, de renunțare la fonetismele locale, pe cîtă vreme vorbirea soției sale se caracterizează tocmai prin menținerea acestora, prin tendința de a păstra nemodificate trăsăturile pur dialectale vechi, ale regiunii respective. În primul text, care este al soțului, avem fonetisme ca *meu, ajungă, fir, cînd*; în celelalte două, ale soției, întîlnim: *nîrăsă, nîre, ghiņe, chetruit* etc.

Dumitru Petrea Plăcintă

Du-te, mîndră, ducă-te
Doru meu *ajungă-te*
Sara desculțîndu-te
La masă puindu-te.
Să pui lingura pe blid
Ș-afară să ieș plîngînd,
Să pui lingura pe masă
Ș-afară să ieș din casă
Să stai toată ziua ~ prag
Cu firu vîrît în ac.
Cu el să nu pot î ~ pu ~ ze
Pînă nu-i ofta și-i plî ~ ze
Căci și ieu mult am oftat
De-acasă cînd am plecat
Căci viiata di ~ străini
Îi ca iarba dintre spini

Ioana Dumitru Plăcintă

Tas nîrăsă nu mai plî ~ ze
Că nîrîl'e-i buņișor
Ț-a fașe capu porșor
Cîn ti da zos d'i pe vatră.
Ț-a mai da ș-o scărmănată.

Hai nîrăsă înapoi
Că-i mai ghiņe ~ sat la noi
Că îi drumu chetruit
Și-i mai ghiņe d'e trăit.

În anchetele noastre am descoperit localități, cum ar fi comuna Mălini (și în special satul Pîraie) în care aproape nu întîlnești neologisme și, dimpotrivă, am lucrat în alte puncte, cum ar fi Șarul Dornei sau Crucea (raionul Vatra Dornei!), unde neologismul apare neobișnuit de des. Explicația nu-i totdeauna aceeași. Dacă în Șarul Dornei, stațiune climaterică, elementul nou a putut fi adus de „borcutari”, de „luftari”, la Crucea el a fost sprijinit, fără nici o îndoială, și de centrul muncitoresc din această localitate. La

Mălini, în schimb, nu poate fi invocat nici unul dintre argumentele acestea. Dimpotrivă, oamenii de acolo se ocupă aproape exclusiv cu păstoritul și cu agricultura. Faptul acesta imprimă un caracter tradiționalist, conservator, vorbirii lor.

Iată o parte dintre neologismele înregistrate la Crucea: *avans* (chenzinal), *aviz*, *asigura*, *asorta*, *apreciere*, *agita*, *accidenta*, *antîmpinor* (!), *amant*, *aptitudine*, *administrație*, *acapara*, *agitație*, *ambala*, *antret*, *bloca*, *bulon*, *brudărie* (broderie), *balcon*, *complicație*, *comic*, *compoziție*, *colectiv*, *construi*, *clar* (în mod clar), *dispozitiv*, *dublu*, *divorța*, *dona*, *diametru*, *dipou*, *dimensiune*, *depozita*, *deranja*, *emite*, *extraordinar*, *experiență*, *eventual*, *eventualitate*, *etapă*, *eroare*, *expre*, *extrage*, *exact* (și *ezact*), *esențial*, *furnicular*, *fundație* (alături de *temelie*, la pod, la casă), *fizionomie*, *fin*, *foișor*, *fronton*, *flecmatic* (sic!), *indiferent*, *insecta* (*lemn insectat*), *incomoda*, *impozit*, *instalație*, *infectă*, *inundație*, *i(n)venție*, *lot* (de pădure), *lux*, *medicină*, *medicament*, *modern*, *monta*, *majoritate*, *modifica*, *natural*, *nectar*, *nula*, *necesitate*, *oval*, *orificiu*, *pilot* (*cazic la pod*), *predator*, *porțiune*, *pronunța(re)*, *promite*, *parapet* (sau *șitor*!), *perfecționa*, *proveni*, *principal*, *refector* (*reflector*), *renta*, *radical*, *remorcă*, *repera*, *sensibil*, *straniu*, *specifica*, *subit*, *transversa* (și *tramversa*), *tauletă*, *uniform*, *vizor* (*ochelari la cai*), *venetic*, *versant*, *versiune*, *vertical*, *zero*;

și o listă, incompletă și ea, de neologisme pe care le-am notat la Șarul Domei:

aprecia, *analcid*, *antipatic*, *beneficia*, *bornă*, *cangrenă*, *comunism*, *complect*, *comersant* (alături de *comerciant*!), *defect*, *diaree*, *decide*, *depinde*, *definitiv*, *deja*, *epuiza*, *escroc*, *fecundație*, *felicita*, *filozofie*, *ghinion*, *ghinionist*, *infecțatie* (sic!), *important*, *imediat*, *indiferent*, *incompatibil*, *intimida*, *înfinat* (*afinat*!), *întîmpinor* (alături de *antreprenor*), *larvă*, *lent*, *limbaj*, *nega*, *nucleu*, *partid*, *partinic*, *partinitate*, *permite*, *populație*, *pretinde*, *prizonerie*, *președinte*, *proteja*, *rapid*, *răspunsabil*, *redacție*, *repera*, *repeta*, *roman*, *ser*, *servi*, *separat*, *separa*, *socialism*, *separator*, *stagna*, *strivi*, *superstiție*, *suspenda*, *studia*, *violent*.

Atrag atenția că listele acestea n-au fost alcătuite pe baza informațiilor unui singur subiect. În amîndouă localitățile, membrii colectivului nostru au stat vreme ceva mai îndelungată și au repetat, de mai multe ori, ches-

ționarele pe baza cărora au lucrat. Nu e vorba de neologisme care apar pur întâmplător, la indivizi izolați, ci de cuvinte care încep să fie întrebuințate de toată lumea.

Cercetările dialectale prezintă, după cum se vede, o importanță deosebită pentru studierea limbii noastre. Graiurile păstrează, de foarte multe ori, urme ale trecutului și indică puncte de plecare pentru explicarea diferitelor fenomene lingvistice pe care nu le-am putea înțelege altfel. Terenul constituie o probă pe care ar fi de dorit să o treacă toată lumea. Condițiile în care se dezvoltă poporul nostru sînt de natură să accelereze procesul de fuziune a graiurilor cu limba comună, să ușureze „vărsarea” acestora în „limba” unică. Limba literară exercită o influență tot mai puternică asupra graiurilor și acestea își pierd, pe zi ce trece, caracterul lor specific. Cu fiecare bătrîn care moare dispar elemente necunoscute de alții și lucrul acesta trebuie să ne dea de gîndit. Peste patruzeci de ani înfățișarea graiurilor va fi alta, după cum alta era la începutul secolului.⁶⁸

De aceea cred că atenția noastră trebuie să se îndrepte, mai ales, spre dialectologie. Avem atîția specialiști tineri care ar putea să aducă servicii mari lingvisticii românești.

Să folosim momentul pe care nu-l vor mai avea cei care vor veni după noi și să fim încredințați că fiecare investigație nouă ne rezervă surprize de natură să compenseze eforturile depuse în efectuarea anchetelor.

Colectivul nostru nu se poate lăuda cu o experiență îndelungată în această direcție. Dar ceea ce putem afirma, cu toată certitudinea, este că, ori de cîte ori am încercat o anchetă, cît de sumară, am descoperit lucruri necunoscute de alții, am lămurit lucruri care nu erau tocmai clare în mintea noastră ori am notat cuvinte și forme care sînt pe punctul de a dispărea. Dialectologul mai poate, încă, adăuga, cîte puțin, la tezaurul de cunoștințe pe care înaintea noastră l-au sporit, cu dragoste, atîtea generații. Lui i se mai rezervă și alte surprize. Îmi amintesc cu cîtă satisfacție am înregistrat prezența, pe teren, a cuvîntului *stură*, de care ne aduceam numai foarte vag aminte din textele vechi, și cu cîtă mulțumire, cu cîtă curiozitate am urmărit descoperirea ariei lui *zghilțag* „fuștel la scară”, pe care nu l-au înregistrat nici autorii „A.L.E.”, nici scriitorii din partea locului și nici glosarele existente.

68. Cf. M. Sadoveanu, *Opere*, vol. I, p. IX; *Evocări*, p. 34.

Studiul sistematic al graiurilor duce la ideea că primele noastre texte vechi se caracterizează prin deosebiri de natură geografică, dialectală, și nu istorică, așa cum, de altfel, a arătat printre alții academicianul Al. Rosetti.⁶⁹

Cercetările dialectale, legate de preocupările generale ale lingvistului, și nu considerate izolat, întăresc convingerea că limba noastră națională rezervă încă multe surprize, că drumurile care duc la lămurirea ei nu sînt numai întortocheate, ei și de foarte multe ori, pline de satisfacție.

1955

69. Cf. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. VI, p. 79, 83, 85-86, 92, 98, 265, 267. Cîțiva istorici literari mai vechi (I.A. Candrea, Giorge Pascu) vedeau lucrurile cu totul altfel și considerau că unele texte dintre cele care aparțin secolului al XVI-lea sînt anterioare, pentru că limba lor prezintă o serie de trăsături mai „arhaice”. Punctul acesta de vedere nu-l mai susține nimeni astăzi. De altfel, trebuie să spun că ideea pe care mi-am însușit-o în această notă, după afirmațiile academicianului Rosetti, o întîlnim și mai înainte, la Nicolae Drăganu, *Două manuscripte vechi*, p. 91.

Limba literară și regionalismul

Raportul dintre limba literară și graiuri a intrat în preocuparea filologilor și a scriitorilor de multă vreme, dar nu avem o lucrare de ansamblu asupra problemei.

Elementul regional și-a făcut simțită prezența, încă din limba veche, începînd cu secolul al XVI-lea. Cu ajutorul unor cuvinte rare, a unor fonetisme sau a unor forme a fost posibilă localizarea textelor de limbă veche. Pînă la încheierea unei limbi literare, am avut texte ușor diferențiate, între ele, tocmai pe baza particularităților locale. *Codicele voronețian* și cele trei psaltiri transmise în manuscris se caracterizează, toate, prin rotacism. Tipăriturile coresiene se disting prin cîteva trăsături proprii graiurilor ardelenesti de sud, ca și *Palia de la Orăștie*, care se deosebește, totuși, de ele. Atît manuscrisele, cît și tipăriturile pomenite sunt ardelenesti, dar proveniența lor locală diferită, graiurile deosebite care stau la baza limbii lor le conferă un caracter aparte fiecăruia. De aici nu rezultă însă că am putea vorbi de dialecte literare de sine stătătoare; nu avem deosebiri fundamentale, între ele, cu excepția rotacismului.

Cu toate că prin tipăriturile coresiene începe să se fixeze o normă, nu putem vorbi de o adevărată unitate nici în secolul următor, al XVII-lea, de cînd datează cîteva lucrări deosebit de importante și cînd, alături de textele religioase, apar lucrări cu caracter istoric, juridic, după cum, tot acum, încep să se traducă și unele cărți populare. *Cazania* lui Varlaam, cărțile lui Dosoftei și cronicile lui Grigore Ureche și Miron Costin se disting, sub raportul limbii, prin vizibile caractere moldovenești. În *Noul Testament*, de la Bălgrad (1648), ca și în cea mai veche traducere a *Alexandriei* (1629), recunoaștem cîteva trăsături ardelenesti. *Biblia de la București*, în schimb, nu reprezintă graiul din sudul țării: ea a fost scrisă într-o limbă amestecată, fapt pentru care specialiștii au tras concluzia că ne găsim în fața unei lucrări colective; altfel nu s-ar putea explica o serie de cuvinte, forme și fonetisme necunoscute în graiurile din sudul țării, proprii vorbirii moldovenești și celei de peste munți.

Din textele vechi reținem cuvinte ca *hasnă*, pentru *profit*, *ferdelă*, pentru *baniță*, *socaci*, pentru *bucătar*, păstrate în graiurile ardelenesti pînă astăzi. Tot așa *zgău*.

Primul ne-a fost transmis prin tipăriturile coresiene, iar celelalte două provin din traducerea *Alexandriei*.

Un cuvânt rar, care a dat de furcă specialiștilor, în sensul că l-au considerat ca neapartinând limbii române, este *traste*, sinonim al lui *denii*, *patimi*, *suferințe*, păstrat, sub forma aceasta, în Borșa Maramureșului, iar în alte variante pe o arie ce cuprinde o bună parte din Transilvania de nord, cum am arătat, încă acum 39 de ani, în *SCL*, I, p. 287-289. În anii din urmă, l-am întâlnit și în literatură, într-o traducere din Esenin, efectuată de Ioanichie Olteanu (*Ceaslovul satelor*, Cluj, Dacia, 1981, p. 232):

*Lîngă pîrtie-argintie,
Încotro mă chemi pe nea?
Ca în trastie-o făclie
Arde-asupra ta o stea...*

Unele trăsături regionale, la origine, au devenit literare, cu timpul, și nimeni nu le mai poate considera altfel.

O asemenea trăsătură, specifică limbii din secolul al XVI-lea, impusă de graiurile ardelenesti, o constituie formele verbale inversate, de tipul *afla-vei*, *auzit-ai*, *cuvine-se*, *gătît-a*, *pornește-se*, *rumeni-va*, *venit-am*, care au căpătat, prin Eminescu, prin Coșbuc și, apoi, prin Goga, „carate” speciale, după expresia lui Lucian Blaga, în stilul poetic (v. *Originea limbii literare*, p. 45-53). Blaga însuși avea să preia, după cum o întâlnim, în exemple extrem de numeroase, în poezia lui Ioan Alexandru, și nu numai la el.

Elementele regionale dau, uneori, bătăi de cap editorilor grăbiți sau neatenți. În cartea lui Ion Druță, *Clopotnița*, apărută în editura Cartea Românească, în cursul anului 1990, substantivul *gireadă* este înlocuit, în mod sistematic, cu *cireadă*, deși noțiunile denumite de cei doi termeni sunt atât de îndepărtate: „Hambare umflute cu grîne, *cirezi* de ciocălăi, orășele întregi de saci cu pîne...” (p. 102); „Au jucat toată ziua cărți într-o *cireadă* de paie la marginea Horodișei” (p. 163); „... n-avea cine sări să-mi ieie apărarea atunci cînd mă trînteam cu tovarășii în *cireada* de paie a școlii...” (p. 188).

Dificultăți întâmpină unii autori în utilizarea, în scris, a substantivului *poale*, care nu se confundă cu *poală*. Înțelesul, propriu, al celui dintîi este cel de fustă țărănească, din pînză de casă, pe care îl avem foarte bine precizat în scrisul lui Rebreanu, spre exemplu: „Copii neastîmpărați aleargă printre femei și chiar prin horă, fură florile fetelor și fac haz cînd

victimele îi ocărăsc sau se înfurie. Cîțiva mai îndrăciți se lasă pe vine aproape de jucători, uitîndu-se cu mare băgare de seamă la *poalele* fetelor, iar cînd poalele zboară mai tare, dezvelind picioarele goale mai sus de genunchi, se întrebă repede: Ai văzut?" (*Opere*, IV, p. 16).

Înainte de a-l recita, cuvîntul apare, cu sensul tot așa de bine precizat, în manuscrisele lui Eminescu (v. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, V, 1936, p. 23):

*Și în Libanon văzut-am rătăcite căprioare
Și pe lanuri secerate am văzut mîndre fecioare
Purtînd pe-umerile albe auritul snop de grîu
Alte vrînd să treacă apa cu picioarele lor goale
Ridicăruș rușinoase și zîmbind albele poale
Tulburînd cu pulpe netezi fața limpedelui rîu.*

Poală are și el înțelesul de partea de jos a unei piese de îmbrăcăminte, a rochiei, de exemplu, sau a cămășii, iar de aici s-a extins și spre înțelesul de partea de jos a unui deal, a unei păduri, eventual a unei clădiri, dar, în același timp, s-a fixat pe înțelesul de brațe (ocrotitoare), ca în cunoscuta poezie *Ideal*, a lui George Coșbuc:

*Veni atunci din Răsărit
Pe drum o babă. S-a oprit,
Căci auzise la izvor
Gemit ca de creștini cînd mor –
Și capul fetei l-a proptit
În poala ei ușor.*

În lipsa unor sacoșe sau a unui paner, se pot aduce, în *poală*, diferite lucruri. Gospodinele adună ouăle din cuibare în *poală*, copiii transportau merele sau alte bunătăți în *poala cămeșii*. Iată cîteva exemple, extrase la întîmplare din poezia lui Goga, a lui Blaga sau a lui V. Voiculescu:

*S-ascult cîntarea asta,
Cum picură domoală
Și capul greu de gînduri
Să-l culc la mama-n poală*

(Goga, *Poezii*, 1916, p. 39);

*Frumoaso,
Ți-s ochii-așa de negri, încît seara,
Cînd stau culcat cu capul în poala ta,
Îmi pare*

*Că ochii tăi, adâncii, sunt izvorul
Din care tainic curge noaptea peste văi
Și peste munți și peste șesuri,
Acoperind pământul
C-o mare de-ntuneric...
Așa-s de negri ochii tăi –
Lumina mea...*

(Blaga, *Poemele luminii*, p. 62-63);

*Și el, în poala cămășuții cusută cu arnici,
Ducea acasă mai mult brebenei decât urzici.*

(V. Voiculescu, *Destin*, p. 60);

*Cînd păsările și frunzele se scuturau de pe cracă,
Venea pentru el o toamnă săracă,
Fără mîngîiere și fără făină,
Doar c-o poală de gutui de la vecină.*

(*Idem, ibidem*, p. 60);

*Peste păienjenişul genelor umbre se torceau ațe
Și ne trezeam cu roua pe visuri și flori în brațe,
Prinzînd dimineața, ca pe fata din dafin goală,
Cum întindea mîna și culegea stelele-n poală.*

(*Idem, ibidem*, p. 60).

Să cităm un exemplu din opera lui Sadoveanu: „Cu minile încrucișate în poală, vorbește neconținut.” (*Orhei și Soroca*, Chișinău, Editura „Glasul Țării”, 1921, p. 125)

În situații similare, *poală* nu poate fi înlocuit cu *poale*, cum a procedat L.P. Dan într-o traducere din Cehov (*Țăranii*, Budapesta, Tipografia „Poporul Român”, 1909, p. 41):

„Bărbatul meu servește la Bazarul Slav. Și asta e fetița mea, Sașa, căreia îi era frig și se îndesă în poalele ei.”,

sau ca în *Scrinul Negru*, al lui George Călinescu (ediția 1960, p. 117):

„Și spunînd aceste cuvinte, își lăsă capul în poalele Miniei”.

Un cuvînt regional, verbul *cioroă* a încurcat pe mulți editori ai lui Eminescu. Verbul, al cărui sens este cel de a susura, al gîlgîi, a curge cu zgomot, a curge de pe cioroi, adică de pe uluc, a fost considerat un derivat din *cioară*, sinonim, deci, cu a se gîlcevi ca ciorile. Mai mult de jumătate dintre cei care s-au ocupat cu editarea prozei lui Eminescu i-au dat acest înțeles, deși el se împotrivește contextului respectiv din basmul *Făt-Fru-*

mos din lacrimă, care sună: „Rîurile ce *ciorăiau* mai în jos de brîiele melancolicelor stînce învățau de la păstorul împărat doina iubirilor, iar vulturii ce stau amuțiți pe creștetele seci și sure a stîncelor nalte învățau de la el țipetul cel plîns al jelei”.

Șerban Cioculescu a confundat, la un moment dat, *oghialul* din opera lui Creangă, al cărui înțeles este cel de plapumă țărănească, cu *obiala*, bucată de pănură sau de pînză cu care țărani iși înfășurau piciorul, cînd se încălțau cu opinci.

În general scriitorii introduc, prin intermediul operelor lor, elemente locale din graiul propriu, fapt pe care îl observăm în poezia de pînă la Eminescu și, mai tîrziu, cu deosebire în proză. Exemple concludente găsim la I. Agîrbiceanu, la Liviu Rebreanu și la Marin Preda.

Ion Agîrbiceanu, spre exemplu, este tipul scriitorului care a apelat, în foarte mare măsură, la graiurile de peste munți în vederea îmbogățirii vocabularului pe care îl mînuiește. Trăind în cea mai mare parte a vieții sale la țară, și, mai ales, luîndu-și subiectele cărților pe care le-a scris din mediul rural, el este reprezentantul cel mai tipic al vorbirii ardelenesti. În anii debutului său, în special, elementele locale aveau un rol fundamental, în sensul că autorul nu făcea deosebire între vorbirea eroilor, care erau în aproape totalitatea lor țărani, și propria sa intervenție în prezentarea lor.

În această situație nu mai poate surprinde faptul că Agîrbiceanu, în apelul său continuu la graiul natal, introduce în limba literară elemente rare, unele din rîndul celor care au și caracter arhaic, nu numai regional, nemiîntîlnite în scrierile altor autori.

Am insistat, altă dată, asupra substantivului (*a)leș* și a verbului (*a)leșuș* de a căror existență, în graiurile ardelenesti, ca și în limba scrisă din secolul al XVII-lea, se îndoia un specialist ca Ovid Densusianu.

Numai în scrisul lui Agîrbiceanu apare substantivul, de origine săsească, *clichin(ă)*, care, în volumele VI și XII din *Opere* va lua forma *clicin*.

„Era numai-ntr-o *clichină*, se vede că-i luase baba țundra, să nu vie.” (*Opere*, I, p. 21) „Îmbrăcat în cioareci de lînă, cu opincuțe, *clichină* de pănură și căciulă, Costică își pierdu, la început, elasticitatea mișcărilor.” (*Ibid.*, p. 250) „După ce, sfădindu-se, cinară, Petrea ieși afară, deschise încet covăcia, își vîrî sub *clichină*, lîngă piept, barosul cel greu și se strecură pe ulițele satului, ca o nălucă, spre țigănie.” (*Ibid.*, p. 287) „Și așa, nimeni nu-l mai lua în seamă pe Petrea cînd, după cină, deschidea tainic covăcia și-și trecea sub *clichină* barosul.” (*Ibid.*, p. 288) „Nu-i

putură purta pe băieți multă vreme nici cu *clicinele* de pănură neagră, țesută în casă, cu care veniseră în sat. Îi arătau colegii cu degetul. Chiar profesorii atraseră atenția lui Roșu, chemându-l la direcțiune, că le trebuiau paltonașe, ca la toți ceilalți...” (Opere, VI, p. 390)

Cuvîntul are o răspîndire mai largă, în Transilvania, și, în același timp, cunoaște și alte aspecte fonetice. Așa, spre exemplu, la Bistrița și Valea Someșului Mare el sună *cl'et'e*.

Alte cuvinte regionale, extrase din cărțile lui Agîrbiceanu: *aleș, aleșuș ceteraș, clopotș cucuruz* (alături de *porumb!*), *cucuruziște, dărăburi, ferdelă, firez, frîuă, glajă, haigău* (= *bagău*), *iugăr, june, lătorean, lemnuș, măsare* (și *măsăriță!*), *muiere, mumă, ojină, ospăț, păcurar, pită, tăbac, tulai, țundră* (de pănură), *ziț*.

Tot aici trebuie pomenit și imperativul *griji!*, cunoscut și din poezia de tinerețe a lui Coșbuc. El aduce aminte de *feri!*, de la Eminescu și, iarăși, de la Coșbuc, precum și de *păzi, păzi-te*, curent și el în graiurile ardelenesti. *Griji!* Apare și la I. Micu Moldovan, *Povești populare din Transilvania*, 1987, p. 212, după cum apar și *aleș, aleșui*, de mai jos (p. 142, 143, 155, 161, 184) și *ferdelă* (p. 13, 15, 17, 107, 165).

Cu Agîrbiceanu seamănă, sub acest amestec, Ionel Pop, alt ardelean care ne pune la dispoziție un mare număr de cuvinte locale, printre care: *aleș, aleșuș berc, bruj, clop, deschilină dubălar, felderă, glajă, gornic, holcă, hozate, merindare, oblică ocinașe, pîrgălă pociumb, sfîr-nar, șteap, știrică tarniță, tîrnaț, voj, zdroabă*.

Ca la Agîrbiceanu, găsim și la el unele cuvinte rare, care au în același timp și caracter arhaic, nu numai regional. Astfel, în afară de *aleș* și *aleșuș* pe care am văzut că le are și Agîrbiceanu, mai găsim la Ionel Pop pe *zgău*.

La Voiculescu elementele regionale reflectă o realitate puțin deosebită de cea pe care o întîlnim în scrisul altora. Originar din părțile Buzăului, unde peste particularități graiului muntenesc s-au suprapus și unele fonetisme, forme și cuvinte din graiurile moldovenești și din cele ardelenesti, el va recurge cînd la *ciob*, cînd la *hîrb*, după cum alături de *croșnie, testemel, vipie, vîlnic*, proprii vorbirii muntenilor, întîlnim la el și moldovenisme ca *bahnă, huș huiet, hultan, hulub, megieș* etc. ori ardelenisme ca *baie* (= *mină!*), *ceteraș, ciont, ciurdă, clisă, scaldă, sein, vintre, vinars, tină, tău* etc.

Poate că, în aceste împrejurări, nici n-ar trebui să apelăm la termenii *moldovenism, ardelenism*, fiindcă Voiculescu n-a împrumutat, din altă

parte, elementele respective, ci le-a luat tot din graiul propriu; le avea de acasă, așa cum n-a fost nevoie să recurgă la vorbirea de peste munți, în cazul lui *gingeni*, sau la cea de peste Milcov în cazul lui *ghilit*. În schimb *dihór* și *vultúr*, cu accentul pe ultima silabă, sunt specifice muntenești.

O situația oarecum asemănătoare cu cea de la Voiculescu întâlnim și în cărțile lui Sadoveanu *Priveliști dobrogene* și *Ostrovul lupilor*, cu subiecte împrumutate din viața oamenilor din provincia situată între Dunăre și Marea Neagră unde, datorită faptului că acolo locuiesc oameni proveniți atît din Muntenia și Moldova, cît și din Transilvania, semnalăm, deopotrivă, prezența lui *ciob* și a lui *hîrb*, după cum ne întîmpină numai aici, în toată opera lui Sadoveanu, cuvîntul de origine germană *ziț*, scaunul trăsorii, dus cu ei, peste Dunăre, de ciobanii ardeleni. *Ziț* am văzut că apare și la Agîrbiceanu (p. 211).

O situație puțin deosebită prezintă opera lui Ion Pillat. Scriitorul, născut în Muntenia, era fiul unui moldovean și, prin urmare, graiul său natal este unul mixt, amestecat. Pe acesta este fundamentată, în primul rînd, limba scrierilor sale. Elementele ardelenesti, la care a recurs cîteodată, au o proveniență dublă. Cele mai multe dintre ele se explică prin tendința tot mai pronunțată a scriitorilor de a-și depăși graiul propriu și de a-și îmbogăți vocabularul și prin ajutorul altora. Așa trebuie explicată prezența, în poezia lui Pillat, a ardelenismelor *adăstîr*, *nea*, *omăt*, *tău*, *tină*, deși nu-i greu de văzut că *neaua* putea fi luată și din literatura înaintașilor, după cum *omăt* exista și în graiul său patern. Alta este situația cu *chitelin*, sinonim al lui *încetișor*, cu *aldué* în loc de *binecuvînta*, ori cu *drumar* în locul lui *drumeț* din poezia *Nașterea Domnului*. De data aceasta poetul a împrumutat elementele citate odată cu tema poeziei, care are, ea însăși, origine ardelenescă.

Unele regionalisme, după o utilizare frecventă și, mai ales, după prelucrarea lor și de către o serie de scriitori din alte zone geografice, își pierd acest caracter și devin literare, se generalizează.

În pletora semantică *puțin* – *oleacă* – *nițel* – *o firă*, cel dintîi dintre cuvintele citate este, din capul locului, literar și, în același timp, general în limbă. *Oleacă* aparține graiului moldovenesc și Arghezi, spre exemplu, nu scapă ocazia de a sublinia acest lucru în context:

„El face parte din serile inefabile ale naturii, *o lecuță* cum se zice pe la Bîrlad, *o lecuță* ametist, *o lecuță* porfir, *o lecuță* matostat și ceva-ceva

chiciură de micașist.” (*Poetul F. Tutoveanu*, în volumul *Lume veche, lume nouă*, București, Editura Tineretului, 1958, p. 235.)

Procedeul revine, la Arghezi, și în cazul altor cuvinte proprii vorbirii ardelenesti. Unul dintre eroii romanului *Lina*, spre exemplu, recurge des la utilizarea regionalismului *no* (pronunțat, de fapt, *no!*): „La supărare pocnia biciușca de carîmbul cismeii și striga o dată «no», interjecția învățată de la ardeleni, și-i trecea.” (ediția 1942, Cartea Românească, p. 86)

În alt context, interjecția respectivă este însoțită și de o formă verbală ardelenescă: „– *No!*... a strigat. Nu mai *lucră* nimeni?...” (p. 306)

În sfârșit, un ultim exemplu, din această categorie, extras din alt volum al lui Arghezi:

„Un muncitor străin cu coasa strînsă și cu sacul în spinare stă în picioare cu o felie de *slănină* așternută pe o *felie* de pâine, între degetul mare și *cichie*. Foamea lui a găsit în ospătăria gării cea mai ieftină gustare. Ea vine din Ardeal să secere și să cosească Bărăganul, sub înfățișarea zdrențaroasă a unui ungurean înalt, care trebuie să aibă ochii albaștri, cu chimirul cît un corset și cu pălăria cît o capsulă de vin. Cosașul stă de vorbă cu cîinele, care se uită țintă în ochii lui prin întuneric și la briceagul lui de pe felia de pâine. *Vorba ardelenescă e înțeleasă pe Bărăgan de cîinele ialomițean* și pribegia lor, a amîndurora, îi face prietenoși:

– Ține un dărab și tu, spune cosașul, retezînd odată din pâine și slană, simetric și proporțional, un dumaticat. Că am puțin și eu. Dac-o da Dumnezeu bucate multe, o să-ți mai dea batia și ție... zi bogdaproste.” (*Ce-ai cu mine. vîntule?*, București, Editura Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1937, p. 49-50)

Un exemplu deosebit, alcătuit în mod intenționat în vederea sublinierii, în vorbire, a prezenței unor regionalisme, găsim în una din cărțile lui Sadoveanu: „Folosind vorbe de-ale ținutului, pot spune că am găsit cu ușurință destul de bun *cortel*. Două *chilii* ne sunt îndestulătoare; de *culină* n-avem lipsă. Liniște ca-ntr-o mănăstioară: nici curiozitate, nici murdărie, nici *chițorani*. Aproape de uliță: n-are nevoie omul să se *guie* tocma la al doilea rînd. *Vipt* am găsit la *ospătărie*, fără să *spesăm* prea mult. Ne-am desprins cu *paradaisele* umplute și cu clătitele cu *zămăchișă*. Numai borșul nu-mi prea place, pentru că-i zice *chisăliță*. Dimineața ne punem uneori la cale cu cîte-un *dărab* de *pită* cu *clisă*, și trebuie să se știe că slămina-i minunată prin partea locului. Multe *plese* nu mîncăm, fiind nelacomii și eu și Anastasie; nici destupăm *glaje* de bere, nici

deșertăm *cante* de vin. Mai bine ieșim la plimbare afară din târg și bem în pumni apă rece dintr-un *șirău* care izvorăște de sub munte. La întoarcere facem popas în *rvlia* unei biserici vechi, unde cresc mure și prune brumării, și privim la un *ariete* cu coarnele răsucite care paște iarbă grasă în umbra pomilor.” (M. Sadoveanu, *Memoriul lui cuconu Ilie Leu despre o călătorie în locuri depărtate, tocmai la Deva*, în volumul *Depărtări*, 1930, p. 20.)

Muntenii, pînă la Caragiale și la B. Ștefănescu Delavrancea, iotacizează. La fel procedează și unii ardeleni din sud, fiindcă în graiul lor norma este *auz*, *văz*.

Tot așa muntenii preferă fonetismul *mumă*, în loc de *mamă*, și, iarăși, ardelenii din sud merg cu ei. Blaga și, mai ales, Agîrbiceanu fac parte din această categorie.

Scriitorii originari din sud, de după Caragiale și Delavrancea, nu mai sunt consecvenți în mînuirea formelor iotacizate și observăm, spre exemplu, la Damian Stănoiu, cum *auz*, *văz*, *trimiț*, *simț* încep să caracterizeze, tot mai mult, vorbirea eroilor, pe cîtă vreme autorii recurg la celelalte variante: *aud*, *văd*, *trimit*, *simt*, de unde se poate conchide că formele iotacizate și-au pierdut caracterul literar, de mai înainte, și au intrat în rîndul regionalismelor.

Un procedeu asemănător observăm în cazul fonetismelor *mamă*, *mumă*. I. Agîrbiceanu, în penultimul volum din *Opere* (XII!), pune, sistematic, în gura eroilor săi varianta *mumă*, pe cînd în relatările și considerațiile sale personale nu întîlnim decît pe *mamă*.

Nu vom susține, se înțelege, că, în asemenea împrejurări, Agîrbiceanu și Blaga ar fi fost influențați de vorbirea din sudul Carpaților. Fonetismul respectiv are caracterul unei trăsături proprii graiului celor doi scriitori: el provine, deci, din zestrea proprie, de acasă.

Diferențierea de mai sus o semnalăm și în scrisul lui Tudor Arghezi, în volumul *Răzlețe*, de exemplu, unde alături de *mumă*, formă proprie vorbirii regionale (p. 26, 32, 47), avem și *mamă* (p. 32).

La Agîrbiceanu mai observăm cum fonetismul literar *fecior* aparține vorbirii autorului, în vreme ce eroii lui îl preferă pe cel regional: *ficior*.

Sub influența marilor creatori moldoveni, dar și a graiului respectiv, adverbul *oleacă* a început să fie preluat și de unii scriitori din sudul țării ori din Transilvania. O demonstrație concludentă, în acest sens, ne face I. Agîrbiceanu. Urmărind scrisul prozatorului ardelean, constatăm că, pînă

nu demult, apărea, în cărțile sale regionalismul *o țiră*. În ultimele sale creații, însă, adverbul respectiv nu se mai întâlnește niciodată.

Dacă lui Arghezi moldovenismul *oleacă* îi servește numai la localizarea acțiunii sau pentru a caracteriza un personaj, întocmai cum proceda I.L. Caragiale, în cazul lui *amic*, în scrisorile adresate ardelenilor, Agârbiceanu, în *Strigoiul*, spre exemplu, îl întrebuințează în exclusivitate, în dauna sinonimului provenit din graiul său propriu, la care nu apelează niciodată.

Ca Agârbiceanu procedează și Rebreanu, în ale cărui cărți adverbul *oleacă* ne întâmpină în mod frecvent (I, p. 11, 31, 313, 323, 325, 341, 342, 346; II, p. 13, 59, 76; VII, 163, 177, 180, 325), alături de *nițel(uş)* și de *o țiră*, întâlnite infinit mai rar.

Relativ des apare cuvântul și în opera lui Blaga. Mai interesant este că el apare neobișnuit de des la un scriitor dintre cei mai populari, mai legați, vreau să zic, de folclor, la I. Pop Reteganul (v. *Povești ardelenesti*, ed. 1986, p. 51, 85, 90, 125, 129, 130, 159, 226, 229, 241, 244, 268, 270, 290, 306, 340, 342, 344, 347), în al cărui scris ne întâmpină și diminutivul *olecuță* (p. 307), în vreme ce sinonimul specific ardelenesc *o țiră* înregistrează abia patru apariții (p. 89, 304, 341, 346).

Din toate relatările de mai sus, și ele sunt departe de a epuiza numărul mare de exemple ce s-ar mai putea da, se vede că regionalismul moldovenesc *oleacă* a devenit literar și îl concurează, în mod serios, pe *puțin*. Îl întâlnim și în cărțile lui Cristian Tudor Popescu, în *Vremea Mînzului Sec*, de exemplu (Ed. Polirom, 1998, p. 80-85), după cum mai găsim, în scrisul lui, unele cuvinte ardelenesti cu puternic caracter regional: *hribă* (în *Timp mort*, ed. Polirom, 1998, p. 173), ca și în *Sportul minții* (Humanitas, 2004, p. 91); *musai* (în aceleași cărți, la p. 115, 201 și, respectiv, 62, 64).

În același timp, nu putem să nu subliniem faptul că alți scriitori, neardeleni, apelează la *o țiră* atunci cînd simt nevoia să caracterizeze, prin limbaj, pe un anumit erou, sau să sublinieze originea lui locală.

La fel cu Arghezi, în cazul adverbului *oleacă* și a celorlalte regionalisme ardelenesti citate mai sus, procedează I.A.I. Brătescu-Voinești, plecînd însă de la un alt cuvînt, pronumele *mata*, și sprijinindu-se pe unele fonetisme proprii graiului moldovenesc: „Nu voi avea prilejul să-i spui, cum îi spuneam odinioară, imitînd graiul unuia din personajele sale: – Gustă, *mata*, iubite și prea cinstite *cucoane* Mihăiță, din acest borș de pasăre, înadins pregătit pentru *mata* de Raluca lui Gheorghe Nucuță din Dobro-

șăști, și de vei spune c-ai mâncat cîndva așa bunătate, eu voi zice că *mata suguiesti*, numai spre a mă năcăji *pi mine*”. (*Firimituri*, 1929, p. 33)

În schimb, M. Sadoveanu folosește ambele procedee. El a generalizat folosirea substantivului *muiere*, cu înțelesul lui din limba veche și din graiurile ardelenesti, fără nici o nuanță peiorativă, și s-a folosit de prezența lui *prunc* în vederea localizării acțiunii sau a caracterizării unui personaj originar din Transilvania.

Alt grup semantic îl constituie cuvintele *chindie*, *toacă*, *ojină* (sau *ujină!*), la care poate fi adăugat, uneori, *vecernie*.

Vom spune, de la început, că, în planul limbii literare, nu poate fi vorba de concurență decît între muntenescul *chindie* și moldovenescul *toacă*. Ardelenismul *ojină*, întîlnit mai ales în textele folclorice, apare rar în beletristică, la Agîrbiceanu, de exemplu (*Opere*, VI, p. 205, 292, 331).

Chindie, deși este simțit ca aparținînd unui grai, celui muntenesc, s-a dovedit a fi cel mai răspîndit în limba literară. El este utilizat de tot felul de scriitori, de la Coșbuc și Sadoveanu pînă la prozatorii tineri de azi.

Sub forma pluralului, *chindii*, cuvîntul apare des și în cartea lui Ion Druță, *Clopotnița* (p. 7, 23, 42, 60, 86, 118, 257).

Approape tot așa de răspîndit este și moldovenescul *toacă*.

De la *ojină*, care este de proveniență maghiară, s-a format, pe terenul limbii noastre, și un verb, *ojini*, după modelul lui *cin*, de la *cină*, și a lui *prînz* de la *prînz*, pe care l-am întîlnit în *Jurnalul* lui Timotei Cipariu: „Din Făgăraș, la 12 plecînd prin Mîndra, Șercaia și Perșani, unde am și *ojinat* bine, mai bine decît în cînstitul Făgăraș, seara pă la 8 am sosit la Mădeni...” (p. 95).

În cartea pomenită a lui Ion Druță constatăm că, alături de *chindii*, autorul recurge des și la *amurg*, căruia îi dă același înțeles: „Pe la *amurg* tata ațipește puțin...” (p. 90); „Pe la *amurg* Marinca coboară încet cărăruia de după sat, întorcîndu-se acasă.” (p. 92); „În *amurg* jocul sfîrșește” (p. 119); „În *amurg* apare și tata de pe undeva” (p. 163); „O zi întregă am pierdut-o lîngă moara aceea, abia în *amurg* am pornit mai departe, cu sacii de făină în căruță.” (p. 192).

„Odată, pe la *vecernie*, și nu tocmai, adică pe la ora cînd umbrele se lungesc, întrecînd făpturile, Andrei mă cheamă, cu inflexiuni pline de calde promisiuni în glas: Haide la păstrăvi!” (L. Blaga, *Hronicul și cîntecul vîrstelor*, 1965, p. 164)

O situație oarecum asemănătoare cu *chindie – toacă – ujină* prezintă și grupul *porumb – păpușoi – cucuruz – mălai*. Și aici este vorba de un element devenit absolut literar, *porumb*, și de un sinonim care îl concurează în mod foarte serios, *păpușoi*, întâlnit în scrisul multor nemoldoveni. *Cucuruz* și *mălai* se găsesc în situația lui *ojină*; caracterul lor strident regional le dă dreptul de apariție în limba literară doar în situații speciale, când autorul le atribuie o anumită funcție stilistică.

În privința lui *mălai* va trebui să mai adăugăm că situația lui este cel puțin „privilegiată”. Faptul că la sensul de bază, de care ne ocupăm aici, s-a adăugat unul nou, *făină de păpușoi*, care, prin deasa lui întrebuințare, pune cu totul în umbră pe celălalt, este un indiciu că în concurența lui cu *porumb*, *păpușoi* și chiar cu *cucuruz*, nu mai are nici o șansă.

În cazul sinonimiei dintre *lac*, *iezer*, *iaz*, *eleșteu*, *baltă*, *tău*, alt grup sinonimic caracteristic, aproape nu se mai pune problema diferențierii între literar și regional, cu toate că realitățile exprimate de cuvintele în cauză nu se identifică în toate cazurile. Fără îndoială că termenul cel mai obișnuit în literatură, cel mai literar adică, este *lac*, dar, în același timp, ne întâmpină, relativ des, în lecturile noastre, și celelalte; nimeni nu mai ia în seamă caracterul regional, al unora dintre ele, la origine.

Într-o situație asemănătoare se găsește verbul *țipa*, sinonim al lui *arunca*. Dat fiind caracterul său strident regional, el nu mai apare în literatură decât în vederea sublinierii unei anume stări speciale. Nici un ardelean nu-l mai preferă în locul sinonimului citat. El apare, însă, din când în când, în scrisul lui Sadoveanu: „... noi numai *țipam* puștile jos și se suiam în țug!” (*O înt.*, p. 75); „Pălărioara asta am s-o las să mi-o ia vîntul; pipoiul îl *țip* într-o rîpă” (*Av. Lca D.*, p. 7); „Pipa o *țip*; picioarele ba.” (*ibid.*, p. 8)

O situație specială prezintă muntenismele din unele cărți ale lui Negruzzi și moldovenismele întâlnite în edițiile apărute la Iași ale unor opere ale lui Grigore Alexandrescu sau ale lui D. Bolintineanu. Ele nu aparțin autorilor respectivi; au fost introduse fie de editorii care au supravegheat tiparul (în mod sigur de Eliade, în cazul lui Negruzzi!), fie de tipograful al căror grai nu coincidea cu cel al scriitorului „cules”.

Agud, *dud*, *frăgar*, *pomnițer* este alt grup sinonimic, care ne poate interesa. Dintre cei patru termeni, doar doi sunt considerați literari, și anume *agud* și *dud*, cu care operează un scriitor ca Ion Pillat, vrînd, parcă, să demonstreze că izvoarele sale regionale sunt, deopotrivă, muntenesti și moldovenești, la Florica și la Miorcani. *Pomnițer* are un caracter

pronunțat regional și, foarte probabil, nu-și va putea schimba statutul niciodată. *Frăgar*, în schimb, fără să-și fi câștigat dreptul deplin de a circula, în limba literară, le concurează, în mod serios, pe celelalte două, din moment ce îl întâlnim la tot felul de autori, de la Timotei Cipariu și Florian Porcius, la Ion Pop Reteganu, Octavian Goga, Ion Agîrbiceanu, Liviu Rebreanu și, mai departe, la Vasile Al. George, Ion Lăncrănjan, Mircea Micu, pînă la Ana Blandiana. Le era cunoscut autorilor *Lexiconului Budan* (1825) și, de asemenea, lui Ion Micu Moldovan (loc.cit., p. 67, 72, 73).

Din Octavian Goga (*Poezii*, 1916):

*Norodul a cuprins podmolul
Lîngă frăgarul din uliță
De cîrjă sprijinit răsare
Bătrînul preot la porțiță.*

(p. 23)

Frăgarul își îndoiaie coapsa...

(p. 25)

*Tu stai în prag și din frăgar o frunză
La sînul tău s-a coborît să moară...*

(p. 31)

*Zadarnic plînge vîntul și nucii plîng, bătrînii,
Frăgarul din ogradă și cumpăna fîntînii...*

(p. 96).

În *Lexiconul Budan* se face deosebire între *fraga de pămînt* și cea de *pom*, pentru care ne servim, mai ales, de termenii *agudă* și *dudă*.

Cu titlu de curiozitate, vom menționa faptul că în nordul Transilvaniei atît *fraga*, cît și *duda* sunt cunoscute sub numele de *pomniță* (de la *pomnițer!*), fără nici o altă determinare.

Un regionalism ardelenesc, intrat în limba literară încă din secolul trecut, este *june*, pe care îl întâlnim la tot felul de scriitori, de la Nicu Gane pînă la Eminescu. Altul este *tină*. *Miță* este general în scrisul lui Arghezi.

Sadoveanu a atras atenția asupra grupurilor semantice *colb – praf – pulbere* și *zăpadă – omăt – nea* și a încercat, el însuși, o delimitare între ele, în planul limbii literare.

Dacă, în secolul trecut, spre exemplu, *omăt* apărea, de obicei, în scrisul moldovenilor și *zăpadă* caracteriza, mai ales, vorbirea muntenească, situația s-a schimbat în mod evident. Cuvintele apar, amîndouă, într-o

justificată concurență, la moldoveni și munteni deopotrivă. Ba unii ardeleni par a arăta preferință pentru *zăpadă*, deși nu s-ar putea spune că nu recurg și la *nea*, pe care îl preferă și scriitorii din țara veche, de multe ori, ca urmare a faptului că el face parte încă din secolul trecut din vocabularul considerat poetic.

Încă în secolul trecut s-au impus, prin Eminescu în primul rînd, o serie de fonetisme de tipul *mîngîiet*, *spăriet*, *tămîiet*, al căror loc, în limba literară, a fost consolidat prin apelul la ele al altui scriitor reprezentativ M. Sadoveanu. Cum s-a observat de multă vreme, și cum Sadoveanu însuși avea să afirme, la un moment dat, fonetismele respective contribuie la conferirea unui caracter de intimitate pe care nu-l pot da variantele *mîngîiat*, *speriat*, *tămîiat*, distante și reci.

Un exemplu, deosebit de expresiv, găsim la Octavian Goga:

*Am fost proroc pe drumul din pustie
Cînd zilele mureau nemîngîiete,
Am fost proroc, izvor de apă vie,
Toți mi-ați băut de foame și de sete*

(*Profetul*, în vol. *Din larg*, p. 9)

Dacă ar fi să aducem un argument în sprijinul afirmației de mai sus, ne-am opri la diferența dintre *băiat* și *băiet*, din poezia lui Eminescu. Pe cît de distant și rece sună cuvîntul sub forma lui academică, *băiat*, în strofa cunoscută din *Luceafărul*:

*Un paj ce poartă pas cu pas
A-mpărătesei rochii,
Băiat din flori și de pripas,
Dar îndrăzneț cu ochii,*

pe atît de cald, de intim și de apropiat ne apare în postuma *Fiind băiet* *păduri cutreieram*, în aspectul lui moldovenesc:

*Fiind băiet păduri cutreieram
Și mă culcam ades lîngă izvor,
Iar brațul drept sub cap eu mi-l puneam
S-aud cum apa sună-ncetișor;
Un freamăt lin trecea din ram în ram
Și un miros venea adormitor.
Astfel adesea eu nopți întregi am mas,
Blînd îngânat de-al valurilor glas.*

(*Opere*, IV, 1952, p. 354)

Din cele spuse pînă aici, se poate conchide că regionalismul a apărut, la început, în texte literare, din nevoia de a determina anume realități, din nevoia de a numi cu termenul cel mai propriu o noțiune pentru care scriitorul în cauză nu găsea un cuvînt mai potrivit. În epoca respectivă nu se făcea deosebire între vorbirea eroilor, indiferent de proveniența și cultura lor, și între cea a autorului.

De la o bucată de vreme însă, cînd s-a ajuns la concluzia că se poate realiza un text literar și fără un apel special la elementul regional, cuvintele locale au început să capete un caracter aparte, să fie preferate pentru valorile speciale pe care le puteau căpăta. Ele au fost investite cu funcții stilistice.

Tudor Vianu a stăruit, la un moment dat, asupra faptului că în vreme ce eroii lui I.L. Caragiale reprezintă vorbirea muntenească, scrierile lui Creangă se caracterizează prin accentuate trăsături moldovenești.

Alți specialiști au subliniat, la Caragiale, arta caracterizării personajelor prin limbaj. La el, mai mult decît la oricare alt creator, recurgerea la elementele regionale a devenit absolut obligatorie; fără ele, efectul artistic ar fi redus pînă la anihilare.

Din istoria limbii noastre literare se desprinde, cum nu se poate mai clar, ideea că nici unul dintre marii creatori, de la Budai-Deleanu și pașoptiști, la Creangă și Sadoveanu, Agîrbiceanu și Marin Preda nu pot fi concepuți fără regionalism. Ba am putea spune că locul lor, bine determinat în literatură, se datorește, în măsură importantă, tocmai acestui fapt.

Cu ajutorul elementelor regionale scriitorii noștri au prilejul să-și înmulțească, în permanență, mijloacele de exprimare. S-a spus, demult, că limba română literară se găsește într-o situație privilegiată, determinată de faptul că are posibilitatea de a se înnoi în permanență. Această posibilitate este conferită, în mare măsură, de împrumuturile pe care scriitorii le pot face din graiuri.

În același timp, trebuie să mai spunem că elementele regionale, diferite de la scriitor la scriitor, contribuie și la individualizarea autorilor, după cum pun în lumină și anumite aspecte de geografie lingvistică, reflectate în limba literară. Elementele grecești și turcești din scrisul lui Ion Ghica, Nicolae Filimon și I.L. Caragiale duc nu numai la o anume epocă istorică, ci și la regiunile sudice ale țării, care, numai ele, puteau furniza asemenea elemente.

Cuvinte grecești și turcești găsim și în scrisul moldovenilor, dar ele se prezintă, de data aceasta, într-un aspect fonetic deosebit.

Vocabularul moldovenilor se îmbogățește, cînd e vorba de elemente străine, mai ales cu cuvinte ucrainiene, cum ne-au demonstrat M. Sadoveanu și Al. Ivasiuc, iar cel al ardelenilor cu împrumuturi din limba maghiară, mai ales, și, mai puțin, din cea germană, cum se vede din cărțile lui Liviu Rebreanu și Ion Agîrbiceanu.

În vremea din urmă, elementul regional a început să fie cultivat în sine și utilizat, în literatură, în scopul reconstituirii vieții din mediul rural de altădată. Cele mai concludente exemple, din acest punct de vedere, le constituie volumele *La Liliaci*, de Marin Sorescu, și *Oameni de aer*, de Aurel Rău.

Ovid Densusianu și, după el, Ștefan Ciobanu, plecînd de la formele verbale, neobișnuite, *poftisesem*, *sconisesem*, întîlnite în scrisul lui Dosoftei, trăgeau concluzia că autorul era străin și nu stăpînea în mod desăvîrșit limba noastră. Dar presupunerea aceasta nu poate fi dovedită în nici un fel. Mai degrabă trebuie să ne gîndim la o influență a altui grai, peste vorbirea moldovenească a lui Dosoftei. Formele respective de mai mult ca perfect nu erau proprii autorului *Psaltirii în versuri*. În graiul său de acasă se opera și se operează, mai ales, cu mai mult ca perfectul perifrastic, *I-am fost văzut* și, în această situație, vorbitorii nu aveau siguranță deplină în utilizarea celeilalte forme. Altfel spus, ei nu știau pînă unde se întinde fenomenul. Observînd că, în loc de *au fost ales*, să zicem, avem, în altă parte, *alesesem*, și tot așa *culesesem*, *descinsesem*, *mersesem* etc., ei au crezut că se poate spune și *poftisesem*, *scornisesem*.

Fenomenul aduce aminte nu numai de fonetismele de tipul *demăineată*, *rămîine*, *tătîine*, din *Cazania* lui Varlaam, ci și de perfecte simple numeroase, cu accentul schimbat, din scrisul lui George Coșbuc. Ca și în cazul lui Dosoftei, cu mai mult ca perfectul, Coșbuc nu era familiarizat cu perfectul simplu, din moment ce în graiul său, de la Năsăud, se operează numai cu perfectul compus și din cauza aceasta el accentuează formele respective altfel decît în limba literară, le modelează după alte forme ale verbelor în cauză, mai ales cînd îl împing înspre aceasta și necesitățile de versificație, ca în traducerea *Divinei Comedii*, din care am extras cele mai numeroase exemple: *adusei*, *ajunsei*, *ârsei*, *închisei*, *înțoarsei*, *învinsei*, *prinsei*, *pusei*, *răspunsei*, *rupseși*, *smulseși*, *spusei*, *zisei* etc.

În *Muza de la Burdujeni*, a lui C. Negruzzi (Iași, 1851, p. 8), apare o variantă specială de perfect simplu, regională la bază, cunoscută dintr-o serie de texte populare din Moldova și Transilvania:

*Azi cu o petițiune
M-adresăi către Amor,
Și-l rugăi cu-ncordăciune
Să astîmpere-al meu dor.*

Exemple mai numeroase întîlnim la N. Gane, în volumul *Zile trăite* (Iași, 1903): *acceptăi* (p. 20), *apucăi* (p. 49), *aruncăi* (p. 49), *băgăi* (p. 22), *mă dusăi* (p. 21, 26), *întrebăi* (p. 78, 228), *luăi* (p. 49, 73, 196), *plecăi* (p. 76, 80, 196), *scosăi* (p. 24), *zisăi* (p. 35).

În scrisul lui Hogaș, aceste forme le concurează, în mod hotărît, pe cele literare; sunt, cu alte cuvinte, extrem de numeroase, dar numai în edițiile din 1912 și 1914. Dintre celelalte, de mai tîrziu, ele se mai mențin, parțial, doar în ediția din 1921, de la „Viața Românească”: *adăugăi*, *mă apucăi*, *aruncăi*, *așezăi*, *băgăi*, *mă bucurăi*, *continuăi*, *cugetăi*, *deschिंगăi*, *mă îmbrăcăi*, *mă încredințăi*, *încruciașăi*, *îndreptăi*, *înghățăi*, *înșelăi*, *înșirăi*, *întrebăi*, *lăsăi*, *luăi*, *plecăi*, *răsturnăi*, *recăpătăi*, *rîdicăi*, *sărutăi*, *urcăi*, *vărsăi*.

Graiul de acasă impune și alte forme verbale în limba literară, cel puțin în cazul unor scriitori și al anumitor împrejurări.

Un verb ca *simt* apare, în mod obișnuit, fără sufix, cum se poate vedea din exemplele, numeroase, extrase din poezia lui Goga:

*Eu simt că-n lung șirag de lacrimi
Se sfarm' al genei mele tremur
Și ca un făcător de rele
La poarta ta eu mă cutremur*

(În *codru*, 1924, p. 36);

*Și cînd te văd întinsă mare, nehodinită totdeauna,
Cum ești tu pururi aceeași și totuși alta-n orice clipă,
Eu simt că-n sînul tău trăiește și frumusețea și minciuna.
Că-n fața apei amîndouă deopotrivă se-nfiripă.*

(*Mama Venerii eterne*, p. 194);

*Eu simt cum matca mea tresare
De-al amintirilor șuvoi,
Arcașii lui Ștefan cel Mare
Îmi cer azi moaștele-napoi...*

(*Vorbeau azi noapte două ape*, p. 202);
Azi simt cum noaptea se coboară
Pe dimineața mea de ieri,
Cum cântul meu se înfășoară
În giulgiul veșniciei tăceri...

(*Fără țară*, p. 260);

În bezna nopții fără stele,
Eu simt cum, prinsă-n umbre reci,
Cenușa visurilor mele
Își doarme somnul ei de veci...

(*În pacea mută*, p. 267);

Cum stau acum cu coatele pe masă,
Din ochii tăi mă fulger 'o muștrare,
O rază nouă astăzi mă-nspăimintă:
Simt cum te ceri în sat la tine-acasă...

(*Portretul*, p. 273);

Îmi răsar acum cîntecele uitate,
Și-ntr-o pribegie fără de noroc,
Eu te simt că tu ești singurul meu frate,
Rătăcit și galben fir de busuioc...

(*Bobotează*, p. 286);

În suflet simt o teamă cum s-așterne:
Să mor în pat cu capul între perne!

(*În suflet simt o teamă cum s-așterne*, p. 289);

Cu o broboadă de mătăasă
Simt zvonul tău adormitor
Ce blînd pe frunte mi se lasă...
Pe semne-ai fost la mine-acasă
Și-aduci de-acolo vreun fior...

(*Noapte*, p. 293);

Simt cum undularea stropilor de apă
Fremătînd departe glasul mi-l răsfrînge,
Cum se sparge largă valurilor groapă,
Cînd pămîntul tace, simt cum marea plînge.

(*Hora valurilor*, p. 297);

Nu-i simți în noaptea ta de jale,
Cum vin convoi întunecat,

*Eroii scrisurilor tale
Și ți s-apropie de pat?*

(*Unui scriitor vîndut*, p. 292).

Sadoveanu, însă, preferă formele cu sufix *simțesc*, *simțești*, proprii graiului său de acasă. Și tot așa arată preferință lui *mințesc*, *horăiesc*. Formele sufixate se întîlnesc, mai rar, și la Eminescu (vezi *Poezii*, Iași, 1990, p. 517):

*Nu cer nimic, nimic nu mai aștept,
Și nici întreb la ce o mai simțesc
Sărmana inimă băînd în piept:*

și la Coșbuc:

*Și milă el acum în ochii săi simțește
Potop întreg, sub plîngeri gîndea că se topește,
Atît era de gemet înfrînt și abătut*

(*Vatra*, p. 38);

*Deci, să moară mișelește
Inima care mințește!*

(*Poeme și povești*, p. 67).

O privire istorică asupra limbii noastre literare ne încredințează că elementul regional a stat, în permanență, în atenția mînuitorilor condeifului.

Primul creator adevărat din literatura noastră, Ion Budai-Deleanu, care nu avea la îndemîină modele literare românești, și-a fundamentat scrisul pe vorbirea ardelenescă. Dar, observînd că aceasta nu-i este de ajuns, a recurs, cum a arătat Ovid Densusianu, și la alte graiuri, încredințat fiind că limba literară nu poate fi concepută decît ca o sinteză a tuturor.

O probă strălucită de utilizare a elementelor locale, în literatură, ne-au dat latiniștii, care au recurs la ele și atunci cînd au pus problema formării terminologiei științifice românești, iar sub influența lor cuvintele latinești literare s-au infiltrat și în vorbire și în folclor, cum se poate vedea foarte bine din poveștile ardelenesti ale lui Micu-Moldovan, publicate, parțial, în ultima vreme și recenzate de subsemnatul în „Luceafărul” din 9 ianuarie 1988, p. 6.

Ca latiniștii au procedat poeții George Coșbuc, în traducerea *Georgicelor* lui Virgil, și Lucian Blaga la închegarea terminologiei filozofice proprii.

Cronicarii munteni și, mai târziu, Grigore Alexandrescu (în ediția de la 1838) recurg la regionalisme de tipul *cîine*, *pîine* și, respectiv, *oichi*, *ureiche*, în vreme ce moldovenii, de la cronicari pînă la B.P. Hasdeu, preferă variantele regionale *Bistriță*, *Obluciță*, *Piatră*, *Suceavă*, în locul celor literare, articulate.

Sub influența graiurilor ardelenesti, în care substantivul *muiere* însemnează, în același timp, și soție, și femeie, în general, fără cea mai ușoară nuanță peiorativă, pe care cuvîntul o are în vorbirea din sudul țării, în special, M. Sadoveanu l-a repus în vechile-i drepturi, printr-o stăruitoare utilizare, numai sub aspectul lui etimologic.

La începutul secolului nostru, într-un articol cu ușoară atitudine polemică, George Coșbuc, ridicîndu-se împotriva celor care condamnau prezența provincialismelor în limba literară, spunea, printre altele:

„Ce este, deci, învinuirea noastră reciprocă în literatură că unul ori altul aduce cuvinte provinciale în limbă? În care limbă? În cea care se formează acum? Dar cu ce să se formeze, dacă nu cu elementele pe care și le adună de pretutindeni? Firește, unii neorientați cred că limba noastră ni-e formată și constituită, iar baza ei ar fi graiul muntenesc. Aceștia țipă grozav împotriva moldovenismelor și ardelenismelor și mai știu împotriva ce, nu pentru alt motiv, ci, numai fiindcă acestea nu sunt muntenisme. Frumos criteriu de a face selecțiune, între elementele unei limbi, care este și trebuie să fie una și de toți românii înțeleasă, nu numai de o parte dintre ei.” („Viața literară”, 19 februarie 1906)

Același autor a arătat, într-o perioadă anterioară, că nu trebuie să se facă abuz în utilizarea regionalismelor, că aglomerarea lor într-un anumit text nu duce la dezvoltarea limbii literare, ci, dimpotrivă, provoacă neajunsuri și perturbări care duc, în mod implicit, la întârzierea procesului prin care urmează să fie realizată unitatea limbii:

*Alduit o fo' vileagul în celi vremuri bătrînești
Cînd gînești la el cu chedve așa fain te revenești
Traiu-n slobod, găbănașul plin de buză, trai cu hasnă.
Azi sușig, porții, zăloage, cheltuiei, muncă și caznă
Dar să vezi felebărate c-azi și portu-i prefăcut,
Chiar cătana nu vrea coardă, nici ciacău pe cap mai mult
Și boconcii par cisiguri pentru el prea rongiuite;
Optă toate-s azi sub soare pustușagului hernite.*

(N. Drăganu, *George Coșbuc la liceul din Năsăud și raporturile lui cu grănicerii*, p. 77)

Limba literară de astăzi continuă, în linii mari, drumul început cu secole în urmă. Scriitorii contemporani sunt preocupați și ei de creșterea „moștenirii” Văcăreștilor și întocmai ca înaintașii lor caută să îmbogățească posibilitățile noastre de exprimare. Printre căile bătute de ei, în vederea realizării acestui scop, recurgerea la provincialisme și elemente locale nu este cea din urmă.

Marin Sorescu, în cele patru volume *La Lilieci*, recurge, în mod deliberat, la vocabularul țărănesc în scopul reconstituirii vieții satului cu ajutorul limbajului. Același lucru îl face Aurel Rău într-un volum de proză.

Fănuș Neagu aduce din părțile Brăilei nu numai o serie de cuvinte grecești și turcești, altele decât cele întâlnite la Ghica, Filimon și Caragiale, legate, oarecum, de epoca dintre anii 1820-1880 și, prin urmare, depășite, ci și numeroase forme speciale ale numeralului cardinal, caracteristice vorbirii de astăzi din partea locului. Le întâlnim, cu deosebire în volumul *Scaunul singurățății*, dar și în unele cronici sportive din revista „Luceafărul”. Iată doar câteva dintre foarte numeroasele exemple: *unșpe, douășpe, paișpe, cinșpe, șaispe, șaptesprezece, optușpe, noușpe, douășșuna, douășdoi, douășpatru, douășcinci, douășopt, treișșunu, patrușpatru, șaișcinci*.

În ultima vreme s-au ridicat unele voci, întocmai ca la începutul secolului, împotriva elementelor regionale din limba literară. Dar din ele nu rezultă decât lipsa de orientare a autorilor respectivi. Regionalismul a fost, multă vreme, utilizat de scriitori în primul rînd din motivul că aceștia nu găseau un cuvînt mai potrivit pentru o anumită noțiune. De la o vreme, după ce vocabularul nostru s-a îmbogățit, în mod sensibil, s-a apelat la cuvîntul propriu unui grai din nevoia de a se sublinia anume stări speciale; prin el scriitorul localizează acțiunea, scoate în evidență proveniența locală a unui erou sau gradul lui de pregătire, recurge la diferențierea dintre ele și eventualele sinonime sau subliniază încărcătura lui stilistică.

În cazul marilor creatori, și mă gîndesc în primul rînd la Sadoveanu, elementul regional poate îndeplini, de la caz la caz, și rolul elementelor arhaice.

Autorul *Baltagului* și al *Fraților Jderi* a recurs, adesea, în romanele istorice, la o serie de termeni ardelenеști regionali, cu ajutorul cărora a plasat acțiunea în trecut. Printre ei – *muiere, prunc, păcurar, ai*.

Aceleași cuvinte aveau să capete, în cărțile cu inspirație ardelenеască, scrise în deceniul al IV-lea, caracter regional și să îndeplinească, mai ales, o funcție de localizare.

E cu deosebire caracteristic faptul că în volumul *Ochi de urs*, spre exemplu, substantivul *prunc* are frecvență foarte mare în bucata care dă titlul cărții și a cărei acțiune se petrece în Transilvania, pe cînd în cealaltă bucată, *24 iunie*, cu subiectul împrumutat din părțile Dunării, unde *prunc* nu circulă în vorbire, el nu apare niciodată.

Limba noastră literară, care este departe de a se fi încheiat definitiv, se găsește într-un proces de continuă înnoire. Ea are, încă, numeroase mijloace de îmbogățire și perfecționare. Unul dintre cele mai însemnate este tocmai apelul la regionalisme, posibilitatea de a-și primeni vocabularul cu ajutorul elementelor proprii graiurilor, întocmai cum literatura are ocazia să apeleze, în continuare, la sprijinul poeziei populare care a jucat un rol atît de important în creațiile beletristice de la 1840 înapoi.

1991

Elemente regionale în poezia lui Marin Sorescu

Cititorul familiarizat, cît de cît, cu literatura lui Marin Sorescu, autor străin, parcă, de orice preocupare rurală, în primele sale cărți, a fost impresionat într-un mod oarecum deosebit de apariția volumelor *La Liliaci*, în care poetul reconstituie satul de ieri, după amintirile bunicilor, ale părinților și ale lui proprii, în primul rînd cu ajutorul limbajului, prin mijloace lingvistice.

Fonetisme, forme și, mai ales, cuvinte care nu și-au găsit niciodată un plasament în poezie, constituie, aici, elementele fundamentale în crearea unei atmosfere locale, de epocă și de atitudine. Faptul surprinde, pînă la un punct, dacă ne gîndim că poezia noastră nu mai cultivă, de multă vreme, cuvîntul regional, socotit neliterar. Într-o măsură oarecare, situația aduce aminte de atitudinea unor scriitori mai puțin reprezentativi, din perioada dintre cele două războaie mondiale, care recurgeau, fără o înțelegere suficientă și fără discernămîntul necesar, la o serie de „neoașisme” cu care încercau să epateze pe cititor, eventual să demonstreze că un cuvînt poate produce efect în poezie, chiar atunci cînd cititorul nu-i înțelege sensul.

Nu este acesta cazul în volumele lui Sorescu. Poetul face dovada integrării totale în atmosfera proprie satului oltenesc, din copilăria sa. El cunoaște nu numai sensurile generale ale cuvintelor, ci și nuanțele cele mai subtile ale lor, la transpunerea în contextul poetic, și procedează ca un adevărat om de știință, în mînuirea lor. Pe lîngă simțul poetic necontestat, scriitorul face, în același timp, și proba unei temeinice pregătiri filologice.

Nu se îndoiește nimeni, cred, de faptul că poezia românească a avut, la început, ca toată literatura, de altfel, cel puțin pînă la un punct, caracter regional. Înainte de a exista o limbă literară unitară, s-a scris într-una îmbibată de elemente locale, deosebită de la autor la autor, în funcție de zona geografică din care provenea fiecare. Nu vom intra în amănunte, se înțelege, dar vom aminti că Dosoftei este moldovean, I. Budai-Deleanu ardelean, iar Văcăreștii sînt munteni prin limba în care și-au scris opera. Și situația aceasta se menține, în general, pînă în a doua jumătate a secolului trecut, cînd Coșbuc, spre exemplu, deși născut într-o provincie aflată sub

stăpînire străină, scrie într-o limbă care nu-i trădează originea locală. Iar după 1900, Iosif, Goga, Blaga, Barbu, Bacovia, Philippide utilizează o limbă absolut unitară, în care nu s-au strecurat nici un fel de particularități locale. Pînă la apariția *Liliacilor* (1973, 1977, 1980), Sorescu însuși putea fi înglobat în rîndul scriitorilor de mai sus, alături de Nichita Stănescu, de Ana Blandiana, Aurel Rău și mulți alții. Odată cu apariția celor trei volume, însă, situația lui Sorescu se schimbă; el rămîne, într-adevăr, „singur printre poeți”, vreau să spun că drumul lui se singularizează, cel puțin pentru moment. O „cotitură” asemănătoare observăm și în scrisul lui Aurel Rău, cu deosebirea că acesta recurge la elemente regionale într-un volum de proză (*Oameni de aer*, 1983), nu în versuri.

Aglomerarea elementelor rurale, într-o poezie contemporană, ar putea provoca nedumerire și din alt punct de vedere. Parcă aud pe unii și pe alții întrebîndu-se: cum, ne întoarcem la semănătorism, ne izolăm în carapacea depășită, de atîta vreme, a satului? Nicidecum. Atitudinea poetului este a unui contemporan al nostru, străin de orice idilism, care, așa cum am afirmat mai sus, reconstituie viața satului copilăriei cu ajutorul limbajului.

Dacă ar fi să-i reproșăm ceva, ar trebui să-i atragem atenția asupra unor cuvinte, dintre cele mai rare, care rămîn fără înțeles nu numai pentru cititorul neavizat, ci chiar pentru specialiști. Așa cum în cazul lui *cîrstăți* (plural) desprindem sensul din introducerea, în aceeași strofă, a sinonimului *grămezi* (III, 186):

Culegeau oamenii porumbii. Ori cînd făceau cîrstățile:

Făceau cinci la un loc, cinci la un loc.

Venea proprietarul și-și

Lua două grămezi, ori cîrstăți

Din cinci,

cum *nepot de buric* este explicat, și el, în context:

– Ho, stați să vă spun, că muntele nu se mută din loc,

Da' nu mai e al nostru, că

L-a dat ăla la nește nepoți de buric,

Au luat ăia miezul și gata.

Bunicii mei, oameni îndărătnici, de!

A deavu țică de oameni, moi.

Le-a trimis vorbă să se ducă, le-a trimis, pînă

N-a mai putut. Au și plecat de mai multe ori...

Și se punea ploaia, ori vreo ninsoare și se-ntorceau.

*Și-atunci sterpul a dat moșia la niște nepoți de buric,
(Copii moșiți de el).*

(III, p. 55)

și la fel s-a procedat și în cazul lui *cotar*:

Cînepa era baza.

*Cînepa și borangicul. Făceau cotare de borangic.
Și atunci după ce-i lua sovonul de mireasă din cap
I se puneau cotarul, un fel de cîrpă de borangic.*

(II, p. 116-117);

Aveau cotar,

*O cîrpă de borangic, lungă de-un cot,
Și-o prindeau pe frunte.*

(II, 227);

*Sub ea era o sălbiță de galbeni pe-o panglică.
Leana lui Mitroacă purta cotar.*

(II, 227);

Iar la maica erau cotare, vîlnice, scoarțe, galbeni.

(III, 70);

a lui *năpîț*:

*Moșul avea un car de lemn și-l tot dregea.
Mereu se rupea ceva. Bleaurile, japița,
Șublele loitrei, șușleții, ciocilteul, jiglele, cîrcea, crucea
cîrceii, răscolul, obada, de-i zic ai mai bătrîni
năpîțul – nimic nu se mai ținea.*

(III, 46)

și a lui *zgoandă*:

Uite-așa pătesc ăștia care se țin de zgoande.

(II, 210);

*Ăsta se cam ținea de
Drăcii, Coadă ăsta. Se ținea de zgoande.*

(III, 50);

*Murgilă ăsta se cam ținea de zgoande,
Era glumeț, îi plăcea să facă haz.*

(III, 83);

tot așa ar fi trebuit să se procedeze și în cazul lui *leau* (III, 118), al
cărui înțeles este acela de „pătul, magie”:

*Și Mii nu s-arăta neam,
Sta pitulat sub șopru, sta la leau și asculta
Ori bătea cîinele să schelălăie.*

(II, 8);

*Se duceau cu oamenii pe cîmp, aveau grijă de vite,
De leauri.*

(II, 53);

*Își făcea treaba și spre seară
Venea și băga carul în curte, la leau.
Avea lumea vite multe – unii, nu toți.*

(III, 118);

în cel al lui *năstimi* (III, 153), al cărui înțeles exact nu l-am putut fixa decît cu ajutorul dicționarului lui Scriban: „a se naște, a se ivi, a se produce, a răsări” (< scr. *nastati*):

Începuseră să se năstimescă poamele.

Cînd se scutură florile se năstimesc poamele,

„Iete cum se năstimiră porumbele”, zicea Moș Pătru;

ori a lui *ninciu* (III, 58) „lucru prost, lepădătură”, care este un fel de blestem îndulcit:

– Bă, gămane!

Altul era marda. „Marda dată ninciu” ;

sau *popînzăli* (III, 117) „a sta nemișcat, ca un popîndău”:

– Bine, mă băietе, nu mai veneai?

Te popînzăliși acolo!

Dar-ar Dumnezeu să ningă pin' deseară.

Neexplicate au rămas, de asemenea, *vrau*, cu cele două înțelesuri ale lui: 1. „activitate intensă, neîntreruptă” și 2. „treieratul grîului cu cai”; „grămadă mare de grîu”:

Pune oale cu legume la foc,

Pune masa, pune mîna și spală,

Că erau toți murdari și izîniți.

Și-atunci am intrat eu în vrau,

Cu spală, cu gătit mult, cu vite,

cu oameni de ajutat.

Și-așa l-am crescut pe Mii ăsta,

Care stă sub șopru acum ca popîndăul

și se face că nu mă aude.

(II, 7);

vuvă (II, 33) „femeie slabă”:

*Ioana se vedea de departe,
Că era coprelă înaltă.
Ar fi putut să meargă mai repede,
Că ceaunul ce era mai greu,
Că-n ladă, ce să aibă?
Dar aștepta s-o ajungă Dumitru, s-o roage.
Tata înadins îl mai ținea câte-o țîră de vorbă,
Să se ducă vuva cît mai departe.*

(II, 33);

și zaot (II, 191):

*Și s-a cunoscut că n-a fost moarte bună,
C-au pus clini zaot acolo, la casa lut.
Ce-o fi fost în sufletul lui Ilie, cine știe?
Îl lătrau cîinii, puseseră zaot de ziceai că e lupul,*

pe care nu le găsim înregistrate în dicționare și, ca să ne dăm seama de sensul lor, trebuie să ne adresăm unor informatori din partea locului, cum am procedat eu însumi cu aproximativ două sute de cuvinte.

În trecut fie spus, *cîrstață* apare încă în glosarul dialectal al lui Ștefan Pașca (1928), unde existența lui este semnalată din Sîngeorz-Băi, județul Bistrița-Năsăud. Din explicația dată, acolo, cuvîntului („grămadă de snopi de grîu așezați în cruce”!) se vede și etimologia lui.

În volumul al doilea din cartea lui Sorescu, ne întîmpină un diminutiv care, la prima vedere, s-ar părea că face parte din aceeași familie cu *cîrstață*, dar, din sensul lui, se vede că nu putem să punem semnul egalității între ele. Este vorba de un nume de plantă, într-un context în care terminologia botanică se folosește în mod demonstrativ:

*Era numai landră, buruiiană d-aia care se ține cînd tragi
Cu coasa. Apoi pir, ceapa-ciorii, odolean,
Cîrsteioară, avrămeasă, busuiocul fetelor, de se bagă
În săpun de miroase frumos, cicoare, te încingi cu ea
Prima dată cînd ieși la secerat, să nu te doară șalele
Toată vara.
Pe colo, mai pe la umbră, creștea pelin,
Bun de mirosat, bun de oprit sîngele, faci ceai și speli*

*Și la orice rană. Gătești casa cu el la Rusalii.
 Apoi mătăcină, de-aia de freci stupii cu ea.
 Torcătoare, de se spală fetele
 Pe cap să se mărite și zic: „Cum nu stă drumul, așa
 Să nu stau eu nemăritată.”
 Apoi buruiana împușcată, bună de bîntuială,
 Cînd visezi urît, barba-caprii, și cîte și mai cîte!*

(II, 26-27).

În citatul de sub *năp्लाț*, reprodus mai sus, am văzut că avem o aglomerare neobișnuită de termeni populari, referitori, în primul rînd, la părțile carului. Ne vom opri doar la *șuşlete*, atît din motivul că mai apare într-un alt citat din același volum:

*Și boul băga singur grumajul în
 Jug, punea omul resteul, se suia pe șuşlete și pleca.*

(III, 118),

cît și pentru faptul că au mai recurs la el și alți scriitori originari din părțile sudice ale țării, printre ei Gala Galaction, *Opere* II, p. 157, 158² și Marin Preda, *Delirul*, București, 1975, p. 54, și *Marele singuratic*, București, 1972, p. 359, cu deosebirea că, la aceștia, forma cuvîntului e puțin modificată: *șuşleț*.

Cuvîntul se mai întîlnește, de asemenea, și la Adrian Păunescu, *Manifest pentru sănătatea pămîntului*, București, 1980, p. 72, sub forma *șijleți* (plural!) (vezi DLR, unde se dau numeroase atestări).

Într-o expresie, repetată, ca *a(l), ai deavu* e ușor de văzut că ne găsim în fața unui cuvînt rezultat dintr-o contaminație dintre *diavol* și *drac*, de fapt o formă modificată a lui *diavol*, cu ajutorul căreia poetul scoate efecte poetice deosebite, care se datoresc, nici vorbă, nu numai cuvîntului respectiv, ci întregului context:

fîr-ar ei ai deavu

(I, 155);

A deavu țică de oameni, moi.

(III, 55);

– Voi ce deavu păziți, nu mergeți acas'?

(III, 84);

*– Și-atunci, de ce nu stai deavu acas' și-o iei
 Peste cîmpuri?*

(III, 97);

*Fir-a deavului cu șalele ei, ce dracu avea pe ele,
C-o frecam toată ziua.*

(III, 141);

– *E, fire-al deavu, du-te de ici-ncolo, lasă-mă-n pace*

(111,145);

– *Fi-ți-ar năroji ai deavu, mumă.*

(III, 152);

O omor, fir-ar ea a deavu cu fermecele ei!

(III, 157).

În exemplele extrase din vol. III, p. 152, avem și un fonetism propriu graiurilor din sudul țării, *năroji*, cu *j* în locul lui *z*, fenomen prezent în scrisul muntenilor din secolul trecut, începînd cu Eliade, pînă la unii contemporani de-ai noștri. Din cartea lui Sorescu mai notăm, alături de *năroji*, *pe grunj(ul)* (I, 83; II, 79, 105), *slobojit* (I, 106), *grumajul* (III, 118).

În cazuri izolate, varianta aceasta, în *-j*, a devenit literară, ca în pluralul *mînji*, care s-a impus, în ortografie, deși mai sînt scriitori (ardeleni și moldoveni!) care preferă varianta *mînzi*. Va fi intervenit și aici, cu siguranță, „legea” potrivit căreia *brad* face pluralul în *brazi*, *mască*, în *măști*, *poartă*, în *porți*, ceea ce însemnează că cele două forme nu se deosebesc numai prin desinențele propriu-zise, ci și prin modificări din interiorul cuvîntului (*d – z*; *s – ș*; *oa – o* și, în cazul lui *mînz*, *z – j*!).

Împotriva tendinței opuse, de a alterna pe *z* cu *j*, în graiurile sudice, menținerea consoanei *z*, la plural, ne înlîmpină, uneori, și în scrisul muntenilor, ca în următorul exemplu din proza lui Arghezi: „Merele tale galbene și roșii, prunele tale cît portocala, portocalele cît *harbuzii* și *harbuzii* tăi, tancuri și cisterne, s-au scufundat după treizeci de zguduiri într-o singură zi” (*Scrieri*, XXXIV, p. 507).

Al. a, ai deavu nu-i singura expresie care denumește noțiunea asupra căreia ne-am oprit; alături de ea mai avem un *fir-al al diavolului* (II, 23) și, mai ales, *al dracu* (II, 36, 58, 59, 74, 83, 86, 87, 162, 171, 172, 189, 190, 191), prin înlocuirea cărora o explicăm pe cealaltă. La acestea se mai adaugă altele, dintre care unele nu pot fi explicate în mod absolut satisfăcător, cel puțin deocamdată:

fir-ar alimănitului (II, 210; III, 26) („afurisit”, vezi Scriban, 88);

fir-ar a breaza ((II, 205; III, 26);

fir-ar a dnî, al dnă (II, 219; III, 126, 127);

fir-ar al iacacui (II, 5, 7, 40);

fir-ar al nîi (I, 119);
fire-ar al păcatelor (II, 166);
fir-ar a răului (II, 39).

Interes prezintă, apoi, modul cum sînt sau, mai bine zis, cum erau receptate unele neologisme în vorbirea oamenilor neinstruiți din mediul rural. În unele cazuri este vorba de adaptarea unui cuvînt, sub puterea analogiei, prin schimbarea accentului:

În Bulgaria... ca pe la noi: Balcani.

Și bulgarii tot oameni... tot năcăjiți și ei. Bine că s-a-ncheiat Armistițiul.

Cu asta se întorseseră Ion Bălan și cu

Pătru, în car, din Bulgaria

C-un cuvînt nou: armistițiul.

(III, 135).

Alteori acționează etimologia populară și, pe baza unui cuvînt curent în limbajul militar, însușit în alte condiții decît cele ale eroilor lui Sadoveanu, din volumul *Amintirile căprarului Gheorghîță, planton* ia locul lui *ponton*:

Noi eram cei mai de la deal,

Cei mai de departe

De-aia nici n-am ajuns la timp...

Da' am văzut Dunărea... Ca cînd venise valea...

Numai apă. Și-am trecut pe-un pod de plantoane...

(III, 135).

Preluarea necorespunzătoare a neologismelor nu se rezumă la cele două exemple de mai sus. Alte cuvinte îmbogățesc, în mod simțitor, categoria: *ațîfelnic* (III, 195); *combilezon* (II, 165, 166); *odicolom* (II, 132); *schimnatic* (II, 111), pentru *schismatic*; *vitriion* (II, 160). Aceștia li se mai adaugă cîteva exemple în context:

*A avut el o vedenie de asta nemaipomenită,
ieșită din comună*

(I, 24);

La momentul oportunist...

(I, 26);

precum și un nume propriu, *Clemenceanu*, în loc de *Clémenceau* (II, 59).

Fonetisme „neliterare” mai întîlnim și altele, se înțelege. Unul este *bizadea*, pentru cunoscutul cuvînt din limba veche *beizadea*:

*Ce stați ca niște bizadele, aci-n drum cu mîinile-n
Șolduri?*

Bă bizadea! Bizadeaua dracului!

(III, 57).

De data aceasta nu mai este vorba numai de un simplu fonetism neliterar, ci și de o schimbare a înțelesului cuvîntului; o schimbare în rău, o „degradare de sens”, cum se spune.

Un ultim fonetism neliterar, specific graiurilor din sudul țării și necunoscut celor nordice, este *picere*, în același context cu *ciorap*:

Acum încotro ați avea de gînd?

Vă puserăți ciarapi în picere?

– *Babo, nu se spune picere, se spune picioare!*

Și nu ciarapi, – ciorapi.

(II, 210).

Nu putem trece mai departe înainte de a semnală, în scrisul lui Sorescu, o serie de derivate în *-ete*, sufix specific graiurilor oltenești: *brabete* (I, 15; II, 29, 30; III, 65), *Cășenete* (11,223), *Cornete* (11,42), *curmete* (III, 139,140), *dovlete* (III, 79, 161, 193), alături de *dovleac* (III, 85), *lonete* (II, 9, 224; III, 83, 85), *orbete* (II, 8, 21; III, 44, 84, 108), *unghete* (II, 102, 137, 155, 208,230). Prin influența acestor derivate au apărut fonetismele: *ete* (II, 33, 43; III, 132, 160, 168), *iete* (II, 169), *iote* (II, 5, 39, 45, 46, 59, 89, 91, 108, 127, 131, 134, 137, 163, 217; III, 125), variante ale literarului *uite*, prezent și el în volumele respective (cf. II, 60, 67, 77, 80, 81, 157).

Poate că tot aici ar trebui încadrat și *șușlete*, din moment ce la Galaction și la Preda cuvîntul apare sub forma *șușleț*.

Dintre cuvintele pe care Sorescu încearcă să le scoată din fondul pasiv și să le repună în circulație fac parte și *amnar*, *iască*, *cremene*, care, în vremea copilăriei poetului, și, mai ales, pînă atunci, erau nelipsite din vorbirea oamenilor de la țară; cu ajutorul lor se aprindea, în mod obișnuit, focul. În poezia lui Sorescu aflăm lucruri noi în legătură cu *iasca*, și anume cu locul de unde poate fi procurată și cu modul cum se prepară:

Spunea povești, spunea și de la război, cum au luptat ei.

Ascultau ai mai mari

Și pe noi ne trimitea după boji

Scapără cu o piatră, cremene. „Am o cremene bună!”

Și cu amnarul.

Iasca o învăluia în cenușă și-o fierbea.

Se făcea cîltoasă așa și moale.

Iasca se cultivă în sălcii...

– Ia suiți-vă în sălciile ale bătrîne și luați-mi

Pălăria,

Că mi-o duse vîntul acolo.

Nu e nici o pălărie.

Iasca aia! Să mă duc s-o fierb acasă, că mi-o la altul.

(III, 33).

Poetul știe, fără îndoială, că *iască* se numește numai „pălăria” fiartă și uscată, după ce a fost dată în cenușă. Cît stă în copac (și e vorba nu atît de salcie, cît de fag și mesteacăn!), i se spune, prin Transilvania, *văcălie*, cuvînt pe care îl întîlnim, sub altă formă și cu alt înțeles, și la Sorescu:

Pe la ulmii noștri, înota în fin o femeie înaltă,

Pe cap avea o văscălie de floarea-soarelui, mare, o ducea ca

Pe-o baniță.

(I, 51);

Copăceanu pusese văscălia de floarea-soarelui la mijloc și

Ciuguleau toți, strîngînd cojile în mînă, că prispa fusese

Măturată și era măturat și în curte.

(I, 53);

Era mai ușor cu cele țestoase, grele ca rîșnița,

Să rupă văscălia ciurului, nu alta.

(II, 135).

Forma aproximativ aceeași, a „văcăliei” din Transilvania și a florii-soarelui de care vorbește poetul în versurile de mai sus, a ușurat confuzia între cele două noțiuni, contopindu-le într-un termen comun. De fapt, din ultimul exemplu, unde cuvîntul are alt înțeles, putem sesiza și modul cum s-a produs confuzia la care mă refeream; e vorba, în fond, de o „contaminație” între *veșca* ciurului și între *văcălia* din copac.

Poetul recurge la numeroase cuvinte specifice graiurilor din Oltenia, unele dintre ele greu de înțeles fără ajutorul dicționarului, iar altele nici așa, de vreme ce nu le găsim menționate în nici o operă lexicografică. Iată doar o parte dintre ele: *brobiță* (II, 210), umflătură mică, bubiță, coș; *cesnică* (III, 157), femeie urîță fără seamăn; *chilimie* (III, 135), car fără loitre, cu cîte un lemn pe verticală, în dreptul fiecărei roți; *ciozmăți*

(III, 182), a bate cu ciomagul, a ciomăgi; *cîțurie* (III, 171), (piatră) de culoarea penelor cîțe, adică a bibilicăi; *coprelă* (II, 33), femeie înaltă peste măsură (vezi citatul mai sus, sub *vuvă!*); *cribdă* (III, 182), „nedreptate” (vezi Scriban, sub *crivda*, p. 367:

Taci, că știi că e cu cribdă – nu se lasă țata Maria.

Cribdă cui te-a făcut, ori vrei să te ciufui? Te ciozmățesc!;
fleară (III, 189), femeie care vorbește întruna; *flecară*:

*Și Scurticioaia era cam fleară. Ioana n-avea timp s-o
Asculte nici pe ea”;*

gagă (I, 33, 34, 52; II, 47, 68, 163, 184; III, 22, 30, 99 etc.), țată; *hacapaua* (art., 198), femeie neordonată, murdară, leneșă; *imos* (II, 17; III26), murdar:

Și începea să se scarpine, pe sub platoșa imoasă;
juvene (II, 220; III, 189), a se freca:

Copiii de cinci-șase ani, care se frecau cu nisip pe picioare.

*În jgheab, unde curgea apa, se juveau cu nisip. să se
Albească* (III, 189);

lohoane (pl. III, 109), gunoaie de grâu; grâu de proastă calitate; *morînglav* (III, 168), om neajutorat, nerod, slăbănog, lipsit de vigoare; *moșmoane* (III 157), vrăji, obiecte folosite la descîntecele de dragoste; *mafluă* (III, 123), a adulmea, a mirosi; *năplai* (II, 11), căldură mare, înăbușeală; *năsărîmbe* (pl. III, 52), boroboațe, pozne; *năstimă* (III, 53), a se ivi, a apărea, a începe, a răsări (fructele într-un pom, după căderea florilor) (vezi Scriban, 857); *năstrăpaș* (III, 132), geambaș; *nătimos* (III, 166), mare la trup, mătăhălos; *năvligă* (III, 166, 167), prost, neajutorat; *obejdie* (III, 167), necaz, nenoroc; *otrățē* (III, 157, 188, 188-189), a certa, a ocări, a supăra; *panci* (III, 85), nebun, trăsmit, aiurit, zăpăcit, ticnit; *parțon* (III, 199), porție, partea cuvenită unei persoane; *pîrțuică* (III, 25), boală de stomac, diaree.

Ne-am oprit, mai sus, doar la cîteva cuvinte, dintre cele două, trei sute cîte ar avea nevoie de explicații, pe care nu le cunosc nici dialectologii și pe cele mai multe nu le găsim înregistrate în dicționare sau în glosare. Uneori, sensul pe care îl are un cuvînt în poezia lui Sorescu nu se potrivește cu ceea ce întîlnim în altă parte și faptul acesta mărește nedumerirea cititorului.

Este cazul lui *zaot*, spre exemplu, care, din context pare a fi sinonim cu lătratul, stăruitor, al mai multor cîini:

*Și s-a cunoscut că n-a fost moarte bună,
C-au pus cîinii zaot acolo, la casa lui.
Ce-o fi fost în sufletul lui Ilie, cine știe?
Îl lătrau cîinii, puseseră zaot de ziceai că e lupul.*

(II, p. 191)

După informația lui V. Arvinte, cuvîntul este cunoscut și în Moldova, într-o variantă fonetică deosebită, *jăot*, și avînd înțelesul de „gălăgie, scandal, hărmălaie mare” (Voinești, jud. Iași), în cartea lui Emanoil Bucuța, *Românii dintre Vidin și Timoc* (București, 1923, p. 3), cuvîntul apare într-un context cu totul deosebit, cu alt înțeles: „Pe aici trebuie să fie întinse pe dedesupt, cursă peștelui, *zăote* și cîrlige legate de vreo piatră cît cufărul”.

Graiurile din Oltenia cunosc o serie de cuvinte, bulgărești sau sîrbești la origine, pe care nu le mai întîlnim nicăieri în graiurile românești. Aș zice că elementele lexicale respective constituie, pentru Oltenia, ceea ce reprezintă anume cuvinte ucrainene pentru Moldova de nord și Maramureș, ori unele elemente ungurești, rare, pentru graiurile din Transilvania de nord-vest: *garniță* (I, 88; II, 58, 62, 153; III, 65, 117) „vas de metal în care se transportă lapte și alte lichide” (ser., pol., rus.); *năstimă* (III, 153) „a se naște, a se ivi, a se produce, a răsări” (ser.); *năplac* (III, 46), „obadă de roată” (bg.); *oblamnic* (III, 139, 140) „bucată de pînză răsucită în formă de colac, pe care femeile o pun pe creștet cînd poartă greutăți pe cap” (ser.); *ojijit* (III, 100), „uscat” (bg.); *oprovenie* (III, 133), „de nici un folos” (bg.); *pacearît* (III, 188), „amărît, slab, trențăros” (ser.); *plastă* (I, 38, 61, 124), „clăie de fîn” (bg., ser.); *postavă* (II, 13, 14, 122, 152; III, 64, 84, 195) „albie” (bg.).

O mențiune specială se cuvine substantivului *dor*, care are, în Oltenia, alt înțeles decît în limba literară; este absolut sinonim cu v. rom. *duroare* și cu *durere* de azi:

*Ei, o să vadă maica
Pe ferestruică, din pat, unde stă și bea ceai de româniță,
C-are de mult un dor la inimă.*

(II, p. 124);

*Și-i da foc cîrpei
Și ardea așa acolo
Și trăgea dorul din ureche.*

(II, p. 175);

*Și mama a rămas de-atunci cu dor în
Cap – stătuse legată cu varză acră, rece,
Pe gerul ăla – era ger, nu ca acum! I se scufundase
În moalele capului.
(III, p. 174).*

Dintr-un motiv asemănător, va trebui să ne oprim, în trecut, la un cuvânt care concurează, în Oltenia, pe sinonimul moștenit din latinește, cunoscut pretutindeni în limba noastră:

*Povestea mama mai târziu că în foaia de zestre
A lui Moșu erau trecuți și „doi rîmători”.
– Tată, ce dracu de rîmători sînt ăștia?
– Porci, fa.
Vezi, înainte nu le zicea porci, le zicea rîmători.*

(III, p. 70).

Un alt aspect interesant, care se reflectă în aceste volume ale lui Sorescu, îl constituie raporturile dintre graiurile din Oltenia și cele din Transilvania. Se știe că provincia dintre Carpați – Dunăre – Olt și Cerna nu are un grai de sine stătător, ca Muntenia, Banatul, Maramureșul sau anume zone din Transilvania. Ea seamănă, pînă la un punct, cu Bucovina și, într-o oarecare măsură, cu Dobrogea, întrucît are un grai mixt, cu infiltrații atît din Banat și Muntenia, cît și, în primul rînd, din Transilvania. Unii i-au zis grai de tranziție.

Aceste raporturi pot fi ușor urmărite în volumele de care ne ocupăm. De la unele nume de locuri sau de oameni, pînă la cuvinte ca *muiere*, *tîrsînă*, *o țîră*, *vivart* (modificare specifică a latinismului *vivat!*), *sobă*, cu sensul de „cameră” (aici poate fi însă vorba și de o influență scîrbo-croată), sau unele fonetisme și forme, toate pledează pentru legăturile pomenite dintre ardeleni și locuitorii de azi ai Olteniei. Cu deosebire interesant ni se pare, spre exemplu, faptul că substantivul *muiere* apare, la Sorescu, cu înțelesul special de soție, iar cînd e vorba de sensul general poetul recurge la *femeie*, cum rezultă clar din exemplele ce urmează:

*Și-a luat muiere din alt sat,
Tocmai de pe malul Oltețului,
Peste cîteva dealuri, cît munții.*

(II, p. 32).

Dar:

*Era o femeie omenoasă
Grăuroaica*

(II, p. 77);

*O femeie, după ce se mărita,
Nu-i mai vedea nimeni părul.*

(II, p. 117)

Un cuvînt interesant, împrumutat, în graiurile din Oltenia, din Transilvania, este *vivart*, care nu-i decît modificarea latinescului *vivat*, folosit, în mod curent, de ardeleni, în anume momente sărbătorești. Cuvîntul a suferit, după cum se vede, nu numai o modificare de formă, ci și una de înțeles:

*Pulberea să s-aleagă de casa lui!
Să-i intre viermii în așternut!
N-ar mai ajunge să-i cînte cucul!
Să cînte cucumelele!
Să urle lupii în curtea ta măă orbețule,
Dacă ai tu inima asta în tine...
Și-i făcea așa vivartul cîte-un prînz.*

(II, p. 8);

*– Tica meu a slujit orb la popa
Și-a făcut casa asta
Tu n-ai făcut nimic. Nimic n-ai făcut...
Spunea mai tare. Tu auzi, mă?
Nea Florea tăcea. Ori n-auzea, ori se făcea că n-aude.
Cunoștea el vivartul ăsta.*

(III, p. 182).

Tîrsînă prezintă interes din alt punct de vedere, în sensul că e cunoscut încă din secolul al XVII-lea, din *Cazania* lui Varlaam, apărută la Iași, în 1643, și face parte dintre cuvintele rare, luate de Varlaam din graiurile ardelenesti. Este cunoscut și în sudul Dunării, cum rezultă din cartea citată a lui Emanoil Bucuță, p. 132, cf. și *Dacoromania*, III, 886; IV, 1260.

În cartea lui Sorescu, cuvîntul apare de două ori, în volumul III. În primul citat sensul lui este vag; nu-i în concordanță cu ceea ce știm noi despre cuvînt: „Sînt ca oaia aia *tîrsînă*, slabă și amărită” (38). În cel de-al

doilea citat el apare cu înțelesul obișnuit, de „sfoară, frînghie”, pe care îl are și în cartea citată a lui Bucuță:

A legat-o aia cu betele și c-o tîrsînă de

Strîngea ea lemnele și-a luat-o pe umeri, ca

Pe-un buștean, o mai muta cînd pe-un umere, cînd pe

Altul. La urmă, a mai pus-o și-n cap, că era mai

Obișnuită să ducă greutăți în creștet.

Baba era grea, domnule, și Rada asta voinică. S-a uțupănit cu honcita

Și așa a apărut în sat, cu ea în cap.

(III, p. 99).

Tot de limba veche se leagă un fonetism ca *tutindeni* (111,73), în locul lui *pretutindeni*, prezent în textele ardelenesti, încă din secolul al XVI-lea și utilizat, pe scară foarte mare, de George Coșbuc, nu atît în poezia originală, cît în traducerea *Eneidei* lui Virgil, cum am arătat în articolul *Limba poeziei lui George Coșbuc. Cîteva considerații de natură lexicală* (publicat în „Arhiva someșană”, IV, 1977, p. 252-276).

Cebăluire, care s-a constituit și într-un titlu de poezie (II, 41-46), aduce aminte de adjectivul *cebăluit* (de somn), adică „amețit”, din *Noul Testament de la Bălgrad* (1648) și de verbul *cebălui*, despre care aflăm, din *Dicționarul de frecvență al limbii române vechi* (ms.), datorat lui C. Dimitriu, că-i era cunoscut lui Coresi, în a cărui *Cazanie* se întîlnește de vreo trei ori.

Nu pot spune dacă în graiurile ardelenesti actuale mai există vreunul dintre aceste cuvinte și, prin urmare, nu știu dacă le mai putem încadra aici, în paragraful referitor la raporturile lingvistice dintre Transilvania și Oltenia. Din DA, unde ni se dau citate din ANON.CAR. și din COD.VOR., mai ales pentru verb și pentru derivatul adjectival *cebăluitor*, vedem că la Coresi există, în EV., și un derivat substantival: *cebăluitură*. În schimb, cînd este vorba de existența unora dintre cuvintele respective în graiurile actuale, ni se dau referiri numai în legătură cu Oltenia, de unde s-ar putea deduce că nu este vorba de o infiltrare ardelenescă.

Printre fenomenele preluate din graiurile ardelenesti, trebuie să ne mai oprim asupra fonetismului *fomeie* (II, p. 60) și a formei verbale *eu nu poci* (II, p. 7), care se bucură de o circulație largă, în limba vorbită, și o găsim și în literatura altor scriitori contemporani, printre ei Miron Radu Paraschivescu.

În privința cuvintelor pe care trebuie să le punem pe seama influenței graiurilor de peste munți mai menționăm: *căpeneag* (III, p. 97), *creițar* (II, p. 124), *duhăni* (I, p. 106), *mîntean* (II, p. 233), *musai* (I, p. 128), *nemeș* (II, p. 210), *o țiră* (cu frecvență foarte mare, în toate trei volumele), *vintre* (II, p. 210).

Să ne oprim, în sfîrșit, asupra unui fragment de poezie în care sînt concentrate mai multe forme de perfect simplu, care ne interesează nu atît sub aspect dialectal cît sub cel al stilului:

Mă, zice, da" mîncai astăzi!
Prăji muierea o tigaie de varză
Și prăji pește
Și făcu mămăligă caldă.
Și mîncai, mă, și mîncai!
Nu mă mai săturam.
Și-i spusei: „Muiere, ia scaunul de sub mine,
Că crap aici mîncînd. Ce făcuși a mîncore bună?
Mă dedei dracu, crăp mîncînd.

(II, p. 203).

Problemele ridicate de cartea lui Sorescu sînt mult mai numeroase, dar nu avem răgazul necesar să le examinăm, aici, pe toate.

Prin includerea unora dintre elementele discutate în limba poeziei, autorul le-a scos din uitare și nu-i imposibil ca, în felul acesta, ele să fie „revivifiate”, cum spunea Eminescu, și să vorbească despre realitățile satului de ieri și de astăzi nu numai cititorilor din momentul de față, ci și urmașilor urmașilor noștri.

Înainte de a încheia, trebuie să mai spunem că Sorescu are, față de elementele regionale la care recurge, atitudinea unui I. Budai-Deleanu, a unui scriitor de la începutul literaturii noastre moderne. El face, parcă, abstracție de drumul parcurs de limba literară, în ultimele două sute de ani, și construiește numai pe baza și cu materialul pe care i-l pune la dispoziție satul, demonstrînd că încercarea nu este inutilă, că ea întărește ideea potrivit căreia folclorul și limba vorbită sînt în stare să sporească, în continuare, posibilitățile de exprimare ale artistului, că acesta poate, asemenea lui Creangă în secolul trecut, să se dispenseze, în mare măsură, de elementele cărturărești, din limbă, și să se întoarcă în Arcadia copilăriei nu cu un sentiment de nemulțumire și de izolare, ci cu încredințarea că

legenda lui Proteu nu-i o născocire oarecare, că ea continuă să alimenteze puterea de visare și de creare a artistului.

Ajunși la sfârșit, nu putem evita o întrebare, pe care și-au pus-o mai mulți dintre cititorii lui Sorescu, asupra rostului elementelor regionale în poezie. Sînt, ele, cerute de necesități artistice, îndeplinesc, oare, o funcție stilistică de necontestat ori le revine, mai mult, un rol etnografic și documentar?

Critica, favorabilă în general *Liliacilor*, nu s-a pronunțat, în mod hotărît, în această direcție. E de presupus că poetul însuși n-a privit lucrurile numai sub aspect poetic, ci, căutînd un drum nebătut, a simțit nevoia întoarcerii la atmosfera satului copilăriei, pe care a reconstituit-o prin mijloacele cele mai veridice cu putință, prin vorbirea părinților și bunicilor lui.

1985

Crăciunul de altădată

Așteptăm cu nerăbdare Crăciunul, cum îl așteptam în copilărie, cum l-am dori întocmai ca atunci. În ultima vreme, la Iași cel puțin, aproape nu știam că se apropie Crăciunul. Nimeni nu ne-a mai bătut la ușă să ne pună pe urma magilor călăuzindu-se după o stea. Copiii n-au mai fost auziți colindând; zadarnic i-am așteptat. Seara Crăciunului nu se deosebea cu nimic de celelalte seri. Trăiam marele eveniment doar în amintire și ne mîngîiam parcurgînd anume pagini de literatură.

Deschideam o carte a lui Vlahuță și reciteam fie *Un Crăciun*, fie *Amintiri*, fie *În ajunul Crăciunului*, în care copii dintre cei mai săraci așteptau, cu emoție, noaptea sfîntă în care se puteau întîlni cu Mîntuitorul lumii și în care sperau să se producă minunea de care toată lumea vorbea.

Am avut, totdeauna, un sentiment de adîncă compasiune pentru micii eroi ai lui Vlahuță care își mutau nădejdlile din an în an și niciodată ele nu s-au realizat în totul.

Sărac apare Crăciunul și în poezia lui Coșbuc (*Colindătorii!*), dar atmosfera de familie din poezia lui atenuează sărăcia. Eroii lui Coșbuc nu dispun de mijloace de trai superioare celor ai lui Vlahuță, dar gîndurile lor nu se împiedică de acest inconvenient și nu se reduc doar la întrebarea dacă „Moșul” le va aduce sau nu darurile așteptate. Colindătorii aduc, în lumea din care Coșbuc și-a recrutat eroii, ideea că le-au venit mesageri ai lui Dumnezeu:

*Noi stăm cu ochi pironiți
Și fără de suflare;
Sînt îngerii din cer veniți
Cu Leroi, Domnul mare! (...)
Și cîntă-nălțător și rar
Cîntări de biruință (...)
Și pînă nu tăceau la prag,
Noi nu vorbeam nici unul –
Sărac ne-a fost, dar cald și drag,
În casă-ne Crăciunul.*

Poezia aceasta, apărută, inițial, în „Albina” din 24-31 decembrie 1901, sub titlul *Noaptea Crăciunului*, a fost inclusă în volumul *Fire de tort* abia în ediția din 1914, cu noul titlu, *Colindătorii*, cu ușoare modificări în text.

Cu alte cuvinte, mijloacele modeste în care trăim nu ne afectează prea mult, din cauză că pretențiile noastre materiale sînt compensate de mulțumiri mai înalte, de natură sufletească. Faptul acesta face ca, în alte împrejurări, situația să nu devină insuportabilă.

Într-o altă poezie a lui Coșbuc, și anume în *Crăciunul în tabără* (*Pe cîmpia Smîrdanului*, 1877), apărută, inițial, în „Literatură și Artă română”, V, 1900, numărul din 25 noiembrie, eroii se mulțumesc cu ideea că acasă, lumea se bucură în întîmpinarea mării sărbători, chiar dacă, pentru ei, această bucurie nu poate avea cine știe ce efect, chiar dacă, în tabără:

*Flăcăii țin capul plecat,
Și plînge-necat cîte unul...*

chiar dacă atmosfera întregă, în care se găsesc ei, duce spre alte concluzii:

*Și-aici în pierduta cîmpie,
Sînt ninse cărările-acum,
Se zbuciumă vîntu-n mînie,
Iar corbii-n pribeagul lor drum
Dau roate prin zarea pustie...*

La numai doi ani de la apariția acestei poezii, Coșbuc avea să publice în „Albina”, VI, 1902-1903, *Pomul Crăciunului*, o poezie în care nu se mai simte nici o umbră de tristețe:

*În noaptea asta însă vin îngerii din cer
Și zboară-ncet de-a lungul pădurilor de brad,
Și cîntă-ncet; și miere și flori din sîn le cad.
Iar florile s-animă de ramuri pînă jos
Și-i cîntec și lumină și-așa e de frumos.
Iar brazii se deșteaptă, se miră asta ce-i,
Se bucură și cîntă ca îngerii și ei.*

În opera lui Sadoveanu, atît în *Vestitorii* din volumul *La noi în Vișoara* (1907), cît și în *Moș Crăciun*, din *Ți-aduci aminte...* (1923), eroii sînt recrutați din lumea copiilor, care, din dorința de a întîmpina venirea în lume a Mîntuitorului, înfruntă, deopotrivă, gerul iernii și pericolul pe care îl aduce noaptea pe drumuri necunoscute. Ei sînt dirijați, în drumurile pe care le fac, de-o dorință care a fost, mai înainte, a părinților lor și a părinților

părinților lor, care a dirijat comportarea tuturor generațiilor de două mii de ani încoace. În *Vestitorii*, în special, s-au regăsit atîția dintre copiii generațiilor de ieri. Bucata respectivă a fost extrasă din volumul citat, încă în primul deceniu al secolului al XX-lea, și difuzată, în broșură aparte, în satele din Transilvania.

Atmosfera din *Vestitorii* lui Sadoveanu ne întîmpină și în *Colindătorul* Otiliei Cazimir (*Din întineric*, 1928, p, 79-88), cu deosebirea că aici avem un singur erou, nu doi, care înfruntă frigul și riscurile nopții pentru a putea ajunge la oraș, la spital, unde lucrează sora lui, s-o colinde.

Povestea este reluată și refăcută de Ion Pillat, în poezia *Nașterea Domnului* (din volumul *Biserica de altădată*, 1926), după o legendă populară, cum ne informează scriitorul însuși, în toate etapele cunoscute, pînă la ieslea care fusese destinată ca loc de început de rai, prim leagăn al lui Isus, sub protecția boilor care au „ascultat” rugămintea Fecioarei și i-au asigurat liniștea necesară:

*Bouleni, fiți alduiți
Și de mine fericiți,
De mine, de Dumnezeu,
Și de sfînt fiuțul meu.*

Din existența, în textul poeziei, a unor elemente regionale (*alduit, chitelin, drumar, fiuț, rînceza*) se vede că legenda care i-a servit ca izvor de inspirație lui Pillat era de proveniență ardelenască.

Ideea este reluată și de V. Voiculescu, în *Colind uitat*, din volumul *Urcuș* (1931):

*Stau în staul jos
Boi vîrgați cu sînge
Între ei Hristos
Dezmierdîndu-i plînge,*

după ce același poet, cu douăzeci de ani mai înainte, în decembrie 1918, în bucata intitulată *Țării*, din volumul *Din Țara Zimbrului. Poezii de război* (apărut în 1918), ne înfățișa o atmosferă asemănătoare celei din *Crăciunul în tabără* a lui Coșbuc:

*Nu plînge, morții tăi așlară,
Căci vestea-n cer a răsunat,
Și-n rînd cu îngerii coboară
Să-și vadă noul împărat.
Azi magii stelele-și închină*

*Și bucuroși ciobanii vin
Și ieslea-i plină de lumină
Din Tisa pînă la Hotin.*

La Goga, povestea ne apare sub mai multe ipostaze, de la cea cunoscută din literatura lui Vlahuță și a lui Sadoveanu, pînă la revelația care a schimbat lumea și a generat lucrări de artă și de literatură în toate țările creștine. Și dacă începutul din *Colindă* stă sub semnul privațiunilor care transpar din întreg volumul *Ne cheamă pămîntul* (1909) în care a apărut poezia respectivă, finalul ei înlătură umbrele și ne încălzește sufletul:

*Moș Crăciun, Moș Crăciun!
La casa de om sărac
S-a gătat făina-n sac
Și n-avem să-ți dăm colac...
Moș Crăciun,*

dar:

*Moș Crăciun, Moș Crăciun!
Pe toate cărările
Îți cîntăm cîntările
Ardem lumînările...
Moș Crăciun!*

Toate necazurile sînt uitate pentru moment și lumea se pregătește de sărbătoare în așteptarea unei împăcări sufletești depline, cu manifestări de bucurie, cum ne arată Goga în altă parte, în poezia *Moș Crăciun*, din volumul *Din umbra zidurilor* (1913):

*Moș Crăciun cu barbă albă, Moș Crăciun cu traista plină,
Vechi stăpîn atît de darnic al copilăriei mele,
Azi la noi în sat te-așteaptă toată casa cu lumină,
Cu colinde și cu cîntec și cu crai ceteți de stele.*

Crăciunul a fost și va trebui să rămînă, înainte de toate, o sărbătoare a copiilor și a tinereții, așa cum a încercat să ne sugereze Elena Farago nu numai în *Florile dalbe*, din volumul *Șoapte din umbră* (1907):

*Cînd argintiile lor graiuri vor îngîna Florile dalbe
Gîndiți-vă că nu e dată închipuirii omenеști
O mai aleasă întrupare de sol al vrerilor cerești
Ca argintiile lor graiuri cînd vor cînta Florile dalbe,*

ci și într-o altă bucată, *În ajunul Crăciunului*, din volumul *Din taina vechilor răspîntii* (1913):

*Dalbe flori de măr, flori dalbe a nădejdlor, voi dragi
Copilași cu plete crețe și cu minți nevinovate,
Colindați, la rîndul vostru, dorul veacurilor toate...
Cine știe? Poate vouă v-o fi dat să știți a bate
Umbrele ce-ascund cărarea unor șovăielnici magi;
Poate vouă vă e dată dezlegarea tainei, dragi
Copii cu plete crețe, ce sînteți acum, și, poate,
Veți ajunge ierni în care veți simți în adevăr
Steaua unui crez în suflet...*

În copiii de felul acestora ne recunoaștem noi toți, cei proveniți din mediul rural, mai ales. Nesfîrșite icoane de lumină ne invadează sufletele, făcîndu-ne să uităm, de fiecare dată, nu numai supărările de fiecare zi, ci și necazurile mai mari, care se abat asupra oamenilor.

Un scriitor în opera căruia preocupările legate de sărbătorile de iarnă ocupă un loc mult mai larg este Ion Agîrbiceanu. În volumul al XII-lea din *Opere* (1986), unde a fost inclus romanul *Strigoii*, relatările referitoare la Crăciunul din satele ardelenești se întind pe mai bine de 30 de pagini (p. 182-215). Scriitorul insistă asupra modului de pregătire a obiceiului tradițional, după ce, mai întîi, se oprește asupra urărilor din ajun:

„Cu două sări înainte de ajunul Crăciunului, Ioniță cu tovarășii lui de colindat – Pătruț și Niculiță – ajunseră la grea neînțelegere. După ce repetară pe vatra din tindă toate colindele și erau mulțumiți de cum le știau, Niculiță întrebă deodată:

– Ce facem noi poimîne dimineață?

– Ce să facem? răspunseră mirati cei doi.

– Mai mergem cu Moș Ajunul, ori nu mai mergem?

– Cum să nu mergem? se rătoi Pătruț la el.

– Muma zice că-i destul dacă mergem la colindat!

– Dar acumu-i anul și-acum doi ani n-am fost și cu Moș Ajunul și la colindat? întrebă Ioniță.

– Am fost, da' muma zice că atunci am fost mai mici, iar acuma suntem copii mari, și nu se cade să ne mai amestecăm cu cei mici, oftă Niculiță cu părere de rău.

– Ce mari, mă? Dar n-au umblat cu Moș Ajunul și copii mai mari decît noi? Ilia Răului nu-i mai mare? Vișa Mateieșii nu-i mai mare? Mitruțu Podarului nu-i mai mare? se oțări Pătruț. Mergem, cum să nu mergem, hotări el.

– Păi, muma zice că nu se mai cade, că Moș Ajunul e pentru copiii mai mici.

– Da” tu ești mare, mă? Nu vezi că ești numa cît un pociumb? Nu veni, dacă nu te lasă mumă-tă! Io și cu Ioniță mergem. Nu-i așa, Ioniță?

– Păi, să întreb și eu pe mama.

– Întrebați pe cine vreți! Eu mă duc și singur. Am și vorbit cu copiii din ceata noastră. Ne adunăm în capul uliții, la Ionu uncheșului.”

Repetițiile pregătitoare se făceau cu mare grijă, cu cîteva zile mai înainte. Se pregăteau și pentru eventualitatea că li s-ar fi putut cere, pe-alocuri, o colindă în plus; o prevedeau și pe aceea. Unele colinde erau vechi, de cînd lumea, altele foarte recente, atunci improvizate, și, prin urmare, sensibil deosebite de cele din moși-strămoși. Ne oprim la cîteva dintre ele, tocmai din nevoia de a pune în evidență această deosebire:

*Doi oameni bogați,
Domnului nostru,
Doi oameni bogați,
Precum s-au rugat,
Dumnezeu le-a dat
Masă, ceastă masă,
În mijloc de casă
Și-n mijloc de masă
Măru-i înflorit
Cu mere de-argint.
Doi îngeri
Din ceri
Jos se cobora,
Mere culegea,
Și-n Rai le ducea
Și le împărțea.*

(p. 199)

*De cînd Domnul s-a născut,
Domn din ceriu,
Și pămîntul l-a făcut,
Domn din ceriu,
El bine l-a priponit,
De patru stîlpi de argint,
Și cerul l-a-mpodobit.*

*Domn din ceriu,
Tot cu stele mărunțele
Și cu luna printre ele;
Cu soarele strălucind
Tot pământul luminînd,
Domn din ceriu,
Pe oameni înveselind.
Fire-ai, gazdă, sănătoasă,
Sănătoasă, veseloasă,
Cum-i colinda frumoasă.*

(p. 200)

*Ieși, tu gazdă, pîn-afară
De-1 vezi pe Domnul Hristos
Cum coboară de frumos,
Tot pe scară, lemn de ceară,
Tot arzînd și luminînd
Și pământul strălucind,
Pe oameni înveselind,
Lumea toată mîntuind,
Pe diavoli în Iad gonind.
C-asta-i sară de Ajun,
De Ajun și Moș Crăciun!
Noi umblăm și colindăm
Și pe Domnul lăudăm.*

(p. 203)

Autorul ne mai informează că țigani din sat colindă pe aceleași texte ca și românii, dar oarecum mai impresionant, cu mai multă „participare”, mai aproape de primii colindători, de la începutul creștinismului. Ei îți lasă impresia că parcă atunci ar fi sosit prin părțile noastre, din mari depărtări, și au venit cu magii împreună.

Mai aflăm, din relatările scriitorului ardelean, că puradeii țiganilor nu merg niciodată la colindat, cum merg copiii noștri, ai românilor. La ei, acest rol revine oamenilor maturi, soț și soție, pe care îi vezi, de regulă, împreună.

Atmosfera satului ardelenesc aduce aminte de *Amintirile* lui Ion Creangă. Întocmai ca la Humulești, satul vuieste de bucuria care domnește peste tot, de frumusețea colindelor și de buna dispoziție a colindătorilor.

Cu toată frumusețea lor, zilele Crăciunului de altădată n-au putut să rămână neschimbate. De la o vreme, ele n-au mai fost prilej de bucurie nelimitată, împrejurări de toate felurile au adus schimbări care le-a scăzut importanța. Prin influența orașului, Moș Crăciun a început să nu mai fie așteptat, ca în literatura lui Coșbuc, a lui Vlahuță, a lui Goga ori a lui Sadoveanu și Agîrbiceanu. Aceasta, poate, și din cauză că, din an în an, el se arăta tot mai puțin darnic. A intervenit, însă, și altceva. S-a simțit că el era mai mult o ficțiune, că nu există decît „în poveste”, așa cum se pare că a intuit-o Al.O. Teodoreanu în următoarea

Scrisoare

*Moș-Crăciun-din-Vremuri-Bune,
Milostiv și înțelept,
Prind colinde să răsune.
Eu, cu ochii îndărăt
Spre cărarea de omăt
A copilăriei, spune,
De ce nu te mai aștept,
Moș Crăciune?*

*Amintiri cu zurgălăi
Vin – cu sănii – de departe,
Și pe case ninge lin.
De ce n-am și astăzi parte,
Să visez la pașii tăi,
Prin tăcutele odăi
Lunecînd catifelin?*

*Cal de lemn cu scări de tuci,
Urși pitici jucînd pe-o labă,
O! De cînd nu-mi mai aduci,
Moș Crăciun, moșneag de treabă!
Cînd cumiști copiii nu-s
Și mai rău care de care-i.
Tu, cel ce-ai adus Fecioarei pe Iisus,
Vezi și ierți cît ține drumul
Și zîbind, bătrîn pribeag,*

*Te oprești din prag în prag,
Mistuindu-te ca fumul,
Pe hogoag.*

*Moș-Crăciun-Ce-Nu-Mai-Este,
Pentru cea din urmă dată,
Mi-ai lăsat o carte rea;
Și citind în carte, iată,
Am văzut din cartea ta,
Că n-ai fost decît poveste.*

*Tomuri cu filosofi,
Teancuri-teancuri adunate,
Am de-atunci la căpății.
Tu știai că nu mai vii
Cînd, crezînd în cea dintîi,
Nu am înțeles că-s toate
Niște triste jucării?*

*Moș-Crăciun-Din-Vremuri-Bune,
Lasă-n stradă traista plină
De smochine și alune.
Însenină-mi gîndul rău
Și cu fața ta blajină
Alb, răsari din perne moi,
Calcă-ncet, nimic nu spune,
Strînge-mă la pieptul tău
Și să plîngem amîndoi,
Moș Crăciune!*

(Al. O. Teodoreanu)

Cam în același fel vedea lucrurile și Ion Minulescu, în poezia intitulată
Rînduri pentru Moș Crăciun:

*Iartă-mă că te salut numai din ușe...
Te-aș pofti și-n casă –
Dar mi-e teamă,
Că-mi aduci aceeași veșnică păpușe
Și același vechi refren de panoramă!...*

*Iartă-mă că-ți spun ce cuget, Moș Crăciun...
Dar eu – zău – nu văd de ce mai vii!...
Ce folos că ești bătrîn
Și-ai suflet bun,
Dacă-n tolbă n-ai decît minciuni, pentru copii!...*

*Nu-ți mai pierde timpul cu povești
Pentru cei ce nu mai cred în ele...
Tu – e drept – n-ai fost decît așa cum ești –
Omul cu păpuși de porțelan
Și acadele...*

*Dar eu, nu mai sînt copilul de-altădată
Să mă-ncînt numai de chipuri ce se șterg –
Mie-mi trebuie-o femeie adevărată,
Nu femei-păpuși de Nüremberg!...*

*Iată!...
Asta este tot ce-am vrut să-ți spun...
Și ți-am spus, să știi și tu ce-aș vrea!...
Ține minte –
Ține minte, Moș Crăciun...
Și la anul, dacă vii din nou, să-mi vii cu Ea!*

Această stare de lucruri a fost întărită, apoi, de anume fapte de natură obiectivă, cum se poate vedea din *Pom de Crăciun*, de Radu Gyr. Războiul a dereglat totul și lumea nu mai putea să urmărească, liniștită, călătoria magilor și popasul lor la Betleem, în preajma ieslei cunoscute:

*Cu îngerii ce se-ndurau să vină,
veneau smochine din Ierusalim,
iar noi pîndeam, prostește și sublim,
pe Moș Crăciun la geamuri de hermină.
Și cînd plîngea în cer un heruvim,
cădeau în brad mari lacrimi de lumină,
creștea din fiecare-o mandarină
și ne dădea azur să mirosim.*

*Ce gravi stau astăzi numai pe morminte,
serași de piatră, orbi și fără grai.
În sănii nu mai vin ca mai-nainte
nici Moș Crăciun, nici sfântul Neculai,
iar noi am pus prin cetini oseminte
și-am oblonit fereastra către rai.*

(Anotimpul umbrelor)

Situația nu-i alta nici în *Ziurel de ziuă*, de același autor:

*Tot mai arde cerul sus,
Ziurel de ziuă
Peste ieslea lui Isus,
Ziurel de ziuă*

*Vitleeme, colț de rai,
Ziurel de ziuă
Îngeri palizi încă ai,
Ziurel de ziuă*

*Steaua sfântă de Crăciun,
Ziurel de ziuă
Din ce praf s-o mai adun,
Ziurel de ziuă*

*Lacrimi mari pe cer s-aprind,
Ziurel de ziuă
Prin tristeți de foc colind,
Ziurel de ziuă*

*Pentru-nsîngeratul mag,
Ziurel de ziuă
Pune, Doamne, spini pe prag,
Ziurel de ziuă*

*Și acoperă cu lut,
Ziurel de ziuă.
Vitleemul meu pierdut,
Ziurel de ziuă.*

Această schimbare de atitudine, provocată de război, a fost subliniată, cu mult înaintea lui Radu Gyr, de către Nichifor Crainic, în poezia *Moș Crăciun* (1917):

*Moș cu barbă de zăpadă,
Fără daruri, moș sărman,
Tinereasca ta grămadă
N-o s-o vadă.
Nici ăst an.*

*Torc păianjenii sub grindă,
Țara-i fără de băieți,
Nu-ti mai vin cu ceata-n tindă
O colindă
Să-i înveți.*

*De cu seară „naripații
Îngeri nu mai cîntă prin
Singuraticile spații
Și-așteptații
Nu mai vin.*

*Plînge biata gospodină,
Brațele în gol se-ntind,
Nu e ceară de-o lumină,
Nici faină
De-un colind.*

*Tu, cel vesel de-altădată,
Strîngi pustiul ăstui an
La colinda-ndătinată,
Fără ceată,
Moș sărman.*

*Gîrbov pribegești prin sate,
Te streкори pe la oraș,
Gemi pe ziduri de cetate
Dărîmate
De vrăjmaș.*

*Cu tropare și podobii
Faci popas într-un cătun,
Sgriburit la gura sobii
Plîngi cu robii,
Moș Crăciun.*

*Plîngi încet! Stă la ulucă
Paznicul sub coif de fier –
Și e-n stare, Moș-Nălucă,
Să te ducă
Prizonier.*

Pe lîngă război, alături de el, a urmat exilul, din care Aron Cotruș, de exemplu, vede Crăciunul de altădată doar în amintire, din moment ce se găsește departe de țară, la marginea lumii. Din ultima strofa a poeziei *Crăciunul meu* desprindem ideea că poetului nu i-a mai rămas, din Crăciunul de altădată, decît ruga pentru cei oropsiți:

*Mi-nclin atuncea fruntea
să uit de pasul vieții,
Ce azi mă copleșește
în lungul meu surghiun,
Să-mi curme întristarea
azi, cînd atîția sufăr:
Și ruga-mi pentru dinșii
să fie-al meu Crăciun.*

(*Poezii*, II, 1991, p. 363)

Vasile Postecă, și el în exil, își încheie un *Colind* cu următoarele versuri:

*Ninge blînd ca-ntr-o minune
Cu legende și cu stele;
Unde ești tu rugăciune,
Drag Crăciun al vieții mele?*

*Cînd îmi vei cînta și mie
Lîngă geam o veste mare,
Un colind de bucurie
Într-o țară ca un soare?*
(Icoane de dor, Lugoj, 1997, p. 178)

Colinda

Radu Gyr (scrisă în închisoare)

*A venit și-aici Crăciunul
să ne mîngîie surghiunul.
Cade albă nea peste viața mea,
peste suflet ninge,
cade albă nea
peste viața mea,
care-aici se stinge!*

*Steaua prinde să lucească
peste ieslea-mpărătească
și din nou trei magi
varsă din desagi
smirnă și tămîie,
îngerii de sus
magilor le-au pus
cerul sub călcîie.*

*Lumea-n cîntec se deșteaptă,
pe Mesia îl așteaptă.
Zîmbete cerești
intră pe ferești
și în orice casă,
și în orice gînd
arde tremurînd
cîte-o stea sfioasă.*

*Numai temnița posacă
a-mpietrit sub promoroacă.
Stăm în beznă grea,
pentru noi nu-i stea,*

*cerul nu s-aprinde,
îngerii, grăbiți,
pentru osîndiți
nu aduc colinde.*

*Tremură albastre stele
peste lacrimile mele.
Dumnezeu de sus
în inimi ne-a pus
numai lacrimi grele,
Dumnezeu de sus
în inimi ne-a pus
pîlpîiri de stele...*

*Maica Domnului Curată,
ad-o veste minunată!
Înflorește-n prag
zîmbetul Tău drag,
ca o zi cu soare.
Zîmbetul Tău drag
îl așteaptă-n prag
cei din închisoare!*

*Peste fericiri apuse
pune mila Ta, Iisuse!
Cei din închisori
Te așteaptă-n zori,
pieptul lor suspină,
cei din închisori
Te așteaptă-n zori
să le-aduci lumină!*

*O, Iisuse împărate,
iartă lacrimi și păcate!
Vin de-alin ușor
rănile ce dor,
cerul ni-l descuie,
noi Te-om aștepta,
căci pe crucea Ta*

stăm bătuți în cuie!

Numărul mare de poezii dedicate Crăciunului ne îndeamnă să nu lăsăm necomunicate și altele, în afara celor despre care a fost vorba pînă aici. Poetesele, mame prin definiție, se adresează, prin mesajele lor, copiilor, mai ales.

Iată alte creații poetice ale Elenei Farago, care s-a specializat, oarecum, în literatura pentru copii. Ea avea să fie urmată, printre altele, de Otilia Cazimir și de Maria Cunțan:

Copii către Moș Crăciun

*Moș Crăciune, moș Crăciune,
Sfîntul nostru bun și drag,
Vei veni și-n noaptea asta,
Să ne bați în geam și-n prag.*

*Vei veni și-n noaptea asta,
La copiii toți pe rînd,
Moș Crăciun cu barba albă,
Și cu zîmbetul tău blînd.*

*Iară noi cu bucurie,
Ți-om aprinde-n brad lumini,
Cîntînd slavă celui care
Ne-a făcut să fim creștini.*

*Cîntînd slavă și mărire
Lui Isus, te-om aștepta –
Moș Crăciune, moș Crăciune,
Dragă ni-i venirea ta!*

*

*Slavă ție, Moș Crăciune,
Ce-n tot anul vii mereu,
Să ne amintești cuvîntul
Fiului lui Dumnezeu!*

*Slavă ție, moș cucernic,
Ce atît de bine știi
Să le-aduci o mîngîiere
Mamelor fără copii.*

*Care-n coșul tău pun astăzi:
Haine, jucării și bani,
Ca să le împarți la noapte,
Copilașilor sărmani.*

*

*Noi am fost cuminți tot anul,
Și miloși am fost mereu,
Și în fiecare seară
Ne-am rugat lui Dumnezeu.*

*L-am rugat de sănătate
Pentru noi, pentru părinți,
Pentru pacea țării noastre
Înălțat-am rugi fierbinți;*

*Pentru mamele sărace,
Pentru copilașii goi,
Pentru toată sărăcimea
Care plînge în nevoi.*

*L-am rugat seară de seară.
Pentru copilașii cei
Care n-au pe nime-n lume;
Să se bucure de ei!...*

*Că ne doare, moș Crăciune,
Inima, de cîte ori
Ne întind, în cale, mîna,
Copilașii cerșitori!*

*Și le dăm cu bucurie,
Ori de câte ori putem,
Bani și jucării și haine,
Și bomboane – cînd avem.*

*Și ne doare orice jale,
Și am vrea s-avem puteri,
Să gonim din lumea asta,
Orice plîns, orice dureri.*

*Și mai mult, mai mult din toate,
N-am mai vrea să fie – știi?...
Nici copii orfani pe lume,
Nici părinți fără copii!*
(Elena Farago, *Pentru copii*, Editura revistei „Ramuri”)

De ajunul Crăciunului

*Toată noaptea asta, colo-n Ceruri Sus,
Stelele lucrează fără încetare,
Căci le-adună-n clacă steaua sfîntă care
A-ndrumat pe vremuri Magii lui Isus.
Torc de zor în noaptea Sfîntului Ajun
Cîlți de nea și raze harnicele stele
Pentru noi, copiii, torc, să facă ele
Funie cu trepte pentru Moș Crăciun,
Lungă cît e drumul din pămînt la Cer
Trainică să-i fie moșului povara
Vor întinde-o-n noapte, nevăzută, scara
Moșului ce luptă cu-ndîrjitul ger,
Ca să ne aducă iar, de colo Sus,
Pe la toți copiii darurile care
Ni le va trimite, iar, la fiecare,
Sfîntă și duioasa Mamă-a lui Isus.*

(Elena Farago)

Noaptea Crăciunului

*Prin nămeți, în fapt de seară,
a plecat către oraș
Moș bătrîn c-un iepuraș
Înhămat la sânioară.
Drumurile-s troienite,
Noaptea vine, gerul crește,
Cu urechile ciulite
Iepurașul se grăbește,
Iată-o casă colo-n vale
cu ferestre luminate.
Moșul s-a oprit din cale,
Cu toiagu-n poantă bate:
– „Bucuroși de oaspete?”
– „Bucuroși, bucuroși!”
strigă glasuri de copii.
– „Moșule, de unde vii?”
– „Iaca, vin din moși-strămoși.
Încărcat cu jucării!
Și-am venit la drum cu zorul
Să vă spun că-n noaptea asta
S-a născut Mîntuitorul.
Na și ție. na și ție!
Închinați-vă frumos
Domnului Isus Christos
Care-n paza Lui vă ține!
Eu vă las de-acum cu bine,
Că-i târziu și drumul greu,
Și mai sînt și alți copii
Care-așteaptă jucării,, ,.
Moșul a pornit la drum,
Pe copii îi fură somnul,
Și prin somn îl vād acum
Cum tot urcă și coboară,
Prin troianul uriaș,
Moș Crăciun, cu-n iepuraș
Înhămat la sânioară.*

(Otilia Cazimir)

Crăciun

*Șed copiii sus – pe vatră
E-ntuneric în bordei
Mama-i dusă-n sat, să ceară
De pomană pentru ei.
Prin fereastră bate vîntul
Lumînarea s-a topit
A-nsărat, pesemne, mama
La măicuța de la schit.
Tatăl lor, cel dus din lume,
Va trimite azi, de sus,
Pîne și hăinuțe nouă
Fiindcă s-a născut Isus...
Într-un staul, așa se spune
Fără foc – ce frig i-o fi –
Și pe rînd li se-nchid ochii
Somnoroșilor copii.*

(Maria Cunțan)

Cu scriitoarele citate se asociază și Nichifor Crainic, cu poezia *Oaspeți cu azur în gene*:

*Oaspeți cu azur în gene
Și zăpadă pe opinci
Se iviră la fereastră
Cu colinde și tilinci.*

*Cîntec legănat și fraged,
Înfloriri de ghiocei,
Umbre mari țineau isonul
Albăstrind pe după ei.*

*Se părea că-n zvon de aripi
Și miros de tămîier
În colindă mi se-ngîină
Pui de om cu pui de cer.*

*Și cîntară și urară
Și plecară ca un dor,
Strălucea un puf de înger
Risipind pe urma lor.*

*Și era o pace albă,
Ca ninsoarea, și era
O sfială ce din stele
Pînă-n inimi tremura.*

*Bacii lepădară grija:
Astăzi lupii țin ajun,
Porumbeii nu visează
Vînt de uliu căpcăun.*

*Și zăvozii și dulăii
Să mai lărmuie se tem,
Boii rumegă cu botu-n
Ieslea de la Betleem.*

*Fă-mi-te numai ureche
Ca s-auzi, bătrîn pămînt:
Sus, în leagăn prins de stele,
Gîngurește Pruncul Sfînt.*

(Nichifor Crainic)

Iar după el vine Ion Alexandru, cu

Sărbătoare de iarnă

*Leagănul e nedesprins de grindă
Și-n casă-i cald pe vatră lingă foc
Și la fereastra Noptii de Colindă
E tot trecutul nostru la un loc*

*Și-i liniște și pace peste țară
Și fiecare-n sine-i fericit
Căci sîntem frați sub steaua milenară
A magilor porniți din răsărit*

*Nu-s pornit în noaptea necuprinsă
Fără de țintă veșnic pelerin
În casa mea i-o candelă aprinsă
Și umbra pînii amiroase-a vin.*

Poeziile dedicate sărbătorii Nașterii Domnului sînt mult mai numeroase, dar, în spațiul de care dispunem, nu ne putem opri la toate. Vom încheia exemplificările noastre cu două capodopere, una a lui Eminescu și cealaltă a Iu Lucian Blaga:

*Colinde, colinde!
E vremea colindelor
Căci gheața se-ntinde
Asemeni oglinzelor.
Și tremură brazii
Mișcînd rămurelele
Căci noaptea de azi-i
Cînd scînteie stelele.
Se bucur copiii,
Copiii și fetele,
De dragul Mariei
Își piaptănă pletele.
De dragul Mariei
Și-al mîntuitorului
Lucește pe ceruri
O stea călătorului.*

(Mihai Eminescu)

*Doarme colo în poiată
Pruncușor fără de tată.
Și măicuța, mama Lui,
Se tot plînge bouului
C-a născut în Vîflaim.
N-are scutece de in,
N-are apă, n-are fașă,
Nici opaiț, nici nănașă.
Iosif cercul de pe cap
În cuier și l-a lăsat.*

*Și-a plecat unde-a plecat
Să-l latre cîinii prin sat.
Noaptea-i neagră, ceasu-i lung,
Stă măicuța lîngă Prunc.
Să le ție de urît
Înger nalt a coborît
Și în noapte înadins
Degetul și l-a aprins.
Arde îngerul lui Dumnezeu
Ca o luminare de seu.”*

(Lucian Blaga)

Mă văd elev de liceu și apoi student, în febra pregătirii colindatului. În Transilvania mea, Crăciunul este sărbătoarea cea mai mare; ea copleșește cu totul, prin importanță, deci și prin manifestări, toate celelalte sărbători de iarnă.

În satul nostru eram, acum mai bine de șaptezeci de ani, foarte mulți liceeni și normaliști, și aproape toți cu oarecare voce. Ne constituiam în grupuri de cîte șase pînă la zece și, împreună sau alături de alte grupuri, formate din flăcăii sau fetele satului și, uneori, chiar din oameni căsătoriți, transformam satul într-o mare întrecere corală. După voci și după repertoriile folosite, oamenii știau totdeauna cine le-a intrat în tindă.

Pentru noi, seara de Crăciun constituia un fericit prilej de a ne întîlni nu numai unii cu alții, veniți de la școli și centre deosebite, ci și cu anumite personalități ale satului. Veneau acasă, de sărbători, aproape toți intelectualii satelor: un judecător de la Alba Iulia, un procuror de la Timișoara, un avocat de la Cluj; nu mai vorbesc de cei de la Rodna, de la Bistrița ori de la Năsăud.

Ne adunam, în fiecare an, în casa cuscrului nostru Ion Dumitru, *Ionu Fătoaii*, om al bisericii, socrul surorii mele Domnița, unde dascălul Silivan, fratele cumnatului meu Aurel, ne aștepta cu vinarsul, proaspăt luat de pe foc, în timp ce Domnița făcea pocinogul oalei cu găluște, cum sînt numite sarmalele prin partea locului.

Numai după păhărelul servit aici și după gălușca tradițională ne puteam pregăti de plecare, orientîndu-ne, de la an la an, cînd spre capătul din jos al satului, cînd spre cel din sus.

Bucurie mare aveau părinții noștri, pe care nu-i uitam niciodată.

Pretulindeni ciocneam un pahar de vinars călduț și gustam o „gălușcă”, o costiță de purcel sau măcar o bucată de colac, de cozonac adică.

Sărbătoarea continua, sub altă formă, a doua zi, la biserică. Prezența „studentilor” la slujbă făcea să nu mai rămînă nimeni acasă. Toată lumea alerga să-i asculte pe domnișorii veniți în vacanță. Noi citeam Apostolul, noi dădeam unele răspunsuri la liturghie și, mai ales, noi, însoțiți de data aceasta și de bătrîni și de flăcăii și fetele din sat, vesteam clipa cea mare a Nașterii Mîntuitorului:

*Nouă azi ne-a răsărit
Domnul Isus Hristos.
Mesia cel mult dorit
Domnul Isus Hristos...*

*Varsă, Doamne, dar și bine,
Dar și bine, de la Tine,
Peste casă, peste masă,
Peste oamenii din casă.*

Și toată lumea se simțea fericită și clopotele bucuriei băteau în sufletele tuturor. Așa ne petreceam noi Crăciunul.

Am vorbit despre dascălul Silivan, moderatorul organizărilor noastre în seara de Crăciun, cu care eu, îmi aduc aminte, am făcut și ziua de Paști, în vremea marilor mobilizări din 1939, în localitatea Viile Satului Mare, din colțul nord-vestic al României Mari.

Din toamna anului 1942 (8 septembrie), de cînd prietenul meu neuitat doarme somn fără sfîrșit în prejma Stalingradului, Crăciunul n-a mai fost niciodată ca pînă atunci. Peste întristările pomenite în rîndurile de mai sus, a venit să apese asupra mea și despărțirea de acest prieten adevărat, „frate” mai mare, care m-a ocrotit și m-a sprijinit în toate ocaziile, în fiecare an, de Crăciun, el coboară în preajma mea, cu aceeași căldură și cu același zîmbet care m-a bucurat și pe mine și pe ai mei de atîtea ori. Crăciunul meu nu mai poate fi cum a fost cînd îmi lipsesc toți cei de „atunci” și nu mi-a mai rămas decît amintirea lor. Mă trezesc uneori, noaptea, colindînd satul împreună cu ei și așteptînd sosirea magilor cum o așteaptă milioane de credincioși, de două mii de ani încoace, așteptîndu-l pe Silivan să ne dea semnalul de început și să ridice cortina, ca în fiecare an, să urcăm în legendă și legenda să pună stăpînire pe tot pămîntul.

El n-a murit... E numai dus

(Însemnări de cronicar)

Marti, 26 august 2003

M-am deșteptat pe la orele 3,30, într-o foarte antrenantă convorbire cu Relu. Ne-am oprit la multe momente cu adevărat fericite, pentru amîndoi, de la vacanța din Rodna, cînd el avea doar doi ani, și uncheșul Ion Istrate l-a botezat pe Gigi, născut la Reghin, la 4 aprilie 1945, în rit greco-catolic. I-am amintit de prima lui călătorie la Valea Vinului, unde ne însoțiseră mătușa Sabina, sora mămuchii și sora mea pe care o cheamă tot Sabina, mătușă cea dintîi, pentru amîndoi, iar cea de-a doua numai pentru Relu.

Am refăcut, în parte, vacanțele mirifice de la Nepos, cu primul drum la Hordou parcurs pe jos, de la Salva pînă la casa „marelui scriitor”, cum avea să noteze el într-un carnețel (era în clasa a III-a sau a IV-a primară). I-am amintit de răspunsul pe care el i l-a dat unui om, la Rodna, care l-a întrebat: „Ce ai să te faci cînd vei fi mare?”. „Om”, a răspuns el. Și s-a ținut de cuvînt. I-am amintit de „șotia” pe care mi-a făcut-o într-o dimineață, cînd s-a trezit din somn și a început să se căiască: „mă dor *ocii*; mă doare ș-o *urece*”. Făcea haz de o particularitate fonetică a graiului din Nepos; rîdea de mine, cu alte cuvinte.

I-am povestit apoi de călătoria fantastică pe care am făcut-o amîndoi, cînd el avea doar patru ani. Am mers cu trenul pînă la Dagîța, și de acolo, pe o distanță de aproximativ 10 kilometri, pe jos, peste deal, pe la Cetate, pînă la Gîrbești. Eu îi spuseseam, acasă, că nu-l iau, că mă tem să nu-l pierd prin pădure. „Ce fac eu cu el, dacă nu poate merge pe deal?, am zis eu, îl las în pădure și-mi continui drumul”. El a stăruit pe lîngă mama, să vorbească cu mine și să-l iau. Pe drum, cînd obosea, mă întreba: „Tată, n-ar fi bine să ne odihnim puțin?”. „Ba da, îi ziceam, la lucrul acesta mă gîndeam și eu.” Cînd ne-a văzut, „mamaia” a rămas înmărmurită. S-uitat în sus, s-a uitat în jos, să vadă căruța care ne-a adus; nu-i venea să creadă că am trecut dealul pe jos și chiar m-a întrebat: „Doar n-ai adus băietul pe jos?!”. „Nu, am zis eu, a venit el singur.”

Ne-am oprit, apoi, la zilele de vacanță din Coverca (din preajma Călimanilor), din casa omului de omenie care a fost Petre Ghiba, de pescuitul păstrăvilor în Mihaiileț, ca și de confecționarea, împreună cu Gigi, a roților necesare construirii unui cărucior, cum se vede dintr-o fotografie reprodusă în carte. În altă fotografie Relu nu-și mai încape în piele de bucuria de a se găsi călare pe căluțul blînd al bunicăi lui Petrișor. La Coverca a găsit Relu portofelul, cu bani și cu actele personale, ale unui pescar, pe care i l-a dus lui nenea Ghiba, să-l predea păgubașului.

Ne-am oprit, apoi, la pescuitul de la Nepos, pe Someș, și la scăldatul de acolo. N-am uitat nici întrebarea pe care mi-a pus-o cînd era prin clasa a III-a, a IV-a primară: „De ce spun tataia și mamaia că Dumnezeu e cel mai tare din lume, cînd el e bătrîn? În povești, cel mai puternic este Făt-Frumos, care-i tînăr”.

Ne-am amintit de jocurile de volei, de la Stejarul, pe Valea Bistriței, cînd noi eram de obicei în aceeași echipă și nu acceptam să fim învinși de inamicii din echipa adversă, toți oameni maturi.

I-am amintit de angajamentul pe care și-l luase cînd antrenorul echipei de tineret a C.S.M.S.-ului l-a invitat să intre în echipa respectivă. „Bine am zis eu. Îți dau voie într-o singură condiție: să nu-mi vii acasă de la școală cu o notă sub opt.” Și s-a ținut de cuvînt și aici.

Am urcat Oușorul, la Căndreni, ca în vara anului 1959, am cules afine pe dealurile din Bucovina, am gustat păstrăvi cu smîntînă, la Brodina, sus pe Suceava.

Alt moment ce l-am evocat a fost acela cînd, în vara anului 1954, la Vărațic, în Pădurea de Argint, Relu, în vîrstă de 11 ani și Gigi la 9 ani au avut un meci de fotbal în care a fost ovaționat Gigi pe post de portar, așa cum, mai tîrziu, Relu, component al echipei din Iași, a fost ovaționat la Galați: „Bravo, blondule!”.

Sînt alte zeci de momente asupra cărora ne-am oprit, în dialogul nostru; nu le pot înșira aici pe toate.

Am discutat, amîndoi, vreme de un ceas și jumătate, și m-am dat iarăși somnului. Cît am ațipit l-am visat din nou. Eram, parcă, în Iași într-un cartier mai puțin frecventat de mine, cu care eram, deci, puțin familiarizat. Drumul spre destinația mea trecea prin curtea unei școli, în care avea loc o ședință, în plină vacanță, la care participa și Relu; m-a însoțit pînă într-o stradă cunoscută și mi-a spus încotro să o apuc.

Așa ne întâlnim aproape în fiecare noapte, în vis. De multe ori îl visez ziua; vine aproape pe nesimțite, intră în birou, unde mă găsește lucrînd, îmi pune o mîină protectoare pe umăr și mă întrebă: „Pot să te ajut cu ceva?”. Îl văd dîndu-mi mîina necesară de ajutor la compararea edițiilor *Țiganiadei*, cînd am scris despre această epopoe. Îl văd urmărind, în dicționare, originea cuvintelor din impresionantul meu fișier Sadoveanu (aproximativ 40.000 de fișe), îl văd ajutîndu-mă la corectarea textelor unei cărți sau a unor articole de revistă. Cum să cred că a murit, cînd el e tot timpul cu mine? El nu e mort..., e numai dus.

Cronică de familie

Stau treaz, nopți de-a rîndul și-l văd pe Relu, din ziua de naștere la maternitatea de pe Cuza-Vodă, din Iași, în ziua de 20 martie 1943. Îl văd în prima fotografie, din septembrie 1943, frumos, cum n-a mai fost alt copil.

Îl văd la Boziaș, lîngă Tîrnăveni, în curtea imensă a doamnei Vancea, în care pășteau două oi pe care el le numea: tea! Așa se fixase în mintea lui interjecția bee! În această curte a învățat el să meargă, ajutat fiind de Cici, fetița învățătorului Ștef, care avea 11 ani și știa cum trebuie îndrumați pruncii. Ca în toate familiile cu mulți copii, care se învață unul pe altul, Cici știa cum să-l ajute pe cel mic să se țină pe picioare și să pășească fără teama de a cădea. Ea a luat un prosop lung, țărănesc, și i l-a pus pe subsuori, prinzîndu-l ca pe un căluț în ham. Hățurile erau „confectionate” din cele două capete ale șervetului, unul în mîina stingă, celălalt în mîina dreaptă, în felul acesta îl stăpînea și nu-l lăsa să cadă nici înainte, nici în dreapta ori în stînga. În două după amiezi „omul” a învățat să meargă.

La un moment dat, a venit la noi „ceșu” Grigore și i-a „confectionat” un huțuțui, din două frînghii legate de creanga unui „frăgar”, singurul pom din curtea doamnei Vancea; nu-l mai putea lua nimeni din leagăn; adormea, de multe ori, acolo, ținîndu-se cu mînuțele de sfoari, cu obrazul îngropat în frînghie. Grigore se juca, tot timpul, cu el; îi puneia șapca lui militară în cap și se distra cînd vedea că „eroul” nu știa s-o ridice puțin, ca s-o poată scoate și trăgea în jos de cozoroc.

Cînd l-am dus la frizer, prima dată, era să dărîme scaunul pe care îl fixase frizerul. Omul, cunoscîndu-și clienții, avea toate buzunarele pline de „surprize”, de care făcea uz din minut în minut. Clientul se

liniștea o clipă, apoi o lua iar de la capăt. Chemam, de atunci, frizerul acasă.

Cînd frontul s-a apropiat de Tîrnăveni și artileria noastră „bătea” din spatele casei în care eram instalați, am plecat de pe poziție și mi-am luat familia și am trecut-o dealul spre Mediaș și, de acolo, la Ighiș, într-un fundac, unde o preuteasă cu inimă bună și cu mașină de cusut i-a confecționat „domnului” un paltonaș, dintr-un pardesiu de-al mamei, iar eu m-am întors la unitate, să nu fiu dat dezertor. Le-am lăsat leașa, atunci primită, gîndindu-mă că nu am nevoie de bani, de vreme ce mîncam la trupă, ca toată lumea de pe front. Dar de bani mai aveau nevoie și alții. A apărut acolo, de unde și cum nu știu, Luța, soția lui Grigore Palage, vărul meu, care nu avea nici o lețcaie. A ajutat-o soția mea împărțind salariul cu ea; era cu Marilena, fetița ei, mai mare decît Relu cu un an, bolnavă de dezinterie.

Era și Aurica, sora soției mele, cu noi în refugiu, și-i spunea lui Relu că-i copilul ei. Eu mă făceam supărat și-i spuneam: „fugi de aici, răule! Du-te la Aca!”. El mă prindea de haine și căuta să mă împace. Eu îl luam în brațe, ca să-l mîngîi, iar el, încordîndu-se ca un arc, țipa: „Tăt a Achii!”, adică: „sînt tot al Auricăi!”.

Uitam să amintesc că, la Boziaș, casa doamnei Vancea avea un cerdac pe care te puteai plimba cu carul. Acela era raiul lui cînd ploua și nu putea să se joace în curte, pe iarbă. Se juca, de la o vreme, cu figurile mele de șah; juca șah în felul lui. Iar cînd a descoperit o „bortă” într-una din scîndurile de jos, o gaură produsă prin căderea unui cep, dădea drumul cîte unei figuri pe gaură și mă striga să i-o aduc. Măsuram cerdacul, cît era de lung, coboram în curte să i-o aduc, și el, după un minut, mă striga, din nou, să i-o aduc, că a „scăpat-o” iarăși.

Într-o zi, a descins, în curtea casei doamnei Vancea, un colonel rus, cu o mașină; era un om mai subțire, care a fost foarte impresionat de copil cînd l-a văzut jucîndu-se; s-a îndreptat spre el, l-a luat în brațe și nu se mai sătura privindu-l. S-a dus cu el la mașină și a observat că-i place claxonul; îl suna mereu. În vremea aceasta, mama copilului era sub flori de gheață; se temea să nu-l urce colonelul în mașină și să plece cu el. Și-a luat inima în dinți și s-a apropiat și ea de mașină; a încercat marea cu degetul; a încercat o convorbire în franțuzește, căci rusește nu știa, și încercarea a prins. A aflat că și colonelul avusese doi copii, care s-au prăpădit, și nostalgia amintirii în sufletul tatălui lor s-a concretizat cu întîlnirea cu Relu. Dar cum a ajuns familia mea la

Tîrnăveni, cînd ea rămăsese la Iași în momentul plecării mele la unitate? Dar cînd frontul a ajuns la Iași rămînerea acolo nu mai avea sens... A venit Săvică, cumnatul meu, de la Gîrbești, și i-a dus acolo.

Drumurile erau foarte grele, înșesate de militari fiind: trăsuri, chesoane, tunuri, tancuri, care de luptă, plus carele și căruțele localnicilor. În acel vacarm s-a pierdut și Căluș, cel mai extraordinar cîine dintre cîți am avut, care se așeza lîngă căruciorul copilului, cînd îl scoteam afară, și nu lăsa nici pasăre să se apropie de el. Căluș a trecut printr-un moment deosebit în vara anului 1942, cînd noi am plecat într-o excursie la Odesa și, dintr-o greșeală, l-am închis în bucătărie; nu l-am văzut că el dormea sub pat. Cînd ne-am întors, după șase zile și am intrat la el, s-a ridicat în labele de dinapoi și cu cele din față transformate în mîni; ne „îmbrățișa”.

Sfîrșitul războiului ne-a găsit la Boziaș. Unul dintre băieții învățătorului Ștef ne-a bătut în geam să ne spună că iadul s-a potolit. Situația era delicată. La Iași nu ne puteam întoarce; nu aveai siguranța că vei ajunge întreg. Focul se stinsese, dar cazamul era fierbinte încă. Ne puteam gîndi la Transilvania, la Nepos, dar acesta fusese în ultima vreme în altă țară și drumurile erau desfundate. Dar mai aveam și alte griji. Gigi bătea la ușă, cerea să intre în viață. Nu știam ce ne așteaptă pe drum. Ne-am dus la doctorul Săroiu, ginecolog, care ne-a asigurat că putem pleca fără grijă, că în două săptămîni nu se întîmplă nimic. Ne-am lăsat bagajele la niște cunoscuți din Rodna; nu ne închipuiam că nu le vom mai vedea niciodată, și am plecat. Numai că, la Reghin, a trebuit să întrerupem călătoria ca să deșertăm căruța. Ne-am dus la spital, la doctorul Nicoară, un om de mare inimă, care ne-a tratat numai cu o vorbă bună și cu o extraordinară revărsare a inimii. Spitalul nu avea absolut nimic, nici măcar o aspirină. Mama și cu Gigi au rămas acolo. Eu și cu Relu am prins o căruță de la Budac, venită la tîrg, și cu 12.000 lei ne-a dus pînă la Bistrița, unde am tras la casa doamnei Login, frumoasa soție a avocatului neposan cunoscut, Donisă Login, mort la vremea aceea. Am dat un telefon la Nepos și a venit mama cu o căruță și ne-a dus acasă la Domnița, unde aveau să-și petreacă copiii mei toate vacanțele copilăriei; nu-i cîrîiau nici găinile și nu-i lătrau nici cîinii. Oamenii îi tratau cu dragoste, ca pe niște odoare de preț. Știau că-s ai profesorului de la Iași.

După două săptămîni, cu trăsura popii Irimieș, din Prislop, am plecat cu mama să-i culegem pe cei rămași la Reghin. Pe dealul Budacului

ne-a prins o ploaie ca aceea, care ne-a udat pînă la piele. „Cortelurile” pe care le aveam cu noi, „parapleauăle”, nu ne-au fost de nici un ajutor. Am ajuns, totuși, întregi la Nepos. N-am intrat bine în ocolul cumnatului Aurel, că ne-am și pomenit cu vizita mamei doctorului Trifon, lelea Măriucă a Riciului, care, văduvă de război fiind, l-a întîmpinat pe tata, care era primar, plîngînd, în drum, și l-a întrebata dacă n-o poate ajuta cumva. A fost trimisă la o școală de moașe și acum, neinvitată de nimeni, a venit să ne ofere o mîină de ajutor. Era o femeie subțire, cu mult bun simț; venise, cum ne-a spus ea, să-și plătească „o datorie veche”. Venea zilnic, cu un sfat și o buruiiană care putea să țină loc de medicament, pe care nu-l găseai nicăieri.

După ce ai mei s-au refugiat la Gîrbești, am încercat să-i duc cu mine în Transilvania și am făcut un drum de la Tîrnăveni la Gîrbești, dar nu i-am găsit; plecaseră cu o zi mai departe; se temeau să nu-i „calce” rușii și acolo. Nu aveam de unde să știu că ei făcuseră un popas, în ziua aceea, într-un sat din apropierea Buhăieștilor. În drumul acesta, am avut ocazia să văd și prunile trenuri cu prizonieri ruși, oprite într-o gară în care oprise și trenul, în direcție opusă. Prizonierii erau „ferecați” în niște vagoane de marfă și se vedea că îi usucă setea. Pe ferestruica pe care se întindeau cîteva fire de sîrmă ghimpată, rușii dăduseră drumul unor tinichele în care fusese carne conservată și cereau apă, vada. Soldații noștri au sărit din vagoane și se trudeau să le introducă pîne printru gratiile de sîrmă și să le pună apă în tinichele. A intervenit, imediat, un sublocotenent și i-a oprit din acțiunea lor, apostrofîndu-i. M-am dus la el și l-am întrebata unde merge. S-a uitat chiorîș la mine și mi-a zis: „Cine ești dumneata și ce întrebare îmi pui? Nu vezi că mergem pe front?”. „Ba văd eu bine, lucrul acesta, însă mă gîndesc că mine, poimîne, putem ajunge ca rușii aceștia, cu dumneata în frunte. Pe același drum, neavînd la îndemînă un tren sau un alt mijloc de transport, am apelat la un neamț, care mergea în direcția mea, și m-a luat pe motocicletă lui. N-am urcat bine pe motocicletă și un avion rusesc a umplut locul de afișe prin care ni se cerea, nouă românilor, să nu mai mergem, în continuare, cu nemții. I-am explicat binevoitorului meu despre ce era vorba.

Cînd am ajuns la Gîrbești, era să nu mai recunosc satul. Pînă la casa bunicilor lui Relu n-am văzut nici pasăre, nici cîne, nici om, nimic. În curtea casei era, într-un fel de inspecție, Gore pădurarul și, în vreme ce vorbeam cu el, am – văzut mișcare în curtea gospodarului Vasile

Mafiei, prieten apropiat al bunicului soției mele. S-a îndreptat spre mine și m-a invitat la el acasă. „Alexandrină, a zis, când am intrat în curte, a venit domnul Istrute. Vezi, te rog, ce-i putem da să mănânce că trebuie să fie flămînd, după drumurile străbătute.”

M-am întors la unitate, la Tîrnăveni, fără nici un rezultat. Am venit, din nou, să-i iau cu mine, în prima decadă a lunii aprilie 1944. Ne-a dus Săvică, cu trăsura, de la Gîrbești la gara Buhăiești și, acolo, în vreme ce așteptam trenul dinspre Iași, a apărut un avion rusesc, care a mitraliat gara și împrejurimile; au fost răniți doi soldați. Era doar prima încercare; pe drum aveam să întîmpinăm și altele. Înainte de a ajunge la Ploiești, trenul a oprit cîteva minute bune. Tot cerul era țesut de cartușe luminoase, care căutau ceva. În sfîrșit, la Ploiești un ceas de cumpănă: Ce facem? Coborîm în gara principală și așteptăm o ocazie să ajungem în gara Ploiești Vest? Dar dacă trenul de București – Brașov nu mai trece prin gara aceasta, ci o la pe variantă, abandonîndu-ne? Ne gîndeam la toate acestea privind vagoanele bombardate, unul dintre ele ridicat, în lung, și sprijinit ca o capră pe zidul unei clădiri. Nu coborîm aici, mergem pînă la Brazi, unde n-am așteptat mai mult de un sfert de oră, de unde ne-a cules un tren de coletărie rapidă, care ne-a dus pînă la Blaj. Bagajul, format din cîteva baloturi, n-am fi putut să-l urcăm într-un vagon de călători, fiindcă n-ar fi încăput pe ușă. Aici, cu ajutorul cîtorva soldați, l-am introdus într-un vagon nu prea aglomerat și, apropiindu-le cît mai mult posibil, am făcut din ele un fel de pat, mai degrabă divan, pe care l-am instalat pe Relu; a avut unde dormi pînă la Blaj.

O ultimă emoție am avut, pe drum, înainte de a ajunge la Brașov, unde, din cauza bombardamentelor, zece linii din unsprezece erau scoase din circulație. Pe ultima, pe care am trecut, aveam impresia că ne găseam mai mult pe o barcă pe valuri decît în tren.

Prima vacanță după nașterea lui Gigi am făcut-o la Nepos și la Rodna, unde Relu avea obiceiul să răstoarne cele cinci, șase taburete din bucătărie și să facă „tren” și, dacă tușa Domnița îi făcea o observație, intervenea badea Aurel în favoarea lui: „Lasă băietul în pace, să se joace cum îi place lui!”. Și: „Relule, strică-le pe toate, dă-le naibii, că facem altele!”.

La Rodna a fost botezat Gigi, în rit greco-catolic. Naș i-a fost moș Ion. Acolo, evadînd din curte, împotriva dispozițiilor familiei, Relu se îndrepta spre podul Izvorului cînd l-a întîmpinat unul din cunoscuții

noștri, cu întrebarea: „Măi băiete, ce ai să te faci tu, când ai să fi mare?”. De unde să știe el că întrebarea ducea la o profesiune? Și a răspuns: „Om”, adică nu va mai fi copil, ci va deveni bărbat.

În vremea când ședeam la Tîrnăveni, înainte de a ne fixa la Boziaș, locuiam la o familie de unguri care aveau o locuință bună, încăpătoare. Aveau și o bucătărie corespunzătoare și cuptor pentru pâine. Relu nu avea încă doi ani și pronunța cuvintele în felul lui: „Mama, poc?”, adică: „aprinzi focul?”; „Mama, pîte?”, vocabul format prin contaminație din pâine + pită (termenul local).

Îl luam la plimbare și, în iarnă, cerea să-i fac bulgări de zăpadă, cu care mă „bătea”. Intra și în casă cu bulgării, s-o „bată” și pe mama. Ne făceam de cap, amîndoi. În vremea aceea s-au consolidat între noi niște legături de prietenie; ne jucam pe sub paturi, încît, în ce mă privește, eram „acuzat” că mă joc mai mult de dragul meu... la care eu răspundeam: se poate să fie și așa, dar vedeți că lui îi place jocul acesta la nebunie.

„Solidaritatea” dintre noi avea să o evidențieze el într-un chip deosebit, cu ocazia unei „pozne” pe care a făcut-o. Nu avea stare nici o clipă. În casă fugea prin jurul mesei și țipa: „pude Liucu” (fuge Relucu). Energia deborda din el și, la un moment dat, a prins fața de masă și a tras-o după el, în fuga nestăpinită. Era tocmai vremea când trebuia să ne așezăm la masă și farfuriile și paharele de pe masă, căzute în forță pe dalele cu care era pavată bucătăria, s-au făcut țandări. Mama și Aca au sărit la el și-l blagosloveau, care mai de care. Pentru moment, speriat cum era, se uita cînd la una cînd la alta, pentru ca, la urmă, să-și îndrepte privirea spre mine. Văzîndu-mă tăcut și liniștit, a tras concluzia că eu trebuie să fiu de partea lui, dacă nu m-am asociat cu concertul doamnelor. A început și el să țipe, în silabe fără legătură între ele, cu o voce foarte hotărîtă: „hă-bă, bă-bă!”. Muștrările au încetat. Toți am început să rîdem, felicitîndu-l în acest fel.

A plecat la Praga la 18 ani. Nu mai fusese nicăieri singur pînă atunci. Cînd erau elevi și plecau în vacanță, la Nepos, mamă-sa nu-i lăsa să plece fără însoțitor. La Praga nu l-a așteptat nimeni la aeroport, limba n-o știa și, încet-încet, s-a obișnuit cu viața într-o măsură foarte mare, iar în deprinderea limbii cehe i-a depășit pe toți. La primul examen, susținut după două luni de la sosire, a luat nota cea mai mare, numai el și un chinez, care era acolo nu din luna octombrie, ca el, ci din martie. Cînd intrau într-un magazin să cumpere ceva și colegul lui, Dinucu, se

încurca, intervenea gestionarul și-i spunea: „Explică-i dumneata, că el este străin și nu cunoaște limba”. Și când el riposta, zicând „și eu sînt străin”, nimeni nu vroia să-l creadă.

Cam așa s-au petrecut lucrurile și în Polonia, la niște cursuri de vară. Când, în altă vară, a fost în Slovenia doar două săptămîni, mi-a spus, la întoarcere: „Dacă mai merg două săptămîni și vara viitoare, am rezolvat-o și asta!”.

Îi scriam acolo în fiecare zi și familia spunea că mă copilăresc: „Ce poți scrie în fiecare zi?”. Dar când el ne-a trimis o scrisoare și îmi mulțumea, „criticii” mei au început să plîngă și să-și ceară iertare pentru cele spuse împotriva mea. Odată ne spunea că a primit cinci scrisori, într-o zi, și ceea ce l-a impresionat mai mult a fost ilustrata trimisă, de mine, de la București, de la înmormîntarea lui Sadoveanu și încheia cu vorbele: „Nu-mi puteam închipui că acest om ar putea muri vreodată” (idee ce anticipa spusele lui George Călinescu). Altă dată, l-a impresionat o ilustrată pe care i-am trimis-o din Veneția, o gondolă, în culori vii, care strălucea sub lumina solară. Ne spunea, de data aceasta că, de când a plecat de acasă, n-a văzut soarele decît în ilustrata trimisă de tata.

La Praga, în grupul studenților români, era responsabilul gazetei de perete și-mi cerea mereu vederi din Iași, în primul rînd, dar și din alte orașe. La un moment dat, mă rugă insistent să-i trimit o fotografie a Veronicăi Micle. „De ce ai avut nevoie de ea?”, l-am întrebat când a venit acasă. „Am vrut să le arăt cehoaicelor cît sînt de frumoase româncele”, mi-a zis el.

Era foarte impresionat de faptul că țara noastră nu avea o casă de cultură, la Praga, cum aveau bulgarii, chinezii și ungurii.

La ambasada noastră din Praga nu era nimeni care să cunoască bine limba cehă și el era chemat când trebuia făcută o traducere. Nu l-a tratat, pentru asta, nimeni nici cu o cafea, ceea ce l-a dezamăgit în foarte mare măsură.

Bolivienii, cu care el era bun prieten, spuneau că el vorbește așa de bine ceha din cauză că seamănă cu limba română.

La două zile, după încheierea consemnărilor de mai sus, Relu murea.

15.VI.2002

„Nu este avere mai de preț decît un frate”

Nu știu ce m-a determinat, mai ieri, alaltăieri, să scot din raft romanul pastoral *Dafnis și Cloe*, al lui Longos, și să-l recitesc la aproximativ șaptezeci de ani de la prima lectură. Mi-am adus aminte de anii de liceu, de directorul nostru, clasicistul Vasile Bichigean, traducător al *Republicii* lui Platon. El ne-a indicat, într-o oră de clasă, romanul, dîndu-ne și cîteva indicații asupra traducătorului, în românește, al cărții, Constantin Balmuș, care nu avea, atunci, decît 23 de ani (1922).

Ca în toate împrejurările, cînd mă hotărăsc să-i cercetez pe ai mei, de acasă, și de data aceasta ”introducerea” s-a înfiripat pe numeroase amintiri, legate de anii de școală, mai întîi, și a copilăriei pe care am avut-o la Nepos și la Năsăud. O scenă dintr-o oră de istorie, cînd profesorul Ion Păcurariu ne-a vorbit despre Napoleon și ne-a spus că, dacă acesta n-ar fi fost învins în Rusia, România Mare s-ar fi realizat atunci, o alta de științe naturale, în care moldoveanul Ion Tăzlaşoanu, profesor excepțional, ne-a luat la întrebări pe cei din redacția revistei școlare „Încercări”, nemulțumit de calitatea articolelor din sumar, de orele de dirigenție ale profesorului Virgil Șotropa, prieten intim al lui George Coșbuc, ori de cele de latină și greacă ale directorului Bichigean. Zilele noastre se transformă în adevărate sărbători și, furați de farmecul amintirilor, uităm de toată proza în care sîntem siliți să trăim.

Afît la Nepos, cît și la Bistrița, unde s-au mutat unii dintre ai mei după un șir de ani, am trăit cele mai fericite zile ale vieții mele după ce am pierdut-o pe mama (1978). La Bistrița se mutase, după Grigore, și sora mea Domnița, pe care am considerat-o totdeauna ca pe a doua mea mamă, deși nu mă depășea decît cu patru ani. Pe fratele meu, mai mic, la rîndul lui, cu patru ani decît mine, l-am considerat ca fiind cel mai reușit din familie. El a făcut, pentru fiecare dintre noi toți, mai mult decît am putut face noi toți pentru el. La vîrsta de 17 ani, conducea întreaga noastră gospodărie. A avut o inimă cum greu se mai poate găsi una. Toată lumea încăpea în ea; rudă ori nu, prieten ori om total necunoscut. Asemenea aprecieri găsesc mereu prin diverse note descoperite printre hîrțiile mele. Să ne oprim la două, trei:

14 noiembrie 1993. Grigore împlinește astăzi 75 de ani. Eu nu știu în ce măsură se mai poate bucura cineva de un asemenea frate. N-am

avut cu el, în toată viața, nici cel mai neînsemnat schimb de cuvinte urite. Orice întâlnire a noastră lua aspect de sărbătoare. A trăit vreme îndelungată, cu mama, care ne-a părăsit după ce împlinise 89 de ani, și n-a supărat-o niciodată nici măcar cu o jumătate de cuvânt. N-a avut copii, dar nimeni n-a făcut mai mult pentru numeroșii săi nepoți decât el.

14 noiembrie 1995. A răzbit în viață, în primul rînd, datorită vredniciei și calităților pe care le-a avut. El a preluat de la tata îndemînarea de a reproduce tot ceea ce a fost făcut de mîna omenească. N-a fumat și nu l-a văzut nimeni frecventînd birturile și restaurantele. Cuvîntul lui a fost sfînt și relațiile lui cu oamenii exemplare. Primar al Neposului, înainte de a împlini 30 de ani, a situat comuna în rîndul celor mai prospere din județ. Datorită înțelegerii și omeniei lui, a avut foarte mulți prieteni în viață. Mulțumirea lui cea mai mare a fost facerea de bine, ajutorul pe care l-a putut acorda tuturor celor care au avut nevoie de el. Încă din școala primară și-a înfiripat o bibliotecă, pe care a sporit-o mereu și, datorită cititului cărților, s-a dovedit un foarte bun cunoscător al istoriei Patriei.

9 ianuarie 1997. Am visat-o pe mama. Eram pe hol și am văzut că cineva deschide ușa; avea cheie; venea din oraș, fără bagaj, ceea ce însemna că a trecut, mai înainte, pe la Domnița sau pe la Sabina. Eram numai cu Grigore acasă; m-a impresionat căldura cu care l-a îmbrățișat pe fratele meu; avea pentru el un sentiment cu totul deosebit. Ne-a iubit pe toți, fără îndoială, cum numai o mamă știe să iubească. Dar Grigore ocupa primul loc în inima ei. Nu se putea să nu se întîmple așa, cînd cu el a stat mai mult în viață, pînă la 89 de ani, și Grigore n-a supărat-o nici cu o jumătate de cuvânt. S-a stabilit între ei o legătură ideală, încă înainte ca Grigore să fi intrat la școală, și nu era chip ca cineva, fie el chiar popa din sat, să-i reproșeze cineva, ceva, fratelui meu. Mama intervenea imediat, ca o leoaică, să-și apere puiul.

Aprilie 2004. L-am visat pe Grigore. Eram, undeva la țară, singuri, într-o casă izolată, fără nici un fel de vecini. Aprinsesem focul, pe vatră, cum am făcut de atîtea ori, în copilărie, în Părăul Urlatului, unde tata clădise o casă, în anul 1915. Am pus ceaunul pe pirostii; ne pregăteam să facem mămăligă. Vreme de toamnă fiind, și relativ răcoare, ne-am „adunat” în jurul focului și am început să „toarcem” din caietul vremii; depănam, ușurel, întîmplări din viața noastră. I-am adus printre noi pe bunicii care ne-au purtat în brațe; o auzeam pe bunica Domnița, mama tatii, îndemnîndu-ne să culegem frunză de pătlagină, bună de pus pe rană, și floare de tei pentru alinarea tusei, care o încerca din ce în ce mai des,

în ultima vreme. Ea nu zicea *ceai*; numea medicamentul după copacul din care culegeam floarea: *tei*. Alteori, ne mîna în vale, cu căldărușele, după apă. Dar asta numai pînă într-o zi, cînd tata a făcut o fîntînă, în imediata apropiere a casei. Îl auzeam pe tata, încălzindu-ne inimile cu nesfîrșitele lui povești, despre „tălhari” și despre țigani și, mai ales, ne minunam de căldura cu care îl „urmărea” pe Grigore, care, la vîrsta de 8 ani, se pierdea printre mieii pe care îi mîngîia și-i lua în brațe, ocrotindu-i cu toată dragostea.

O vedeam, apoi, pe mama care, abia întoarsă de la lucru, aprindea focul, în plită, și ne pregătea cina, dar, pînă să fiarbă mămăliga, îmi zicea: „Ia vină tu cu cartea și cu caietele, să vedem dacă ți-ai pregătit lecțiile pe mîne!”. Aproape doborîtă de trudă, îmi purta mîna și mă învăța să scriu *o, i, oi*. Eram în primele zile de școală și abia reușeam să deosebesc pe *b*, cu burta în dreapta, de *d*, care o avea în stînga.

După cină, intram din nou în „ședință”. Ne chemam morții din trecut și, dialogînd cu ei, nu ne dădeam seama cum trecea timpul. Somnul punea stăpînire pe noi și, din realitate, alunecam în vis, unde ne așteptau alte întîmplări mai plăcute, parcă, decît cele din trezie.

Neuitate rămîn verile de la Budac petrecute în compania lui Grigore și, mai ales, vizitele pe care le făcea la Nepos, în ultimii ani de viață ai mamei, de cîte două, trei ori pe săptămînă. Și niciodată nu mergea cu mîna goală.

Nu pot menționa aici toate ocaziile în care el s-a manifestat în chip cu totul deosebit. Mă voi mai opri doar la cîteva aspecte. După îmbolnăvirea soției mele și căderea ei la pat (10 aprilie 1996) îmi dădea telefon din două în două zile; nu se putea liniști, cînd știa ce avem pe cap. Și așa avea să facă și după moartea lui Relu (17 iunie 2002).

Grija pe care ne-a purtat-o tuturora s-a manifestat, în chip extraordinar, și în gestul de care a dat dovadă în una din ultimele zile ale vieții sale. În cursul anului trecut (2003), îl cercetasem de cîteva ori, pînă în aprilie; venisem, cu Gigi, să-l vedem cum se mai simte, să-i fim aproape. În ultima vizită ni s-a părut că arată mai bine decît cu o lună mai înainte și speram într-o revenire măcar parțială. Dar inima lui era dominată de mari îndoieli. Cu mult înainte de Paști (cu aproximativ trei săptămîni), el a avut grijă să ne trimită, ca totdeauna, felicitarea tradițională; simțea că printr-o amîinare de două zile ar fi ratat totul; nu ne-ar mai fi putut spune „Hristos a înviat!”.

În ziua de 13 aprilie, pe la orele opt dimineața, el murea. Paștele cădea abia pe 27 aprilie, după două săptămîni de la moartea lui.

Zeci de alte însemnări pun în lumină relațiile dintre membrii familiei noastre. Locul întâi este ocupat, peste tot, de Grigore.

Îmi aduc aminte cum, în perioada masivelor mobilizări din primăvara anului 1939, când toți oamenii capabili să poarte arme erau chemați la unitățile lor, unde se constituiau, zilnic, detașamentele care plecau pe „zonă”, spre granița de vest, și el a venit, noaptea cu bicicleta, de la Rodna, pe o distanță de patruzeci de km, să mă vadă; n-a putut veni ziua cu autobuzul, fiind reținut de treburi. În 1942, când eu fusesem trecut în batalionul care urma să completeze golurile provocate de dezastrul de la Stalingrad, a venit la Iași, iarăși să mă vadă, de la Iacobeni, din Bucovina, unde era refugiat.

În aceeași vreme, a trecut clandestin frontiera, la Coșna, cu riscul morții, ca s-o întâlnească pe mama, venită și ea acolo, în munte, la Poieni.

Vara, când noi ne făceam concediul la Sîngeorz ori la Vatra Dornii, venea iarăși să ne vadă.

Cînd ne întorceam din unele vacanțe, de la Bistrița, ne lua cu mașina; nu ne lăsa să venim cu trenul, tot ca să putem petrece cît mai multă vreme împreună.

Cum aș putea uita grija ce ne-o purta în vremea secetei, prin 1947, cînd la Iași nu se găsea nimica și el venea periodic să ne aprovizioneze cu cele necesare. Salariul meu de asistent universitar era 1.500.000 lei, în vreme ce kilogramul de făină de porumb costa 400.000 lei. Eram plătit cu mai puțin de 4 kg de mălai pe lună...

Fratele meu avea, apoi, grijă să-mi procure diferite cărți. Datorită lui au intrat în biblioteca mea, pe lîngă unele lucrări literare recente, și frumosul volum cu serbările ASTREI, apărut la Blaj, în 1911, cu ocazia semicentenarului Asociațiunii... și Albumul Alecsandri, apărut la Iași, în 1906, cu ocazia dezvelirii statuii poetului, din fața Teatrului Național din Iași.

O întimplare de altă natură, dar nu mai puțin importantă, a avut loc în Munții Rodnei, prin anii 1934-1935, într-o expediție pe care am făcut-o împreună cu Grigore și cu verii noștri mai mici, Ionică și Miluț. Aveam treabă în Galați, munte aparținînd Neposului. Am luat drumul pe malul Anieșului, affluent al Someșului, din sus de Maieru lui Rebreanu, și ne bucuram de o zi splendidă de vară. Parcursesem cîteva kilometri și ne apropiam de urcuș. Anieșul cobora săltînd, în viteză, printre pietre. Apa nu era mare, nu trecea de genunchi, dar viteza ei dădea de gîndit celui care ar fi intenționat să o traverseze. Ionică, impresionat de faptul acesta, a zis: „Eu cred că nu se poate trece dincolo decît cu riscul de a-ți pierde

echilibrul și de a te răsturna”, la care Grigore i-a ripostat: „Eu o trec, dacă îmi promiți că nu mai ai pretenții asupra cărților pe care le-a comandat fratele meu de la București”. Era vorba de o sută de numere din colecția Minerva (format BPT), pe care librăria „Cartea Românească”, din București, le „desfăcea” la un preț suportabil de orice pungă. Obținusem „aprobare” de la unchiul meu să le comand și, la primire, Ionică pretindea că ar fi ale lui, fiindcă „tătica” le-a plătit. Dar, după ce Grigore a traversat Anieșul, fără să cadă, Ionică n-a mai avut nici o pretenție.

8 aprilie 2004. Recitirea cărții lui Longos mi-a sugerat ideea pentru titlul unui eventual portret al lui Grigore, care ar cădea tocmai bine pe data 13 aprilie, când se împlinește un an de la plecarea lui.

Spre sfârșitul cărții, după ce se află cine se ascunde sub numele de Dafnis, tatăl lui adevărat, Dionisofan, își cere oarecum iertare și încearcă să-l liniștească, și pe Astylos, fratele lui Dafnis: ” Să nu-mi păstrezi gând rău că m-am purtat așa, n-a fost cu bună voia mea, și nici tu, Astylos, să nu te necăjești *că vei lua numai o parte din avere*, în loc s-o ai întregă; pentru omul înțelept *nu este avere mai de preț decât un frate*. Iubiți-vă unul pe altul...” (ediția Creția, 1964, p. 143). Formularea este aproximativ aceeași și în ediția Balmuș, 1922, p. 112: „*Pentru omul înțelept, nu-i avere mai scumpă ca un frate*”.

Dacă aș fi putut să-l scot pe Grigore din gura morții și să-i asigur viața măcar pînă la moartea mea, să mă îngroape el pe mine, nu eu pe el, aș fi dat tot ce am mai de preț; aș fi oferit zeilor pînă și biblioteca atît de scumpă mie și casa în care mă adăpostesc. Dar zeii n-au ținut seama de dorința mea și la eventualitatea unui dialog cu ei nu mă mai pot aștepta. Nu-l voi mai vedea niciodată. Pe drumurile mele la Nepos și la Bistrița mi se va arăta doar în amintiri. Mă voi mulțumi doar stînd pe același scaun pe care a stat el, la masa pe care și-a întins de atîtea ori clasoarele cu timbre ori albumele cu fotografii. Voi scoate din rafturile bibliotecii lui îndrăgite cîte o carte care îmi va putea aminti discuțiile pe care le-am avut împreună asupra ei. Dar nu-l voi mai auzi niciodată vorbind cu căldură despre orice și nu-i voi mai vedea zîmbetul care a luminat, de atîtea ori, întîlnirile noastre. Il voi aștepta, noapte de noapte să coboare în visurile mele.

Și la Nepos și la Bistrița voi mai putea să revăd doar locurile dragi amîndurora, mîngîietoare, într-un fel, dar niciodată consolatoare în întregime.

Corneliu Dimitriu

Corneliu Dimitriu, care s-a născut în ziua de 1 ianuarie 1934, a împlinit 70 de ani. A făcut școala în comuna natală Dolhești – Suceava, și la Cîrtojani – Vlașca, unde părinții lui se refugiaseră în timpul războiului. Liceul l-a urmat la Fălticeni, la „Nicu Gane”.

În toamna anului 1952 s-a înscris la Facultatea de Litere, a Universității din Iași, numită atunci Facultatea de Istorie și de Filologie. La sfârșitul celor patru ani de studii, a fost numit preparator principal la Catedra de Limba română. La 1 octombrie 1960 era asistent suplinitor, iar cinci ani mai târziu a fost numit lector cu delegație, pentru ca la 15 februarie 1969 să fie definitivat pe postul respectiv. La 1 octombrie 1972 a fost avansat conferențiar, iar la 1 octombrie 1990 profesor. În noiembrie 1971 a fost confirmat doctor în filologie pe baza tezei pe care a susținut-o în ziua de 24 mai 1971.

În anii 1976-1978 a predat limba română la Universitatea din Lyon, Franța, în calitate de maître de conférences associé.

În 1990 a fost numit conducător științific de doctorat.

Încă din anul în care a fost numit preparator, Corneliu Dimitriu s-a dovedit foarte harnic în tot ce trebuia să facă. Era îndrăgostit și pasionat de studiul limbii materne.

Prin anii 1949-1950, după reforma învățămîntului, situația umaniștilor nu era deloc de invidiat. Catedra de Limbă română era lipsită de cadrele necesare la predare. A trebuit să așteptăm câțiva ani pînă cînd am putut recruta câțiva lectori la disciplinele *Gramatică istorică*; *Limba română modernă* (Gramatică, adică) și *Dialectologie*.

Normele didactice erau alcătuite din mai multe discipline și bibliografie nu prea exista pentru nici unele. Cadrele tinere, fără experiență, întîmpinau mari dificultăți la alcătuirea cursului. Era nevoie de o muncă foarte susținută, ca să poți face față. Au reușit să se impună doar cei foarte harnici și stăruitori, cei care au înțeles că profesoratul este o meserie de mare răspundere. Sunt bucuroși că pot afirma aici că Dimitriu face parte din această categorie. El s-a impus încă din primii ani nu numai sub aspectul pregătirii de specialitate, ci și printr-un simț exemplar al datoriei. Înainte de a se fixa la specialitatea în care avea să devină o adevărată

autoritate (Limba română contemporană), el a plătit tribut și limbii române vechi și limbii literare. A pregătit o bibliografie pentru Istoria limbii literare, a alcătuit un indice pentru vocabularul romanului *Baltagul*, de M. Sadoveanu, și altul al vocabularului *Cazaniei* lui Varlaam (1643). A studiat, cu atenție, limba altui text vechi, *Apostolul popii Bratul*, care urmează să fie transpus într-o carte specială, *Codicele popii Bratul (1559-1560)*, studiu lingvistic și indice de cuvinte și forme (cca 800 pagini).

Lucrările lui se caracterizează printr-o documentare la zi și printr-o obiectivitate desăvârșită. L-am considerat, totdeauna, sub acest aspect, ca făcând parte din categoria învățaților Nicolae Drăganu și Iorgu Iordan, care n-au făcut niciodată vreo afirmație nesprijinită pe o solidă argumentare.

Este autorul unor lucrări fundamentale, care se intitulează:

1. *Romanitatea vocabularului unor texte vechi românești* (Iași, 1973, 220 p.);
2. *Gramatica limbii române explicată. Morfologia* (Iași, 1979, 398 p.);
3. *Gramatica limbii române explicată. Sintaxa* (Iași, 1982, 384 p.)
4. *Tratat de gramatică a limbii române* (Iași, 1606 p.), I. *Morfologia* (1999 și 2000); II. *Sintaxa* (2000);
5. Coautor: *Monumenta linguae dacoromanorum, Biblia 1688, pars II, Exodus* (Iași, 1991, 392 p.).

Prin aceste lucrări, Corneliu Dimitriu și-a făcut un loc de cinste în rândul marilor noștri înaintași Al. Philippide, Iorgu Iordan și Gheorghe Ivănescu, care au dat studiului limbii române, de la Universitatea din Iași, o strălucire puțin obișnuită. El este, în momentul de față, specialistul de autoritate în domeniul limbii române contemporane. Are în pregătire o nouă carte, deosebită (*Compendiu de gramatică modernă clasică* (cca 800 pagini de tipar), care este așteptată să apară în cursul acestui an.¹ Pentru domeniul limbii vechi, din care fac parter și multe din cele vreo șaptezeci de articole și studii, publicate în periodice de prestigiu din țară („Studii și cercetări lingvistice”; „Limba română”), ori din Franța („Annales de l’Université «Jean Moulin»”, Lyon), din Germania („Balkan-Archiv”, München) sau Republica Moldova („Revista de lingvistică și știință literară” a Academiei de Științe) ș.a.

1. A apărut deja, la Editura Casa Editorială Demiurg, și are 742 p.

Cartea referitoare la un text din domeniul limbii vechi, citată deja, este *Codicele popii Bratul (1559-1560)*.

Mă simt obligat să subliniez aici că profesorul Corneliu Dimitriu a fost și este numai profesor și n-a simțit niciodată nevoia de a-și schimba profesiunea. Scurta perioadă în care a deținut funcția de șef de catedră nu l-a atras și a căutat să rămână numai omul de bibliotecă, așa cum a fost în toți cei aproape 50 de ani de când lucrează la catedră. A fost cel mai harnic dintre noi toți. Îl găseai, cum îl mai găsim și azi, în cabinetul lui de la catedră, în compania unui student din ultimul an care își pregătește lucrarea de diplomă, ori discutînd cu un doctorand teza pe care urma să o susțină în vederea obținerii titlului de doctor în filologie. Nu putea fi găsit la facultate doar în vremea în care era plecat din oraș, la o inspecție de grad în altă localitate. Este cazul să subliniez, din nou, atitudinea aparte a profesorului Dimitriu. Nu s-a întîmplat niciodată ca un student din ultimul an, dintre cei îndrumați de el, să nu poată face față la examen.

O grijă specială a avut și pentru doctoranzi, pe care îi invita, de fiecare dată, cînd unul dintre ei urma să se prezinte cu un referat la catedră și le cerea să participe la discuții. În felul acesta, se ajutau unii pe alții și fiecare avea ceva de învățat din expunerea colegului lor.

În ce mă privește, am avut în el, cum mai am și acum, un colaborator de nădejde care a contribuit, în mod efectiv, la bunul mers al catedrei, nu numai prin activitatea științifică de excepție, ci și prin crearea și menținerea unei armonii fără de care nu se poate realiza, niciodată, o colaborare adevărată.

2004

Oamenii cetății: Grigore Scorpan (1901-1953)

Se împlinesc patruzeci de ani de la moartea lui Grigore Scorpan, membru al școlii filologice ieșene. A fost coleg de generație și prieten apropiat cu Dumitru Gafițanu, cu Petru Caraman și cu Dimitrie Găzdaru. A fost, în același timp, elevul lui Philippide și al lui Ibrăileanu, în sensul că s-a manifestat atît ca lingvist, cît și ca istoric literar. Se deosebește de toți elevii lui Philippide prin orientarea hotărîtă spre literatură, prin atașamentul său față de preocupările lui Ibrăileanu. Lucrările lui se caracterizează, în special, prin interpretarea fenomenului literar în funcție de stilul fiecărui scriitor. A studiat, cu atenție, opera lui Eminescu și pe cea a lui Creangă. A urmărit modul în care lucrările marilor clasici au fost receptate de public, în perioade deosebite.

Lucrările lui referitoare la opera lui Eminescu au fost adunate într-un volum (*Grigore Scorpan, M. Eminescu*), alcătuit de Virgil Andriescu, prefațat de G. Ivănescu, apărut în anul 1977, la Iași, în editura „Junimea”. Prefața lui G. Ivănescu la volumul amintit este singura bibliografie pe care o putem menționa. Nimeni nu s-a mai ocupat de activitatea lui Scorpan în acești patruzeci de ani. Preocupările lui nu se mărginesc la studiul poeziei lui Eminescu, pe care ne-a prezentat-o și într-o ediție proprie, apărută la Iași, în anul 1943, ilustrată de Th. Kiriacoff-Soroceanu, ori la opera lui Creangă, pe care a urmărit-o în diversele ei ediții. Opera marelui povestitor moldovean n-a fost editată de Scorpan, dar de cercetările lui, în această privință, au ținut seama alți editori, dintre care cel mai cunoscut este profesorul său, Giorge Pascu, care, în semn de apreciere deosebită, i-a oferit ocazia de a scrie o Introducere la ediția *Poveștilor* lui Creangă, pe care el a scos-o în 1939. După cercetările temeinice referitoare la *Elemente eminesciene în opera lui Vlahuță* (titlul tezei lui de doctorat), ori după cele privitoare la influența lui Eminescu asupra poeziei lui Ioan Popovici Bănățeanul, amîndouă apărute în anul 1937, Scorpan a urmărit influența lui Alecsandri asupra lui N. Beldiceanu, a studiat lirica lui Șt.O. Iosif s-a referit la moldovenismul lui Caragiale, după cum a fost atras de studiul limbii *Cazaniei* lui Varlaam (1643).

Un loc aparte ocupă, în preocupările lui Scorpan, unele aspecte ale graiurilor populare și modul cum acestea se reflectă în poezia lui Eminescu, de exemplu. Caracteristic, din acest punct de vedere, este studiul intitulat *Graiul moldovenesc. Tendințe fonetice-expresivitate*, apărut în anul 1948.

Dintre lucrările în care autorul vine cu un nou mod de interpretare vom cita *Semnificația socială a comediilor lui Caragiale* (1950); *Realismul lui Costache Negruzzi* (1950); *Ion Neculce* (1950); *Munca de creație la Grigore Alexandrescu* (1950); *Vocabularul lui Caragiale* (1950); *Reflectarea poziției de clasă a boierimii în stilul cronicii lui Grigore Ureche* (1951).

Născut în anul 1901, la Iași, pe data de 30 martie, și decedat la 12 martie 1953, Grigore Scorpan nu s-a bucurat de condiții prea favorabile cercetării științifice. O boală necruțătoare i-a întrerupt firul vieții la o vîrstă cînd pregătirea de care dispunea și modul original de a interpreta fenomenul literar puteau să-i asigure o carieră didactică și științifică de învidiat.

Seminarul lui de critica textelor și tehnica edițiilor, pe care l-am urmat în anul întîi de facultate, mi-a dat o perspectivă dintre cele mai largi, iar lecțiile lui din cadrul literaturii vechi și-a celei din secolul al XIX-lea se poate spune că erau, acum patruzeci și cinci-cincizeci de ani, cele mai teinice din facultate.

Moartea prematură a lui Scorpan a constituit un mare neajuns în pregătirea studenților de atunci. Vremea tulbure în care și-a încheiat viața a făcut să rămîină nefructificate frumoasele lui rezultate din cadrul studierii literaturii naționale. Să sperăm că se va găsi un tînăr care să adune sub o copertă unică, într-un volum, lucrările rămase de la el, din care mai avem încă de învățat.

1993

Alexandru Țiplea (primul folclorist maramureșan)

La sfârșitul lunii iunie s-au împlinit o sută de ani de la nașterea lui Alexandru Țiplea, primul folclorist maramureșan.

S-a născut la 28 iunie 1885, în comuna Biserica Albă, pe malul drept al Tisei. A urmat cursurile școlii primare la Sighet, capitala Maramureșului. Ieșit la liceu la Beiuș, în calitate de bursier, iar Universitatea la Budapesta, în anii 1904-1909. La 1 septembrie a fost numit profesor la Năsăud, unde a funcționat pînă în toamna anului 1924, cînd a fost chemat la catedra de istorie și drept canonic din cadrul Institutului de Teologie din Gherla, de unde avea să se transfere la Cluj, unde a murit la data de 19.XI.1938.

Încă din vremea liceului, la Beiuș, este atras de frumusețea folclorului și începe să colecteze poezii populare din comuna natală, mai întîi, și apoi, de pretutindeni din Maramureș. După ce, prin activitatea lui Vasile Alecsandri, pe de-o parte, al lui G.Dem. Teodorescu și, respectiv, a lui Andrei Bîrseanu, în colaborare cu profesorul ceh Jarnik, pe de altă parte, au apărut colecțiile cunoscute, cu poezii populare din Moldova (1866), din Muntenia (1885) și din Transilvania (în același an, 1885), s-a simțit nevoia cercetării folclorului pe zone mai restrînse. Prima colecție de natura aceasta o datorăm năsăudeanului Victor Onișor, care a publicat, în anul 1894, în Editura Șaraga din Iași, un volum de *Doine și strigături din Ardeal*, care i-a putut servi ca model lui Țiplea. În același timp, autorul nostru s-a putut sprijini și pe cercetările profesorului german Gustav Weigand, directorul Seminarului de Limba română din Leipzig, autor a numeroase studii asupra graiurilor românești, precum și al celui dintîi atlas lingvistic dacoromân, de care avea să se servească delegația țării noastre, în 1919, la Trianon, cu ocazia încheierii tratatului de pace de după primul război mondial.

Afît Onișor, cît și Weigand i-au putut servi lui Țiplea nu numai în privința metodei de lucru, ci și asupra concepției și, mai ales, a transcrierii textelor și a folosirii semnelor proprii în marcarea pronunțării locale a fiecărui cuvînt. Autorul a beneficiat de sprijinul lui Tit Bud, vicarul Maramureșului, autor, el însuși, al unui volum de folclor din Maramureș, care avea să apară în anul 1908. Sprijin substanțial i-a acordat, apoi, Ion Bianu, care i-a ușurat imprimarea cărții în *Analele Academiei*, unde a și apărut, în 1906, sub titlul *Poezii populare din Maramureș*. Autorul nu avea decît

26 de ani și era student, încă, la Budapesta. Cu toată tinerețea lui și împotriva experienței științifice, prin forța lucrurilor redusă, Țiplea ne-a dat o foarte frumoasă colecție de folclor. Valoarea ei constă, deopotrivă, în faptul că înglobează toate speciile de poezie populară, cât și în valoarea lor intrinsecă. Valoarea respectivă se menține și în urma comparării cărții cu colecțiile care i-au urmat (Tit Bud, I. Bîrlea, Tache Papahagi). Se cuvine subliniată metoda de lucru a autorului, cu indicarea numelui informatorilor de care s-a servit și a localităților anchetate, precum și grija deosebită de care a dat dovadă în transcriere, cu folosirea semnelor diacritice. Foarte probabil că în această direcție i-au putut da ajutor atât Weigand, cât și Gheorghe Alexici, folclorist cu idei avansate, în epocă, profesor la Universitatea din Budapesta, când Țiplea era student acolo.

Indiferent cui i-ar datora autorul nostru orientarea sa spre cercetarea folclorului maramureșan și indiferent cine i-a purtat mâna, în perioada inițierii, se cuvine să subliniem valoarea colecției sale și, în același timp, să reținem importanța pe care o prezenta o asemenea lucrare, pe plan național, în vremea în care a apărut. Cititorii din țara veche au fost impresionati, în primul rînd, de limba textelor respective, aceași cu a textelor din Moldova și din Muntenia, dovadă a unității desăvîrșite dintre provinciile noastre, împotriva frontierelor care ne despărțeau.

O importanță deosebită, pe care n-a pus-o nimeni în valoare, pînă în momentul de față, o prezintă baladele din colecția lui Țiplea, în raport cu literatura cultă, mai precis spus cu poezia lui Coșbuc. Se știe că poetul năsăudean a versificat, în perioada sibiană, mai ales, numeroase povești, cunoscute, de acasă, din vremea copilăriei. Nu încapе îndoială că pentru anume poezii din perioada tinereții, Coșbuc a plecat de la variantele populare, frecvente în colecțiile maramureșene, ca și pe Valea Sălăuței, la Hordou. Mă gîndesc, în primul rînd, la *Blăstăm de mamă* și la *Crăiasa zînelor*.

Folclorul n-a fost singura preocupare a lui Alexandru Țiplea. L-au atras, deopotrivă, problemele de istorie, cu precădere cele de istorie locală, cum se poate vedea din ceea ce autorul ne-a dat în revista „Arhiva someșană”, care a apărut la Năsăud între anii 1921-1938, sub conducerea profesorului Virgil Șotropa, coautor, împreună cu Țiplea, a unei mici monografii a orașului Năsăud, apărută, în anul 1924, în Editura „Cultura Națională”, îngrijită de Ion Bianu. În aceeași editură au mai apărut, în epoca respectivă, și monografiile orașelor Cluj și Oradea.

În ziua de 3 august, N.A. Ursu, unul dintre elevii și studenții foarte buni pe care i-am avut, a împlinit 70 de ani. Și-a dus viața între bibliotecă și Institutul de Lingvistică, în cadrul căruia a desfășurat o activitate de toată lauda.

S-a născut în satul Boroșești, comuna Scînteia, județul Iași. A urmat cursurile Seminarului „Veniamin Costachi”, unde mi-a fost elev, apoi, s-a înscris la Universitate, unde l-am avut student. Și-a trecut examenul de licență cu o lucrare de dialectologie, *Studiul graiului satului natal*, în anul 1950. L-am avut, timp de trei ani, asistent la dialectologie și la limba română contemporană, și, după aceea a trecut în colectivul de cercetători din cadrul Filialei Academiei, al cărui responsabil, în vremea aceea, eram tot eu. A făcut parte din primele echipe de cercetare a graiurilor moldovenești, pe teren, și încă de la început, din vara anului 1951, s-a distins prin hărnicie, pricepere și spirit organizatoric, cum se poate vedea, printre altele, și din scrisorile trimise de el, de pe teren, în vremea aceea. Am fost alături, în cea mai frumoasă colaborare, vreme de 45 de ani și, în tot acest timp, prietenia noastră n-a fost incomodată de nici o umbră. Am avut în el un colaborator ideal, cum nu poți găsi oriunde.

În cadrul Institutului de Lingvistică, N.A. Ursu a urmărit, cu cea mai lăudabilă pasiune, problema neologismelor în limba noastră. N-a existat carte apărută pînă după jumătatea secolului al XIX-lea, pe care el să n-o fi citit și fișat, și nici manuscris pe care să nu-l fi studiat cu cea mai mare atenție. Sutele de mii de fișe pe care le-a extras, din cărți și manuscrise, aveau să îmbogățească inventarul lexical care a servit și servește la elaborarea Dicționarului tezaur al limbii noastre, pe care îl redactează colectivele de specialiști din cadrul institutelor de lingvistică din București, Cluj și Iași. Merită să menționăm faptul că prin fișele lui N.A. Ursu, fiecare cuvînt a fost „împuns” în trecut cu 40, 50 și chiar cu 100 de ani. Vreau să spun, cu alte cuvinte, că atestările din fișierul lui Ursu „corectează” ceea ce se știa pînă acum, în privința aproape a fiecărui element de vocabular.

Dicționarul Academiei n-a beneficiat numai de fișierul pus la dispoziție de N.A. Ursu, ci și de faptul că el însuși a fost cooptat în comisia

însărcinată cu stabilirea etimologiilor cuvintelor. Prin grija lui, Institutul de Lingvistică din Iași a achiziționat numeroase cărți rare, după cum tot lui i se datorește inițiativa creării unei filmoteci, cu texte rare sau absolut necunoscute pînă la el.

Pe baza fișierului pe care l-a avut la dispoziție, autorul nostru a realizat o frumoasă teză de doctorat, *Formarea terminologiei științifice românești* (1962), care avea să fie distinsă cu premiul academic „Bogdan Petriceicu Hasdeu” și să devină în același timp o carte de referință.

Pregătirea filologică, exemplară, a lui N.A. Ursu, familiarizarea lui cu tot felul de texte, l-a ajutat să stabilească paternitatea unor manuscrise, câteodată și a unor cărți apărute fără indicarea autorului. A descoperit, printre altele, manualul franțuzesc folosit de I. Heliade Rădulescu la alcătuirea „Gramaticii” din 1828, după cum a identificat textul latinesc pe care l-a avut ca model D. Eustatievici în redactarea *Gramaticii românești* din 1757. A reeditat această gramatică (1969), după cum ne-a dat noi ediții, realizate în condiții optime, din cărțile mitropolitului Dosoftei, *Psaltirea în versuri* (1974) și *Dumnezeiasca liturghie* (1980). Tot așa ne-a dat o ediție exemplară din scrierile lui Gheorghe Asachi (în două volume), *I*, 1973, *Versuri și teatru* (LIV + 794 p.), *II*, 1981, *Nuvele istorice. Varia* (991 p.).

Activitatea lui este cunoscută și apreciată de toți specialiștii din țară, numai conducerea Academiei și cea a Filialei din Iași n-o cunosc, deși ea s-a desfășurat, vreme de peste patruzeci de ani, într-un institut care face parte din marele for. Numai datorită acestei nerecunoașteri se explică faptul că N.A. Ursu nu figurează printre „nemuritori”, cu toate că el nu este cu nimic inferior colegilor de specialitate care au fost admiși sub cupola prestigioasei instituții, în anii din urmă.

Inima bună a celor de sus și „priceperea” lor în selectarea valorilor nu se vor putea bucura de aprecieri prea favorabile în toamna, ce nu-i prea departe, a bilanțurilor. Sunt prea mulți oameni valoroși rămași pe dinafară și, parcă, un număr și mai mare îl constituie cei favorizați de soartă, deveniți membri și membrii corespondenți ai Academiei, deși numele lor nu se întîlnește în nici un fișier științific; n-au scris nici o lucrare care să justifice prezența lor acolo.

N.B. Din anul 1996, cînd a fost scris acest articol și dat publicității, N.A. Ursu a continuat să desfășoare o activitate științifică absolut impresionantă. Lăsînd la o parte articolele publicate în „Cronica”, în „Limba română” și în alte periodice, mă voi mărgini a menționa doar cele patru cărți, una mai importantă decît alta, însumînd împreună aproape 2000 de pagini (exact: 1890):

1. *Contribuții la Istoria literaturii române*, Iași, 1997, 506 p.;
2. *Contribuții la Istoria culturii românești*, Iași, 2002, 484 p.;
3. *Contribuții la Istoria culturii românești în secolul al XVII-lea*, Iași, 2004, 449 p.;
4. *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760-1860)*, Iași, 2004, 449 p.

Toate aceste cărți prezintă un interes deosebit prin bogăția neobișnuită de fapte și prin interpretarea lor. Foarte important ni se pare faptul că aceste cărți sunt consultate de o serie de cercetători tineri și foarte tineri.

„Bucovineanul” Mihail Iordache

Am în biroul meu, printre numeroase însemnări și note de filologie, istorie literară și lingvistică, de istoria culturii și de istorie propriu-zisă și o listă, impresionant de lungă, cu morții noștri din perioada octombrie 1949, când am fost numit decan al Facultății de Filologie din Iași, pînă în momentul de față. O iau, din cînd în cînd, în mîină, o cîntăresc și îmi pun numeroase întrebări, dintre care unele rămîn fără răspuns. Cîțiva dintre morții mei au fost oameni în vîrstă, ajunși, oarecum, la sfîrșitul drumului și, prin urmare, cu tot regretul pe care îl încerci după ei, nu-ți provoacă sentimente neobișnuite. Dar cei mai mulți s-au prăpădit tineri, la o vîrstă cînd puteau aduce servicii dintre cele mai mari învățămîntului și culturii românești. Și îmi vin atunci, în minte, întîlnirile diferitelor serii de absolvenți, prilej de sărbătoare pentru toată lumea, dar urmate, de fiecare dată, de „momentul de reculegere” pentru cei care n-au putut răspunde la apel. Foști studenți ai tăi, „plecați” cu mult prea devreme, te pun în situația de a asista la înmormîntarea propriilor tăi copii; urmărești cortegiul celor care ar fi fost normal să-l urmărească ei pe al tău.

Iau din nou lista în mână și îl urmăresc pe fiecare purtîndu-și propria cruce, una mai grea decît alta.

Privesc, în ansamblu, lista absolvenților seriei și încerc un sentiment de bucurie, la gîndul că ea ne-a dat numeroși oameni de nădejde, viitori profesori universitari, scriitori, oameni de cultură... Unul dintre ei, în care se putea avea toată încrederea, era Mihail Iordache, care a fost obligat adesea să treacă prin momente tragice. Drumul lui în viață a fost din cale afară de greu și nu oricine l-ar fi putut parcurge pînă la capăt. El l-a parcurs, împotriva tuturor piedicilor care i s-au pus. Este o primă dovadă că nu era un om chiar de rînd. Surprins, în drumul lui, de o furtună care părea fără sfîrșit, el nu a renunțat la ceea ce îi cerea inima să facă. A pus capul în piept, zicîndu-și: drumul meu nu are întoarceri; el nu poate duce decît înainte. Altul, în locul lui, ar fi abandonat „lupta” cu stihiiile și s-ar fi pierdut pe drum.

Urmărindu-i activitatea și apreciîndu-i stăruința în muncă, l-am înțeles perfect. L-am înțeles, pentru că eu însumi am trecut prin situații asemănătoare. Nu mă refer la suferințele lui provocate de „dosar”, care,

în situația unui fiu de văduvă ce eram, nu se puneau, ci la modul cum a trebuit să se realizeze ca profesor. El a fost pus în situația să defrișeze pădurile și să transforme pământul în teren arabil, într-o vreme în care se punea problema creării unui învățământ superior în Suceava, era singurul cadru didactic, cu grad de conferențiar, la disciplina literatura română, și tot un singur conferențiar era și la catedra de limba română. Prin urmare, el trebuia să predea tot felul de cursuri, la toți anii, și aceste cursuri trebuiau pregătite. Dar, peste ani, omul a devenit și decan și acolo avea nevoie de timp. Unde mai pui durerea de cap și răspunderea provocată de asemenea sarcini! În același timp, era solicitat și în alte sectoare de activitate. A fost vicepreședintele Comitetului de Cultură, pe regiune, după cum a fost și inspector școlar. A lucrat în redacția unor publicații periodice, cum am lucrat și eu la Iași, când eram decan, și mai eram, întocmai ca el, președinte al Comitetului Regional de Cultură și Artă.

Îmi aduc aminte că discutam această stare de lucruri cu colegii mei de la Facultate. Ia uitați-vă, le ziceam, cum munca pe care o ducem aici, atîția colaboratori, trebuie s-o îndeplinească, la Suceava, două persoane, care se străduiesc să strecoare corabia printre Scyla și Caribda.

În situații asemănătoare am lucrat și noi la Iași, după reforma învățământului, când aceiași oameni, patru-cinci, nu mai mulți, eram solicitați pretutindeni și trebuia să ținem pasul alături de București și Cluj, unde își desfășurau activitatea colective mult mai numeroase, cu specialiști de primă mărime, cum erau istoricii literari Dimitrie Popovici și Ion Breazu, de la Universitatea din Cluj.

Urmărind activitatea științifică și publicistică a lui Mihail Iordache, observăm că, pe lângă monografia dedicată lui Adrian Maniu, care a fost, de fapt, teza lui de doctorat, a scris numeroase studii, articole și recenzii, privind, mai ales, realizările bucovinenilor, în cartea, în două volume, intitulată *Singurătatea și tristețea oglinzilor*, contribuțiile respective sunt grupate în patru sectoare: *Poezia*, *Proza*, *Critică*, *Eseuri*. Nu este vorba de studii sau cronici de serviciu, în care autorul ține să recomande cartea unui prieten. Aprecierile sunt făcute în modul cel mai obiectiv, cu observații critice, de cele mai multe ori, cu sublinierea, fără menajamente, a unor scăderi evidente, ca în cazul cărții lui Petru Rezuș despre Eminescu, de exemplu.

Informația bogată, claritatea expunerii, aprecierea la obiect, cu punerea în lumină a valorilor literare din Bucovina, în primul rînd, fac din Mihail Iordache un cronicar adevărat. El îmi aduce aminte de o afirmație a pro-

fesorului Octav Botez dintr-o prefață a cărții lui George Moroșan, *Întoarceri în biografia mea*, apărută în Editura Manifest din Iași, în anul 1935: „Oricît s-ar ridica unii împotriva regionalismului literar, o clasare a poetilor, din punct de vedere geografico-etnic, îmi pare legitimă și interesantă... Bucovina a rămas străvechiul colț moldovenesc, țara fagilor, sămănată la tot pasul cu lăcașuri de rugăciune și relicvii sfinte ale trecutului voievodal”. (p. 6)

Această Bucovină l-a adoptat pe Mihail Iordache, așa cum Moldova l-a adoptat pe George Topîrceanu, de exemplu.

Am asistat eu însumi la anume adopțiuni, fie la mănăstirea Putna, unde am văzut copii îngenunchind la mormîntul voievodului fără de moarte, fie la Voroneț, de unde n-o mai puteam desprinde pe profesoara Jindra Huškova, de la Bratislava, mare prietenă a limbii și literaturii noastre, fie la Moldovița, unde profesorului ceh J. Felix i se părea că se aude și liniștea.

Bucovina este un fel de pămînt al făgăduinței, o grădină fermecată care te îmbrățișează cu atîta dragoste, încît n-o mai poți părăsi, nu-ți mai vine să te desparți de ea, cum nu s-a despărțit munteanul descins din preajma Bucureștiului, Mihail Iordache.

Ca Bucovina mai sînt și alte locuri ori colțuri de țară și monumente în stare să pună stăpînire pe inima vizitatorului și să-l „deștăreze”, să-l mute din locul lui de baștină și să-l răsădească pe alt pămînt, care îl primește și-i va purta de grijă. Îmi aduc aminte cum am pășit eu însumi prin această „grădină fermecată” acum mai bine de 70 de ani, cînd pînă și fluieratul locomotivei de tren mi se părea altul decît cel de acasă, de la mine, din Transilvania. Am străbătut-o, în lung și în lat, cu trenul și cu autobuzul, cu mașina și cu căruța. De multe ori am călcat-o pe jos, nu numai pe drumurile cunoscute, ci și pe anume cărări tănuite, din preajma Călimanilor pînă la Rădăuți și la Suceava, de la Izvoarele Sucevii la Broșteni și la Borca, de la Poiana Stampii la Ciocănești și la Cîrlibaba și de acolo, mai departe, peste Rotunda, în Transilvania, ori peste Prislop, în Maramureș. Îmi pot da seama, deci, cum i-a bătut inima lui Mihail Iordache, ajuns pe pămîntul făgăduinței, și cum s-a produs „bucovinizarea” lui. A ostenit, tot timpul, la înfrumusețarea minunatei grădini și a făcut din ostenele lui un scop al vieții. A trăit și a muncit pentru Bucovina și se poate afirma că n-a trecut zadarnic prin viață; a lăsat urme care se văd și care nu pot fi uitate.

Cu el a dispărut un om și un prieten...

În ultimii 50 de ani s-au desprins din mijlocul nostru numeroși prieteni și cunoscuți. Întrebări fără răspuns mi-am pus mereu, în legătură cu „plecarea” lor. Mă uit, din când în când, la diverse fotografii în care ne este transmisă prima ședință de lucru a colectivului redacțional al revistei „Cronica”. Mă opresc la alta, a Senatului Universității, ori la cea de pe scena Teatrului Național, din ziua de 15 ianuarie 1950, când s-a sărbătorit centenarul nașterii lui Eminescu. Puțini dintre cei înfățișați în cartioanele respective se mai bucură de lumina soarelui. Majoritatea dintre ei nu mai sînt printre noi. I-am condus pe ultimul drum pe Mihai Codreanu și pe Otilia Cazimir, pe Mihail Sadoveanu (la București), pe academicienii Radu Cernătescu, Octav Mayer, Iorgu Iordan (iarăși la București), pe colegii noștri mai vîrstnici, stimați de toată lumea, Theofil Simenschy, D. Gafițanu, N.I. Popa, pe rectorul Ion Creangă și pe prorectorul Dumitru Berlescu, pe academicianul Petre Jitaru, pe colegii Gheorghe Ivănescu, Ștefan Cuciureanu și pe atîția alții. Ne-am deprins cu jocul din poezia lui Arghezi, *De-a v-ați ascuns*.

Privesc în jur și văd în ce măsură ni s-au rărit rîndurile. Mi se strînge inima, văzînd cum ne învăluie singurătatea și ni se scurtează și ni se strîmtează cărările. Văd din ce în ce mai clar cîtă dreptate avea un coleg care îmi spunea că generația noastră s-a mutat, aproape toată, „dincolo”; nu ne mai încrucișăm pașii unii cu alții. Avem mai mulți morți, cum spunea Sadoveanu, sub crucile din cimitire, decît supraviețuitori. Ideea aceasta ne urmărește, în permanență, și mă văd la Cluj, la simpozionul dedicat sărbătoririi a 75 de ani de la înființarea Muzeului Limbii Române, în ziua de 7 iunie 1994, când, dezvoltînd subiectul *De la Școala Ardeleană la Muzeul Limbii Române*, după evocarea tuturor celor care au dat strălucire cercetării limbii naționale spuneam: „*Anii an trecut și eu am rămas, parcă, anume să aduc mărturie despre ei și să constat ce sentiment de tristețe pune stăpînire pe tine cînd vezi că nimeni dintre cei cu care ai colaborat nu-ți mai scrie și nu te mai întîmpină, cînd amintirea te poartă din nou prin orașul pe care ei l-au înnobilit prin activitatea lor*”.

Oamenii la care m-am referit erau, cîțiva, de vîrsta mea, dar cei mai mulți făceau parte dintr-o generație anterioară, erau bătrîni și moartea lor se justifica într-un fel.

Dar, de la o vreme, în locul acestora, ori alături de ei, au început să intre în jocul poeziei lui Arghezi tinerii. Aș putea înșira aici zeci de nume din rîndul foștilor mei elevi și studenți, a copiilor mei sufletești, de a căror despărțire nu m-am putut vindeca multă vreme. Mă găseam, parcă, de fiecare dată, în situația unui tată care și-a pierdut propriul lui copil. Gîndul mă purta, în asemenea împrejurări, prin orașul copilăriei, unde moartea unui tînăr a pus în vibrație toate inimile orașului. Lumea era mișcată că a murit un tînăr, fără alte calități în afară de vîrstă.

Dar tinerii mei nu erau numai atît. El lăsa și regrete de altă natură. Erau pregătiți în anumite direcții, încît întristarea noastră era multiplicată de faptul că ei n-au avut răgazul de a-și duce mai departe o sarcină pe care singuri și-au asumat-o, în numele colectivității din care făceau parte.

Au murit scriitori valoroși, poeți și prozatori, care ar fi înscris, cu siguranță, un nume în istoria noastră literară. Au murit compozitori și artiști de talent, cercetători în diverse domenii, care au început să intereseze publicul de specialitate. Au murit profesori universitari, foști elevi sau studenți de ai noștri, de care ne-am desprins foarte greu. Au murit mari iubitori ai culturii și literaturii naționale din strădania cărora avea de profitat colectivitatea. Din rîndurile acestora s-a desprins, acum un an, Constantin-Liviu Rusu, unul dintre cei mai apreciați și mai zeloși „arhitecți” ai Muzeului Literaturii de la Casa Pogor. N-am să pot uita întîlnirile aproape zilnice cu el, bunătatea cu care se dăruia tuturor, dragostea cu care întindea mîna lui de ajutor oricui ar fi avut nevoie de ea. Un om care a trăit pentru Moldova, pentru istoria și cultura ei. Nu fac o afirmație ocazională aici. Liviu Rusu a stat în slujba unei idei și a activat în numele ei. Nu l-a văzut nimeni, vreodată, revendicîndu-și vreun drept; nu l-a văzut nimeni încercînd să impună un punct de vedere care n-ar fi fost acceptat de alții. În modestia care l-a caracterizat, el nu s-a considerat decît un simplu ostaș în slujba tuturor.

Răsfoiesc, adesea, albumele pe care le-a întocmit, cu pricepere și cu dragoste, din care toți cei interesați își pot îmbogăți cunoștințele și modela sentimentele. Nu-i vorba de opera unui amator oarecare, ci de una în care sufletul autorului se armonizează nu numai cu cel al cititorilor, ci și cu cele ale bătrînilor de demult, care ne comandă de acolo de unde vor

fi fiind. Imaginile albumelor lui ne aduc sub ochi chipurile fără de moarte ale celor care, cu arma și, mai ales, cu condeiul, cu puterea minții lor, au făcut din Moldova și din Iași un pământ al făgăduinței spre care toată lumea râvnește.

Imaginile respective n-au fost selectate la întâmplare. Ele sînt rodul unei pasiuni și al unei iubiri care se remarcă ușor; vin din partea unui cunoscător și al unui om de gust; nu pot trece peste faptul că mai mult de jumătate dintre cele 100 de cărți poștale ilustrate și comentate din albumul *Prin Iașii de odinioară* fac parte din colecția personală a autorului.

N-a lucrat singur, se înțelege; s-a integrat într-un colectiv de tineri, tot atît de generoși ca și el, un colectiv care n-a trecut și nu trece fără rost prin viață. Dar trebuie spus că, între toți, era cel dintîi.

Cu el a dispărut un om și un prieten pe care Dumnezeu știe dacă îl vom mai putea înlocui vreodată. Dar numele lui nu va putea fi uitat. În istoria culturii și a artei moldovenești el are un loc al lui, de pe care nu-l va putea clătina nimeni, niciodată.

Iași, 20 iunie 2000

Adunările generale ale ASTREI și publicațiile ei periodice

Adunarea generală a ASTREI din toamna anului 2000, a treia care s-a desfășurat în orașul legendar al lui Negru Vodă și al nefericitei doamne Stanca, soția lui Mihai Viteazul, al lui I. Codru-Drăgușan și al lui Aron Pumnul, ne-a pus în situația de a trece în revistă toate cele 95 de adunări similare câte au avut loc de la crearea *Asociațiunii...* din toamna anului 1861 pînă azi.

Ne-am adus aminte de sublinierile lui Constantin Stere, care, în însemnările lui intitulate *Patru zile în Ardeal*, vorbea cu emoție de faptul că adunările respective erau organizate, în fiecare an, mereu în altă parte, pentru ca slujitorii ASTREI să aibă prilejul să cunoască tot alte zone ale pămîntului românesc și să facă cunoștință cu alți oameni, care constituie fragmente din marele tot care este poporul român. Stere sublinia, în fond, acțiunea patriotică a conducătorilor ASTREI, care n-au uitat niciodată că datoria lor principală consta în intensificarea acțiunilor care aveau sarcina și rostul să contribuie la consolidarea solidarității, prin cultură, a tuturor românilor, din toate provinciile istorice, împotriva hotarelor politice care îi despărțeau.

În peregrinările noastre, sub flamurile ASTREI, de la reluarea activității Asociațiunii, ne-am convins că Stere avea profundă dreptate, în aprecierile lui. De fiecare dată, oriunde ne-am fi aflat, ne-am simțit acasă, am cunoscut locuri de neuitat și oameni pe măsură. Am reconstituit anume pagini de istorie și am adus în mijlocul nostru pe morții cei mari, care ne îndrumă de acolo de unde se vor fi găsimd, confirmînd adevărul, exprimat în chip emoționant de Sadoveanu, că „*morții poruncesc celor vii*”. La Chișinău, ca și la Criuleni, la Cahul și la Edineț, la Mereni ori la Onițcani, la Soroca ori la Bălți, ca să începem cu localitățile din stînga Prutului în care am poposit, regăsindu-ne, pretutindeni am trăit momente de neuitat. Dincoace de Prut, la Sibiu, unde a fost creată *Asociațiunea* acum 139 de ani, la Blaj, unde, înainte de a exista ASTRA, s-a consfințit unitatea dintre noi, stîrmind adevărată admirație în rîndul unor străini capabili să prețuiască drepturile și corectitudinea celor care au făcut să privească, cu simpatie, către noi toată Europa. De fiecare dată, cînd ne

găsim la Blaj, refacem scenele de adevărată istorie, de care vorbește, undeva, pastorul luteran din Mediaș, Ștefan Ludvig Roth, mare prieten al românilor. Îl auzim, parcă, pe supraomul Simion Bărnuțiu, care a dinamizat spiritele celor patruzeci de mii de ardeleni veniți în orașelul de pe Tîrnave, în „Mica Romă” a lui Eminescu și a noastră a tuturor, să se facă auziți în dorința lor care venea din veacuri îndepărtate – „Vrem să ne unim cu Țara!”. La Blaj, am avut totdeauna impresia că sub pașii mei aud ecoul trecerii, pe străzile lui, a „feților frumoși, cu opinci de oțel”, cum i-a numit N. Iorga, a învățaților care, văzînd rămas în urmă poporul nostru, s-au hotărît să clădească lumea din nou, cu cărămizi proprii, cu cărămizi românești, cum așa de frumos avea să ne spună Lucian Blaga.

Tradiția creată în Roma Mică, de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, nu s-a pierdut; ea avea să se facă simțită în anul 1911, la 50 de ani de la crearea ASTREI, cînd și-a desfășurat, la Blaj, lucrările adunării comemorative.

A fost, fără îndoială, cea mai importantă dintre toate cele 95, cîte au avut loc din toamna anului 1861, pînă azi, cum poate vedea oricine din volumul *Serbările de la Blaj – 1911 – O pagină din istoria noastră culturală*, publicat de despărțămîntul Blaj al Asociațiunii, volum apărut la Blaj, în Tipografia Seminarului Teologic greco-catolic. Vedem, din acest volum de 478 de pagini, că adunarea a fost onorată de o serie de mari scriitori și cărturari, de la I.L. Caragiale, George Coșbuc și Octavian Goga, la Nicolae Iorga, Sextil Pușcariu, St.O. Iosif, Ion Agîrbiceanu (foarte tînr atunci!), Victor Eftimiu și alții. Nu putem să nu semnalăm prezența la importanta adunare a profesorului ceh I. Urban Jarnik, mare prieten al românilor, colaborator al lui Andrei Bîrseanu la alcătuirea celei mai importante colecții de poezii populare din Transilvania, *Doine și strigături din Ardeal*, apărută, într-o primă ediție, în anul 1885, iar într-a doua ediție în 1895.

Dar punctul culminant, în programul adunării, a fost prezența lui Aurel Vlaicu, adus de Octavian Goga, pentru a arăta lui Ion, lui Gheorghe, lui Petre și Vasile ce a putut face inginerul Vlaicu, cucerind văzduhul cu o „mașină” construită de el. La vestea participării lui Vlaicu la vestita întîlnire, au început să „curgă” românii de pe toate văile și munții Transilvaniei, creîndu-i sarcini dintre cele mai grele lui Iuliu Maniu, președintele despărțămîntului ASTREI. Blajul devenise neîncăpător și mulți „oaspeți” au trebuit să fie cazați în satele din jur.

Ședințe importante au avut loc și în alte părți, la Șomcuta Mare, de exemplu, unde în anul 1879, în prezența lui George Bariț, s-a luat hotărârea ca să se descongestioneze o serie de sarcini, să fie trecute de la Sibiu, care nu mai putea face față singur cerințelor tot mai importante și mai numeroase, în grija despărțimintelor.

Cine urmărește activitatea ASTREI, pe baza desfășurării, anuale, a adunărilor ei generale, poate să înțeleagă mai ușor eforturile depuse de înaintașii noștri.

La Blaj, în 1863, Cipariu atrage atenția asupra rostului școlilor elementare. La Abrud, în 1865, George Bariț atrage atenția asupra nevoii editării unor organe de presă. La Alba Iulia, în 1866, Cipariu vorbește de necesitatea publicării actelor ASTREI. În 1868, ia ființă revista „Transilvania”. În 1870, când adunarea generală a avut loc la Nasăud, au fost înscrise în rândurile ASTREI toate cele 44 de comune grănicerești, mărirind, în mod simțitor, fondurile ei. La Făgăraș, în 1871, a fost pusă în discuție soarta revistei „Transilvania”, care nu prea dispunea de fonduri, și în același timp s-a pledat pentru un învățământ gratuit și obligatoriu. În 1877, la Blaj, a fost ales președinte al ASTREI Timotei Cipariu și au fost organizate secțiile științifice: *istorică, filologică și științe fizico-naturale*. În 1878, la Șimleul Silvaniei, maghiarii au sprijinit, în toate chipurile, bunul mers al lucrărilor și au primit cu mare căldură pe participanți. La adunarea din 1881, de la Sibiu, Cipariu a vorbit despre *Importanța culturii și civilizației în viața popoarelor*, fiind ultima lui cuvântare sub auspiciile ASTREI. În 1883, la Brașov, s-a pus problema ridicării unui monument poetului Andrei Mureșanu, în fața liceului românesc. Stăpînirea nu a fost de acord cu locul ales și, atunci, s-a ridicat un monument funerar în cimitirul Groaveri, care a fost inaugurat tocmai în timpul adunării generale respective. În 1888, la Abrud, într-o atmosferă de mare însuflețire, a fost ales președinte al ASTREI George Bariț. O propunere foarte importantă a făcut acolo Aurel Mureșanu, cerînd să se tipărească broșuri și cărți pentru popor. Ideea avea să fie îmbrățișată, la Făgăraș, un an mai târziu. La Reghin, în 1890, s-a propus crearea unei *Biblioteci Poporale*, cu broșuri în toate domeniile de activitate materială, dar și de istorie și de povestiri populare. Realizarea acestui deziderat va avea loc abia în anul 1900, când Ion Pop Reteganul va scoate *Povestiri din viața poporului român*. Adunarea de la Nasăud, din 1893,

programată inițial pe data de 27 august, a fost amînată, din cauza holerei, și a avut loc abia la 22 octombrie. A beneficiat de o organizare superioară față de cea din 1870. Năsăudul a fost, alături de Cluj, primul despărțămînt care a avut biblioteci în toate agenturile. În 1885 Năsăudul a participat la înființarea Școlii de fete din Sibiu, despre care Stere a avut cuvinte de mare laudă (v. *Patru zile în Ardeal*). Năsăudenii au mai creat și *reuniuni pentru asigurarea vitelor*, la Nepos, Rebrîșoara, Șanț. În 1894, la Sebeș, George Maior, redactor al „Gazetei Transilvaniei”, a propus crearea unor biblioteci populare ambulante. Cea dintîi bibliotecă de felul acesta a fost creată la Feldioara, iar a doua la Brașov, în 1898. Un an mai tîrziu, la propunerea profesorului Virgil Șotropa, au luat ființă și la Năsăud, două, cu cîte 82 de cărți fiecare.

La Lugoj, în 1896 (27-28 august), a fost difuzată prima fascicolă din Enciclopedia ASTREI. Un concurs de coruri, 20 la număr, la care au participat 740 de coriști, s-a desfășurat sub conducerea lui Ion Vidu. La sfîrșit, a fost intonată, de toate corurile întrunite, piesa *Deșteaptă-te, române!*, creație a lui Muzicescu și Vidu.

Din „Transilvania” septembrie-octombrie 1903, p. 166, aflăm că „intrarea efectivă a Asociațiunii în Maramureș s-a realizat abia în anul 1903, cu prilejul adunării generale de la Baia Mare, care a oferit reprezentanților săi mari satisfacții datorită faptului că «am găsit aici un popor încălzit de focul sacru al idealurilor noastre naționale, dornic de progres și cultură, și condus și disciplinat de fruntași conștii de misiunea lor»”.

În 1906, la adunarea de la Brașov, Andrei Bîrseanu va sublinia rolul despărțămintelor în activitatea ASTREI, pe care el le socotea, cu drept cuvînt, *coloana vertebrală a Asociațiunii*. De numele acestui excepțional profesor se leagă, în mare măsură, aproape toate acțiunile întreprinse, ca și realizările ASTREI din primele decenii ale secolului pe care l-am parcurs. Nu-i de mirare că atît N. Iorga, cît și M. Sadoveanu au scris pagini de înaltă apreciere asupra lui. A fost unul dintre cei mai vrednici președinți ai ASTREI, după Cipariu și Bariț, în vecinătatea cărora el poate fi plasat.

Și la Bistrița, în 1907, cuvîntul hotărîtor l-a avut tot Andrei Bîrseanu, care a subliniat rolul limbii naționale și al literaturii în pregătirea poporului nostru și a relațiilor acestuia cu alte popoare.

La Dej, în 1910, vicepreședintele Andrei Bîrseanu a spus, printre altele: „Dreptul de a aspira la o cultură națională proprie este unul din drepturile naturale cele mai de căpetenie ale unui popor. El se poate asemăna cu dreptul individului la viață, la partea sa de aer și de lumină”. („Transilvania”, sept.-oct. 1910, p. 149)

Adunarea de la Blaj, din 1911, s-a ridicat deasupra tuturor celorlalte de pînă atunci, nu numai prin numărul mare de participanți și prin zborul demonstrativ al lui Aurel Vlaicu pe deasupra Cîmpiei Libertății, ci și printr-o serie de cuvîntări, foarte importante, cum a fost cea a lui Octavian Goga, *Curente de idei în literatura ardeleană*, ori cea a lui Iosif Popovici despre *Ion Maiorescu*, născut în 1811. Impresionant a fost și cuvîntul profesorului ceh Urban Jarnik, din care extragem doar o frază: „Aici am avut fericirea să fac cunoștință nestorului filologiei române, venerabilul canonic Timotei Cipariu; aici gustai plăcerea să-mi petrec ceasuri fericite în societatea vrednicului rector de atunci al gimnaziului, părintescul meu prieten și ocrotitor Ioan Micu Moldovan”. (op.cit., p. 211) Nu pot să nu citez, aici, aprecierea pe care a făcut-o, la un moment dat, I.L. Caragiale despre Coșbuc: „Eu sînt un nimica, am învățat doar 4 clase primare, dar cunosc 6 poeți mari în lumea de azi, și între ei este Coșbuc al nostru”. (p. 59-60)

Și la Sibiu, în 1912, și la Orăștie, în 1913, Andrei Bîrseanu s-a bucurat de înalta apreciere a celor prezenți. La Sibiu a subliniat nevoia solidarității tuturor componentelor unui popor, iar la Orăștie a vorbit despre nevoia de „înarmare”, a acestuia, cu „armele biruitoare” ale științei, îngrijirea însușirilor caracteristice, a limbii și portului și a datinilor, precum și de „înaintarea lui morală și materială”; numai așa vom putea asigura un viitor mai bun poporului din care facem parte”. („Transilvania”, nov.-dec. 1913, p. 397)

În anul 1914, adunarea generală urma să aibă loc la Năsăud și, în cadrul ei, era programată dezvelirea bustului lui Coșbuc, în fața liceului. Din cauza războiului, însă, ea n-a mai putut avea loc, iar dezvelirea bustului în cauză se va putea face numai după 12 ani, la 20 iunie 1926. Eram elev în primii ani de liceu și am fost și eu acolo.

În 1920, la Sibiu, au participat și conducătorii sașilor și a fost prezent și N. Iorga.

Adunarea de la Reghin, din 1925, a fost apreciată, sub aspectul organizării, de ziarul săsesc „Bistritzer Deutsche Zeitung”, iar la cea din 1926, cînd președinte era Vasile Goldiș, au participat Ion Lupaș, ministrul

Cultelor și Artelor, Alexandru Lapedatu, care a vorbit despre *Mihai Viteazul și lupta de la Guruslău*, și Ștefan Ciobanu, care a expus tema *României ardeleni și Basarabia*.

Nu mai putem stărui asupra celorlalte adunări generale, care au urmat după 1926, dar vom menționa că la Deva, în anul 1932, au fost prezenți și mareșalii Alexandru Averescu și Constantin Prezan, iar adunările de după 1940 au avut loc, toate, la Sibiu și ele s-au redus la probleme de ordin administrativ, pe motivul invocat de revista „Transilvania”, nr. 9, din 1942, p. 730-731: „Nu sînt vremuri pentru a se scoate podoabele din lăzi, pentru cîntece și banchete, ci vremuri de muncă aspră, de sobrietate, de cumpănire a faptelor și a datoriilor noastre superioare.”

Cea din urmă adunare generală, a 83-a, la care au participat Petru Groza, primul ministru, Nicolae Bălan, mitropolitul Ardealului, profesorul Constantin Daicovici și Ștefan Cleja, ministrul României la Sofia, se identifică cu actul de suprimare a ASTREI. Ea nu va mai exista decît în conștiința înăbușită a slujitorilor ei, în conștiința că răul nu poate fi fără sfîrșit și avea să renască din propria-i cenușă după anul 1989.

Au început să se refacă o serie de despărțăminte dintre cele cunoscute, din trecut, printr-o activitate deosebită: Sibiu, Blaj, Baia Mare, Arad, Șomcuta Mare, Făgăraș, Brașov, Năsăud, la care s-au adăugat altele, noi, între care avea să se evidențieze Iașul.

După aproape zece ani, putem vorbi de unele rezultate pozitive, cel puțin pe-alocuri. Tradiția și-a spus în general cuvîntul și la ședințele anuale respective s-au putut consemna o serie de realizări vrednice de a fi prețuite. Voi începe aici cu Blajul, care ne-a impresionat și prin organizare și prin adunarea într-un volum masiv a celor mai multe dintre comunicările prezentate în cadrul adunării. Laude se cuvin, de asemenea, celor din Baia Mare și Șomcuta, care au dovedit și ei că îi continuă pe cei care au creat numele bun al Asociațiunii. N-am uitat nici Sfîntu Gheorghe, unde am prezentat comunicarea *Transilvania în opera lui Sadoveanu*, care avea să fie amplificată și transformată într-o carte,¹ nici Năsăudul și Rebrîșoara, unde Al. Husar a făcut o comunicare de excepție despre activitatea lui Iacob Mureșanu.

1. Este vorba de volumul apărut în Editura Timpul, din Iași, în 1999. Și comunicarea ținută la Blaj, *Literatura Transilvaniei și Marea Unirii, va fi publicată în volum*.

În privința afirmației lui Stere, privitoare la adunările ASTREI, la caracterul lor profund patriotic, putem aduce mărturie noi înșine, îmbogățiti sufletește după întâlnirile pe care le-am avut la Șomcuta Mare, la Sibiu, la Sîngeorz, ca și la Rebrîșoara și, în special, dincolo de Prut, de unde ne-am întors totdeauna reconfortați, bucuroși că acțiunile întreprinse au contribuit la o mai bună cunoaștere a oamenilor de pretutindeni și la consolidarea relațiilor dintre noi. Cum am putea uita întâlnirile de la Criuleni, unde a fost omagiat Eminescu, de la Chișinău, unde ne-am plecat fruntea în fața statuii celui mai mare conducător de oști pe care l-a dat neamul nostru, ori de la Soroca, unde ne aștepta Constantin Stere, cu elevii școlii care-i poartă numele. Cahul, unde și-a început B.P. Hasdeu activitatea, ne aștepta Ion Vodă, sprijinitorul oamenilor de jos, și un tineret care știe pe dinafară poeziile lui Coșbuc. La Criuleni am avut un foarte frumos dialog cu elevii liceului nou creat, despre rolul Blajului și al Școlii Ardelene, în cultura românească, iar la Edineț am urmărit drumurile lui Sadoveanu prin Basarabia și am ascultat, emoționați, o serie de cîntece vechi și de romane de altădată. Cum s-ar putea uita întâlnirea cu absolvenții școlii din Onițcani (zece serii!), supuși de către oficialii comunei unui „examen” foarte riguros, asupra orientării lor în viață și a realizărilor lor de pînă acum. Examenul acesta mi-a adus aminte de o altă „judecată” a satului despre care vorbește Coșbuc în „Tribunalul satului”. Nu se pot uita cîntecele și dansurile cu care ne-au cucerit elevii din Onițcani, ca și cei din Mereni. Ce să mai spunem despre popasurile din cetatea Sorocăi ori de pe malurile Nistrului, de unde urmăream cum apele bătrînului fluviu poartă în mersul lor fragmente din istoria neamului nostru, alternînd suferințele cu bucuriile. Un moment deosebit l-a constituit, în peregrinările noastre, vizitarea Orheiului vechi, cu vestita lui cetate naturală, iar altul a fost provocat de vizita din orașul Orhei, unde, după întâlnirea cu elevii liceului, am poposit în curtea Bisericii „Sf. Dimitrie” și din umbra statuii lui Vasile Lupu vorbitorii ne-au adus în față pe mitropolitul Varlaam, autorul *Cazaniei*, al minunatei cărți cunoscute, mai ales, sub numele de Cartea românească de învățătură. Ascultându-l pe marele ierarh, ne-am dat seama cît adevăr cuprind vorbele lui Sadoveanu: „*Morții poruncesc celor vii*”.

Ne oprim aici. Întîmplările și impresiile noastre sunt mult mai numeroase; nu le putem cuprinde pe toate într-un articol.

Să comunicăm, în sfârșit, un cântec intitulat *Graiul Basarabiei*, pe care l-am cules de pe drumurile ASTREI:

Graiul Basarabiei

*Românie, scumpă mamă,
Glasul tău demult mă cheamă.
Cît am plîns de jale, vai,
Cînd pierdută mă știai.*

*Acum iată-mă-s în prag,
Iarăși la căminul drag.
Tot cu foc la piept mă strîngi
Și de bucurie plîngi.*

*Lacrimi calde-mi curg și mie
Pe obraji, de bucurie.
Bate inima-mi cu foc,
Parcă n-ar avea-n piept loc.*

*M-a luat un zmeu de sus
De la vatră-ți și m-a dus.
Roabă fui de el ținută
Ani mai bine de o sută.*

*Greu mi-era, măicuță, traiul,
Cît pe cei să-mi uit și graiul.
Din amarnica-nchisoare
Mai credeai să ies la soare?*

*Zmeul azi e frînt, și eu
Iată-mă-s la sînul tău,
De-unde n-are să mai poată
Să mă smulgă-o lume toată.*

*Ridică fruntea, -n veci unite,
Noi vom fi nebiruite.
Tot mai sus ne-om avînta;
Crede, mamă, -n steaua ta.*

*Celelalte fiici, în munți,
Prinse de balauri crunți?
Nu! Nici ele n-or pieri,
Tot la sînu-ți or veni.*

*O, ș-atuncea, printre mume,
Altă fericită-n lume,
Ca și tine-o să mai fie,
Scumpă mamă, Românie?*

Ne-a mai rămas să spunem cîteva cuvinte despre publicațiile ASTREI, unde n-am putut realiza prea mult. Avem, fără îndoială, cîteva reviste prin care am început să-i interesăm pe cititori, dar ne lipsește un organ central, cum a fost „Transilvania”, din paginile căreia se inspiră toți cei dornici a cunoaște cîte ceva din trecutul ASTREI. Mă gîndeam la un moment dat că o asemenea revistă ar putea fi „Astra” brașoveană, cea mai bogată în pagini dintre toate publicațiile noastre. Dar problemele specifice ale Asociațiunii se reflectă relativ palid în periodicul brașovean. Caracterul ei trece aproape neobservat, din cauza abundenței de poezie, mediocră în cea mai mare parte. „Foaia poporului”, din Sibiu, cu excepția unui număr sau două, nu depășește o gazetă de nivel județean de provincie. Problemele ASTREI sînt urmărite mai atent în „Astra blăjeană”, în „Astra dejană”, în „Astra Maramureșului” și, mai ales, în „Revista română” din Iași, care se distinge și prin calitatea articolelor, așa cum îi stă bine unei publicații dintr-un centru universitar cu tradiție. În ultima vreme, avem publicații similare și la Cluj și la Făgăraș. Sper să ne găsim, în curînd, în fața unui concurs stimulatîv între ele. Abia atunci s-ar putea vedea rostul lor adevărat.

Am ridicat, în cîteva rînduri, problema creării unei Biblioteci a ASTREI. Continuu să cred că fără ea munca noastră nu poate fi dusă pînă la capăt. Este cazul să intrăm în biblioteci și să consultăm cărțile și

periodicele din 1860 încoace, măcar să vedem ce rol important au avut cărțile imprimate și difuzate de ASTRA pe întregul cuprins al pământului românesc. Nu este vorba numai de împlinirea unei sarcini oarecare, ci de o înaltă datorie patriotică.

Vorbind despre nevoia unei biblioteci a ASTREI, mă gândesc, fără să vreau, la situația oarecum asemănătoare din Universitate. Când doctoranzii noștri, numeroși, își încheiau tezele și nu aveau unde le tipări, am făcut, de mai multe ori, propunerea de creare a unei edituri proprii, care urma să fie cartea noastră de vizită, dar multă vreme nu ne-a auzit nimeni. Abia după 1989 a putut fi creată o asemenea „uzină” de al cărei rost nu se mai îndoiește nimeni.

Participantii la cea de-a 96-a adunare generală a ASTREI au făcut un popas la complexul de la Sîmbăta, la Brîncoveanu acasă. Ziua de 9 septembrie 2000 a fost una de excepție, nu numai prin comorile și istoria adăpostite acolo, ci și prin drumul de la Făgăraș pînă la obiectivul respectiv. O zi cu mult soare, cu priveliști magnifice. Mi s-a părut că nu poate fi mai frumos paradisul. Înaintam, spre Sîmbăta, paralel cu munții. Alături, în imediata apropiere a șoselei, „adolescenții”, împăduriți, cu frunza neatinsă de brumele toamnei, de un verde proaspăt, în spatele lor, „bătrînii”, albi complet, rîdeau în soarele protector, într-o culoare alb-argintie de nedescris. Niciodată n-am fost mai încredințat că acești „bătrîni” se constituie în *coloana vertebrală* a neamului nostru și, în înaintarea autocarului, mă întrebam dacă drumul nostru duce spre Sîmbăta sau întrăm, prin el, în istorie.

Ne-a primit primarul cu cîteva grupuri de școlari, care ne-au întâmpinat cu cîntece și au cîntat și în biserică. După masă, în incinta Cetății Făgărașului, am vizionat un reușit spectacol, la care și-au dat concursul și echipe și soliști din alte părți, între care și din Iași.

Stere avea dreptate. Adunările generale ale ASTREI au fost totdeauna extrem de instructive.

2000

De la Cahul la Edineț și la Soroca

În a doua jumătate a lunii ianuarie, în anul nou 1999, pe o vreme mai mult de primăvară decît de iarnă, mi s-a dat ocazia să poposesc în cîteva orașe din Basarabia, unde conducerea ASTREI își propusese să creeze noi despărțăminte. Centrele vizate erau Cahulul, în sudul Republicii, și Edinețul, în nord. În acest scop venise de la Sibiu, cu o zi mai devreme, profesorul Dumitru Acu, președintele ASTREI.

Nu mai fusesem niciodată, pînă atunci, la Cahul, deși doream lucrul acesta încă din vremea liceului, cînd am citit atît de frumoasa monografie a lui B.P. Hasdeu, despre *Ion Vodă*, cît și romanul de tinerețe al lui Sadoveanu, *Șoimii*, din care am reținut, încă de la prima lectură, vorbele autorului privitoare la răspunsul lui Vodă dat boierului nemulțumit de prezența „mojicilor”, care i-a spus: „Scutește-ne, Doamne, de mojici; să nu mai stăm alături de cei cu mînila ciotoroase!”. „Hei! ciotoroase, ciotoroase, i-a ripostat domnul, dar bine mînuiesc sîneața, sulîța și jungherul... și dacă n-ar fi ei, nu știu dacă ați fi voi!”. „Vorbele acestea, spune Sadoveanu în continuare, hotărîseră pieirea viteazului” (ed. 1906, p. 7). Am reținut, de asemenea, și caracterizarea pe care bătrînul Petre Gînj i-o făcea domnitorului: „Ce zmeu de om! Cum mușcau păgîinii țărîna și se svîrcoleau ca șerpii pe jăratec! N-a fost nici nu va mai fi așa Voievod. Mergeam toți ca nebunii după dînsul, prin bura de sînge! Cînd își trăgea paloșul lat și pornea, Turcii se abăteau într-o parte, ca înaintea unui vifor” (p. 30)

Poezia lui Coșbuc *Golia ticălosul*, pe care o știu pe dinafară, încă din vremea copilăriei, și am recitat-o în atîtea ocazii, a fost alt motiv pentru care doream să cunosc Cahulul. Dar cîte altele n-au fost! În orașul acesta s-a născut neuitatul meu prieten, Ion Osadenco, decan al Facultății de Filologie din Chișinău, acum 35 de ani, cînd eu, decan, la rîndul meu, al Facultății din Iași, eram oaspete al Universității din capitala Moldovei de peste Prut. Ionică m-a primit ca pe un frate și atunci s-au pus bazele unei prietenii exemplare. Era născut la 4 decembrie 1927 și a murit la 17 noiembrie 1994. Am de la el peste 30 de scrisori.

În sfârșit, se cuvine să mai subliniez faptul că Sadoveanu însuși m-a „îndemnat”, cumva, să cunosc Cahulul. În articolul antologic, *Prietin unic*, dedicat lui G. Ibrăileanu, cu ocazia morții (v. „Viața Românească” din aprilie-mai 1936. p. 96), citim: „Acum câteva zile, mă aflam cu un prieten în niște locuri ascunse, în ținutul Cahulului,¹ într-un cotlon al bălților Prutului cu numele Crihana. Soarele lucea splendid și divers în ochiurile de ape și în cotiturile canalurilor; stufurile misterioase se întindeau pînă la mari deportări; luntrașul vorbea încet spunînd felurite lucruri despre cele o sută și una soiuri de rațe care cuibează pe acele meleaguri; din cînd în cînd zburătoarele acestea felurit și măiestrit colorate zburau cu zgomot mare de aripi din ghioluri ori ocoleau în curbe grațioase pe deasupra mostră; în unele răstimpuri izbucneau greoi gîștele, cînd se făcea liniște, suna adînc glasul buhaiului bălții. Vîntul şușuia lin prin foltane (așa se cheamă acolo desigurile de stof)”.

Întrucît primul obiectiv al călătoriei noastre era Cahulul, am coborît pînă aproape de Galați și am trecut Prutul pe la Oancea. Am intrat în oraș profund impresionat de starea lui, aproape neschimbată de 70 de ani încoace. Puține semne de înnoire. Drumuri deteriorate. Case vechi. Circulația extrem de redusă; pietonii se pot plimba, fără nici un pericol, pe mijlocul străzii.

Am sărbătorit, acolo, ziua de 24 ianuarie și am pus bazele noului despărțămînt ASTRA, de care va avea grijă eminenta profesoară de limba română, doamna Feodosia Mocanu, al cărei nume vorbește în sensul originii ardelenesti a ascendenților ei. Am aflat, cu plăcere, că este elevă a lui Ion Osadenco, a cărui amintire îi este foarte scumpă.

Din cauza unei „defecțiuni” care s-a produs în programul nostru, n-am mai putut pleca spre Chișinău la orele 9,30, cum planificasem, și am rămas pe loc pînă după orele 16. Localnicii, profitînd de acest fapt, ne-au invitat la Colegiu, la o întîlnire cu elevii. Am fost solicitat să fac o expunere literară. „Despre ce vreți să vă vorbesc?”, am întrebat. Poate despre Sadoveanu ori despre poezia de azi?” „Ce-ar fi să ne vorbiți despre poezia lui Coșbuc?” Întrebarea aceasta își avea tîlcul ei. La Colegiu predă limba română, printre alții, V.D. Axente, editor, în 1991, a unei mici antologii cu

1. Numele acestui oraș nu se mai întîlnește în opera lui Sadoveanu decît o singură dată, în *Șoimii*, unde este vorba de moartea năpraznică a lui Ion Vodă (v. Ediția din 1904, p. 211).

poezii de ale lui Coșbuc, pe care eu am recenzat-o în „Cronica” din 16-30 septembrie 1991, p. 16, col. 3-4, cunoscut editorului. Am vorbit deci despre Coșbuc; am vorbit liber și am încercat o satisfacție de neuitat. Auditorii mei erau familiarizați cu poezia lui Coșbuc. Pe măsură ce dădeam un titlu de poezie, simțeam cum sala freamătă și cineva începea să reproducă versuri din ea. A fost o întâlnire pe care n-am s-o pot uita.

Am plecat spre Chișinău după ora 16, când normal ar fi fost să plecăm la 11 dimineața. Faptul acesta a făcut ca „întâlnirea” noastră din cadrul Bibliotecii „Ion Creangă” să fie foarte scurtă și, mai ales, să facem drumul pînă la Edineț noaptea, pe o ceață pe care o puteai tăia cu cuțitul, care amintea *fumul* din poezia *La Smîrdan*, a lui George Coșbuc:

*La Smîrdan pe unde drumul
Da de-a dreptul spre vrăjmași,
Risipeai cu mîna fumul,
Ca să vezi la patru pași.*

Am mers foarte greu. Distanța parcursă, în condiții normale, în doar două ceasuri, nouă ne-a luat cinci. Chiar nu știu cum s-a putut descurca șoferul nostru, inginerul Grigore Ștefan, căruia i-am adresat toate felicitările și mulțumirile noastre după ce am ajuns la destinație. Stăteam în mașină lîngă el și, pe alocuri, nu distingeam cîtuși de puțin șoseaua, din cauza ceții. Mai era și gheață, pe alocuri, și la orele acelea tîrzii nici o circulație; nu ne-am încrucișat cu nici o mașină pe drum; doar în două rînduri calea ne-a fost luminată, pe o mică distanță, de doi conducători auto, nu mai buni decît al nostru și nici mai grăbiți decît noi, ci doar mai familiarizați cu drumul, fapt pentru care ne-au putut depăși. Nu mă temeam și nu ne temeam de nici un fel de surpriză neplăcută; aveam încredere în conducătorul nostru auto.

Impresionat eram însă de altceva. Șoseaua urca și cobora în permanență. Ne găseam și aici în plin spațiu mioritic. Gîndurile mele se mișcau între Vasile Băncilă, Ion Breazu și N. Steinhard, mari admiratori ai lui Blaga. Acesta din urmă a scris, la un moment dat, un articol excepțional intitulat *De ce îl iubesc pe Blaga*, întemeiat, între altele, pe faptul că marele ardelean de la Lancriș a dat un nume nou țării, acela de *Spațiul mioritic*.

La Edineț oamenii ne așteptau, la ora aceea tîrzie, în centul orașului. Ne-am dus la hotel și, de acolo, la familia Ion și Tatiana Lupu, unde ne

aștepta o masă îmbelșugată. La riposta noastră, gazdele ne-au răspuns printr-o întrebare: „Nu se așază la masă toată lumea la ora unu?”.

A doua zi, în 26 ianuarie, a avut loc ședința de constituire a noului despărțământ ASTRA. Ca și la Cahul, sala Liceului „Pan Halippa”, devenită neîncăpătoare, fremăta. Programul artistic, pregătit de elevii liceului, a fost completat de grupul coral al profesoarelor dintr-o localitate vecină, care ne-a încântat cu romanețe de acum 70 de ani și cu alte cîntece vechi.

Ca și la Cahul, președintele Acu a vorbit despre *Trecutul ASTREI*, iar vicepreședinta Areta Moșu a dezvoltat subiectul *ASTRA și românii din afara granițelor*. Eu fusesem programat cu o conferință intitulată *Sadoveanu și Basarabia*. Doamnei Tatiana Lupu, exemplu de conștiință și devoțiune, i-a revenit sarcina de a conduce noul despărțământ al ASTREI. Am trăit și la Edineț cîteva momente de neuitat.

Programul inițial al vizitei noastre în Basarabia ar fi trebuit să se încheie aici. Așa se stabilise la Iași. Dar, cînd i-am întreat pe însoțitorii mei la ce oră urmează să plecăm spre Iași, ei mi-au spus că rămînem peste noapte la Edineț, iar mîne dimineată mergem să vedem și Soroca. Mi s-a părut că această localitate a fost inclusă în program mai mult ca să mi se facă mie o plăcere. Oamenii știau că n-am fost niciodată la Soroca, după cum știau că anumiți prieteni din Chișinău m-au invitat, în două rînduri, să mă conducă spre orașul de pe malul Nistrului și spre vestita lui cetate, dar, din motive asupra cărora nu este cazul să întîrziem aici, n-am putut răspunde invitației. Satisfacția mea era, acum, dintre cele mai mari. Mă găseam între vis și realitate. Numeroase legende istorice se precipitau în mintea mea și prin vinele mele curgea istorie în loc de sînge. Am înconjurat masiva cetate, care nu seamănă cu nici o alta de pe pămîntul țării, și am stat și am meditat pe malul apei, gîndindu-mă cînd la poeziile lui George Coșbuc, *Podul lui Traian și Prutul*, cînd la *Vorbeau azi noapte două ape*, a lui Octavian Goga. Mă gîndeam, apoi, la apele Nistrului, asaltate, de atîtea ori, de tot felul de armate și la paginile de cronici și cărți, la *Șoimii* lui Sadoveanu, ca și la *Nicoară Potcoavă*. Îl vedeam însă și într-o perioadă de pace, cum l-a prins Sadoveanu în volumul atît de puțin cunoscut, *Orhei și Soroca*, apărut la Chișinău, în Editura „Glasul Țării”, 1921, p. 19:

„Nistrul e o apă măreață, care curge limpede în albie stîncoasă. În cotu-i adînc tăiat, Soroca se înalță în etaje de vile și vii. Călătorului care vine din

depărtările Podoliei, vechea așezare îi apare ca o surprinzătoare viziune învăluită în abur de vis. La malul apei cetățuia medievală a vechilor străji sorocene, care păzeau hotarul moldovenesc, doarme într-o netulburată și adâncă melancolie. Pe maluri, între holdele pîrguite de soarele de iulie, dincolo, ori între șiragurile de copaci, dincoace, aproape nu se zărește mișcare”.

Într-o asemenea stare sufletească priveam, de sus, de pe cetate, cum apa vine, fără întrerupere, și curge, indiferentă, ziua și noaptea, de milenii, amestecînd realitatea cu visul și cu legenda. Stam și asociază această cetate cu Putna lui Ștefan cel Mare, cu Mănăstirea Curții de Argeș, unde oficiază pentru noi și Neagoe Basarab și Carol I cu Carmen Sylva, și înțeleptul Ferdinand I. O asociază, în același timp, și cu Catedrala din Blaj și cu Cîmpia Libertății, ca și cu palatul ASTREI, de la Sibiu, și mă opream, copleșit de emoție, în Munții Apuseni, în compania lui Horia, Cloșca și Crișan și a lui Avram Iancu. Mă simțeam ca un tribun al craiului munților, la 1848.

Dragostea pentru pămîntul care ne ține și ne hrănește, ca și solidaritatea dintre generații și puterea de a păstra neștirbită moștenirea lăsată de strămoși, se pot exprima în chipuri diverse, în versuri ca și în proză, în doine ca și în rugăciuni, în cîntece ca și în povești, în povestirile bătrînilor și ale bunicilor, ca în următorul pasaj din *Nunta domniței Ruxanda*, a lui Sadoveanu:

„— Uncheșule, am grăit eu, văd că toate ale vieții și ale lumii sunt împotriva mea. Dă-mi un sfat: ce pot face?”

Pîrcălabul mi-a cuprins fruntea cu palma și mi-a ținut strîns lîngă inima lui capul.

— Ascultă, Bogdănuț, a zis el încet; amărăciunea ta mă înveninează mai mult pe mine. Căci dacă tu te prăpădești, nu pier numai eu. Pieri tot neamul nostru cel viitor. Știu eu că tinerețea ta nu poate pătrunde asemenea adevăr. Cearcă, însă, și-l înțelege. Fă orișice. Sui-te în lună; cufundă-te în pămînt; însă păstrează-ți ființa. Dumnezeu îți va da alinare. *Ai să vezi cît de înșelătoare sunt toate ale tinereții și ale iubirii. Statornică e numai această simțire care mă leagă pe mine de tine și care, la vreme, are să te lege și pe tine de altul ieșit din sîngele tău.* Mi-a spus odată un învățat de la Eghiptet că omul, în acest chip, se poate socoti fără moarte și numai aceasta e dragostea cea adevărată, cu

prelungiri în viitorul necunoscut și în fundul mormintelor” (ed. Din 1932, p. 167-68)

Asemenea gânduri revin în sufletul meu ori de câte ori se întâmplă să mă opresc asupra unor pagini de istorie (Rovine, Podul Înalt, Călugăreni, Plevna și Grivița, Mărăști și Mărășești) ori în locuri legate de apariția unui mare scriitor. Mi-am plecat fruntea și am îngenuncheat la Ipoteștii lui Eminescu și la Mirceștii lui Alecsandri, la Șiria lui Slavici și la Hordoul lui Coșbuc, la Pașcanii lui Sadoveanu și la Rășinariii lui Octavian Goga, ca și la Prislopul lui Rebreanu sau la Lancrămul lui Lucian Blaga. Pretutindeni pe unde trec ori mă opresc, stau de vorbă cu cei care au trăit în alt veac. Mă simt tot mai aproape de Chișinău, capitala Republicii Moldova, înfrumusețată cu tot mai multe statui de scriitori, și mă plimb, înfiorat, prin Basarabia, de la Cahul la Soroca, în această grădină fermecată în care dorm atîția strămoși și frați de ai mei, în care am tot mai numeroși prieteni.

1999

Cuibul visurilor

Din Maierul copilăriei lui Liviu Rebreanu am primit al doilea număr din revista subvenționată de consiliul comunei respective și dirijată de inimosul profesor Sever Ursa și de câțiva dintre elevii lui. Titlul ei este împrumutat din cunoscuta nuvelă a lui Rebreanu, în care scriitorul, întors după mulți ani pe meleagurile copilăriei, ne descrie emoția provocată de întâlnire. Revista stă sub semnul marelui scriitor și faptul este marcat de cuvintele lui Rebreanu însuși indicate deasupra titlului: „În Maieru, am trăit cele mai frumoase zile ale vieții mele”.

Maieru este una dintre comunele fruntașe pe țară și a deținut, la un moment dat, locul întâi în privința natalității. Locuitorii lui sînt oameni tari, extrem de harnici și sîrguincioși. Dintre ei și-a luat Rebreanu pe unii dintre eroii cărților sale, cum ne mărturisește singur. Din Maieru au fost împrumutate de scriitor unele scene din *Ion*, pe care le-a plasat, cum nu se putea altfel, în Pripas.

Revista se prezintă frumos sub aspect grafic, pe hîrtie bună și cu literă aerisită. În paginile ei sînt urmărite, în primul rînd, problemele de cultură locală, dar nu sînt neglijate nici cele din alte părți. Numărul 1 se deschide cu o frumoasă imagine a satului dominat de enorma Măgură, care a intrat în componența numelui comunei Măgura Ilvei, care este numirea oficială. Numirea inițială a acestei comune, prezentă în vorbirea localnicilor, este „După Măgură”, importantă, printre-altele, pentru, faptul că explică originea locuitorilor ei. „După Măgură” înseamnă, de fapt, dincolo de Măgură, de cealaltă parte, privind lucrurile din Maieru, de unde au plecat strămoșii măgurenilor. Se vede, și de aici, că natalitatea mare din Maieru a dus la un fel de „supraproducție” și oamenii, nemaîncăpînd în comuna lor, au trecut în sudul muntelui Măgura, în Valea Ilvei, unde au „descălecat” și au pus bazele unei noi localități.

În numărul 2 al revistei se reproduce pe prima pagină imaginea clădirii muzeului, creat și gospodărit, și el, tot de Sever Ursa. Îmi aduc aminte cu ce elan au îmbrățișat măiereni inițiativa profesorului de limba română, după ce acesta și-a lămurit elevii asupra rostului unui muzeu sătesc. Copiii, inimoși cum sunt, și-au mobilizat părinții și, mai ales, bunicii, care se întreceau aducînd spre muzeu tot ce li se părea vrednic de a mărturisi cîte

ceva referitor la trecutul satului: obiecte de gospodărie ieșite din uz, vase și unelte legate de anumite îndeletniciri, țesături vechi, arme, monede, scrisori, tot felul de acte etc.

Revista ne informează asupra unor manifestări culturale, popularizează numele unor cărturari din trecut și încurajează pe tinerii care, ispititi de muze, își caută un loc în literatură. Se dau listele eroilor căzuți în cele două războaie mondiale și se publică numele cetățenilor de onoare ai comunei. Primul dintre aceștia avea să fie Liviu Rebreanu, căruia comuna avea să-i acorde, odată cu titlul respectiv, un lot de casă, încă în anul 1927.

Cu ocazia aceea, Perpessicius a scris un frumos articol intitulat *Quia poeta fuit* (Fiindcă a fost poet). Articolul începea cu următoarele cuvinte: „Cetitorul a putut să ia cunoștință de un document cu adevărat senzațional: procesul verbal prin care Consiliul Municipal al comunei Maieru, din județul Năsăud, oferă cetățenia de onoare dimpreună cu o substanțială împrumutătoare romancierului Liviu Rebreanu, celebrul autor al epopeei lui *Ion* și al halucinantei tragedii din *Pădurea spînzuraților*”.

Printre „cetățenii” post-mortem văd și numele neuitatului profesor Virgil Șotropa, întemeietorul revistei „Arhiva Someșană”, pe cel al învățătorului Ioan Barna, cu care am colaborat în paginile revistei „Vatra”, și a colegului meu de liceu Emil Boșca Mălin, cu care am militat împreună nu numai în ședințele societății literare „Virtus Romana Rediviva”, ci și al „Congregației Mariane”. Mai figurează în lista respectivă scriitorii Iustin Ilieșiu, Emanuel Cobzalău, magistratul Alexandru Avram, elev eminent al liceului nostru, în cursul superior, când frecventam eu clasele I și a II-a.

Am dat numele de mai sus, la care mai pot fi adăugate multe altele, tocmai pentru a sublinia, și sub forma aceasta, vrednicia comunei Maieru. Revista *Cuibul visurilor* este certificatul vredniciei măierenilor și ea poate constitui un adevărat exemplu nu numai pentru satele și comunele noastre, ci și pentru cele mai multe dintre orașele țării. Care dintre ele nu și-ar dori o asemenea publicație?

1996

Casa Veronicăi Micle

În toamna acestui an, la 9 septembrie, s-a deschis, prin grija Muzeului de Istorie din Tîrgu Neamț, sub forma unei expoziții permanente, casa Veronicăi Micle, recent construită după modelul celei vechi, care n-a mai putut fi conservată.

Se știe că inspiratoarea lui Eminescu a fost ea însăși poetă și, încă în timpul vieții, versurile sale au apărut într-o primă ediție în anul 1887 (București, I.G. Haimann, librar-editor).

Al. Piru susține că, după această dată, poeziile Veronicăi n-au mai fost adunate în volum decît de două ori, în 1889 și 1909 (v. Vol. *Varia*, 1972, p. 167). Nu cunosc ediția din 1889 și ea nu-i indicată nicăieri, de istoricii și criticii literari. Bănuiesc că autorul a fost indus în eroare de faptul că *albumul* alcătuit de poetă, în anul 1889, la Văratec, și publicat, ulterior, de Octav Minar, în cartea intitulată *Dragoste și poezie* (București, Socec, f.a.), a păstrat, în interiorul volumului respectiv, coperta alcătuită de poetă (vezi p. 111). Cum pe această copertă figurează și anul alcătuirii volumului (1889), imprimat cu litere îngroșate, Piru l-a putut considera drept an al imprimării.

Ediția din 1909, apărută la Iași, conține cinci poezii în plus față de cea din 1887 și o prefață semnată de I.S. Mugur. În această prefață se fac și unele afirmații care vor trebui corectate. Nu putem ști, cu siguranță, dacă Ana Cîmpeanu, mama poetei, s-a stabilit la Tîrgu Neamț în anul 1852, cum afirmă Mugur, sau în 1850, cînd a fost cumpărată casa (10 august), dar știm că nu toată „familia Cîmpeanu s-ar fi mutat în țară, după doi ani”, de vreme ce tatăl murise în timpul revoluției. Se pare că tocmai aici trebuie căutat motivul plecării mamei din Năsăud. Din cauza participării soțului la revoluție, ea nu mai putea avea, acolo, siguranța unei vieți tihnite. Pe de altă parte, Năsăudul a fost incendiat, cu ocazia revoluției, și a ars, atunci, și casa Cîmpenilor.

Ediția din 1909 era să fie reluată la 1914, cînd se împlineau 25 de ani de la moartea poetei, de data aceasta sub îngrijirea lui Iosif Nădejde, care scrie, și el, o scurtă prefață, pentru ca, după aproximativ 20 de ani, să fie republicată, tot în „Biblioteca pentru toți”, sub același număr de ordine 924, cu aceeași prefață a lui Iosif Nădejde, cu indicarea datei cînd a fost

alcătuită (1914). Această ediție, din care eu am un exemplar achiziționat în Vatra Dornei, la 5 iulie 1935, nu este menționată în *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*.

În anul 1969, Editura pentru Literatură publică, sub îngrijirea lui Augustin Z.N. Pop, o ultimă ediție, care se deosebește de cele din 1909, 1914 și 1935 (?) prin faptul că însumează 13 poezii mai puțin și, în plus, ne sînt date, la început, sub formă de motto, patru versuri din Eminescu:

*Ce s-a ales de două vieți?
O mîină de cuvinte,
Căroră abia le-ar da un preț
Aducerile-aminte?*

În albumul pomenit sînt incluse toate poeziile de dragoste ale Veronicăi, ceea ce înseamnă că inspiratorul lor a fost, peste tot, Eminescu. Alături de poeziile proprii, au fost introduse, în album, și numeroase poezii ale lui Eminescu, intercalate printre celelalte în așa fel, încît lasă impresia unui adevărat dialog. Nu putem trece peste faptul că multe dintre poezii nu-și mai păstrează titlul inițial, ci apar cu el schimbat; unele se intitulează *Eu către dînsul...*; *El către mine...*

O parte dintre poeziile proprii (în număr de 31!) sînt însoțite de note, referitoare la împrejurările în care au fost scrise, eventual la reacția publicului față de ele; altele (37!) nu au nici un fel de note. De ce această deosebire de tratament? Probabil că albumul n-a putut fi definitivat în timpul vieții poetei. Una dintre poezii, intitulată *Eu către dînsul...*, apare de două ori în album (v. p. 122, 129).

Casa veche a fost cumpărată, cum am spus, la 10 august 1850, cum rezultă din următorul document din care aflăm, printre altele, și data construirii ei:

„Declarăm că am vîndut Dnei Ana Cîmpeanu, româncă din Năsăud, Transilvania, Casa Mănăstirei aflată în Tg. Neamț, pe Ulița Mare – Capătul Tîrgului despre Cetatea Neamț – în fața Școalei «Grigore Ghica Vodă» și a Spitalului Tg. Neamț, megieșită la răsărit cu Gh. Matiescu, la apus cu locul viran al mănăstirei Neamț, la miazănoapte cu ulița mare și meazăzi cu apa și prundul Ozanei.

Casa, făcută de Mănăstirea Neamț pentru mitoc și școală, la anul 1834, din lemn și zid, acoperită cu draniță, avînd cerdac, și compusă din

4 odăi, 9 ferestre, 6 uși și 3 sobe cu horn, pe jos podeală, avînd în ogradă fîntînă, beci, grajd și șură, cu loc de pomi, împrejmuit cu gard de scînduri după întinderea și stăpînirea actuală. Toate aceste vîndute cu preț de (100) una sută galbeni pe care s-a vîrsat la Casieria Sfetei Mănăstiri; pe deplin, în fața noastră, la facerea acestui document, de la cumpărătoare care va deveni de astăzi stăpînă pe casa arătată mai sus.

Eu Ana Cîmpeanu declar că am primit casa și am plătit întreg prețul.

Făcut azi, 10 august 1850. Semnat și întărit cu pecetea St Mănăstiri Neamțu și Secu”.

La 12 octombrie 1886, poeta, devenită proprietară, în locul mamei sale, semna următorul Act de danie:

„Eu subsemnata Doamnă Veronica Micle, cu domiciliul în Mănăstirea Văratec, donez, de a mea bună voie, Sf. Mănăstiri Văratec casa mea, mobilată, cu toate atenansele, situată în Tîrgu Neamț, pe Ulița Mare (Strada Ștefan cel Mare, no. 22), visavi de școala no. 1, de băieți, «Grigore Ghica Vodă» și Spitalul Tg. Neamț. Casa o am proprietatea mea, ca zestre și moștenire de la defuncții și scumpii mei părinți; deci dragostea mea este că dau, cu toată inima și cu drag, casa mea în stăpînirea S. Mănăstiri Văratec, pentru a se instala în casă mitoc pentru primirea maicelor care vin la spital, bolnave, și au nevoie de îngrijirea doctorului, și a celor care vin la oraș pentru a-și tîrgui. Iar pe peretele casei să fie afișat(ă) o placă de marmoră pe care va fi scris, pentru pomenirea de generația actuală și viitoare, «Casa Veronica Micle».

Făcut la mănăstirea Văratice, Anul 1886, octombrie 12”.

*

La 150 de ani de la construirea casei vechi, actuala clădire își capătă destinația ei adevărată. Expoziția permanentă de la Tîrgu-Neamț este un omagiu adus femeii care a inspirat cele mai frumoase poezii de dragoste din întreaga noastră literatură.

După anul 1984, cînd am publicat acest articol, în „Cronica”, *Poeziile Veronicăi Micle* au mai apărut în cîteva ediții:

1. În 1989, la Chișinău, sub îngrijirea lui I. Curuci. Am semnalat-o în ziarul „Opinia”, din Iași, la 20 august 1990.

2. În 1991, la Galați, *Poezii și corespondență*, sub îngrijirea lui Lucian Chișu.

3. În 2000, la Iași, în Editura Cermi, sub titlul *Lui Eminescu*, în format minuscul (6/3.50 cm). Conține doar 25 de poezii.

În 1992, a fost reeditat, în Editura Forum, din București, și volumul alcătuit de Octav Minar, *Dragoste și poezie*. Ediția este îngrijită de Ecaterina Țărălungă.

În 1996, harnicul publicist ieșean Ion Mitican a dat publicității cartea *Prin Iași cu Veronica Micle. Itinerar sentimental*.

7 decembrie 1984

Cum am devenit moldovean

4 noiembrie 2003

Astăzi se împlinesc șaptezeci de ani de când am descins la Universitatea din Iași. Toată lumea mi se părea că ar fi numai a mea. Mă simțeam ca într-o sărbătoare cum n-am mai avut alta niciodată.

Cursurile universitare începeau atunci la 1 noiembrie. Deschiderea oficială a anului avusese loc înainte de sosirea mea, în prezența regelui Carol al II-lea.

Eu am întârziat din motivul că hotărîrea venirii la Universitate am obținut-o foarte greu, așa putea spune că am forțat-o oarecum. Mătușa Sabina, soră a mamei, și uncheșul Ion Istrate, din Rodna, de care depindeam din punct de vedere financiar, intenționau să facă din mine un comerciant.

La moartea tatălui meu, în 20 octombrie 1926, mama a rămas cu cinci copii, între 16 și 3 ani. Lumea nu ne mai aparținea, parcă. Cerul căzuse peste noi, gata-gata să ne strivească. În vara anului 1928, uncheșul Ion Istrate închiriasse o hardughie, din scînduri, la Băile din Sîngeorz, pe care avea s-o transforme într-un soi de bodegă. Avea nevoie de un colaborator, de un băiat de prăvălie, și m-a cerut mamei. Așa a început cariera mea în comerț și din toamna anului respectiv puteam fi văzut, în toate vacanțele, în prăvălia „românului” din Rodna. Eram un copil cuminte și ascultător și, încă de la început, am dat dovadă și de oarecare inițiativă, în aranjarea vitrinei îndeosebi. Nu intram în vorbă cu nimeni neîntrebat. Îndeplineam, în mod conștiincios, tot ce mi se cerea. Clienții apreciau bunăvoința și cuminența mea, iar mătușa și uncheșul erau și ei mulțumiți de randamentul meu în prăvălie și erau încredințați că așa fi fost atras de comerț.

Dar gîndul meu era în altă parte. Am încercat, de cîteva ori, să aduc vorba de Universitate și am constatat că nimeni nu mă auzea; nu-mi dădea nimeni nici o atenție. Auzeam însă ultimele vorbe ale tatălui meu, rostite înainte de plecarea lui la Cluj, la operație.

Anul școlar începuse cu cîteva săptămîni mai înainte, dar eu nu plecasem încă la Năsăud. Părinții mei se întrebau dacă în situația dată,

voi mai putea continua școala și, pentru moment, mă opriseră acasă, spre disperarea mea. Eram totuși destul de mare (trecusem de 12 ani) și-mi dădeam seama că nu puteam formula nici un protest. Tata, disperat și el, a luat o hîrtie și a făcut o cerere către direcția liceului; explica motivul întârzierii mele. Mi-a pus cererea în mîină și mi-a zis: „Tu te duci la școală și, orice s-ar întîmpla, tu rămîi la școală”. Acesta a fost, și pentru mine și pentru mama, testamentul transmis de tata.

S-a întîmplat ca, după moartea tatei, în serile lungi de lectură, petrecute în compania morților, cum ar fi spus Ibrăileanu, să descopăr și un scriitor care trăia încă și care avea să joace un rol deosebit în viața mea, în formația mea ca om, vreau să zic. Este vorba de M. Sadoveanu. Prin el am început să aprofundez cunoștințele despre Moldova și să văd lumea cu alți ochi decît pînă arunci. I s-a asociat, în curînd nu numai Ibrăileanu, ci și o serie de profesori de-ai mei, de la Năsăud, precum și unii prieteni. I s-a asociat profesorul Iuliu Moisil, întors acasă din Vechiul Regat, după pensionare, să moară printre ai lui, cum auzise de la Coșbuc:

*Aici s-au îngropat ai mei,
Și-o să mă-ngrop și eu...*

I s-a asociat lui Sadoveanu profesorul meu de limba română, Aurel Șorobetea, ca și cumnatul Aurel Dumitru, prieten adevărat, „frate” mai mare, cum l-am considerat pînă la moarte, și, nu în ultimul rînd, judecătorul Teodoru, originar din Iași, care trecea mai tîrziu pe la noi, în fiecare vacanță, să vadă cu ce impresii mă întorceam din orașul lui, devenit, între timp, și al meu.

Am relatat altădată cum în august 1932, cu ocazia primei vizite la Vatra Dornei, am cumpărat cartea lui Ibrăileanu *Studii literare*, iar cumnatul meu Aurel Dumitru mi-a cumpărat *Baltagul* lui Sadoveanu, pe care l-am citit în ziua de 16 august, a doua zi după sărbătoarea Sfînta Maria Mare, pe căruță, de la Vatra Domei la Cîrlibaba. Mergeam cu caii la pas; căruța era încărcată cu păpușoi moldovenesc.

Pe profesorul Iuliu Moisil îl urmăream, în ultimii ani de liceu, în frumoasele conferințe cu proiecțiuni, în care ni se vorbea adesea despre Iași și despre minunile lui literare și culturale. Alte ori ne-a vorbit despre popasurile studenților ardeleni la Iași, în drumul lor spre Universitatea din București, de legăturile pe care aceștia le aveau cu familia lui Petru Poni. Nu exista tren, în vremea aceea, decît între Cîmpulung și Iași. Ardelenii veneau pînă la tren cu căruța.

Pe profesorul Șorobetea îl aud cum ne spunea, în clasă, în ultimul an de liceu: „Se va duce dl Istrate la Iași, la Universitate, și când se va întoarce de acolo va avea liceul «George Coșbuc» un profesor adevărat, la limba română”.

Cumnatul meu Aurel Dumitru se îndrăgostise și el de Iași, cu ocazia armatei pe care o făcuse aici, în capitala Moldovei, unde era comandor un văr de al lui, Alexandru Dumitru. Mă îndemna mereu: „Gavrilă, du-te la Iași, că nu găsești nicăieri un oraș mai frumos, pe gustul tău, în care să nu auzi nici o vorbă străină, unde toată lumea vorbește românește!”. Așa avea să-mi spună și mama, mai târziu, în urma vizitelor făcute la sora mea, Sabina, care locuia în Cluj.

Era firesc deci să accept îndemnurile venite din atâtea direcții și să optez pentru Iași.

Nu aveam un tren direct, ca astăzi, și, la începutul lui noiembrie, ca să nu o iau în direcție opusă, spre Beclean, unde avea loc prima schimbare de tren, dintre cele șase, m-am lăsat consiliat de cumnatul meu și de Grigore, fratele meu mai mic, și am acceptat drumul cu căruța pînă la Susenii Bîrgăului, de unde urma să iau a doua zi dimineață, la ora 5, trenul mic pînă la Dornișoara, tren care astăzi nu mai există; a fost demontată demult și linia pe care circula.

Drumul pînă la Susenii Bîrgăului l-am făcut însoțit de cumnatul meu și de Grigore. Am plecat după masă, relativ târziu, de la Nepos, și, spre seară, treceam Munceii. Nu știam cum să ajung mai repede la Iași; mă visam în orașul făgăduinței, deși nu-l cunoșteam încă decît cu totul aproximativ prin intermediul cărților. Mergeam visînd. Eram între realitate și legendă. Aproape nu-mi dădeam seama de frumusețea locurilor prin care treceam.

Am ajuns, în sfîrșit, la Susenii Bîrgăului și am tras căruța în imediata apropiere a gării. Au fost deshămați caii și li s-a pus sarcina de fin dinainte. Și în vreme ce ei „torceau” liniștiți, noi „depănam” de ale noastre. Cumnatul meu aducea mereu vorba despre frumusețile Iașului.

Puțin înainte de miezul nopții (pe la orele 11.30), însoțitorii mei au înhămat caii și se pregăteau de plecare spre casă. Ne despărțeam și nu ne-am dat seama că momentul respectiv avea să fie unul hotărîtor pentru consolidarea legăturilor dintre noi. Aveam să-l evocăm de multe ori toți trei. Căruța era gata de plecare și, peste cîteva minute, aveam să rămîn singur, numai cu gîndurile și visurile mele. Și, în vreme ce cumnatul meu, cu hățurile în mîină, a pus piciorul pe lamba căruței, a rostit urarea

tradițională: „*Gavrilă, Dumnezeu să-ți ajute!*”. Și au plecat, iar eu am rămas între copacii care străjuiau stația de cale ferată, cum o mai străjuiesc și acum. Am tras la o casă din apropiere, unde m-am adăpostit pînă a doua zi dimineața, înainte de orele cinci, cînd pleca trenul mic spre Dornișoara. Trenul acesta se alimenta cu lemne și mersul lui, bătrînesc, îți permitea să distingi, cu precizie, toate accidentele de tren. Prietenul Al. Husar cred că-și aduce aminte cum i-am indicat cu precizie în 1982, după 49 de ani de la prima mea trecere pe acolo, locul unde se afla pe vremuri una din stațiile „roibariului” de atunci, deși linia fusese demontată cu cîțiva ani buni mai înainte.

La Dornișoara, chiar în stație, era o baracă de scînduri pe care un neamț din partea locului o transformase într-un fel de „orîndă”, unde puteam găsi, în toate trecerile mele pe acolo, un ceai cald și o felie de pîne. Domnul Iohan era un om de treabă și căuta să-i mulțumească pe toți cei care îi treceau pragul. Îmi aduc aminte cum, într-o vacanță, am pierdut legătura cu „roibanul” spre Bîrgău, din cauza întîrzierii trenului cu care mă întorceam spre casă și a trebuit să rămîn peste noapte în Dornișoara. Aș fi vrut un ceai, dar nu aveam nici un ban. L-am întreat pe dl Iohan dacă nu mă poate ajuta cu ceaiul respectiv, să-i las cuțitașul meu ardelenesc, drept gaj: „N-am nevoie de nici un cuțitaș, mi-a zis el. Nu te cunosc eu pe dumneata? Doar nu ești la primul popas în baraca mea”.

Un tren local prelua călătorii de la Dornișoara și-i „vărsa” la Vatra-Domei-Băi. În continuare, urcai în trenul Vatra-Domei – Cernăuți, cu care mergeai pînă la Dărmănești și așteptai acceleratul de Cernăuți – București, care te lăsa la Pașcani, unde era ultima schimbare de tren. De aici, o „cursă” locală te ducea la Iași. Ce aglomerație era la schimbările respective!... Ce eforturi făceam pentru „prinderea” unui loc.... Au fost împrejurări cînd am călătorit pe scară, cu geamantanul în mîna dreaptă, ținîndu-ne cu stînga de bara metalică de la intrarea în vagon. Iarna ne loveam de alte inconveniente: garniturile de tren se întîmpla să nu fie încălzite și noaptea, în stația în care schimbam trenul, sălile de așteptare erau închise și călătorii nu aveau unde se adăposti decît pe peron, unde vîntul mătura zăpada și o vîntura peste acoperișurile clădirii. Drumul cel mai greu, după o vacanță de Crăciun, a fost între Pașcani și Iași, cînd garnitura de tren era complet înghețată și, ca să mai prindem suflet, fugeam de la un capăt la altul a vagonului.

În toamna anului 1933, în prima mea călătorie pe acest drum trenul pentru Cernăuți pleca din Vatra Dornei la orele 2,26 (paisprezece și 26 minute). Îmi amintesc cum la urcarea pe scara vagonului m-a întâmpinat un bătrîn, care părea a fi Dumnezeu însuși, și m-a întreat: „Unde pleci dumneata așa de încrezător?”. Și eu i-am ripostat „Dă-te într-o parte, te rog, moșule, și lasă-mă să intru în vagon; eu mă duc la Universitate, la Iași”.

Am spus că am forțat cumva plecarea la Universitate, ca să clatin hotărîrea mătușei și a uncheșului de a mă opri să mă fac comerciant. Eram, la un moment dat, numai cu mătușa în prăvălie și, îngrijorat de situația în care mă găseam, i-am zis: „Nu mă lăsați să plec la Universitate! Dacă mi-ți găsi într-o zi <înghețat> în grajd să nu spuneți că nu v-am prevenit!”. Nu m-aș fi dat niciodată la un gest nesocotit, dar bănuiam că „amenințarea” m-ar putea ajuta. N-a trecut mai mult de un sfert de oră și a venit la mine uncheșul, alarmat, se vede, de mătușa. Mi-a zis: „Mă gîndesc că are să-ți trebuiască mai mult de treizeci de mii de lei, într-un an!”. Nu-mi trebuie nici cinsprezece, am zis eu. Scrisesem mai înainte la Iași și știam că voi avea nevoie absolută de 710 lei pe lună (510 lei masa la cantină și 200 lei patul în cămin), plus cîte ceva, pe lună, pentru cărți și alte lucruri necesare. Am făcut socoteala exactă a cheltuielilor, la sfîrșitul anului, și suma totală a fost 13.434 lei.

După această hotărîre, a fost chemată mama, la Rodna, și uncheșul i-a zis: „Trimite-i aici, în locul lui, pe Grigore și pe Sabina; or face ei cît să-i dăm lui, la Iași!”.

Și au făcut.

În anii ceilalți m-am descurcat mai ușor, căci am reușit să obțin singura bursă ce exista pentru băieții de la secția română, rămasă liberă după absolvirea deținătorului de pînă atunci, Petru Ciureanu, ajuns, mai tîrziu, profesor de franceză la Universitatea din Genova, în Italia.

Trecerea prin Vatra Dornei, cu popasul impus de schimbarea trenului, a fost marcată, uneori, de achiziționarea unei cărți care putea fi *Vatra* lui Coșbuc în ediția Octav Minar sau *Romanțe și cîntece ori Poeme și povești*, scoase tot de Minar. Titlurile sînt date de editor, nu sînt ale poetului. Edițiile lui Minar nu se constituie în modele de urmat; conțin suficiente erori, de toate felurile. Pe volumul *Vatra* găsesc însemnarea:

„Mă duceam la Universitate

Vatra Dornei, 1 noiembrie 1933”, iar pe celelalte două:

„Mă întorceam din Vacanța de Crăciun.

Vatra Dornei, 9.I.1934”.

Pe volumul de *Poezii*, de Veronica Miele, apărut în deceniul al IV-lea al secolului al XX-lea, am notat:

„Vatra Domei, 1935, iulie 5

Ediția aceasta, apărută în BPT, nu-i semnalată în nici o istorie literară și în nici un dicționar; n-a citat-o nimeni în afară de mine”.

Altă dată am achiziționat, tot acolo, volumul *Destin*, al lui V. Voiculescu, apărut în aceeași vreme, tot în BPT.

Într-o vacanță de mai târziu, m-a găsit în gară învățătoarea Aurica Iaz, neposancă de-a mea, căsătorită cu un funcționar de la primăria orașului, Negrea. Fratele meu Grigore a avut-o învățătoare, înainte de a pleca din Nepos; erau foarte buni prieteni.

Era o femeie foarte de treabă, prietenă cu mama, după ce l-a cunoscut pe Grigore, la care ținea în mod deosebit.

După ce dl Iaz, tatăl învățătoarei, a aflat, de la mama, că am fost găzduit la familia Negrea, îmi spunea, tot timpul, să nu-i ocolesc, să trec pe la ei, că le face plăcere vizita mea. Să trec totdeauna.

N-am uitat și nu pot uita primul meu drum, pe care aveam să-l repet de atâtea ori în anii studenției, și, apoi, după aceea, pînă azi.

Studenții din Iași nu aveau chipie speciale, ca cei din Cluj, dar nu-ți era greu să-i depistezi în trenurile care te duceau și te aduceau la Universitate. Îi recunoșteai nu numai după vorbă, care era foarte cultivată de bucovineni, ci și după port; aproape toți se purtau în costum național. Eu, îmbrăcat nemțește, necunoscut de nimeni, tăceam și ascultam; mă bucuram de „năzdrăvăniile” lor. Într-o asemenea companie am descins la Iași, cu gîndul la trecutul fostei capitale a Moldovei, la istoria acestor locuri, și cu sufletul răvășit de vise. Nu mă mai săturam străbătînd străzile bătrînului oraș. Mi se părea că sub pașii mei se trezeau ecouri de demult, de la primul descălecat al Moldovei la Alecsandri și Kogălniceanu, făuritorii Unirii din ianuarie 1859, și de la Grigore Ureche și Miron Costin pînă la Eminescu și Creangă. Parcă toți mă întîmpinau, cu fața luminată de zîmbet și de bunăvoință.

Din această ipostază de vis, m-am pomenit intrînd în realitate; străbăteam străzile pe care puteau fi văzuți M. Sadoveanu și, mai rar, Garabet Ibrăileanu, și nu peste mult chiar am putut să-i văd; pe Sadoveanu în fața librăriei „Cartea românească”, în a cărei vitrină era expusă ultima lui carte, de atunci, *Soarele în baltă sau Aventurile șahului*, pe care o achiziționasem încă la Năsăud, în ultima clasă de liceu. Pe Ibrăileanu

aveam să-l văd ceva mai târziu, la cele din urmă lecții pe care le-a ținut la Universitate, la începutul semestrului al doilea al anului 1933-1934. Aveam cu mine, încă de la Năsăud, *Spiritul critic în cultura românească și Studii literare*, exemplar cumpărat la Vatra Dornei în august 1932.

În vremea studenției mi-am procurat nu numai toate cărțile lui Ibrăileanu, printre care și teza de doctorat (*Opera literară a D-lui Vlahuță*, Iași, Tipografia „Dacia”, 1912), carte rarisimă, inexistentă în biblioteci, și cursurile lui universitare, ci și „Viața românească”, pe întreaga perioadă 1906-1932.

Cursurile de Istoria literaturii române, *Epoca Alecsandri* și, respectiv, *Epoca Eminescu* le-am găsit la unii studenți din seriile anterioare, iar *Epoca Conachi*, în prima ediție, din anul 1909, scoasă de studentul Iorgu Iordan, provine din donația profesorului Titus Hotnog (vezi *Studii și portrete, III*, editura „Cronica”, 2003).

După primul an de studenție am devenit moldovean; nu mai puteam concepe viața în afară de Iași.

2004

Scrisoare deschisă
Domnului Mihai Drăgănescu,
președintele Academiei Române

Domnule Drăgănescu,

Am stat mult la îndoială dacă trebuie să intervin ori nu în discuția referitoare la ortografie, în urma hotărîrii Academiei de a se reveni la *ă* și la *sunt*. Credeam că intervențiile, numeroase, datorate atît unor lingviști, cît și altor oameni de formații diferite, vor putea să vă convingă asupra înjusteții cauzei pentru care pledați și, eventual, să renunțați de a mai stărui asupra unei idei pe care n-a putut-o accepta nici un specialist, serios, în istoria limbii.

M-a surprins faptul că ați refuzat să stați de vorbă cu lingviștii, singurii chemați să se pronunțe, cu competență, în problemele de ortografie. Știm și noi că ortografia actuală nu-i una ideală. Dar e cea mai bună dintre cîte am avut, pînă azi, și, mai ales, avea, de partea ei, avantajul unității. Ea atinsese cel mai înalt punct de simplificare pe drumul deschis de Eliade Rădulescu prin *Gramatica* sa, publicată la Sibiu, în 1828. Domnia voastră loviți, în primul rînd, în această simplificare și tulburați apele, producînd o adevărată *destabilizare*. Nu acesta era obiectivul cel mai important pe care îl doream lămurit de Academie.

Lumea se întrebă, cu bună dreptate, de ce specialiștii în agronomie, în zootehnie și chimie, economiștii, energeticienii, geologii și ce vor mai fi ei nu-și văd de specialitatea în care ar putea spune, într-adevăr, lucruri noi, și vin să se pronunțe în probleme cu care nu sînt familiarizați, nu le cunosc decît din auzite. În domeniile lor de activitate sînt, fără îndoială, scăderi infînit mai mari decît cele pe care le prezintă ortografia. Ce așteptăm? Să vină alții să ni le rezolve?

Într-un număr din „Academica”, am citit, sub semnătura domniei voastre, un articol în care afirmați că ortografia nu poate fi dictată de un grup restrîns de oameni și vă referiți la lingviști. De unde, oare, această referire, atîta vreme cît lingviștii n-au manifestat nici un fel de asemenea tendință? Grupul restrîns care vrea să impună nouă ortografie este tocmai cel al

domniei voastre, care, neavînd specialiști în cadrul lui, stă sub semnul nevinovăției și al erorii.

Păreră generală este că cei peste 90 de „nemuritori” care au votat hotărîrea n-au făcut decît să sporească lipsa de respect a multor oameni de cultură pentru Academia Română. Este dureros că s-a ajuns aici, dar vina este a domniei voastre, care lăsați impresia unui dictator ce vrea să-și impună punctul de vedere cu orice preț, împotriva protestelor hotărîte ale „beneficiarilor”. Chiar dacă n-ați ajuns să bateți cu pumnul în masă, metoda aduce aminte de vremea de dinaintea lui decembrie 1989, cînd se vede că ați făcut o temeinică ucenicie. E de mirare cum de ați ajuns la ideea de a cere Ministerului Învățămîntului să aplice sancțiuni celor care văd lucrurile altfel decît dumneavoastră, iar forurilor juridice să le sugerați să fie împrorocuați și condamnați cei care vor îndrăzni să nu utilizeze, în scrisul lor, pe *ă* și pe *sunt*. N-ați aflat, probabil, că pușcăriile au devenit neîncăpătoare înainte de a se pune problema „acordării” de locuri celor nesupuși directivelor ortografice pe care le preconizați, după cum ați neglijat faptul că pînă și elevii din școli merg, cum era și de așteptat, cu „poporul”, nu cu Academia, care riscă să se singularizeze ori chiar să se izoleze de toți cei interesați să se exprime, în scris, în limba maternă. În această situație mă întreb unde veți găsi ministrul care ar putea sancționa pe cei ce înțeleg să scrie, în continuare, cum s-a scris pînă acuma? Și, tot așa, unde veți găsi procurorul care ar putea condamna și trimite la închisoare, fără o întărire legală, pe cei peste 80% dintre oamenii cu școală din România?

Nu este locul să mai punem în discuție, aici, valabilitatea hotărîrii domniei voastre. Lucrul acesta l-au făcut cei mai mulți dintre participanții la dezbaterii. Mă gîndeam că spusele lor ar fi putut să vă clatine părerile pe care le susțineți și să nu mai forțați nota în direcția altor amenințări. Vă repet, acțiunea dumneavoastră este similară cu *destabilizarea*, cu *haosul* în ortografie și vă asigur că, prin măsurile pe care le preconizați, nu vom ajunge niciodată să avem o ortografie unitară: „oarba neunire”, pe care o generați, va duce, cu siguranță, la destrămarea unității de pînă ieri a scrisului românesc.

După greutățile prin care trecem sub aspect economic, politic și cultural, nu mai aveam nevoie de o tulburare a apelor și în ortografie. De ce nu militați pentru reluarea tradiției glorioase din cadrul Academiei? De ce nu sprijiniți apariția unei reviste, într-o limbă de mare circulație, cum

am avut în trecut, în care s-ar putea răspunde celor care, după expresia lui Petru Maior, „vomesc” cu condeii împotriva românilor? De ce nu reluăm ședințele săptămânale, cu comunicările atât de așteptate, de pe vremuri, prezentate, de obicei, a doua zi, sub formă rezumativă în presă? Îmi aduc aminte de câteva ale lui Nicolae Iorga: *Comemorația lui Jules Michelet* (30.V.1924); *Un cioban dascăl* (6. VI.1924); *Note polone*” (27.VI.1924); *Ultimele scrisori din țară către N. Bălcescu* (17.VI.1927); *Octoiul diaconului Lorinț* (13.XII.1929); *Există o tradiție literară românească?* (9.IV.1937); *Sensul „Gazetei Transilvaniei”* (20.V.1938).

De ce nu ne mai faceți surprize cu substanțiale discursuri de recepție, cum se proceda altădată, și din care se desprind, iarăși, câteva: Octavian Goga, *George Coșbuc*; M. Sadoveanu, *Poezia populară*; C. Rădulescu-Motru, *Andrei Birseanu și naționalismul*; Emil Racoviță, *Speologia*; Petru Bogdan, *Opera lui Anghel Salignyi*; Ioan Petrovici, *Alexandru Philippide în evoluția culturii românești*; Theodor Capidan, *Romanitatea balcanică*; Lucian Blaga, *Elogiul satului românesc*; N. Bănescu, *Bizanțul și romanitatea de la Dunărea de Jos*; Liviu Rebreanu, *Laudă țaranului român*; Nichifor Crainic, *Elogiu lui Octavian Goga*; Gheorghe I. Brătianu, *Nicolae Iorga istoric al românilor*; Iorgu Iordan, *Lingvistica românească*.

Iau, la întâmplare, unul dintre aceste discursuri, pe cel al lui Octavian Goga, care se deschide cu un cuvânt dumnezeiesc al lui Vasile Pîrvan, un salut adresat regelui Ferdinand, care era prezent la ședință. După lectura primei fraze, simți că îți cresc aripi și începi să zbori, copleșit de mândria că cel care vorbește este român și ar putea cinsti orice academie din lume. Ca el a vorbit și Octavian Goga, care ne-a dat cea mai frumoasă caracterizare a poeziei lui Coșbuc, și de la aceeași înălțime a prezentat G. Bogdan-Duică activitatea lui Octavian Goga, în „răspunsul” formulat. Iată trei academicieni pentru care nu vom găsi niciodată cuvintele cele mai potrivite pentru a le aduce mulțumirile națiunii pe care ei au cinstit-o și au reprezentat-o în gradul cel mai înalt.

Cu aceleași sentimente de admirație parcurgem și discursul lui Sadoveanu, al cărui scris ne aduce aminte de celălalt Mihai, de Eminescu. Iată doar o singuri frază din acest discurs: „Trebuie să fac mărturisirea de credință că poporul este părintele meu literar; că trecutul pulsează în

mine ca un sînge al celor dispăruți; că mă simt ca un stejar de la Orhei, cu mii și mii de rădăcini înfipte în pămîntul neamului meu”. (pag. 7)

Răspunsul la elogiul pe care Sadoveanu l-a făcut poeziei populare avea să-l formuleze același G. Bogdan-Duică, cu următoarele cuvinte de început: „Primindu-te astăzi, în mod sărbătoresc, în Academia Română, colegii D-tale, îți dăm un loc și o recunoaștere pe care poporul român Ți-a dat-o deplină, călduroasă și neșovăitoare încă de mult timp. Ușa Ți-a deschis-o acea neștirbită recunoaștere din partea națiunii; noi am bătut doar din palme la intrarea, totuși, foarte sfioasă între noi, a D-tale”.

Ce să mai spunem de Lucian Blaga, de Rebreanu și de atîția alții?

Am dat exemplele de mai sus cu intenția vădită de a vă invita să meditați asupra rostului Academiei, să comparați, singur, ce a însemnat ea cînd destinele îi erau dirijate de Pîrvan, de Iorga, de Goga și de Sadoveanu, și ce înseamnă astăzi, cînd dumneavoastră vă permiteți să o tratați ca pe o simplă cenușăreasă și să dispuneți de ea ca și cum ar fi proprietatea dumneavoastră personală. Eu nu cred că Academia poate fi privatizată; lăsați-o să-și desfășoare, în condiții normale, programul inițiat acum aproape o sută treizeci de ani.

Am reținut, dintr-unul dintre articolele dumneavoastră, informația privitoare la primirea, în ultima vreme, a peste o sută de noi membri în cadrul Academiei. Ce ne-ați putea spune, dacă v-am întreba în ce măsură poate răspunde activitatea Academiei la numărul mare de „nemuritori” pe care îi avem? Se pare, însă, că există printre ei și oameni cu vechime de zeci de ani, care nu și-au justificat, nici pînă azi, prezența în înaltul for. Să nu mă înțelegeți greșit. Întrebările mele nu privesc pe toți academicienii. Știu că sunt unii în fața cărora se cuvine să ne scoatem cuviincioși pălăria. Dar aceștia nu sunt cei mai numeroși. Și, prin urmare, întrebarea pe care v-o pun nu-i lipsită de temeii. Iată atîtea probleme importante, cărora s-ar fi convenit să le acordați nu numai atenția cuvenită, ci chiar prioritate.

Doi sau trei academicieni care împărtășesc punctul domniei voastre de vedere și care au intervenit și în presă pretind că prin măsurile pe care le-ați luat se repară o greșeală săvîrșită acum 40 de ani. Cu alte cuvinte, *i* s-ar fi ivit în ortografie abia atunci. Iată un lucru cu care iarăși nu putem fi de acord. Să nu știe, oare, scriitorii noștri reprezentativi, Marin Sorescu, fostul meu student, și Șt. Augustin Doinaș și criticul Eugen Simion că încă de la începutul secolului, de cînd au devenit cunoscuți, Al. Philipide, la Iași, și Ovid Densusianu, la București, împreună cu toți

colaboratorii lor, au scris cu *î*? Că înaintea lor, de acum mai bine de o sută de ani, alții au procedat la fel? Să nu știe că cea mai importantă revistă literară din prima jumătate a secolului nostru, „Viața românească”, a fost scrisă, de la apariție, din 1906, pînă la suprimarea ei din 1940, numai cu *î* și că faptul acesta n-a contribuit la scăderea ei, ci dimpotrivă? Că, mai înainte, încă din 1889-1890, revista „Arhiva” se scria tot numai cu *î*?

Originea Românilor, lucrarea monumentală a lui Alexandru Philippide, apărută în deceniul al treilea (1923, 1927), are numai *î*, întocmai ca *Graiul din Țara Hațegului*, cea mai importantă monografie dialectală din trecut, datorată lui Ovid Densusianu, apărută în 1915, ori *Viața păstorească în poezia noastră populară*, a aceluiași autor, apărută în anul 1922. Să mai cităm, aici, două lucrări ale lui Nicolae Iorga: 1. *Franța. Drumuri ale unui istoric* (1921) și 2. *Încă un volum din „Însemnări” al lui T. Maiorescu* (1940), precum și cartea lui Iorgu Jordan, *Introducere în studiul limbilor romanice* (1932) care, tradusă fiind în șase limbi de mare circulație, a devenit cunoscută și ne-a făcut cunoscuți în toată lumea.

S-au scris cu *î* și unele dintre cărțile reprezentative ale literaturii noastre din perioada dintre cele două războaie mondiale. Iată doar cîteva dintre ele: C. Hogaș, *Pe drumuri de munte. Amintiri dintr-o călătorie* (1921); Octavian Goga, *Mustul care fierbe* (1927) și *Precursori* (1930). În *Precursori* am găsit ortografiate cu *î* pînă și numele *Academia Romînă* (p. 86) și „*Romînia Jună*” (p. 197). Tot numai *î* apare și în volumul de *Poezii* al lui Goga (1906). Situația este aceeași și în *Răscoala* lui Rebreanu (1935, ediția a doua).

Dar lista cărților respective poate fi sensibil îmbogățită. Lucrarea lui Aron Pumnul, *Voci asupra vieții lui*, apărută la Cernăuți, în 1889, prin grija latinistului Ion al lui G. Sbiera, nu are nici un *â*. Tot așa cartea lui Sbiera însuși, *Familia Sbiera, după tradițiune și istorie* (Cernăuți, 1899). Prima ediție din *Poveștile* lui Creangă (Iași, 1890), ca și cea a *Amintirilor din copilărie* (Iași, 1892), au, de asemenea, numai *î*. Aceeași constatare o facem și parcurgînd cele 240 de pagini de texte populare din teza de doctorat a lui Tache Papahagi, *Graiul și folklorul Maramureșului* (București, 1925) și constatarea este valabilă și pentru *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, datorat lui I Aurel Candrea și lui Gh. Adamescu (București, 1930), ca și pentru cel al lui August Scriban, *Dicționarul limbii romînești* (Iași, 1939).

Într-o ortografie numai cu *î*, fără urmă de *â*, a fost scrisă cartea lui Ioan Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Ungaria* (București, 1902), precum și volumul lui Ioan Bîrlea, *Însemnări din bisericile Maramureșului* (București, 1909) și la fel volumele *Foiletoane* (1904) și *Preludii* (1905) ale lui Ilarie Chendi. Iată, apoi, scrise numai cu *î*, mai multe dintre cărțile reprezentative ale lui Sadoveanu: *Șoimii* (1904), *Povestiri* (1904), *Crîșma lui Moș Precu* (1905), *Mormîntul unui copil* (1906), *Vremuri de bejenie* (1907), *Dimineți de iulie. Stigletele* (1927) și din Ibrăileanu: *Opera literară a d-lui Vlahuță* (1912), *Note și impresii* (1920), *După război* (1921), *Spiritul critic în cultura românească*, ediția a III-a (f.a.), *Scriitori români și străini* (1926), *Scriitori și curente* (1930), *Privind viața* (1930), *Adela* (1933).

Voi mai cita aici cartea, necunoscută pînă acum, a lui M.D. Macedonsky II, *Buchetul Prima-Verei* (1862), pe care am prezentat-o în „Cronica” din 15-31.VII.1993, p. 8, col. 3-4, după exemplarul pus la dispoziția mea de bibliofilul ieșean Dumitru Grumăzescu.

Dar cărțile scrise numai cu *î* sînt mult mai numeroase și, de aceea, spre a înlătura orice neînțelegere sau suspiciune, mai menționez o serie de cîteva zeci de titluri de cărți (în ordinea alfabetică a autorilor lor!), provenite din epoci diverse, cea mai veche datînd din 1852, cu o sută de ani înaintea ortografiei pe care o condamnați dumneavoastră, pe motivul că ea ar fi ușurat introducerea lui *î* în scris. Îmi place să cred că nu veți interveni la Ministerul Învățămîntului și la Procuratura Generală să cereți pedepsirea, postmortem, a autorilor care urmează, din motivul că n-au acceptat scrierea cu *â*:

Barasch, Iulius, *Minunele naturei* (3 vol.), București, 1852; Botez, I., *Studii și observații* (ed. a II-a), 1920; Brezoianu, Ioan, *Mănăstirile zise închinat și călugării străini*, București, 1861; Burada, Teodor P., *O călătorie la vlahii (romîinii) din Kraina, Croația și Dalmația*, 1908; *Calendar literar și artistic pe 1909*; Carra, M., *Istoria Moldaviei și a României*, București, 1867; *Conferințele „Vieței Nouă”* (seria întîii), 1910; Costiescu, A., *Căntecele aurorei Suvenire și Zoine* (< Zoe!), 1856; Coșbuc, G., *Antologie*, 1934; Coșbuc, George, *Antologie sanscrită*, 1897; Coșbuc, George, *Parmeno de Publiu Terențiu Africanul* (traducere de ~), 1908; Coșbuc, G., *Ziarul unui Pierde-Vară*, 1909; Creangă, I., *Amintiri din copilărie*, 1939; Creangă, I., *Povești*, 1939; Dimitriu, G., *Poetul A. Vlahuță*, 1939; Dobrogeanu-Gherea, C., *Poetul*

țărănimii (G. Coșbuc), 1920; Dragomirescu, Iuliu, *Solare*, 1904; Dragomirescu, Mihail, *Critica științifică și Eminescu*, 1925; Dragomirescu, Mihail, *Dramaturgia română*, 1905; Dragomirescu, Mihail, *Științele literaturii*, vol. I, 1926; Eminescu, *Literatura populară*, 1902; Eminescu, *Poezii*, Șaraga, 1894; Eminescu, *Poezii*, ed. Ibrăileanu, 1930; Eminescu, *Poezii*, Municipiul București, 1939 (p. 190-191); Eminescu, *Poezii postume*, 1908; Eminescu, *Proză și versuri*, 1890; Gherea, I. (C. Dobrogeanu), *Studii critice*, vol. I, 1890; Ilaru, Grigore, *Ore de desgust*, 1854; Lovinescu, E., *Memorii*, III, f.a.; Lovinescu, Eugen, *O chestie de sintaxă latină*, 1904; N.N., *Poezii*, 1865; Orășanu, N.T., *Calendarul lui Nichipercea pe anul 1861*; Pascu, Ștefan, *O carte italiană despre dreptul românesc în Ardeal*, București, 1940; Philippide, Alexandru A., *Aur sterp*, 1922; Philippide, Alexandru A., *Stânci fulgerate*, 1930 (împotriva lui *ă* din titlul cărții, în interior avem numai *î*!); Plutarh, *Paralela sau Viețile bărbaților iluștri* (tradus din elinește de C. Aristia), tomul I, București, 1937; Pumnul, Arune, *Lepturariu rumînesc*, vol. II, 1863; Pumnul, Arune, *Lepturariu rumînesc*, tomul IV, partea 2, 1865; Ralea, Mihai D., *Memorial*, 1930; Riria, *Ultima rază din Viața lui Eminescu*, 1902; Slavici, Ioan, *Amintiri*, 1924; Stere, C., *Răspunsul d-lui...*, 1916; Stere, C., *România și Războiul european*, 1915; Periodice: „Contemporanul” (1881-1882); „Însemnări ieșene” (15 iunie 1937); „Versuri și proză” (1911-1916).

Aș dori să vă mai atrag atenția asupra unui lucru care mă face să mă asociez cu alți academicieni, de acum 41 de ani, de când a fost criticată și blamată echipa care răspundea de elaborarea Dicționarului Academiei (Iorgu Iordan, Al. Rosetti, Al. Graur). În vara anului 1952 ne-am pomenit convocați la București, la o mare sesiune proiectată pentru două zile, în care se punea problema sistării lucrărilor în vederea elaborării vechilului dicționar inițiat de Laurian și Massim și continuat, sub altă formă, de pe B.P. Hasdeu și, iarăși într-o formă nouă, de Sextil Pușcariu, după ce îi fusese retrasă conducerea elaborării lucrării lui A. Philippide. Echipa care ar fi trebuit să ducă mai departe lucrarea, din care apăruseră doar trei volume, era condusă de Iorgu Iordan. Președintele de atunci al Academiei, Traian Săvulescu, a condus personal dezbaterile. Intervențiile au fost făcute de oameni străini de preocupările lingviștilor, ca și acuma. Cei mai mulți, care, foarte probabil, nici nu văzuseră dicționarul incriminat, au fost foarte categorici în criticile lor, vorbeau cu o siguranță care stârnea

admirația necunoscătorilor. Erau neiertători și foarte largi în atribuirea unor calificative de felul lui „reacționar, retrograd, dușmănos, cosmopolit” etc. Dintre cei peste douăzeci de vorbitori, doar doi, trei n-au aruncat cu piatra. Am făcut și eu parte dintre aceștia, alături de academicianul Emil Petrovici. Recitesc, din când în când, relatările „îndrumătorilor” de atunci, înmănunchiate, cele mai multe, într-un volum din „Studii și cercetări lingvistice”, 1952 (p. 31-87) și constat că dintre redevabilii critici de atunci nu reprezintă, absolut nici unul, vreun nume cunoscut, toată forța creativității și combativității lor s-a consumat în acea ședință. Ei au murit sau vor muri absolut anonimi. Dar atmosfera în care a fost discutat dicționarul nu poate fi uitată, în nici o altă împrejurare, dintre cele prin care am trecut, nu mi s-a părut că s-ar potrivi mai mult dictonul latinesc *homo homini lupus*. Eram ca într-un sfârșit de lume; nu mai credeam că vom putea ieși valizi din ședința respectivă și, mai ales, nu credeam că vom ajunge sănătoși acasă.

Dicționarul a fost oprit și s-a ordonat elaborarea altuia, care avea să moară în fașă. Este vorba de *Dicționarul limbii române literare contemporane* (patru volume), pe care nu l-a utilizat și nu-l utilizează nimeni. Iorgu Iordan, directorul Institutului de Lingvistică, a fost demis din funcție și în locul lui a fost numit un istoric cu pregătire de profesor secundar, care a dovedit, în foarte scurt timp, că nu e pe locul lui; l-a moștenit D. Macrea, transferat de la Cluj, dar n-a rămas nici el prea mult în fruntea Institutului și, pînă la urmă, a fost rechemat Iordan și preluate lucrările la vechiul dicționar, după metoda inițială, ceea ce a dovedit că toată critica din 1952 n-a avut nici o justificare.

Acțiunea din vara respectivă a fost dirijată, în ultimă instanță, de acel duh rău care era Mihail Roller. Vă rog să nu vă suparați, dar unii dintre filologii și lingviștii de azi, și nu numai ei, vă alătură numele de cel al lui Roller. Nu vă puteți bucura de această apropiere. Prin prenumele pe care îl purtați, unul dintre cele mai prestigioase la români, alături de George (Coșbuc, Enescu, Bacovia, Călinescu) și de Ștefan (Ștefan cel Mare, Ștefan Luchian), ați fi avut ocazia să stați în vecinătatea lui Mihai Viteazul, a lui Mihai Kogălniceanu, a lui Mihai Eminescu și a lui Mihai Sadoveanu. Ați preferat să vă asociați cu Mihail Roller și să veniți cu măsuri care ne aduc aminte de metodele și de serviciile cu care el a „fericit” cultura națională și a contribuit la dezvoltarea științelor în țara noastră.

Sînteți, după cum s-a putut constata, împotriva lui *sînt* și cereți instaurarea lui *sunt*, formă recentă în scrisul nostru, introdusă de latiniști în secolul trecut. *Sînt*, în schimb, este singura formă cunoscută în limba veche și se bucură, pînă astăzi, de o mare răspîndire în vorbirea de pretutindeni. Nu trebuie uitat că Eminescu, Coșbuc și mulți alți poeți reprezentativi recurg des la ea, în rimă (*crezămînt, cuvînt, mormînt, pămînt, sfînt, vînt* etc.), cum se poate vedea foarte clar din *Luceafărul*, spre exemplu.

Ceea ce surprinde, cu deosebire, în privința lui *sînt* este faptul că domnia voastră îl considerați de altă origine decît latinească și, în mod conștient, contribuiți la inducerea în eroare a celor care vă urmăresc demonstrația, instigîndu-i împotriva unei ortografii care nu stă nici sub semnul slavismului, nici al comunismului. Forma verbala respectivă este cum nu se poate mai latinească și, prin urmare, ea nu zdruncină coloanele de susținere ale istoriei și limbii noastre, ci, dimpotrivă, le consolidează. Acest lucru vi l-au spus și alții, înaintea mea, și e de mirare că nu vreți să ne acordați încrederea solicitată.

V-am pus pe hîrtie lucrurile de mai sus, cu cea mai curată bunăcredință, gîndindu-mă că, poate, nu-i prea tîrziu să reveniți asupra hotărîrii care nu va putea fi aplicată, în bune condiții, niciodată. Lăsați ortografia să-și definitiveze unitatea, care este lucrul cel mai important. Dați-le posibilitatea elevilor s-o deprindă cît mai ușor și nu uitați că moldovenii de peste Prut, care abia au început să se obișnuiască cu scrierea latină, nu trebuie descurajați și dezorientați prin măsuri care sînt departe de a vă aduce mulțumirile pe care le așteptați și, mai ales, sînt de natură să arunce o umbră nedorită asupra Academiei însăși.

Mi-am permis să vă spun toate acestea în baza faptului că lucrez în colective academice încă din anul 1949. Am inițiat o serie de cercetări în lingvistică și am pregătit specialiști care au elaborat *Atlasul lingvistic al Moldovei*. Am fost redactor și redactor responsabil în unele colective redacționale. În cîteva sesiuni științifice ale Academiei am luat atitudine critică împotriva unor scriitori, care, prin superficialitatea lor și printr-o proastă orientare, impietau asupra limbii noastre literare (vezi *Limba din poemul „Minerii din Maramureș”*, de Dan Deșliu, în „Studii și cercetări științifice”, Iași, anul V, 1954, p. 489-528). Am arătat, de asemenea, scăderile *Dicționarului limbii române literare contemporane*, într-o recenzie publicată în *Analele Universității din Iași*, I, 1955, p. 295-301, în

care spuneam, în final: „realizarea adevăratului *Dicționar al limbii literare contemporane* aparține viitorului”. Am fost cel dintâi care am scris pozitiv despre activitatea lui Timotei Cipariu, încă în 1955, când învățatul filolog ardelean era cu totul neglijat ori tratat cu calificative care nu i se potriveau cîtuși de puțin. Am organizat, în sfîrșit, un simpozion Sextil Pușcariu, încă în anul 1968, și am publicat, într-un volum special din *Analele Universității*, comunicările respective.

Am crezut și cred că este de datoria noastră să intervenim și să vă atragem atenția asupra aspectelor negative care decurg din hotărîrea dumneavoastră. Cu cele mai bune gînduri,

prof.univ.dr.doc. Gavril Istrate

1993

N.B. Observ acum, după 12 ani de la publicarea acestei „scrisori” în „Cronica” din Iași, că toate rezervele și temerile mele, privind „reforma” pe care Academia a impus-o, s-au adevărit. Avem iarăși, ca pe la 1920, fiecare dintre noi o altă ortografie, ca popoarele „nedezvoltate”, cum spunea atunci Ibrăileanu. Observ, de asemenea, că „reformatorul” din 1993 și-a încheiat activitatea lingvistică și s-a pierdut pe drum, întocmai ca redevabilii critici ai *Dicționarului*, în 1952. Haosul și destabilizarea nu pot fi înlăturate decît prin revenirea la ortografia de pînă atunci, care a fost, așa cum am spus, cea mai bună dintre toate pe care le-am avut.

Ortografia a compromis Academia!

Într-o prezentare pe care George Coșbuc o făcea, la începutul secolului, în 1902, ediției de *Versuri și proză*, a lui Grigore Alexandrescu, apărută în editura Minerva, găsim o caracterizare a literaturii de atunci, a lipsei de unitate în problemele literaturii, mai bine zis, care se potrivește de minune haosului produs în ortografia noastră în urma hotărârii pe care a impus-o Mihai Drăgănescu în vremea în care Academia a avut neșansa să fie condusă de el. Împotriva protestelor, venite din țară și din străinătate de la oameni de specialitate, președintele Drăgănescu, specialist în nu se știe ce materie, a reușit să convingă pe cei aproape o sută de nemuritori, prezenți la ședința respectivă, să voteze proiectul de ortografie pe care nu-l aprobaseră nici măcar un specialist. Cei ce l-au votat nu-l cunoșteau nici ei, după cum nu cunosc nici astăzi ortografia pe care au impus-o.

Participanții la discuții, înainte de aprobare, au arătat că ortografia noastră era cum nu se poate imagina una mai simplă și mai ușor de reținut. Au arătat, mai ales, că se rupe unitatea acestei ortografii, care a fost mereu îmbogățită, de la începutul secolului trecut pînă astăzi, și mereu simplificată.

Au arătat că scrierea cu *î* și *sînt* n-a fost inventată în 1953, că este mult mai veche decît cea cu *â* și *sunt*. S-au făcut trimiteri la cărți de acum 150 de ani, scrise numai cu *î* și *sînt*, după cum au fost citați unii latiniști notorii, ca Aron Pumnul și elevul și urmașul acestuia, la Cernăuți, I.G. Sbiera, care în cărțile lor au scris numai cu *î* și *sînt*.

S-a atras atenția asupra pericolului de a se produce haosul în ortografie, de a se ajunge la situația de acum 70-80 de ani, condamnată de G. Ibrăileanu, care susținea că în țările civilizate ortografia este unitară și contribuie, efectiv, la dezvoltarea culturii, cîtă vreme la noi fiecare om are ortografia lui și nimeni nu-i condamnă pentru această lipsă de unitate.

S-a mai spus că e de preferat o ortografie unitară, chiar cu unele neajunsuri, mai multor sisteme care, prin forța lucrurilor, constituie o frînă în cultură, în școală, în literatură.

În sfîrșit, s-a mai arătat că atît școala filologică de la București, creată și condusă de Ovid Densusianu, cît și școala Philippide, de la Iași, au adoptat încă de la început scrierea cu *î* și cu *sînt*, că ortografia aceasta

a fost și a revistei „Viața românească”, cea mai importantă publicație a vremii, în toată lunga ei existență (1906-1940).

Împotriva tuturor acestor argumente, academicienii proveniți, în mare parte, din rîndul agronomilor și tehnicienilor, consacrați, cei mai mulți, de Academia „Ștefan Gheorghiu”, de unde au fost transferați în lumea nemuritorilor, au reușit să compromită înalta instituție cum n-a mai fost ea compromisă niciodată, în trecut, au reușit să creeze haosul în ortografie, în singurul domeniu în care ne bucuram de unitate desăvîșită.

Astăzi avem două ortografii, una a lui Drăgănescu și alta, adevărată, după care se conduc specialiștii și oamenii cu bun simț.

Prezentarea pomenită a lui Coșbuc, din care îmi permit să reproduc primele rînduri, se găsește la paginile III-VIII ale primei ediții din volumul *Versuri și proză*, de Grigore Alexandrescu (1902) și la paginile 5-10 din ediția a doua, apărută în 1914, tot în editura Minerva. Iată pasajul care ne interesează, după care se vede că „s-a condus” Mihai Drăgănescu: „Noi, cu literatura, astăzi nu stăm mai ales în mijlocul poporului nostru. Cei de dinaintea noastră, vechii scriitori, au trăit într-un contact sufletesc, se înțelegeau prin scrisori ce au de gînd să facă și cum să facă, se povățuiau unii pe alții și astfel mergeau cu toții spre o țintă bine stabilită. Noi, cei de astăzi, trăim fiecare de capul nostru și, în loc să mergem spre același punct, luăm de-a rasna cîmpia literaturii în toate direcțiunile și nu ne înțelegem doi cu doi. Brazdele de plug, trase paralel și una lîngă alta, de scriitorii generațiilor anterioare, erau arătură în toată legea pentru sămînța ideilor lor și ale neamului nostru. Și noi, cei de astăzi, tragem brazde, nu mai puține decît cele vechi, căci talente avem și astăzi ca și atunci, dar brazdele noastre sunt trase în toate chipurile cu puțință, și de-a lungul și de-a latul și de-a curmezișul, linii care se taie una pe alta, urmînd cărarea tuturor vînturilor cîte bat prin larga lume. Iar străinul drumeț, care în treacăt se uită pe cîmpia brăzdată de noi, își face cruce, că nu vede o arătură cuminte, ci o lucrare de oameni nebuni”.

Dacă rîndurile de mai sus ar fi fost scrise azi, nu la începutul secolului, toți ar spune că George Coșbuc a plecat nu numai de la starea în care se găsea literatura, ci și de la situația ortografiei, în așa măsură se identifică stările de lucruri de *atunci* cu cele de *acum*.

Nu ne vom angaja într-o dezbatere mai largă. Vom spune doar că am arătat, altădată, cât de neîntemeiată apare „schimbarea ortografiei”. La zecile de cărți, de toate felurile, scrise cu *î* și *sînt*, pe care le citam într-un articol publicat în „Cronica” din 15-30.VI. 1993, de fapt o *scrisoare deschisă* președintelui Drăgănescu, s-ar putea adăuga alte cărți, începînd cu *Filosofia babelor*, apărută la București în anul 1847 pînă la multe altele, publicate după „schimbarea” ortografiei, dintre care nu mă opresc decît la două, apărute, amîndouă, în Editura Academiei Române în cursul anului 1994. Ele constituie un adevărat „cal troian” în incinta Academiei. Este vorba de *Crestomația limbii române*, volumul I, coordonator Alexandru Mareș, și *Introducere în dialectologia istorică românească*, de Ion Gheție. Nu mai vorbim de numeroasele ziare și reviste, care nu și-au însușit noua ortografie și pe care le-am citat, de asemenea, în scrisoarea pomenită.

După cum se poate constata, singura soluție onorabilă, pentru Academie, este abandonarea sistemului Drăgănescu și întoarcerea la ortografia adevărată. Numai așa se poate ajunge la unitatea scrierii în limba națională.

1996

Cărți adnotate de George Călinescu

Am în fața mea cîteva cărți care provin din biblioteca lui George Călinescu. Rămase la Iași, după plecarea profesorului la București, au trecut din mîină în mîină, pînă cînd un prieten de acum cincizeci de ani s-a gîndit că m-ar putea interesa într-un fel. Unele poartă semnătura lui Călinescu, pe altele le-am identificat după autografele cu care i-au fost oferite, eventual după scris. Urmele lecturilor sînt marcate de sublinieri, pe text, ca și de unele notări marginale, în creion negru, roșu sau albastru ori în cerneală, și mai rar de un *nb* (= nota bene!), care ne întîmpină și în alte părți (spre exemplu în *Corespondența lui Al. Rosetti cu G. Călinescu*, Editura Eminescu, 1984, p. 42).

Trei dintre aceste cărți au fost achiziționate încă în vremea studenției, pe vremea cînd scriitorul semna Gh. Călinescu. Pe toate trei este indicată și data: Grigore Alexandrescu, *Versuri și proză*, cu o prefață de George Coșbuc, București, Minerva, 1913 (pe coperta exterioară: 1914); D. Anghel, *Opere complete. Poezii*, București, Cartea Românească, f.a.; A. Vlahuță, *Opere complete. Poezii*, București, Cartea Românească, f.a. Prima dintre ele poartă, sub semnătură, data 1920, iar celelalte două 1922. Observațiile autorului sînt marcate prin unele sublinieri, mai rar prin aprecieri marginale. Se vede bine că este vorba de niște prime impresii, prin care cititorul Călinescu vrea să fixeze, pentru el, locul fiecărui scriitor pe scara valorilor, fără intenția de a finaliza, în lucrări speciale, aceste ierarhizări. Iată, spre exemplu, în cazul lui Grigore Alexandrescu, el stabilește unele asocieri în ideea că autorul *Anului 1840* a putut fi influențat de Lamartine (p. 78), de Béranger (p. 99, citat de Alexandrescu însuși, în prefața reprodusă după edițiile din 1847, 1863), de Volney (p. 101) sau de Barbu Paris Mumuleanu (p. 135). O singură dată, și anume la pagina 77, face o observație referitoare la calitatea unei strofe din poezia *Întristarea*:

*Tovarăș de-ntristare
Un cîine, lîngă mine,
Prin urletele sale
Natura să răscoale,
În aste locuri vine.*

Aprecierea „marginală”, „frază bună”, nu se referă atîta la calitatea artistică a strofei, cît la valoarea ei gramaticală.

Din volumul lui Vlahuță reținem trimiterea la Coșbuc, de la p. 15 (poezia *Tu ești poet...*):

*Eu vreau cîntări de veselie.
Că tu ești trist – ce-mi pasă mie?
Nici vreau să știu de ce te doare,
De grijile ce te frămîntă,
De inima ta care moare...
Tu ești poet – deci cîntă!*

precum și sublinierea referitoare la modul cum poetul exprimă iubirea:

*În sat cocoșii prind să cînte,
De-asupra stelele sclipesc.
Mișcarea lunii – întreruptă –
Reintră-n mersul ei firesc.
Și cînd a doua zi, pe haină,
Mirat găsesc un fir de păr,
Pricep că visul ce visasem
S-a petrecut în adevăr.*

(p. 133)

În volumul lui Anghel ne întîmpină cîteva însemnări, începînd chiar de pe coperta interioară, dar ele aproape nu pot fi înțelese; creionul roșu, folosit de Călinescu, abia a atins hîrtia și, prin urmare, urmele lui sînt aproape invizibile. Două cuvinte, de la p. 51, au putut fi, totuși, descifrate cu toată siguranța: *analiza liniștei* (este vorba de poezia *Ceasurile!*) .

Urmează, în ordinea cronologică a achiziționării ei de către Călinescu, drama lui Lucian Blaga *Daria*, apărută la Cluj, în editura „Ardealul”, în 1925, semnată tot Gh. Călinescu, fără indicarea datei sub semnătură. Sînt corectate numeroase greșeli de imprimare; altele, numeroase și ele, trec neobservate. Unele adnotări sînt cu totul sumare, greu de descifrat. Am reținut cîteva aprecieri, marcate, de cele mai multe ori, prin cuvinte izolate: *cam intelectual* (p. 8), *brutal* (p. 23), *agresiv* (p. 36), *poem* (p. 37), *bucolic creștin*; *umor bucolic*; *rustic* (toate la p. 58), *farse gramaticale*; *influențe clasice*; *precocitate* (p. 61), *ardelenisme* (p. 82), *goethean* (p. 96).

Volumul de poezii al lui Gh. Bacovia, ediția a III-a (Editura „Ancora”, f.a.), se distinge prin numeroase sublinieri de cuvinte, făcute mai ales cu

creion albastru, mai rar negru sau roșu, fără comentarii propriu-zise. Prin cuvintele respective, cititorul Călinescu urmărea, cu siguranță, să se edifice cât mai bine asupra atmosferei din poezia bacoviană. Că așa stau lucrurile putem deduce din revenirea, multora dintre ele, în aprecierile din *Istoria literaturii...* Iată o parte dintre cuvintele subliniate: *agonic, ah, amar, barbar, bizar, bolnav, bura, cancer, cadaveric, caterincă, cavou, cimitir, clavir, corb, defunct, delir, delira, dispărea, doliu, fantomă, ftizie, funerar, galben, grozav, hidos, lugubru, mormînt, mort, muri, nebunie, negru, paralizie, plînge, ploaie, ploua, plumb, prăpădi, pustiu, sicriu, singur, sinistru, sînge, solitar, toamnă, tremura, trist, tusa, tuși, ud, umed, vechi, veșnicie, violet*. La acestea mai putem adăuga: *alb, amant, cafenea, cazarmă, ceai, crîșmă, fanfară, histerie, hohot, imensitate, ironie, măhălăli (pl.), putred, schelet, veșnicie*. Atmosfera generală, din poezia lui Bacovia, ca și diversele atitudini ale criticului sînt subliniate prin cuvinte caracterizatoare și printr-o serie de nume proprii: *artifiții* (p. 33), *cantonier* (p. 89), *dezagregare* (p. 20, 29), *intimism* (p. 28), *lugubru* (p. 63), *macabru* (p. 63), *melodramatism* (p. 31), *oboseală* (p. 20), *obsesia morbidă a unei senzații* (p. 25), *obsesia morții* (p. 7, 21), *patetic* (p. 31), *ploaie* (p. 7, 21), *romanțios* (p. 62), *sarcasm* (p. 23), *simbolism teoretic naiv* (p. 9), *solitudine* (p. 23), *toamnă* (p. 7), *Demostene Botez* (p. 61), *Chopin* (p. 149), *Degas* (p. 108), *Eminescu* (p. 150), *A. Maniu* (p. 61), *Rollinat* (p. 30, 106), *Verlaine* (p. 9, 71).

Bacovia însuși citează, în unele dintre poeziile sale, pe Verlaine, Rollinat (alături de Edgar Poë și de Baudelaire):

*Ca Edgar Poë mă reîntorc spre casă
Ori ca Verlaine topit de băutura
Și-n noaptea asta de inimic nu-mi pasă.*

(Sonet, p. 16)

*Departa în cetate viața tropotă...
O! simțurile-mi toate se enervau fantastic...
Dar în lugubru săle pufneț în rîs sarcastic
Și Poë și Baudelaire și Rollinat.*

(Finis, p. 63)

Volumul lui N. Davidescu, *Cîntecul omului* (Editura „Ramuri”, Craiova, 1927), cu un scurt autograf: *Domnului Călinescu colegială afectiune*, nu ne oferă nimic de reținut în afara de pluralul hazliu, *ouălele* (p. 8), cu care îi tachinam pe colegii noștri munteni, în vremea liceului.

George Călinescu operează pe text corectarea necesară. El nu pare încântat de acest volum și nemulțumirea lui avea să fie consemnată în *Istoria literaturii...* (p. 619-620), unde citim: Spre a scăpa, probabil, de mecanica prea cîntătoare a versului clasic, poetul adoptă... o frază frîntă în versuri albe, inegale și familiare, care au și fost parodiate de G. Topîrceanu. Impresia e de silnicie:

Stăpîne

Lămurește-mă de ce în astă seară

Mă simt atît de greu

Și-mi par

Solitar

Și ros de chin,

Eu, Mie însumi străin.

Pe *Memorial*-ul lui Mihai D. Ralea dăm peste semnătura G. Călinescu și ne atrag atenția numele notate pe foaia de gardă: *Taine, Barrčs, Th. Gautier, Kayserling, Pierre Loti, Meyer Gräfi, Petrovici, M. Sadoveanu* (citate, aproape toate, în textul lui Ralea). Și, sub ele, un singur cuvînt: *frenzie*. Unele dintre numele de mai sus revin în *Istoria literaturii*, p. 827-828: „În notele de călătorie în Spania, Olanda și Anglia, M. Ralea dovedește talent literar. Cu ceva din *Taine* și din *Barrčs*, călătorul știe să ia repede temperatura morală a locului și s-o traducă în cîteva planșe impresioniste”.

Sublinierile, neînsoțite de cuvinte, predomină și aici, ca în volumul pomenit al lui Bacovia. Notele sînt rare și, uneori, au un pronunțat caracter subiectiv; nu e vorba, totuși, de vreo „pornire” împotriva autorului, cu care, se știe, Călinescu era bun prieten, ci mai mult de un „duel” amical de cuvinte, care îmi aduce aminte de doctoratul lui Călinescu, la care Ralea a fost raportor oficial.

La pagina 17, pe marginea frazei: „*Stîncile Bosforului mă trezesc din atîta filozofie*”, Călinescu notează (cu creion negru!): „curat filozofie” și adaugă (cu creion albastru!): „de proastă calitate”. Cînd, la pagina 51, autorul *Memorial*-ului afirmă că vede, pentru prima dată, Grecia și i se pare că „*Din acest peisaj a ieșit noțiunea ca o emanație naturală... marea, cerul, stîncă*”, e întîmpinat, mai întîi, cu un semn de întrebare (?) și, apoi, imediat sub acesta, de cuvîntul *baliverne*, care n-a putut fi „aruncat” pe marginea textului decît cu „strîmbătura”

caracteristică pe care i-am văzut-o, la doctorat, când Ralea i-a adresat, în cadrul susținerii tezei, o întrebare.

Volumul I din *Oraș patriarhal* i-a fost oferit cu următorul autograf: *Domnului G. Călinescu, cu întreit omagiu; pentru critic, pentru romancier și pentru om – ceea ce e ceva mai rar în breasla noastră scriitoricească. Cezar Petrescu.* Călinescu se oprește, mai întâi, la prezentarea antitetică a femeilor impresionate de „călărețul cu burnuz” (p. 14-15), se arată nemulțumit de „verbozitatea” autorului („discuții-teorii”, p. 38-39), cum știm că îi reproșează în *Istoria literaturii*. Pe aceeași linie subliniază, imediat mai departe, „tendința către parodie” (p. 40), observație pe care o întâlnim și la p. 260. Alte sublinieri pleacă de la constatări similare, chiar dacă formularea nu mai este aceeași: *ieftinătăți* (p. 49), *verbalism* (p. 130); *vorbe mari* (p. 138). Tot în categoria aceasta intră și observația de la p. 95: „tot același stil sacadat”, care este marcată și de o serie de linii verticale, pe text, în ultimele cinci rînduri (de jos), întocmai cum a procedat și la p. 128 (primele șase rînduri). La p. 122, pune sub semnul întrebării folosirea unui dicton latinesc, iar la p. 161 corectează, ca în atâtea locuri, din alte cărți, o greșeală de tipar, unde *sicriu* a luat locul lui *scrin*.

Cu autograf i-a fost oferit și volumul *Meduza: Criticului autentic G. Călinescu, prosternare. Sărmanul Klopstock. 23 V 1938.*

În puține cărți am întâlnit mai multe greșeli de tipar decît în aceasta. La fel de numeroase sînt greșelile de exprimare, de acord, de folosire improprie a cuvintelor. Cartea este în adevăr dintre cele mai slabe. În afara cîtorva sublinieri de cuvinte, folosite, adesea, nelalocul lor, printre care: *surveiată* (p. 32); *brodaj* (p. 33); *erija* (p. 33); *mariaj* (p. 33); *ponderanță* (p. 33), *biblou* (p. 42); *fudroiant* (p. 93, 115, 142, 149), Călinescu n-a mai făcut niciun fel de aprecieri pe text, cu excepția celei, foarte categorice, de pe foaia de gardă, de sub autograful autorului, în creion roșu (*carte oribilă*), pe care o va relua, într-o formă foarte apropiată, în *Istoria literaturii...*, p. 834, într-o frază în care explică și motivul sublinierii cuvintelor de mai sus: „Cît despre romanul *Meduza*, el este *un oribil* și încîlcit reportaj melodramatic, grandilocvent, plin de puncte de suspensie cu veleități de umor și de franțuzisme imposibile (*surveiat, biblou, mariaj, rezolut, fudroiant*)”.

Neologisme neobișnuite, de proveniență franceză și, mai rar, italiană, întâlnim și în celelalte cărți ale lui Klopstock, în primul rînd în *Feciorul*

lui *nenea Take Vameșul*, cea mai realizată dintre ele. Printre altele: *bandou, blesare, cașneu, chinchină, defendor, dilatoriu, ecaret, empilegie, fanr, infertil, mordant, necropsie, nonă, rivalte* (pl.), *spleen, surveia, tratidan* ș.a. La fel de numeroase sînt regionalismele, de proveniență turcească, mai ales, iar ca o curiozitate, de altă natură, vom cita adverbul *acuş*, care exprimă numai înțelesul general al lui *acum*, fără nuanța proprie lui, aceea de imediat, chiar *acuma*. În volumul respectiv am mai întîlnit derivatele *băbet* și *cîrpet* și, mai ales, *scăpătăciune*, a cărei frecvență este chiar mare, fapt care justifică prezența lui în unele dicționare(CA, Scriban).

Am lăsat la urmă exemplarul din ediția 1938 al poeziilor lui Eminescu, îngrijită de Călinescu însuși, pentru motivul că sublinierile și notele de aici, numeroase, au alt caracter decît cele de pe cărțile menționate mai sus; sînt făcute de pe poziția editorului preocupat să găsească soluția cea mai potrivită pentru restabilirea textului eminescian, în vederea unei eventuale noi ediții. Aceasta avea să apară în 1943, dar fără modificările pe care se pare că George Călinescu le pregătea prin notele de pe exemplarul pe care îl am în față.

Nu cred că e vorba de renunțarea la sugestiile respective; mai degrabă trebuie să ne gîndim la împrejurările speciale în care a apărut ediția a doua, cînd editorul n-a avut răgazul să facă revizuirile la care se gîndise.

1984

„Limba română este însăși rațiunea noastră de a exista”

– *Stimate domnule profesor Gavril Istrate, vă rugăm să rememorați, la începutul discuției noastre, momentele importante ale evoluției dumneavoastră pînă cînd ați devenit ieșean.*

– M-am născut acum 70 de ani, la 23 februarie 1914, în comuna Nepos, județul Bistrița-Năsăud, am absolvit Liceul „George Coșbuc” din Năsăud, în 1933, și din același an am devenit – și am rămas – ieșean convins.

– *Ce v-a determinat să lăsați deoparte Clujul, centrul cultural și științific cel mai apropiat de Năsăud, sub raport geografic, și să veniți, pentru studii universitare, la Iași?*

– La Liceul „George Coșbuc” din Năsăud, s-a vorbit totdeauna cu respect și cu admirație despre Moldova. Profesorii mei de limba română, ca și profesorul din Țirgu-Jiu, Iuliu Moisil, stabilit, după pensionare, în acest oraș, mi-au vorbit foarte adesea de tradițiile de legendă ale Iașului, de istoria și literatura care s-au creat aici. Înaintea lor, cel care mi-a deschis ochii asupra realităților istorice și culturale ieșene a fost tatăl meu.

Liceul nostru avea o bibliotecă de invidiat. Acolo am făcut cunoștință și cu cărțile lui Ibrăileanu și cu *Originea Românilor*, lucrarea monumentală a lui A. Philippide, după cum tot acolo am început să mă familiarizez cu literatura lui Sadoveanu, care a avut un rol covârșitor asupra formării mele. În biblioteca liceului am dat peste colecția revistei „Primăvara”, din anii 1909-1911, care nu era decît „Viața românească”, cu titlul schimbat și cu altă copertă, ca să poată trece nestingherită dincolo de Carpați, în Ardeal. Colecția respectivă poate fi văzută și astăzi în biblioteca academică din Năsăud.

– *Din evocările dumneavoastră, scrise sau orale, știu că la Universitatea din Iași ați fost elevul unor mari personalități ca G. Ibrăileanu, Iorgu Jordan, G. Călinescu și alții și ați fost colaborator al unora dintre ei. Ce v-a impresionat mai mult la profesorii dumneavoastră și ce credeți că le datorează formația dumneavoastră de filolog și de umanist, în general?*

– Am venit la Iași cu gîndul să fac literatură, atras de personalitatea absolut fermecătoare a lui G. Ibrăileanu. Dar el fiind bolnav, m-am

orientat spre cursurile de lingvistică ale profesorului Iordan, căruia îi datoresc, în cea mai mare măsură, formația mea științifică. Profesorul Iordan m-a impresionat, de la început, printr-o obiectivitate desăvârșită și prin bogăția impresionantă a ideilor. Cursurile sale erau fundamentate pe o bibliografie extrem de bogată. Ultimul tînăr era citat pentru cea mai modestă contribuție. Îmi amintesc cum, la examenul de capacitate, ieșenii erau remarcați după primele răspunsuri și întrebați dacă sînt elevii profesorului Iordan. Poate chiar mai mult decît la cursuri profitam în ședințele de seminar, unde era o emulație rar întîlnită la alte discipline.

Octav Botez era de o omenie proverbială și de o mare onestitate. Vorbea cu mare admirație de cei care au deținut o catedră înaintea lui și nu se sfia să declare că el nu-i decît un „epigon” pe lîngă Maiorescu, Xenopol, Philippide și Ibrăileanu. Ca toate acestea, cursurile lui erau foarte serioase și din seminariile conduse de el am profitat mult. Am avut totdeauna impresia că George Călinescu l-a nedreptățit prin caracterizarea din *Istoria literaturii...* Mai just i-a creionat personalitatea Ștefan Bârsănescu, în volumul său de *Medalioane* („Junimea”, 1983, p. 112-116).

I.M. Marinescu, de la limba latină, ne făcea lecții magistrale de literatură, de care își pot da seama și cei care nu l-au auzit vorbind, după cartea *Figuri din antichitatea clasică*.

Am lăsat, intenționat, la urmă pe G. Ibrăileanu, pe care nu l-am ascultat decît în cîteva lecții, despre Eminescu, evocate de mine în mai multe rînduri, și pe George Călinescu, ale cărui prelegeri, adevărate capitole din marea lui *Istorie...*, le-am audiat spre sfîrșitul studenției. Seria noastră (1933/1934) a fost ultima care l-a ascultat pe Ibrăileanu și cea dintîi care l-a urmărit pe George Călinescu în expunerile sale. Nu-mi pot da seama nici astăzi care dintre ei a fost mai „mare”. Cred că n-o să reușesc niciodată să fac acest lucru. Judecați în funcție de lucrările rămase de la ei, fără îndoială că George Călinescu îl depășește pe Ibrăileanu. Dar cînd e vorba de ei ca profesori, lucrurile nu mai par așa de simple. Amîndoi aveau o putere de captivare ieșită din comun. Ibrăileanu vorbea „moldovenește”, într-un stil deloc căutat, stil oral, dar convingerea cu care îți prezenta lucrurile, înlănțuirea logică a ideilor erau ale unui om dintr-o rasă cu totul deosebită. George Călinescu ne cucerea altfel; l-aș asemăna cu Nicolae Iorga cel văzut de Călinescu însuși. În expunerile sale ne aducea aminte de B.P. Hasdeu, prin asociațiile neașteptate, și de B. Ștefănescu

Delavrancea, prin vraja cuvîntului. Spre deosebire de Ibrăileanu, el avea un stil de mare cărturar, uneori superior chiar celui din *Istoria literaturii...* Ibrăileanu ne-a introdus, cu adevărat, în laboratorul poetic al lui Eminescu, iar George Călinescu ne-a întărit ideea că sîntem posesorii unei mari literaturi. M-am simțit totdeauna măgulit de faptul că la examenul de literatură modernă, la Ibrăileanu (*Epoca Eminescu*) am obținut cea mai mare notă, după cum îmi place să-mi amintesc că am fost primul absolvent al facultății care l-a avut, în comisie, la licență, pe George Călinescu.

– *La cîtiva ani de la absolvirea Facultății de Litere și Filosofie ați devenit asistent, apoi lector, conferențiar și profesor de lingvistică la Universitatea din Iași. Ați fost, o perioadă, decan și șef de catedră. Cum a evoluat Facultatea de Filologie în acea perioadă?*

– Am deținut, într-adevăr, postul de decan al facultății, vreme de 19 ani, fără întrerupere ('oct. 1949-'oct. 1968). În acest timp, profilul însuși al facultății s-a modificat, în cîteva rînduri, în componența ei intrînd, la un moment dat, și istoria cu filozofia și pedagogia. La un moment dat, numărul studenților de la toate secțiile depășea cifra de 2000. În funcție de numărul studenților a crescut și nevoia de cadre. De la două, trei persoane într-o catedră, cîte existau prin anii 1950-1951, s-a ajuns la cifre impresionante, de 20, 25 și chiar peste 30 de cadre didactice. Toate aceste cadre, cu unele excepții, au fost recrutate din rîndul absolvenților noștri, în vremea cît am fost eu decan.

Un număr aproape tot așa de mare de absolvenți au întărit colectivele de cercetători, colective care începuseră să se înfîripeze prin anii 1949-1950, în cadrul Filialei Academiei.

– *Sînteți considerat unul din reprezentanții școlii lingvistice ieșene. Vă rugăm să precizați prin ce anume aparțineți de această școală și prin ce vă deosebiți de ea.*

– Întrebarea aceasta comportă două răspunsuri: unul privind apartenența în sine, prin însușirea metodelor de lucru, care, după expresia unui coleg din alt centru universitar, se bazează pe o cercetare exhaustivă a problemelor puse în discuție și, al doilea, în legătură cu ideile pe care le-am preluat și, eventual, am căutat să le duc mai departe. Deși nu l-am cunoscut pe Alexandru Philippide, care a murit cu aproximativ trei luni înainte de a veni eu la Iași, și am fost elevul academicianului Iorgu Jordan, specialist în domeniul limbii române contemporane, m-am simțit atras,

ca atîția alți tineri din vremea aceea, de aspectele istorice ale limbii. În orice caz, acesta este aspectul în care am lucrat cel mai mult. Sub influența profesorului meu, însă, am dat mare atenție cercetării limbii din opera unor scriitori reprezentativi (Alecsandri, Eminescu, Coșbuc, Sadoveanu). Este adevărat că aceste contribuții nu constituie decît o „completare” la preocupările legate de perioadele mai vechi ale limbii de care m-am ocupat, de asemenea (Varlaam, Dosoftei, cronicarii moldoveni, Budai-Deleanu, Școala Ardeleană).

Preocupările de dialectologie vin mai mult din afară; ele au fost determinate de influența școlilor lingvistice din Cluj și București. Dar, cel puțin la început, eu n-am urmărit, în anchetele dialectale întreprinse, realizarea de monografii și studii de dialectologie propriu-zise, ci mai degrabă am căutat să văd în ce măsură graiurile de pe Valea Moldovei, mai întîi, și, apoi, și cele de pe Valea Bistriței se reflectă în marea operă a lui Sadoveanu. Nu-i mai puțin adevărat că într-un studiu publicat în anul 1955 (*Despre însemnătatea cercetărilor dialectale*), puneam, printre altele, și problema delimitării unor graiuri, influențele pe care unele le-au suferit din partea altora, precum și pătrunderea neologismelor în vorbirea populară.

– *Sînteți un specialist recunoscut în lingvistica românească, avînd contribuții importante în Istoria limbii române literare și în Dialectologie. Ați scris volume, studii, articole și recenzii în care demonstrați puncte de vedere originale. Ce lucrări științifice vă reprezintă mai mult?*

– În situația specială în care am lucrat, după reforma învățămîntului, cînd în disciplina noastră era mare nevoie de specialiști, la Iași, am fost nevoit să predau, în cîțiva ani, aproape toate disciplinele lingvistice incluse în planul de învățămînt și, numai pe măsură ce se ridica un cadru tînăr, căruia i se puteau încredința ore de curs. Obligațiile mele s-au împuținat, iar preocupările științifice s-au putut contura mai precis. Am predat, rînd pe rînd, *Limba română contemporană și Gramatică istorică, Dialectologie și Lingvistică generală*, pentru ca în cele din urmă să mă pot fixa la *Istoria limbii române literare*. Aceasta, însă, numai după ce celelalte cursuri au fost preluate de conferențiarul Dumitru Gafițanu și de lectorii V. Arvinte și Șt. Giosu. În 1950, prin inițierea cercetărilor dialectale în Moldova, am adunat un material bogat și important care, după cîțiva ani, a fost publicat fie de mine, fie de V. Arvinte și cîțiva colaboratori.

Spre deosebire de dialectologii mai vechi, care dădeau disciplinei respective mai mult un caracter istoric, pentru mine ea era, în primul rând, un aspect al limbii contemporane; nu al celei literare, se înțelege. Am fost, totdeauna, impresionat de faptul că specialiști de autoritate, ca Ov. Densusianu, Gorge Pascu și alții, în lucrările lor de istoria limbii, nu se sprijineau pe elementele pe care le puteau scoate din propriile lor cercetări de dialectologie, eventual din textele folclorice existente în acea vreme. Anumite cuvinte din limba veche, cum ar fi *straste*, pentru „patimă, suferință, chin”, în cazul lui Densusianu, ori *ai* (= usturoi), *nea* (= zăpadă), *păcurar* (= cioban), în cel ai lui Pascu, nu erau raportate, niciodată, la existența lor în graiurile din vremea noastră. Din asemenea exemple și din altele asemănătoare, am ajuns la concluzia că același cuvânt poate fi, după împrejurări, când arhaic, când regional și problema a fost demonstrată, pe plan artistic, de M. Sadoveanu, în opera lui literară.

– *Ce calități apreciați în mod deosebit la generațiile mai tinere de lingviști și filologi, dintre care unii v-au fost – și vă sînt – elevi și colaboratori?*

– Am avut satisfacția să lucrez, la catedră, cu o serie de tineri înzestrați, foarte bine pregătiți, care, aproape toți, reprezintă nume cunoscute în lingvistica actuală românească.

Niciodată țara noastră nu a avut atîția filologi, cu pregătire superioară, capabili să răspundă oricăror sarcini științifice. Faptul se verifică, de altfel, printr-o serie de lucrări, individuale, ori colective, care fac din Iași unul dintre centrele universitare cele mai puternice.

– *Ce teme lingvistice ar trebui să aibă prioritate, după opinia dumneavoastră, în cercetarea viitoare?*

Avînd în vedere transformările, pe toate planurile, care au loc în societatea noastră, mi se pare că ar trebui să avem în vedere, în primul rând, studiul graiurilor populare, nu din motivul că n-ar exista alte teme tot atît de importante, ci din alt motiv. Limba literară exercită o influență necunoscută, altădată, asupra vorbirii populare. Presa, radioul, numeroasele cursuri de calificare, școala propriu-zisă contribuie, toate împreună, la anihilarea treptată a diferențelor dialectale, la dispariția trăsăturilor regionale din limbă. Procesul se desfășoară în mod lent, fără îndoială, dar intensitatea lui sporește din zi în zi. Și cum limba este, pînă la un punct, și izvor pentru istoria poporului, se cuvine să culegem datele respective cît mai repede posibil. Se simte, de asemenea, nevoia

aprofundării aspectelor teoretice. Avem, încă, puțini specialiști în probleme de lingvistică generală și teoretică.

– *Se știe că, în procesul complex de constituire a corpusului de norme ale limbii literare moderne s-au manifestat și confruntat două direcții principale: aceea național-populară și aceea puristă (latinistă, italianizantă, analogistă), ambele avînd, în timp, cîștig de cauză, în proporții diferite și în stiluri funcționale specifice. Ele s-au dovedit a fi, deci, complementare: limba literaturii culte a beneficiat de limbajul popular și regional, iar acum este influențată de stilul științific, pe cînd celelalte stiluri funcționale, științific, administrativ și al presei, se bazează în special pe neologizare și pe calc lingvistic. Avînd în vedere aceste realități, ce pondere credeți că are acum, și va avea, în evoluția stilului beletristic, limba populară?*

– Cele două direcții au fost privite din unghiuri deosebite, de la epocă la epocă. Și dacă împotriva limbajului popular și regional nu s-au formulat critici prea numeroase, împotriva direcției puriste ele au depășit măsura, uneori. Sigur că ponderea au avut-o și o au și astăzi, după cum o vor avea și în viitor, aspectele populare ale limbii. Dar de aici nu rezultă că trebuie să renunțăm la cel cărturăresc. Nu mă gîndesc, cînd fac această afirmație, numai la anume stiluri, în frunte cu cel științific, fundamentat, după cum se știe, în primul rînd pe elemente culte. Mi se pare că reprezentanții Școlii Ardelene au fost prea des blamați și prea de multe ori s-a spus că mișcarea respectivă n-a adus nici o contribuție la formarea limbii române literare. Nimic mai greșit decît această afirmație. Este suficient, cred, să ne gîndim, doar, la cartea lui Lucian Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania, în secolul al XVIII-lea*, ca să ne dăm seama de rolul ardelenilor în această ordine de idei. Lucian Blaga subliniază, în mod deosebit, măsura în care ei s-au orientat către limba vorbită, a cărei influență se resimte pînă și în terminologia științifică. O cercetare atentă a textelor noastre literare, de la mijlocul secolului trecut pînă astăzi, ar duce, cu siguranță, la concluzia că, cel puțin în vocabular, latinistii au adus o contribuție deosebită. Toți scriitorii reprezentativi, în frunte cu Eminescu, au beneficiat de contactul cu mișcarea latinistă. Dacă ne referim la literatura actuală, la scriitorii de azi, observăm că unii stăpînesc limba în mod magistral și pot fi considerați, sub aspectul stilului, adevărați urmași ai lui Odobescu și ai lui Caragiale, ai lui Eminescu și Sadoveanu. Alții, în schimb, rămîn oarecum datori. Dacă ne uităm bine,

observăm că aceștia din urmă nu reprezintă nici direcția populară, nici cea cărturărească. În același timp, nu putem să nu subliniem faptul că Sadoveanu, de exemplu, e mai influențat de aspectele limbii populare decît de celelalte, de care nu e străin, totuși, pe cîtă vreme la Arghezi lucrurile se prezintă oarecum invers; aceasta și din cauza subiectelor tratate, dar nu numai din aceasta. Dar, împotriva deosebirii semnalate, ei se realizează deopotrivă și se plasează în vârful piramidei.

Evoluția stilului beletristic nu poate fi desprinsă de realitățile de pînă acuma. Așa cum în scrisul lui Ionel Teodoreanu, spre exemplu, se îmbină în mod fericit cele două tendințe, cu ponderea elementelor cărturărești, totuși, tot așa, în continuare, nu poate fi întrevăzută posibilitatea unei „revoluții” stilistice. Ne putem gândi la o îmbunătățire permanentă, pe baza evoluției lente, din confruntarea elementelor culte cu cele populare, într-o sinteză pe care o prevedea, încă acum aproape 50 de ani Ion Pillat. Stilul beletristic însuși nu se va putea dispensa de elementele venite dintr-o direcție, înlocuindu-le cu altele, din direcția opusă. Vom asista, probabil, la unele diferențieri, ca în cazul lui Sadoveanu, care folosește alt stil în corespondență, să zicem, decît în bucățile literare propriu-zise, chiar cînd subiectul este absolut identic. Observația este valabilă și pentru Rebreanu, ale cărui scrisori se deosebesc, sensibil, sub aspectul stilului și al vocabularului de nuvelele și romanele sale, mai ales de cele din prima perioadă de creație. Înnoiri substanțiale, numai dintr-o singură direcție, nu sînt posibile. Limba literară modernă s-a alimentat, în permanență, din amîndouă direcțiile. Poeții V. Voiculescu și, în măsură mai redusă, Ion Pillat n-au ocolit elementul regional, în scrisul lor, ba dimpotrivă. Lucian Blaga, în schimb, recurge la el doar în teatru și în *Hronic...*, nu și în poezie. În măsură și mai accentuată, evitarea elementelor regionale se observă în scrisul lui Al.A. Philippide, al lui Bacovia și al Anei Blandiana. Dar lucrul acesta nu se mai întîmplă în poezia lui Ioan Alexandru sau chiar în traducerile din Esenin ale lui Ioanichie Olteanu. Un loc aparte îi rezervăm lui Marin Sorescu, ai cărui *Lilieci* reprezintă o cotitură nu numai în poezia contemporană, privită în totul, ci chiar în activitatea proprie a autorului care nu dădea impresia că-l pot interesa elementele regionale, pentru ca, dintr-odată, să recurgă la ele într-o măsură neașteptată, lăsînd impresia că le urmărește nu numai pe plan beletristic, ci și etnografic. Și dacă lucrurile se prezintă în forma aceasta în poezie, cu atît mai mult este

cultivat elementul popular în proză, unde nici o înnoire nu poate fi imaginată prin neglijarea lui.

– *Am ajuns la sfârșitul discuției și urmează două întrebări inevitabile: ce proiecte de lucru aveți și ce dorinți să transmiteți cititorilor „Cronicii”?*

– Proiecte avem în permanență. De la o vreme este aproape recomandabil să nu mai facem caz de ele. Fiecare cercetător are, în permanență, pe șantierul propriu, lucrări aproape încheiate sau chiar finisate, după cum poate avea altele într-un stadiu înaintat de elaborare, ori chiar numai sub formă de proiect. Nu voi pomeni aici, decît două, trei, care sunt foarte aproape de finisare, și anume: un studiu amplu, care, în intenția mea, ar trebuie să se încheie printr-un dicționar al operei lui Mihail Sadoveanu. În al doilea rînd, m-a preocupat, în ultima vreme, poezia lui Eminescu, în special modul cum a fost ea receptată, într-o sută de ani, limba acestei poezii, ca și soarta ei în diversele provincii românești. Am, de asemenea, în pregătire, o lucrare de argou și un dicționar al terminologiei cromatice românești.

Mesajul pe care îl pot transmite cititorilor? Limba noastră națională este obiectul de studiu cel mai important. Ea este însăși rațiunea noastră de a exista. Pe cîmpul ei nesfîrșit sînt, încă multe, foarte multe locuri de muncă. Sute de cercetători, în sute de ani, pot lucra fără riscul de a se incomoda unii pe alții. De la simple probleme de gramatică, la cele mai subtile interpretări stilistice, de la vorbirea directă a omului neinstruit pînă la exprimarea cea mai aleasă din operele marilor creatori, la înțelepciunea proverbelor și la raporturile pe care limba noastră le-a avut ori le are cu alte limbi, iată numai cîteva aspecte care pot fi urmărite și, mai ales, ne pot da satisfacția pe care, cel puțin de la o vreme, n-o mai găsești nicăieri cum o poți întîlni în „zăbava” despre care ne-a vorbit, cel dintîi, cronicarul Miron Costin.

– *Vă mulțumesc pentru amabilitatea cu care ați răspuns la întrebări și vă doresc mulți ani, sănătate și dispoziție de lucru, pentru ducerea la bun sfârșit a interesantelor proiecte de lucru pe care le aveți.*

1984

„Fără literatură nu poate fi imaginată existența unui popor”

– *Stimate domnule profesor Gavril Istrate, am aflat dintr-o mărturisire a dumneavoastră, făcută cu un prilej sărbătoresc, că dv. datorați iubirea pentru carte, ce vă înflăcărează și, totodată, înobilează ființa, în primul rînd aerului pe care l-ați respirat acasă, înmiresmat de aromele celor cinci sute de bucoavne din biblioteca tatălui, om simplu din Neposul Năsăudului. Era această existență a unei biblioteci într-o casă, nu de cărturar, ci într-una de țară, un lucru obișnuit, ori o raritate? Ce se putea găsi în rafturile unei asemenea biblioteci?*

– Viața culturală din Transilvania se sprijinea, la începutul secolului nostru, pe cîteva periodice scrise în limba maternă, pe numeroasele calendare care se tipăreau la Sibiu și la Brașov, precum și pe tot felul de broșuri de popularizare, de la cele cu caracter literar, pînă la îndrumările cu caracter practic din domeniul agriculturii, al medicinei ori al creșterii vitelor. Un loc aparte ocupau așa numitele *legendare*, manuale de școală alcătuite cu deosebit simț de răspundere în privința educației morale și patriotice, ca și a îndrumării spre munca constructivă.

În copilăria mea am cunoscut mulți oameni, fără instruire specială, în ale căror case puteai găsi un început de bibliotecă.

Alecsandri deținea, încă, „regalitatea literară”, în Transilvania. Nu se putea imagina o serbare școlară, spre exemplu, la care să nu se recite poezii de ale lui. Mulți dintre cei care ne găseam în liceu, pe atunci, și, cu atît mai mult, mai înainte, am făcut cunoștință cu *Dumbrava Roșie*, cu *Dan, căpitan de plai*, *Balcanul și Carpatul*, *Sentinela Română*, *Odă statuii lui Mihai Viteazul*, *Peneș Curcanul*, *Sergentul* și atîtea altele, în asemenea împrejurări.

Alecsandri era concurat, la Năsăudul meu, doar de Coșbuc, din care merg pînă la afirma că nu era țaran, pe Valea Someșului, care să nu-ți poată cita cîteva titluri de poezii de ale lui. O confirmare, indirectă, a acestei realități am avut-o în septembrie 1966, cu ocazia centenarului nașterii poetului, cînd caracterul popular al poeziei lui Coșbuc a fost

subliniat de prezența, la Hordou, a mai multor zeci de mii de țărani. Ei au dat adevărata măreție momentului.

Din biblioteca tatălui meu și din cele ale consătenilor lui de generație, nu lipseau poeziile lui Octavian Goga, în legătură cu care am și una dintre cele mai vechi amintiri literare. Eram în clasa a IV-a primară, la Năsăud, și, ca de obicei, mă dusesem, la sfârșitul de săptămână, acasă. Îi țineam de urît mamei care robotea la bucătărie. La un moment dat, m-am dus în „căsuță”, unde își avea tata biblioteca, și am luat volumul de poezii al lui Alecsandri. Citeam întins pe pat. Din cauza căldurii din casă, poate și din motive de oboseală, am ațipit, la un moment dat și, învîrtindu-mă în pat, am prins volumul sub mine și am boțit câteva foi. Tata s-a uitat muștrător la mine și mi-a spus doar atât: „Ce știi tu ce carte ai în mână”. Vorbele lui m-au durut și m-au urmărit foarte multă vreme. Dar prețuirea de care se bucura Alecsandri, în ochii mei, mi-a fost confirmată și altfel. Cum eu însumi începusem să-mi înfiripez o bibliotecă, l-am rugat, la un moment dat, să-mi cedeze volumul lui Alecsandri. Fără să mă refuze formal, mi-a pus în mână un volum al lui Goga, spunându-mi: „Asta-i cartea care îți trebuie ție”.

Preferință deosebită arăta tatăl meu pentru Anton Pann, ale cărui „pilde” stăteau în permanență pe masa lui de scris. L-am auzit de multe ori reproducînd fragmente din *Povestea vorbii*, mai ales în serile de iarnă, la sindrofiile vînătorilor care aveau loc, de obicei, la noi acasă. Tata tempera înclinații comice ale altora, prin pilde împrumutate din Anton Pann, cam în genul în care George Topîrceanu „potolea” avîntul lui „cuconu” Nicu Fantazie. Pe lîngă Anton Pann, erau, la loc de cinste în biblioteca tatălui meu și Ion Barac (*O mie și una de nopți, Istorii arabicești*, Brașov, 1836) și Vasile Aaron, Leonat și Dorofata (Sibiu, 1815). Din literatura universală îmi amintesc de *Femeia îndărătnică* a lui Shakespeare, de *Toată viața, istețiile și faptele minunatului Tilu Buhoghindă* (Sibiu, 1888), pe care am învățat singur să descifrez alfabetul chirilic. Drama istorică *Wilhelm Tell*, a lui Schiller, în traducerea lui Șt.O. Iosif (Brașov, Editura Librăriei Ioan I. Ciutcu, 1913), a avut un rol determinant în orientarea mea literară și în educația patriotică. Mai am încă, dintre cărțile tatălui meu o traducere din Cehov, *Țeranii*, efectuată de Dr. L.P. Dan (Budapesta, Tipografia „Poporul român”, 1909). Un loc important dețineau, în biblioteca respectivă, publicațiile periodice, de la „Bobîrnacul” și „Foaia interesantă” (de la Orăștie!) pînă la „Foaia

Poporului” de la Budapesta, de la al cărui director D. Birăuțiu se mai păstrează și unele scrisori. În acest ziar și-a făcut tata debutul publicistic, la vârsta de 19 ani (1903) cu un grupaj de poezii populare din Nepos.

– *După terminarea liceului, la Năsăud, asemenea vechilor transilvăneni, ați trecut munții, e drept nu spre miazăzi, spre București, ci spre Răsărit. Ați venit la Iași să urmați universitatea. Era în 1933, Clujul avea o faimoasă universitate, dar nu ați rezistat chemării Moldovei, deși ar fi fost mult mai simplu să ajungeți sub Feleac, n-ați mai fi schimbat șase trenuri, dintre care unele forestiere. Ați povestit, cu vorba și cuvântul scris, că v-ați supus puterii fascinante a lui Eminescu și Sadoveanu. Apoi, cred, era nevoia sufletească de a cunoaște o nouă lume, pe care o și bănuiați structural apropiată sufletește de Dv. V-a confirmat așteptările, nădejtile această întâlnire?*

– O întrebare asemănătoare mi-a pus, încă în anul întâi de studenție, rectorul de atunci, Traian Bratu. Fosta capitală a Moldovei a prezentat pentru mine, ca pentru afiția alții, un adevărat pământ al făgăduinței. După ce i-am cunoscut trecutul, nu mai concepeam să mă înscriu la altă universitate decât la cea de aici. Sadoveanu și G. Ibrăileanu au jucat un rol hotărâtor în determinarea mea, dar au mai fost și alții, printre care Iuliu Moisil, fost profesor și director la Țirgu Jiu, evocat mai târziu, de I.P. Țuculescu, tatăl pictorului, care i-a fost elev, în cartea *Siluate din trecut*, apărută în Editura Scrisul Românesc din Craiova.

La Năsăud funcționau, în vremea în care eram eu elev acolo, câțiva profesori originari din Moldova: Ion Tăzlăoanu, la liceu, unul dintre cei mai valoroși educatori dintre cîți am avut, Gheorghe Tomescu, la școala normală, Elena Tăzlăoanu și Ecaterina Catănescu la gimnaziul de fete. I-am cunoscut pe toți și am făcut excursii cu ei atît în munții Rodnei, pe Rotunda și Ineu, cît și la salinele de la Ocna Dejului. E ușor de înțeles că, în discuțiile purtate cu ei, mai ales în afara orelor de clasă, venea vorba, adesea, despre Moldova și despre Iași; de fiecare dată ieșeam îmbogățit din aceste discuții și mă simțeam tot mai aproape de Iași. Un rol important, în determinarea mea de a veni la Iași, a avut Sandu Manoliu, ieșean de origine, directorul Școlii Normale din Năsăud, inițiatorul și principalul autor al frumosului anuar *Icoana unei școli dintr-un colț de țară românesc*, remarcat de Nicolae Iorga. Cu mijloacele mele materiale mai puțin decât modeste nu-mi puteam permite să mă abonez la ziare și reviste –

cumpăram regulat „Adevărul literar și artistic”, de la librăria profesorului Emil Mărcuș, din fața liceului nostru.

Atmosfera culturală de la Iași, cu tradițiile ei progresiste, corespundea, cel mai mult, idealurilor, celor care, ca mine, vedeau procesul unificării definitive, după Unirea cea mare, în dirijarea tinerilor din școli spre cunoașterea celorlalte provincii românești.

– *Ați fost atras către Iași și de figura magului, a lui Garabet Ibrăileanu. Fascinanta sa personalitate nu lumina, deci, numai în marele centre culturale. cărturarul era, din câte înțeleg, o prezență vie la mari depărtări, de vreme ce ați ajuns să fiți cucerit de el încă de pe băncile liceului din Năsăud. E o simplă presupunere?*

– Am luat cunoștință de existența unor cărți ale lui Ibrăileanu încă din clasa a VI-a de liceu. Profesorul Aurel Șorobetea, venit abia cu un an în urmă de la Liceul „Mihai Eminescu” din Satu Mare, era, în același timp, custodele bibliotecii profesionale și conducătorul societății literare a elevilor „Virtus Romana Rediviva”. Eu eram, în anul respectiv, vicepreședintele societății. Biblioteca profesorală era extrem de bine înzestrată. Găseai, în rafturile ei, tot ce doreai la domeniul istoriei patriei și din cel al literaturii naționale. Profesorul mi-a încredințat cheile bibliotecii și mi-a dat libertatea să mă folosesc de ele oricând. Îmi petreceam acolo o bună parte din timpul liber. Atunci am făcut cunoștință și cu Philippide și cu Ibrăileanu, după cum atunci mi-au căzut în mână primele numere din „Viața românească”, seria veche (1906-1916), dintre care unele au trecut granița de atunci cu numele schimbat: *Primăvara*. De asemenea era schimbat și numele directorului: Ioan Sălăgeanu, în loc de C. Stere și dr. I. Cantacuzino și cel al străzii redacției: Strada Păcurari nr. 6, în loc de Strada Golia, 52.

La Biblioteca din Năsăud poate fi văzută, și astăzi, colecția revistei pe anii 1909-1911 cu titlul schimbat: *Primăvara*.

– *Ați avut norocul să-l mai ascultați pe Ibrăileanu. Seria Dv. a fost ultima pentru care a predat criticul. Câteva lecții doar din nefericire. Celor auzite, din poveste, cum s-ar putea spune, li s-au adăugat cele trăite cu cea mai intensă și mai înaltă emoție, după câte îmi închipui.*

– L-am cunoscut într-adevăr pe Ibrăileanu. Cele câteva lecții, despre Eminescu, nu pot fi uitate; m-am referit eu însumi la ele, de mai multe ori. Ibrăileanu era un om de-a dreptul fermecător. Vorbea fără nici o morgă, ca un bunic, străin, totuși, de orice afectare, interesat de buna

creștere a nepoților. Era atîta convingere în tot ce spunea, încît nu se putea să nu fii de acord cu el. Ne-a impresionat, cu deosebire, căldura expunerilor sale, împotriva faptului că nu era nimic căutat în ele, că se caracterizau prin cel mai autentic stil vorbit. Tot ce ne comunica era rezultatul unor judecăți desăvîrșite. Ascultîndu-l, aveam impresia, de multe ori, că-l urmărim fie în maximele din *Privind viața*, fie în delicatele analize sufletești din *Adela*. Era, într-adevăr, un profesor neobișnuit. Expunerile sale orale depășeau paginile scrise. Cei care n-au avut norocul să-l asculte își pot da seama, numai aproximativ, de calitățile lui din Prefața Ediției Eminescu 1930.

Ce spun eu aici nu este o simplă impresie personală. E un fapt verificat, îndelung. Ca mine l-au văzut toți cei care au avut norocul să-i audieze cursurile și, după amintirile lor, s-a putut contura un anume portret sufletesc de nimeni contestat. Ibrăileanu nu se bucura, în aprecierile foștilor lui studenți, numai de stima cuvenită unui mare profesor. El era iubit și, în inima noastră, nu-l putea concura nimeni. Îmi aduc aminte cum în dimineța zilei de miercuri 11 martie 1936, cînd colega noastră Jana Miulescu, venind de la secretariat, ne-a anunțat că Ibrăileanu a murit astă-noapte, și cum, fără nici o vorbă, și fără nici un îndemn, am început să ne strîngem foile de curs și, în două minute, nu mai era nimeni în amfiteatru. Temutul profesor George Pascu a rămas fără auditori. Am coborît în Funducul Buzdugan (str. Flamura Roșie, de astăzi), unde profesorul nostru își avea locuința, ne-am ridicat la Copou, sperînd să-l întîlnim, ne-am risipit pe străzile orașului pe care el l-a înnobilat prin activitatea desfășurată aici, căutîndu-l peste tot, cum îl mai căutam și astăzi, refuzînd să credem că revederea lui nu mai este posibilă. Gîndurile noastre continuă să ne fie dominate de el, spiritul lui ne urmărește și, de multe ori, coboară și ne populează visurile. În amintirea noastră el va trăi pînă la sfîrșitul zilelor ce ni s-au dat și orice apreciere nedreaptă, asupra activității lui vom considera-o ca fiindu-ne adresată și nouă, elevilor lui.

M-a mîhnit, la un moment dat, o „răutate” a lui Șerban Cioculescu, cu atît mai mult cu cît e vorba de un critic literar pe care îl citesc de peste cincizeci de ani și el a contribuit, alături de Perpessicius, George Călinescu, Tudor Vianu și Pompiliu Constantinescu la orientarea mea în alegerea cărților pe care urma să le citesc. În același timp, el însuși s-a arătat impresionat la apariția primului volum din *Amintiri despre Ibrăileanu* (1974), de numărul impresionant de elevi ai profesorului care au ținut să-și

exprime, în scris, admirația și recunoștința cu care îi erau datori. La o ședință organizată de Ministerul Învățămîntului, la care fuseseră invitați specialiștii în literatură de la toate universitățile și institutele din țară, și la care participam și eu în calitate de decan al facultății, Șerban Cioculescu, deși nu-l audiase niciodată pe Ibrăileanu și nu i-a cunoscut cursurile (nedifuzate la vremea aceea, ediția de *Opere* nefiind încheiată!), a făcut unele aprecieri care nu corespundeau adevărului, din care Ibrăileanu ieșea diminuat. Cum eu eram unul dintre pușinii, dacă nu cumva singurul, dintre cei din sală, care l-am auzit pe Ibrăileanu, m-am simțit obligat să iau cuvîntul și să restabilesc adevărul. N-am putut spune prea multe, însă, fiindcă, între timp, Cioculescu plecase din sală și n-am vrut să-l „critic” în absență. Am „corectat” doar unele dintre afirmațiile sale, care puteau arunca o umbră deformatoare asupra fostului meu profesor.

O idee clară, cît mai aproape de realitate, asupra lui Ibrăileanu, își poate face orice cititor al celor două volume de *Amintiri...* (1974, 1976), la care se mai pot adăuga, apoi, alte aprecieri, din rîndul cărora aș desprinde pe cea făcută de Ana Blandiana în articolul „O experiență de nefăcut” (din „România literară” 13, III, 1986, p. 5) cu atît mat impresionantă, cu cît vine din partea unui nemoldovean. E tot ce s-a scris mai frumos despre Ibrăileanu, în ultima vreme.

– *La acele cursuri Garabet Ibrăileanu a vorbit despre Eminescu văzut de George Călinescu. Tocmai apăruse Viața lui Mihai Eminescu. Ce ați deslușit atunci din cuvintele și reacțiile sufletești ale profesorului Ibrăileanu?*

– Cunoșteam părerile lui Ibrăileanu despre cartea lui George Călinescu, din recenzia publicată în „Adevărul literar” din 16 oct. 1932 și, cu toate acestea, am urmărit prelegerile respective cu un interes cum de puține ori am acordat unei expunerii. Aprobînd spusele lui Călinescu, Ibrăileanu ne lăsa impresia unui martor ocular al întîmplărilor din carte, în așa măsură ne convingeau spusele sale. Bucuria de a fi descoperit, în sfîrșit, un biograf pe măsura poetului și a operei sale, transmisă și prin recenzia pomenită, transforma, acum expunerile lui Ibrăileanu în adevărate momente sărbătorești. Singura problemă în care nu se arăta a fi de acord cu Călinescu era cea a datei nașterii lui Eminescu: „Domnul Călinescu s-a declarat pentru 15 ianuarie 1850; eu înclin spre 20 decembrie 1849, dată furnizată de Matei, fratele poetului”. În concluzie, însă, el afirma: „Dar ce importanță poate avea o diferență de 25 de zile? Nu este același

lucru cu situația lui Alecsandri, pentru care s-au propus anii 1819 și 1821 și, deci, e interesant de știut dacă poetul avea, la 1840 când a fost numit codirector al Teatrului Național din Iași, 19 ani ori 21”.

– *Ați făcut parte, cum v-ați mai confesat, din ultima serie de studenți care l-au mai ascultat pe Garabet Ibrăileanu și din prima peste care s-a revărsat la Iași verbul lui George Călinescu. Ați afirmat cândva că, dacă nu ar fi murit Ibrăileanu, poate ați fi îmbrățișat literatura, și nu limba. George Călinescu nu a putut exercita o asemenea înrîurire?*

– Am făcut, într-adevăr, parte din seria de studenți care cei din urmă l-au putut audia pe Ibrăileanu și am fost cei dintii care l-am urmărit, la curs, pe George Călinescu. Eu sînt cel dintii absolvent care și-a trecut licența cu o comisie din care a făcut parte și Călinescu. Autorul celebrei *Istorie a literaturii...* se deosebea fundamental de Ibrăileanu, în manifestările sale exterioare. Dar existau între ei și note comune. E suficient să spun că amîndoi se identificau cu subiectul pe care îl tratau. Am afirmat, altădată, că, dacă nu s-ar fi îmbolnăvit Ibrăileanu și aș fi avut norocul să-i audiez cursurile patru ani la șir, orientarea mea, ar fi fost alta: m-aș fi specializat, probabil, în literatură. Când a venit Călinescu la Universitatea era tîrziu și problema nu se mai putea pune. Eu optasem, în mod definitiv, pentru lingvistică, și, apoi, fiind în ultimul an de studenție, nu mai eram în căutarea drumului pe care trebuia să-l urmez.

– *Ați ales pentru toată viața studiul limbii. De bună seamă impulsuri sufletești determină cel mai ades o asemenea opțiune. Un rol de seamă îl joacă modelul, care, pentru dv., a fost și rămîne Iorgu Iordan. Profesorul Gh. Ivănescu vă socotește cel mai fidel elev al său. Din ce se nutrește această fidelitate? Care au fost și sînt afinitățile? Pot să spun, sper să nu greșesc, că descopăr, pe măsura trecerii timpului, o tot mai mare asemănare cu mentorul spiritual al domniei voastre.*

– Am spus că am venit la facultate cu gîndul să mă specializez în probleme literare, dar asta nu însemnează cîtuși de puțin că aș fi renunțat, vreodată, în gîndul meu, la studiul limbii. Când am constatat că Ibrăileanu era bolnav și nu se mai arăta pe la facultate, n-am stat pe gînduri și m-am fixat pentru disciplina pe care o puteam pregăti în condițiile cele mai bune. Profesorul Iordan a fost cel dintii pe care l-am audiat, din motivul că el își anunța primul deschiderea cursului, în fiecare an. S-a întîmplat să descopăr în comportarea lui și în modul de gîndire unele puncte comune

în care mă regăseam, după cum s-a întâmplat să fie primul cadru didactic care mi-a adresat o întrebare, în afara orelor de curs. M-a cîștigat prin expunerea sobră, a materiei, fără nici o notă retorică, și prin obiectivitatea desăvîrșită cu care vorbea chiar despre lucrările inamicilor săi. M-a atras, apoi, prin interesul acordat studenților lipsiți de mijloace, prin curajul civic de care dădea dovadă, prin atenția dată literaturii în studierea fenomenului lingvistic, ca și prin judecata în permanență dreaptă și, nu în ultimul rînd, printr-o modestie proprie adevăratelor personalități. Dar întîlnirea mea cu profesorul Iordan a fost hotărîtoare și din alt punct de vedere; din cel al limpezirii orientării ideologice. Într-o perioadă de evidentă alunecare spre politica de dreapta a oficialității noastre, cînd tinerii, dezorientați, puteau fi atrași, foarte ușor, spre apele tulburi ale fascismului, a fost un adevărat noroc pentru noi, studenții de la Litere și Filozofie, să audiem cursurile lui Iorgu Iordan, ale lui Octav Botez, Petre Andrei, Mihail Ralea, Dan Bădărău, profesori de mare prestigiu, formați ei înșiși în spiritul „Vieții românești”, sub îndrumarea lui C. Stere și G. Ibrăileanu, după cum nu se putea să nu beneficiem de prezența în fruntea Universității, în calitate de rector, a profesorului Traian Bratu, democrat convins și om de mare probitate morală.

Pentru noi, profesorul Iordan nu era numai un *mare lingvist*, ci și un reprezentant strălucit al spiritului democratic care domina atmosfera culturală a Iașului, cum avea să confirme, printre altele, prin desemnarea lui ca președinte al Comitetului național român antifascist și prin prezența, ca martor, în procesul intentat împotriva colegului său comunist Petre Constantinescu-Iași. A suportat, cu seninătate, atît amenințările verbale, cît și insinuările și atacurile din presă. Un articol apărut în „Glasul studențimii” se intitula *Domnul Iorgu Iordan nu poate fi decan*. Cu toate acestea, profesorul nostru a fost ales și confirmat în postul de decan, fără aprobarea gazetarului respectiv. Într-un ziar central („Universul”) s-a publicat un articol prin care profesorul Iordan era atacat pe motivul că, fiind comunist, nu respectă sărbătorile legale și cele naționale, că ține cursuri în zilele respective. Protestului nostru, al studenților, nu i s-a dat curs în coloanele ziarului respectiv și a fost publicat numai în ziarele locale.

– *Orientarea dv. spre cercetarea limbii literare s-a petrecut din dorința de a nu părăsi cu totul literatura, sau au fost cu totul alte pricini la mijloc?*

– Primele cursuri pe care le-am predat, imediat după reforma învățământului, au fost de gramatică istorică, de limbă română contemporană și de dialectologie. Am fost inițiatorul cercetărilor dialectale în Moldova, dar n-am încetat de a crede că studiul limbii naționale nu poate fi separat de cel al literaturii. Limba literară a fost, în primul rînd, creată de scriitori și tot ei au dus-o și o duc spre perfecționare. Nu putem nega alte contribuții în acest sens, dar acelea sînt departe de a egala aportul lui M. Eminescu sau M. Sadoveanu. În momentul în care am fost pus în situația de a renunța la cursurile de pînă atunci, pentru a-l prelua pe cel de limbă literară, am făcut-o fără nici o ezitare.

– *În discursul de recepție de la Academie, din 1946, profesorul Iorgu Iordan s-a declarat membru al Școlii Philippide, adică al Școlii de la Iași. Mai este valabilă pentru puternica grupare de lingviști de la Iași, la formarea și afirmarea căreia ați avut un cuvînt greu de spus în calitate de șef de catedră și decan al Facultății de Filologie, o asemenea titulatură?*

– Școala lingvistică ieșeană, întemeiată de Alexandru Philippide și consolidată de Iorgu Iordan, își continuă existența într-o formă oarecum deosebită, față de cea de pînă prin anii '50. Ea nu se mai caracterizează printr-o unitate desăvîrșită de vederi între componenții respectivi, ci prin atitudinea pe care aceștia o au față de muncă, prin seriozitatea cu care abordează un subiect și, aș zice, prin rezerva pe care au manifestat-o totdeauna față de anume teorii, ivite, câteodată, nu atît din nevoia de a contribui la dezvoltarea disciplinei, cît, mai ales, din dorința de a face zgomot, de a impune numele celor care le-au emis. Prin forța lucrurilor, unii dintre elevii noștri au fost atrași de curente pe care le-au impus specialiști din alte părți, așa cum numeroși lingviști tineri din celelalte centre universitare ale țării s-au afiliat, pînă la un punct, școlii ieșene. Un rol hotărîtor i-a revenit aici academicianului Iorgu Iordan, care, transferat la Universitatea din București, în toamna anului 1946, și numit director al Institutului de Lingvistică, de acolo, a devenit îndrumătorul tuturor cercetătorilor tineri din țară. Deosebirile dintre școlile din Cluj, București și Iași au fost, astfel, atenuate, pe alocuri, pînă la totala anihilare. Și așa, cum nu mai putem vorbi de o școală lingvistică unitară la Iași, constatarea respectivă este valabilă și pentru București și Cluj.

– *Sînteți un om trecut prin atîtea furtuni ale vieții, dar ați reușit să rămîneți un optimist. Împărtășiți scepticismul, tot mai răspîndit,*

privind viitorul disciplinelor filologice în fața puternicei presiuni a celor tehnice și tehnologice? Ce credeți în această privință?

– Nu pot crede într-un adevărat progres în lume, fără aportul disciplinelor filologice care au jucat și trebuie să joace un rol hotărâtor în modelarea spiritului și în mobilizarea conștiințelor. Specificul unui popor nu se evidențiază nicăieri mai temeinic decât în operele literare. La ce s-ar reduce Grecia fără Homer, Aristofan, Sofocle, Euripide, Aristotel, Platon sau Sofocle? Dar Italia fără Dante, Spania fără Cervantes, Anglia fără Shakespeare, Rusia fără Tolstoi, Turgheniev și Gorki? Ce a însemnat România înainte de apariția Școlii Ardelene și a literaturii marilor clasici din a doua jumătate a secolului al XIX-lea? Înainte de literatura dintre cele războaie mondiale ori de cea de azi? Fără literatură nu mai poate fi imaginată existența unui popor. Nu se poate discuta nimic cu un individ care nu este cât de cât inițiat în istoria națiunii proprii. Nici nu poți pretinde că îți iubești patria când te arăți indiferent față de limba vorbită pe teritoriul ei.

Fără poezie nu crește nici grîul, nu taie coasa și nu ard nici cuptoarele de la Hunedoara și de la Reșița, iar copiii nu mai devin niciodată bărbați.

– Biblioteca cu cele cinci sute de bucoavne din Nepos, biblioteca tatălui dv, a înflorit în biblioteca de bibliofil pasionat a dv. Când a început această frumoasă patima și care sînt comorile pe care le-ați adunat?

– Cele mai vechi cărți din biblioteca mea datează din primii ani de liceu. Ele au format nucleul de bază care a crescut, în mod substanțial, în timpul studenției, când Iașul era considerat, fără nici o exagerare, orașul cărții. Aproape nu era stradă pe care să nu găsești o anticărie. De cîte ori plecam de la cămin și treceam prin oraș, mă întorceam rătăcit; nu dispuneam niciodată de banii de care aș fi avut nevoie să cumpăr cărțile pe care le vedeam. Mă gîndesc, de multă vreme, să scriu un articol despre anticăriile Iașului, despre cărțile rare pe care le-am achiziționat din ele. E greu să dai un răspuns cât de cât mulțumitor la această întrebare. Ar trebui înșirate multe titluri de cărți, publicații rare, volume, pe care nu le posedă câteodată, nici bibliotecile cele mai mari din orașul nostru. Ceea ce pot spune aici este că mi-a plăcut să consult opera întregă a unui scriitor, în toate edițiile existente, când am vrut să scriu despre el, și că niciodată n-am citat o carte sau o revistă pe care nu le-am avut în mîină. În cazul scriitorilor de care m-am simțit cel mai aproape, m-am străduit să-i am la îndemîină în cît mai multe ediții. Este cazul lui Eminescu, a lui

Sadoveanu, a lui Coșbuc sau a lui Lucian Blaga, a lui Rebreanu ori a lui Tudor Arghezi.

– *Ce vă mai frământă, stimate domnule profesor Gavril Istrate? Ce ați dori să măi scrieți, să mai publicați?*

– Proiecte sînt, fără îndoială, dar, cum nu m-am grăbit niciodată în a-mi lua angajamente, cred că e mai potrivit să lăsăm această întrebare fără un răspuns categoric. În disciplinele filologice, posibilitățile de manifestare sînt încă destul de mari. Sute de specialiști pot să se întreacă în cercetări, fără teama de a se incomoda unii pe alții, de a-și lua unii altora subiectele preferate. Limba română literară și, cu deosebire, dialectele ei sînt departe de a ne fi cunoscute în profunzime.

– *Vă mulțumesc!*

1986

O poezie uitată a lui Aron Cotruș

Într-o revistă puțin cunoscută, intitulată „Ardealul tânăr”, a cărei existență n-a fost decît de un an și o lună, au văzut lumina tiparului 11 poezii ale lui Aron Cotruș, dintre care numai o parte au intrat în volume și au ajuns să fie cunoscute și de cititorii din vremea noastră. În afară de *Horia* (primul fragment de după *Închinare*, din ciclul cunoscut!), care se retipărea în nr. 1 al revistei (1 ianuarie, 1930, p.8-9), după volumul *Mîine*, apărut, în ediția a II-a, la Arad, în 1928, celelalte zece erau inedite. Cinci dintre acestea, și anume: *Am coborît muntele* (nr. 2, din 15.I., p. 36); *Cine n-are nădejde flămîndă* (nr. 3, din 1.II., p. 68); *Copil de moț* (același nr., p. 81); *Aeroplan* (nr. 5, din 1.III., p. 135) și *Ion* (nr. 6-7, din 1.IV., p.164) au fost incluse în sumarul volumului *Printre oameni în mers*, tipărit la Sosnowiec, în Polonia, în anul 1933, iar celelalte au rămas uitate în paginile revistei. „Abandonarea” lor surprinde cu atît mai mult, cu cît patru dintre ele sînt însoțite de următoarea notă: „Dintr-un volum care va apărea în curînd”. Criteriul valoric nu cred că a constituit un motiv de renunțare la ele întrucît nu sînt cu nimic inferioare celor cărora li s-a făcut loc în unul sau altul dintre volumele de după 1930 ale scriitorului, iar una dintre ele, *Alba-Iulia*, pe care o reproducem mai jos, este, fără nici o îndoială, comparabilă cu cele mai bune bucăți din ciclul *Horia*, de exemplu. Dar să vedem, mai întîi, titlurile lor și indicațiile respective din revistă: *Am coborît muntele* (nr. 2, din 15.I., p. 36); *Alba-Iulia* (nr. 4, din 15.II., p. 100-101); *Balta și Sîngerări* (nr. 5, din 1.III., p. 135) și *Dobrogea* (nr. 11, din august, p. 308).

Trebuie subliniat faptul că Aron Cotruș este nu numai cel mai însemnat dintre poeții care colaborează la revista menționată, ci și cel mai productiv. Scopul revistei și crezul colaboratorilor ei sînt subliniate în *Cuvînt înainte*, din care reproducem, aici, primele rînduri:

„*Ardealul tânăr* – aceasta este cartea noastră de vizită.

Sugestiv și elementar, el dorește să fie organul de onestă, obiectivă și mai ales curajoasă spovedanie bilunară a generației tinere ardelenesti. Această generație, aproape în întregime sub treizeci de ani, există. Există în ciuda tuturor pesimiștilor de oriunde și de orice nuanță. Ea a înmugurit și s-a copt sufletește le la Unire încoace – în primul deceniu de libertate

absolută a gândului românesc. În acest prim deceniu de ieratică atingere cu idealurile sintetice – politice sau culturale – ale românismului integral, amintirea dureroasă a opresiunii străine s-a ridicat din mintea și inima ei, întocmai cum s-ar ridica o grea pîclă cenușie, iar ampla cotitură a destinului nostru din deceniul trecut a revărsat, în sufletul ei înfrigorat, fiorul unei credințe particulare. În primul rînd ea își dă seama perfect, că slăvitul act de izbăvire colectivă din 1918, nu constituie – nu poate constitui – un motiv de perfectă, de orientală odihnă pe laurii mîntuirii naționale. Respingînd cu sacra revoltă a tinereților o astfel de impietate, ea nu vede în această minune istorică, muiată în bogate valuri de sînge, decît *un punct de plecare pentru o serie infinită de realizări noi, în al căror duh original, stropit și de contactul prudent cu vechile culturi apusene, valorile pozitive ale trecutului ardelenesc să fie dezgropate evlavios și generos aruncate în largul vieții publice românești.*”

Ca o observație generală va trebui să spunem că revista, nefiind propriu-zis literară, publică puțină poezie. Pe lîngă cele semnate de Aron Cotruș, mai avem o singură bucată de Teofil Bugnariu (p. 14), patru semnate de Comelia Buzdugan (p. 214, 260 și, respectiv, p. 14 din numărul pe ianuarie 1931), la care se mai adaugă patru epigrame (p. 228), semnate L.H. Menționăm unele cronici literare și dramatice, dări de seama și cîteva informații culturale, semnate, printre alții, de Ion Breazu, viitorul profesor de literatură de la Universitatea din Cluj, Olimpiu Boitoș și alții. Ni se vorbește, apoi, de traducerea piesei *Meșterul Manole*, a lui Blaga, și prezentarea ei pe scena teatrului orășenesc din Berna (p. 32), precum și de reprezentarea aceleiași piese pe scena Teatrului Național din Cluj (p. 125). Apariția poeziilor lui Eminescu, în ediția îngrijită de G. Ibrăileanu, este considerată ca fiind „un eveniment literar” (p. 242-243). La fel sînt socotite apariția „romanului” *Crăișorul*, de Liviu Rebreanu (p. 122-123), traducerea *Pădurii spînzuraților* în italienește (p. 343-345), aprecierile presei ardelenesti despre cărțile lui Agîrbiceanu (p. 349-351) și, în general, despre scriitorii români (p. 380-382). Este înfierat „antieminescianismul” lui Alexandru Grama (p. 322-326).

Din cauza circulației reduse a revistei, unele cronici și articole au trecut neobservate de specialiști, ca și poeziile amintite, de altfel, și n-au fost menționate nici măcar în bibliografiile speciale, cum este cea a lui Eminescu.

Scrisul lui Cotruș este ușor de recunoscut, în toată poezia românească, atît prin stil, cît și prin sintaxă și vocabular. Cuvintele „dominante” din poezia lui sînt relativ numeroase și ele atrag atenția cititorului imediat. *Mîne*, în opoziție cu *azi* și, mai ales, cu *ieri*, ne evocă însăși istoria poporului român, „ruptă-n două”:

*umbra roatei, pe care sîngerat-ai tu,
se ridică și-acu,
despărțitoare,
pe-aici între două popoare...
și cască încă o prăpastie adîncă
ce, străjuită de aspri străjeri,
deschisă prin timp va rămîne
între dîrzul valah fără ieri
și-ntre putredul grof fără mîne...*

(ed. 1978, p. 406)

*azi n-are pat, n-are pîine –
dar mîne
va stăpîni pămîntul, cerul,
rodnic ca natura, athletic, de-oțel,
el,
minerul...*

(ibid., 449)

întocmai ca opoziția dintre *grof, ciocoi, boier*, pe de-o parte, și *țaran, iobag, valah, miner, moș, rumîn, cioban*, pe de altă parte.

*gîndul tău: curcubeu peste veac,
s-a ivit peste furtunile din noi...
ce grof l-ar fi putut stropi cu noroi
să nu-l mai zărească iobagul sărac!?!...*

*gîndul tău: columnă de foc,
dincolo de bezna zilei de azi,
vestește, prin vreme, pentru moșii nomazi:
o mare, statornică oprire pe loc.*

(ibid., 414)

*Horia, dormi liniștit...
gîndul tău de foc a biruit...*

grofii ca o apă turbure s-au dus,
pe totdeauna, spre apus...

Horia, dormi liniștit...
vreri aspre veghiază neconținut
și-nchid, pentru năluci și strigoi,
toate drumurile-ntoarcerii-napoi...

(ibid., 426)

Aspru și asprime, dirz și dirjenie, prăpastie și prăpăd nu fac decât să atragă atenția și să adâncească ideea că între *grof* și *țaran*, între *baron* și *miner* nu este posibilă nici o tranzacție și nici o conciliere. *Gîndul*, la rîndul lui, nu este decât motorul care acționează în vederea declanșării luptei; el pune în mișcare *vrerea* celor obidiți. *Verbul* cu cea mai mare frecvență, în scrisul lui Cotruș, este *a vrea*, care face parte și din zestrea altor ardeleni, în frunte cu George Coșbuc. Lor li se alătură și Mihai Beniuc. Substantivul *vrere* apare, o dată, și la Eminescu, în *Călin (file de poveste)*, unde are o valoare stilistică deosebită. Se întâlnește, apoi, neobișnuit de des, în traduceri Etei Boeriu, influențată, în această direcție, de Coșbuc, fără îndoială. În *Canțonierul lui messer Francesco Petrarca* (Editura „Dacia”, Cluj-Napoca, 1974), spre exemplu, se întâlnește de peste 60 de ori. Adjectivul și adverbul *crîncen* ne duce, în același timp, spre ideea unei lupte, pe viață și pe moarte, împotriva celor care au vrut să facă istoria numai pe seama lor, dar și spre greutatea cu care năcăjiții pămîntului își cîștigă *pînea*, care, în vorbirea lor, ca și în scrisul poetului, este numită cu un cuvînt special: *pită*.

Nu pot lăsa nesubliniat faptul că majoritatea cuvintelor dominante, din poezia lui Cotruș, sînt concentrate, adesea, într-o singură bucată, cum se întîmplă, în fragmentul din *Horia* (de la p. 8-9 din revistă): *aspru, bir, călău, crai, cremene, crunt, dirz, împărat, nemeș, pietros, sărac, slobod, țaran, vișoros, vrea, vrere*.

În poezia pe care o reproducem ne întîmpină alte cuvinte dominante (*despica, fulger, gînd, istorie, iureș, nemeș, norod, rupe, surd, vrea*) prin care poetul reușește să actualizeze scene dintre cele mai mișcătoare din trecutul poporului nostru.

Alba-Iulia

*Alba-Iulia – 1918...
ca un fulger nesfîrșit, gîndul
lunatic trece
prin timp despicîndu-l.*

.....
*Oștile-și încetinesc iureșul
spre cetatea albă din zare...
parcă, pe-o clipă, și-a oprit apele Mureșul
să treacă Mihai-Viteazul călare...*

*Cu genunchi șovăielnici îi ies înainte
nemeșii, vlădica, norodul...
cetatea își deschide porțile, cuminte,
să intre cu-ai lui – Voievodul...*

.....
*Horia și Cloșca ce voiau să împlînte
steaguri valahe pe-aceeași cetate, –
cu oasele frînte
sfîrșiră în teascul aceleeași roate...*

*Șincai cronicarul trecut-a și el prin
Alba-Iulia trecutului crud...
ale umbletului lui încălțăminte de-oțel
peste-a veacului larmă parcă le-aud...*

*Pe Iancu-l pălmuiră acolo mișelește,
într-o oarbă și surdă-nchisoare...
de-aceea, ponte, Alba Iulia crescut-a și crește
în noi, tot mai sfîntă și mare...*

.....
*În 1918, într-o Alba-Iulia nouă
veniți de pretutindeni cîț frunză și iarbă,
ne-am rupt, într-un gînd, istoria în două,
într-o pornire străveche și oarbă...*

*fii ai aceluiași grai, ai acelorași datine, –
cu-o dragoste năvalnică și idolatră,
ridicat-am, în fața Europei ce prindea să se clatine,
Ardealul acesta de foc și de piatră...*

*și de-aici, ca dintr-un trudnic, tragic țințirim,
dat-am mâna cu toți frații, pînă la Nistru și Mare,
și-mpreună vrem să ducem lupte-nalte, mari, – să biruim
și să zidim cîntînd ca nici un alt popor sub soare!...*

3.VIII.1984

Dicționarul Academiei

Dicționarul general al limbii române, cunoscut, mai ales, sub numele de Dicționarul Academiei, are o istorie lungă, cu multe aspecte de neprevăzut. Inițiat, împreună cu o gramatică a limbii naționale, chiar la înființarea Societății Academice, care avea să poarte, apoi, numele de Academia Română, el a fost realizat repede, într-o primă formă, prin grija unor cărturari, din secolul trecut, și este cunoscut, în general, după numele principalilor autori: *Dicționarul lui Laurian și Massim*. A apărut în 1873 (vol. I) și, respectiv, 1876 (vol. II). În concepția autorilor, el cuprindea numai cuvintele de origine latină. Pentru elementele considerate ca provenind din alte limbi, ei au alcătuit un glosar, aparte; un al treilea volum.

Conceput în plină epocă de exagerare a tendințelor latiniste, dicționarul avea să fie criticat, vehement, în chiar sînul Academiei și, peste puțină vreme, a trebuit abandonat. Campionul campaniei împotriva lui a fost scriitorul și învățatul Alexandru Odobescu.

Academia l-a însărcinat, atunci, pe B.P. Hasdeu să alcătuiască un alt dicționar. Marele filolog și istoric a schimbat, fundamental, concepția de lucru și și-a îndreptat privirea spre izvoarele de totdeauna ale limbii, spre vorbirea populară și spre textele vechi. Dar dicționarul său depășea, cu mult, ceea ce trebuie să înțelegem printr-o asemenea operă, pentru că, în afara urmăririi aspectelor cuvintelor, a sensurilor și a originii lor, Hasdeu făcea vaste incursiuni în istorie, în folclor, în istoria limbii etc., tinzînd, pentru fiecare cuvînt, în parte, spre o adevărată monografie. El căuta, cu alte cuvinte, să realizeze un dicționar în care filologia era înțeleasă, așa cum, de fapt, a și fost, pînă în vremea lui, știința care se ocupă cu toate manifestările spirituale ale unui popor. În această situație înțelegem de ce B.P. Hasdeu tratează cuvîntul *basm*, spre exemplu, în 55 de coloane, realizînd un adevărat tratat de care se vor servi viitorii folcloriști, și de ce acordă atenție deosebită antroponimelor și toponimelor, care, în mod obișnuit, nu sînt tratate în dicționarele curente; ele fiind urmărite în lucrări speciale. Interesant este că unele nume de oameni, cu rezonanță istorică (*Basarabă*, de exemplu!), ocupă peste 50 de coloane, în dicționar, iar toponimicul *Bănat*, peste 80.

Conceptul în proporții afiș de vaste, de fapt sub forma unei enciclopedii, se înțelege că dicționarul nu putea fi realizat într-o viață de om și a fost abandonat și el. Academia i s-a adresat, atunci, lui Alexandru Philippide, să realizeze el dicționarul așteptat. Dar cum și planul lui Philippide a părut nerealizabil (el intenționa să dea, pentru fiecare cuvânt, corespondentul respectiv în mai multe limbi), s-a renunțat și la acest plan și, pe la începutul secolului nostru, redactarea lui i-a fost încredințată lui Sextil Pușcariu. Acesta, ajutat de câțiva specialiști cunoscuți, colegi ai lui de la Universitatea din Cluj, a publicat, pînă în ajunul celui de al doilea război mondial, volumele cuprinzînd materialul de sub literele A-B, C, F, G, H, I, J și o parte din L.

După război, cînd redactarea i-a fost încredințată academicianului Iorgu Iordan, lucrările n-au putut fi preluate decît prin anii 1948-1949, prin lărgirea masivă a colectivului de autori. Dicționarul urma să se elaboreze nu numai la Cluj, ca pe vremea lui Pușcariu, ci și la București și la Iași, spre a se putea ajunge mai repede la realizarea lui.

Dar, din cauză că unii dintre colaboratorii lui Pușcariu nu mai erau în viață, iar la București și la Iași lipseau specialiștii care să fi lucrat, în mod efectiv, la un dicționar de asemenea proporții, nu s-a putut trece imediat la lucru, mai ales că a mai intervenit și altceva: s-au formulat unele rezerve asupra metodei de lucru și chiar asupra concepției care stă la baza realizării lui și, atunci, s-a crezut că e mai potrivit să se alcătuiască, mai întîi, un dicționar al limbii române contemporane, aspect oarecum neglijat, pînă atunci. Varianta aceasta convenea și din alt punct de vedere, întrucît aici nu se mai punea problema etimologiei cuvintelor, fapt care ușura, în mod vizibil, munca, unor colaboratori care atunci se inițiau în secretele lexicografiei.

Dicționarul limbii române contemporane a fost realizat relativ repede și el a și apărut în patru volume mari (1955-1957), dar apariția lui n-a entuziasmat pe nimeni, ci, dimpotrivă, a stîrnit discuții aprinse și a fost viu criticat. Foarte repede s-a ajuns la concluzia că el nu era ceea ce ne trebuia. Problema unui dicționar general, etimologic, se punea, din nou, cu tot mai multă insistență. Dar, între timp, rezervele asupra metodei de lucru și asupra concepției care a stat la baza lucrării, văzută de Pușcariu, au crescut pînă la asemenea exagerare, încît, într-o ședință din vara anului 1952, Academia a supus unei dezbateri publice concepția respectivă. Discuțiile au fost consemnate în „Studii și cercetări lingvistice”, III, 1952,

p. 7-87. Vedem, de acolo, cu mirare, cum, pe lângă unele critici juste, care se pot formula în legătură cu orice lucrare, oricât ar fi ea de realizată, s-au făcut și afirmații cu totul în afara problemei, care acum, după mai bine de patruzeci de ani, continuă să ne pună ne gînduri. Unele plecau de la necunoașterea realităților, dar altele erau generate din rea credință. Conducătorii lucrării (Iorgu Iordan, Al. Rosetti, Al. Graur) erau acuzați, din senin, de lipsă de nivel ideologic, de lipsă de bună credință, de atitudine dușmănoasă ori demagogică etc. Cuvintele „atitudine retrogradă, antiștiințifică și antipatriotică” au fost consemnate în gura mai multor vorbitori (vezi p. 29, 43, 46, 49, 50 etc.). Unii participanți la discuții s-au arătat nemulțumiți de faptul că, în dicționar, au fost introduse cuvinte din textele vechi (Coresi, Varlaam, Dosoftei), ca și cum istoria culturii unui popor ar constitui un act condamnabil pentru poporul respectiv. Dar ce nu s-a spus cu ocazia aceasta? Și dacă am mai putea înțelege, pînă la un punct, pe unii tineri care vedeau, probabil, în criticile formulate de ei, și un mijloc de a se evidenția și a se face cunoscuți, n-am înțeles cum un om trecut cu mult de jumătatea vieții, cum era noul director al Institutului de Lingvistică, a putut lovi în cei mai de seamă specialiști ai vremii, făcînd afirmații în care, probabil, nici el nu putea crede. Presupunerea mea ar putea fi în favoarea vorbitorului respectiv; cel puțin pînă la un punct. Astfel, dacă la baza spuselor lui stătea o convingere, trebuie să punem sub semnul întrebării însăși capacitatea sa de înțelegere.

Povestea are și o oarecare istorie. Mă găseam, cu puține zile înainte de ședința respectivă, la Vatra Dornei, unde l-am însoțit, la poștă, pe academicianul Iorgu Iordan, care, presupunînd că noul director are nevoie de unele informații, în vederea alcătuirii raportului pe care urma să-l prezinte în sesiune, i-a făcut o scrisoare lămuritoare. Buna credință a profesorului meu a fost „înțeleasă” cu totul altfel și scrisoarea a fost interpretată ca un act acuzator (vezi revista citată, p. 29. Cf. și „Limba română”, II, 1953, p. 85-91, unde „directorul” respectiv recenzează, de pe aceeași poziție lipsită de obiectivitate și onestitate, una dintre cărțile fundamentale ale academicianului Iordan).

Am participat eu însumi la dezbaterile din iulie 1952, dar în cuvîntul meu m-am ferit de asemenea aprecieri. Astăzi, după patruzeci de ani, răsfoind paginile revistei respective, mă întreb cum s-a putut ajunge atît de departe; ce i-a îndemnat pe oamenii în cauză să facă asemenea afirmații și, mai ales, cum judecă, ei înșiși, astăzi, aceste afirmații ale lor.

Atmosfera era de sfirșit de lume. Conducătorii lucrărilor dicționarului n-au fost numai blamați, uneori de oameni care habar n-aveau ce este lexicografia, ci și înlocuiți din posturile de răspundere pe care le dețineau. Și, ca să nu rămâie nimic nefăcut, după toate acestea, unul dintre colegii apropiați ai academicianului Iordan, care îi datora, profesorului meu, aproape și cariera universitară, a ținut să îngroașe, și el, rîndurile celor care au aruncat cu piatra. El n-a participat la ședința din iulie; n-a luat cuvîntul, adică, dar a scris un articol într-una din revistele noastre de cultură. Fiind vorba de cineva pe care nu l-am apreciat, niciodată, sub aspectul atitudinii și al curajului civic, mi-am permis să-i atrag atenția profesorului Iordan, încă de prin anii 1945-1946, asupra acestui lucru. Domnia sa însă nu mă aproba; avea impresia că atitudinea mea s-ar baza pe o simplă părere, neverificată, eventual pe elemente subiective. Cînd a apărut articolul la care mă refer, în care, de asemenea, se vorbea de „atitudinea reacționară” a lui Iordan, a lui Rosetti și a lui Graur, i-am trimis profesorului meu o scrisoare, în care, după ce îmi arătam indignarea, îmi exprimam și satisfacția că, în discuțiile noastre anterioare, l-am văzut pe respectivul în lumina lui adevărată. Îi spuneam între altele lui Iordan că sînt sigur că, după apariția articolului, autorul i-a făcut o vizită să-i explice cum stau lucrurile. Și această presupunere a mea s-a dovedit inspirată. Omul a fost acasă la Iordan.

Am primit atunci următoarea scrisoare:

„București, 8 August 1952

Iubite Tovarășe Istrate,

Alaltăieri, Ionel mi-a adus scrisoarea pe care mi-o trimiseseseși prin el după plecarea mea la Vatra Dornei. Am cetit-o cu o adevărată emoție, și pentru că dovedește un sincer devotament din partea D-tale față de mine, dar și, mai ales, pentru conținutul ei atît de just în ce privește aprecierea faptelor și a oamenilor în general. Eu îți mulțumesc din toată inima că mi-ai stîrnit o emoție atît de profundă într-un moment în care am nevoie de asemenea manifestări din partea tovarășilor și prietenilor.

În problema Dicționarului, Prezidiul Academiei R.P.R. n-a luat încă o hotărîre. Se pare că deabia ieri s-a întrunit, în această problemă, consiliul științific al Institutului de Lingvistică din București. Aceasta însemnează

că Prezidiul o va lua în discuție mai târziu. Când anume, e greu de spus, între altele și din cauză că unii membri ai Prezidiului sînt în vacanță, adică lipsesc din București. Eu depun astăzi la Academie un scurt memoriu, însoțit de copiile a patru rapoarte prezentate de mine, cu privire la Dicționar, în cei patru ani de existență a Institutului din București. Aceste rapoarte arată clar că Academia R.P.R. ne-a cerut să «terminăm» Dicționarul vechii Academii și apoi să revizuiim partea lui tipărită. Așadar, ne-a cerut să facem un dicționar așa cum l-am făcut noi în ce privește caracterul lui.

Pentru ca acest dicționar să nu fie dat la o parte, se impune să arătăm Prezidiului Academiei R.P.R. că dicționarul pe care îl vor tovarășii participanți la dezbaterile de la 28 Iulie se poate face în timp relativ scurt, pornind de la dicționarul lucrat de noi și fără ca munca de terminare (de «finisare») a acestuia să se întrerupă. De asemenea trebuie arătat că, dacă pentru elevi și studenți este nevoie de un dicționar este cu atît mai necesar pentru masele muncitoare, care, deocamdată, au, în general, un nivel intelectual mai puțin ridicat decît al studenților și al elevilor din ultimele clase ale școlilor medii.

Eu voi face un memoriu în acest sens, bazîndu-mă și pe situația din U.R.S.S., unde Dicționarul lui Ojegov (echivalentul dicționarului românesc «pentru elevi și studenți») a apărut în 1949, adică după al lui Ușakov și, cu siguranță, pentru a-l «ajuta» pe acesta (ca să nu spun pentru a-l «înlocui»: căci cele patru volume ale lui Ușakov sînt greu de mînuit de către marea majoritate a maselor).

Dacă ești de acord cu cele spuse aici, eu te rog să iei contact cu Scorpan, Ivănescu, Agavriloaei, Gafițanu etc. și, după ce vei constata că ei au același punct de vedere, să alcătuiți împreună un memoriu în sensul arătat mai sus. Trebuie să apărăm o operă la care s'a lucrat din greu și cu tragere de inimă, pentru care s,au cheltuit bani și care, cu toate lipsurile ei, ușor remediabile, merită să trăiască. Memoriul urmează să-l trimiteți (cît mai repede, dacă se poate, în cursul săptămînii viitoare) Prezidiului Academiei R.P.R. Un exemplar mi-ar trebui și mie.

Cu cele mai bune urări dela noi D-voastră tuturor

Iorgu Iordan”.

Direcția Institutului de Lingvistică a fost încredințată, atunci, unui om fără pregătirea necesară, în specialitate, unui amator cu oarecare inițiere în studiul istoriei. E ușor de înțeles că el nu avea posibilitatea să scoată lingvistica din „impas” și nu după multă vreme a și fost înlocuit de la direcție. Așa se face că, foarte devreme, s-a renunțat la experiența încercată și academicianul Iorgu Iordan a fost readus la conducerea Institutului. Sub direcția lui, redactarea dicționarului a continuat, după vechea metodă, și s-au publicat, între timp, alte volume, cuprinzând literele M, N, O, P (cinci volume), R, S, T. Lucrarea se apropie, acum, de sfârșit, prin pregătirea altor volume pentru tipar (literele U, V, Z), iar în viitorii ani urmează să se revizuiască și să se aducă la zi volumele publicate în vremea lui S. Pușcariu.

După un efort al mai multor generații, vreme de peste o sută de ani, vom avea, în sfârșit, un dicționar general al limbii naționale, cum puține alte națiuni se pot mândri cu unul asemănător.

1982

Prefață la o carte care n-a mai apărut

Lingvistica românească, inițiată acum aproximativ două sute de ani, dar fundamentată, sub raport științific, abia în a doua jumătate a secolului trecut, a avut o dezvoltare impetuoasă după 1900 și, mai ales, după 1920, când universitățile din Iași, București și Cluj au promovat apariția celor trei școli cunoscute, create și conduse de A. Philippide, Ovid Densusianu și Sextil Pușcariu.

Cu toate că ideile conducătoare ce stau la baza acestor școli sînt absolut independente de mișcarea de la 1780, nu se poate nega că influența Școlii Ardelene, deosebit de puternică pînă spre sfîrșitul secolului trecut, se mai resimte măcar în tematica pe care o urmăresc lingviștii noștri și după 1900.

Cînd, după înființarea Societății Academice Române (1866), s-a pus problema elaborării unui dicționar și a unei gramatici, lucrările respective, realizate de A.T. Laurian și I.C. Massim, pe de-o parte, și de Timotei Cipariu, pe de altă parte, s-au dovedit tributare, prin tendințele etimologice, ideilor puse în circulație de latiniști. Titu Maiorescu însuși, împotriva atitudinii sale contra curentului latinist, era, într-o oarecare măsură, influențat de principiile ortografice ale lui Petru Maior. Lucrul acesta se vede clar în prima lui carte, *Despre scrierea limbii române* (Iași, 1866).

După cum se știe, ideile latiniștilor nu s-au putu generaliza; ele au întîmpinat o rezistență dintre cele mai mari și au stîmnit numeroase critici. Din cauza aceasta unele adevăruri exprimate de ardeleni, atît de cei de la 1780, cît și de cei din a doua jumătate a secolului trecut, cu Timotei Cipariu în frunte, nu și-au putut face vad în epocă și autorii lor au fost adesea blamați și priviți cu neîncredere. Ca urmare imediată a acestei stări de lucruri, opera lor a început să fie neglijată și să se perpetueze părerea că ea nu conține idei vrednice de a fi preluate. Lui Timotei Cipariu, principalul reprezentant al curentului latinist și unul dintre cei mai mari lingviști dintre cîți am avut, i se recunoștea, pînă nu demult, doar meritul de a fi inițiat studiile de istoria limbii. Dar despre gramatica lui, în care sînt multe lucruri care pot și ar trebui preluate fără nici o rezervă, ori despre părerile originale exprimate asupra latinei populare nu s-a spus nimic, pînă în vremea din urmă. Nu s-a spus nimic pozitiv. Indiferența la care m-am

referit a fost sprijinită și de o anume critică. Și când spun aceasta nu mă gândesc atît la unele articole întîmplătoare, din diverse publicații periodice, cît la intervențiile datorate specialiștilor. Nu se poate să nu fi influențat, în mod negativ, pe amatorii de filologie, afirmațiile lui Lazăr Șăineanu, de exemplu, care în *Istoria filologiei române*, apărută, în a doua ediție, la București, 1895, se exprima textual: „Nimic nu poate dovedi mai bine sterilitatea etimologismului decît această muncă fără preget a unui Cipariu. *Gramatica, în care el depusese rezultatul îndelungei sale activități, a fost uitată a doua zi după aparițiunea ei*” (p. 137).

Afirmația trebuie privită cu o dublă rezervă, și anume: nu putem fi de acord cu „condamnarea” categorică, a lui Șăineanu, din cauză că ea a fost determinată de o atitudine absolut subiectivă; este foarte departe de adevăr, și, în al doilea rînd, împotriva „aprecierilor” oficiale, gramatica lui Cipariu a fost utilizată, nu numai ca simplu titlu bibliografic, ci efectiv, împrumutîndu-se, în mod tacit, atît idei, cît și exemple din ea. Dar faptul acesta n-a determinat și o schimbare de „atitudine” față de curentul latinist și, în primul rînd, față de sistemul lingvistic al lui Cipariu.

Încercările de mai tîrziu, de rehabilitare a învățatului filolog ardelean, n-au reușit să-l repună în drepturile sale nu numai din motivul că acestea nu se fundamentau pe o analiză temeinică a întregii opere a lui Cipariu, ci și din acela că autorii respectivi se rezumau la aprecieri tangențiale, provocate de probleme în care Cipariu nu era implicat decît în mod întîmplător.

Pentru toate aceste motive s-a ajuns la situația că abia în vremea noastră i s-au recunoscut învățatului filolog ardelean meritele muncii sale, care îndreptățesc aprecierea elogioasă a lui A. Philippide, din *Specialistul român* (Iași, 1907), p. 61: „Pe vremea aceea era un om, Timotei Cipariu, și omul acela și zi și noapte era numai cu cartea în mînă, și cînd dormea, dormea pe scaunul de la masa de lucru. Știa multe limbi, afîtea cît toți specialiștii români de astăzi la un loc luați nu știu, și citise toți scriitorii români din sec. XVI și XVII din scoarță în scoarță, și un rezumat din această muncă de erou a publicat într-o capodoperă, *Principii de limbă și de scriptură*”.

Este meritul Mioarei Avram de a fi subliniat valoarea deosebită a Gramaticii lui Cipariu (*Prima gramatică academică a limbii române*, în LR, XV, 1966, nr. 5, p. 487-518), după cum Carmen Gabriela Pamfil ne-a dat o frumoasă teză de doctorat (aprilie 1983), în care este urmărită întreaga activitate filologică a lui Cipariu.

Bogdan Petriceicu Hasdeu, celălalt mare lingvist din secolul al XIX-lea, nu s-a bucurat nici el de o „soartă” mai bună. Împotriva aprecierilor laudative, ale unora, opera sa lingvistică a rămas aproape necunoscută. Abia în anii din urmă a început să fie studiată cu temei și, în parte, reeditată.

Întârzierea pe care o observăm în valorificarea operei lui Bogdan Petriceicu Hasdeu se datorește unor cauze multiple, de la concepția „romantică” de care a dat dovadă, în anume probleme, la metoda lexicografică, mult amplificată față de cea obișnuită, pe care a utilizat-o în redactarea dicționarului, pînă la „atitudinea” poetică de care nu e străină activitatea sa de lingvist, toate acestea și altele, încă, pe lîngă ele, au întărit ideea, ca și în cazul latiniștilor, dar sub alt aspect, că nu avem prea multe de preluat din moștenirea pe care ne-a lăsat-o unul dintre cei mai înzestrați cărturari pe care i-am avut în a doua jumătate a secolului trecut. De rezervele cu care au fost primite lucrările lui Cipariu și B.P. Hasdeu nu s-ar mai fi lovit opera lui Alexandru Lambrior, dacă autorul ei n-ar fi murit tînr, înainte de a avea răgazul să-și organizeze ideile și să ne dea ceea ce aveam tot dreptul să așteptăm de la el. Străin de influența etimologismului, ca și de atitudinea romantică a lui B.P. Hasdeu, el a introdus în cercetarea științifică o metodă de lucru de care aveau să beneficieze toți cei care s-au simțit atrași, mai tîrziu, de studiile de filologie și lingvistică.

Lazăr Șăineanu, pe de-o parte, și H. Tiktin, pe de alta, și-au făcut loc, în conștiința publicului, mai ales prin lucrări cu caracter practic, prin dicționarele lor, în primul rînd, dintre care cel al lui Șăineanu a cunoscut vreo nouă ediții, iar Tiktin și prin Gramatica apărută, în prima ediție, în 1891, și reeditată în 1895.

Pe lîngă dicționar, la popularizarea lui Lazăr Șăineanu au contribuit mai ales lucrările privitoare la folclor, și mai puțin cele cu caracter lingvistic propriu-zis. Din domeniul folclorului ne atrage atenția, în primul rînd, monografia monumentală, de peste 1100 de pagini, intitulată *Basmele române în comparațiune cu legendele antice clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice*, operă premiată și tipărită de Academia Română, București, 1895.

Lucrările cu caracter lingvistic, ale lui Șăineanu, au influențat puțin, pe urmași, împotriva valorii lor deosebite.

Pînă în ultimul deceniu al secolului trecut, n-au existat, la universitățile noastre, catedre de lingvistică românească și, din cauza aceasta, acti-

vitata științifică se resimțea nu numai de lipsa unei tradiții, ci și a unei metode de lucru, acceptată de toată lumea. Alexandru Philippide s-a specializat în Germania, ca și Sextil Pușcariu, iar Ovid Densusianu în Franța. După întoarcerea în țară, toți trei au creat adevărate școli care au ilustrat știința românească în cel mai frumos înțeles al cuvîntului. Toți trei au fost preocupați, în primul rînd, de istoria limbii române și de subdiviziunile ei dialectale. Pentru o mai adîncă înțelegere a istoriei limbii, ei au acordat o atenție deosebită studierii dialectelor. Ovid Densusianu și Pușcariu au întreprins ei înșiși anchete dialectale, iar ultimul a inițiat, după cum se știe, lucrările de elaborare ale Atlasului lingvistic român, realizat pe baza anchetelor lui Sever Pop și Emil Petrovici. Densusianu este autorul unei importante monografii dialectale (*Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915), care a servit ca model multor elevi de ai săi, printre care și D. Șandru, în vederea studierii diverselor graiuri dacoromâne. A. Philippide n-a făcut, personal, anchete dialectale și, în general, dialectologia a găsit mai puțini adepți la Iași (Giorge Pascu, pentru dialectul aromân, și Iorgu Iordan, pentru graiul din sudul Moldovei). Cu toate acestea, atît Philippide (în *Originea Românilor*, II, mai ales!), cît și Iorgu Iordan (în recenziile lui de zeci de pagini asupra Atlasului lingvistic român!) au subliniat importanța deosebită a lucrărilor de dialectologie, datorate altora, și au stabilit concluzii, dintre cele mai solide, pentru istoria limbii noastre, pe baza lor.

Studiul graiurilor populare a intrat relativ repede în preocupările lingviștilor români. Această orientare se datorește, cu siguranță, și faptului că cei mai mulți dintre filologii formați în primele două decenii ale secolului în care trăim s-au specializat în Germania, la Leipzig, sub îndrumarea lui Gustav Weigand, inițiatorul studiilor de dialectologie română și autorul celui dintîi atlas dialectal al graiurilor din nordul Dunării, dar, în același timp, nu se poate nega faptul că întreaga mișcare lingvistică se găsea, la începutul acestui secol, sub influența geografiei lingvistice, inaugurată de Jules Gilliéron.

Din rîndul elevilor lui Weigand vom pomeni pe Iosif Popovici, cunoscutul cercetător al dialectului istroromân și al graiului „pădurenilor” din sud-vestul Transilvaniei, pe Th. Capidan, autorul monografiilor despre dialectele aromân și meglenoromân, pe Sextil Pușcariu, care a studiat și el dialectul istroromân (trei volume!) și unele graiuri ardelenesti, ca și pe

Pericle Papahagi, mai puțin cunoscut pe plan lingvistic, întrucât el s-a profilat, în primul rând, pe probleme de folclor.

Prin contribuția acestor învățați, dialectologia a căpătat o pondere deosebită, în studiul limbii naționale, și din motivul că era privită ca o știință ajutătoare în cercetările privitoare la istoria limbii ori a folclorului, iar ca urmare directă a acestui fapt este abordarea dialectologiei de către alți lingviști, care nu s-au specializat în Germania și, prin urmare, nu s-au format sub influența lui Weigand. Printre aceștia vom pomeni, în primul rând, pe Giorge Pascu, autor, printre altele, al unui dicționar macedo-român, și pe I.A. Candrea, de la care ne-a rămas un atlas lingvistic, neterminat, al Banatului.

Pericle Papahagi, pomenit mai sus, era aromân și toate lucrările lui, de folclor și de lingvistică, se mărginesc la studierea dialectului matern, încât se poate afirma că el a fost atras spre domeniul filologiei din dorința de a face cunoscut graiul părinților lui, pe de-o parte, și de a demonstra originea comună, a acestuia, cu vorbirea românilor din nordul Dunării, pe de altă parte.

Aromân a fost și Tache Papahagi, elev al lui Ovid Densusianu și profesor la Universitatea din București, autor, printre altele, al unui dicționar monumental al dialectului aromân, apărut în două ediții, precum și al unei teze de doctorat asupra *Graiului și folclorului Maramureșului*.

În sfârșit, un alt aromân care s-a orientat către filologie este Chr. Geagea, fost conferențiar la Universitatea din Cernăuți, autor al lucrării *Elementul grec în dialectul aromân* (1931).

Dacă, o bună bucată de vreme, inițiatorii celor trei școli lingvistice au lucrat mai mult singuri, fără colaboratori, după 1920 situația se schimbă fundamental, datorită, printre altele, și faptului că apar, acum, câteva publicații de specialitate care vor face să progreseze, mai rapid, dezvoltarea cercetării în domeniul limbii. Apare în această vreme, la Cluj, la noua universitate românească de acolo, *Dacoromania* (1920-1948), cea mai importantă revistă de specialitate dintre câte am avut, care va orienta, spre paginile ei, o adevărată pleiadă de învățați, majoritatea dintre dînșii titulari ai diverselor catedre, de la limba română și literatura veche la filologia romanică ori la cea clasică, greacă și latină, care au dat adevărată strălucire universității clujene, în epocă, situând cercetarea lingvistică pe primul loc în țară. Aproximativ în aceeași vreme apare la București, sub conducerea lui Ov. Densusianu, revista *Grai și suflet*

(1923-1937), care, și ea, reușește să adune principalele forțe ale filologiei din capitală, de la I.A. Candrea, vechi colaborator al lui Densusianu, pînă la cei mai tineri dintre elevii acestor doi reușiți profesori.

La Iași nu semnalăm apariția, în această vreme, a unei publicații noi. Constatăm, în schimb, o orientare deosebită a conducerii revistei *Arhiva*, care continua să apară din iulie 1889. Caracterul ei preponderent științific, la început, se modifică într-unul istoric, datorită, probabil, și faptului că la conducerea ei semnalăm prezența lui A.D. Xenopol. Încă în vremea lui apar, în paginile revistei, și o serie de studii filologice, sub semnătura lui A. Philippide mai ales.

După 1920, prin colaborarea asiduă a lui Iorgu Iordan, dar, se înțelege, și a altora, printre care vom cita pe Bărbulescu însuși, *Arhiva* se confundă aproape cu o publicație cu profil pur lingvistic.

Tot după această dată, și iarăși în frunte cu Iorgu Iordan, lingviștii ieșeni își publică rezultatele cercetărilor lor și în paginile revistei *Viața românească*. Prin numărul celor care urmăreau problemele de lingvistică în Iași, în epoca respectivă, ca și prin valoarea lor (A. Philippide, Ilie Bărbulescu, Iorgu Iordan, Giorge Pascu, August Scriban, ca să-i pomenim doar pe cei consacrați!), filologia ieșeană s-ar fi putut plasa pe locul al doilea, imediat după cea din Cluj. Dacă, totuși, lucrul acesta nu s-a întîmplat, explicația trebuie căutată atît în lipsa unei publicații de specialitate, cît și în faptul că unii dintre profesorii de aici s-au dovedit a fi prea individualiști și nu erau dispuși la colaborare, cum era de așteptat, între ei, așa cum au colaborat Ov. Densusianu și I.A. Candrea și, mai ales, Sextil Pușcariu, cu V. Bogrea, N. Drăganu, Th. Capidan, C. Lacea ș.a. Este suficient să spunem că, datorită acestui fapt, *Revista critică*, creată și condusă de Giorge Pascu, n-a reușit să atragă, spre paginile ei, decît pe doi, trei elevi ai directorului, iar caracterul ei pronunțat polemic a tulburat și mai mult atmosfera filologică din centrul universitar Iași.

Înspre mijlocul deceniului al patrulea, cînd, pe lîngă *Dacoromania*, de la Cluj, și *Grai și suflet*, de la București, publicațiile lingvistice se îmbogățesc cu *Bulletin linguistique* (1933-1948), de sub conducerea lui Al. Rosetti și cu *Buletinul Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide”* (1934-1948), din inițiativa și sub conducerea lui Iorgu Iordan, studiul limbii române intră într-o fază nouă. Alături de Philippide, Densusianu, Pușcariu, se impun, acum, cu lucrări deosebit de valoroase, I.A. Candrea, Nicolae Drăganu, Iorgu Iordan, Al. Rosetti, Gh. Giuglea,

August Scriban și alții. Din școala lui Densusianu se mai remarcă, pe lângă Al. Rosetti, Tache Papahagi, care avea să preia, de la profesorul său, preocupările de dialectologie, mai ales, ca și D. Șandru. Dintre elevii lui Pușcariu se remarcă Emil Petrovici, Sever Pop și Ștefan Pașca, iar dintre cei ai lui Philippide, D. Găzdaru.

Din generația celor mai tineri lingviști, care încep să se manifeste în a doua jumătate a deceniului al IV-lea, trebuie pomeniți, mai întâi, G. Ivănescu, dintre ieșeni, D. Macrea printre elevii lui Pușcariu și D. Șandru, dintre bucureșteni.

Numele acestuia din urmă, prin activitatea pe care a desfășurat-o, se leagă, în primul rând, de noua publicație a lui Rosetti, *Bulletin linguistique*, deși era mai mult elevul lui Ov. Densusianu, de care îl apropiau preocupările de dialectologie și de folclor într-o măsură mai mare decât pe oricare altul dintre elevii creatorului școlii lingvistice bucureștene. Nu s-a ocupat decât tangențial de istoria limbii și de fonetică, discipline cărora li s-a dedicat, în mod special, Al. Rosetti.

Era originar din comuna Doștat, județul Alba, unde se născuse la 8 octombrie 1907, dar pe plan spiritual el este sibian, întrucât a urmat școala primară la Săliște, iar liceul la Sibiu, la „Gheorghe Lazăr”, după absolvirea căruia a plecat la Universitatea din București, Facultatea de Litere, specialitatea limba română.

După terminarea facultății a funcționat ca asistent. Din vremea aceasta datează anchetele sale de dialectologie. După război a lucrat în învățământul mediu și în cadrul Institutului de Lingvistică din București, în calitate de colaborator la elaborarea *Dicționarului limbii române* și la tratatul de *Istoria limbii române*.

În ultimii patru ani ai vieții, a funcționat pe un post de conferențiar la Universitatea din Craiova, unde a condus și secția de filologie a Centrului de filologie și etnografie al Academiei. A murit în ziua de 27 noiembrie 1972, la Craiova.

Cercetările dialectale ale lui D. Șandru au fost concretizate, aproape toate, într-o serie de lucrări apărute în *Bulletin linguistique*. Una, scrisă în colaborare cu colegul său F. Brînzeu, s-a publicat în *Grai și suflet*, iar teza de doctorat, intitulată *Graiul din Drăguș*, a rămas în manuscris. Ea se tipărește, în cartea de față, pentru prima dată.

Din aceste lucrări rezultă că autorul își fixase un plan în conformitate cu care urma să ne facă cunoscute o serie de graiuri din toate regiunile

țării. Din cele realizate, majoritatea privesc Transilvania (Țara Moșilor, Bihor, Hunedoara, Năsăud, Drăgușul Făgărașului, mocănișea din preajma Sibiului), una Banatul (Valea Almajului) și alta Basarabia (Lăpușna).

Războiul a pus capăt cercetărilor întreprinse de Șandru, iar după război ele n-au mai putut fi reluate. Faptul acesta avea să se reflecte oarecum negativ în studiul limbii naționale, și, în special, în cunoașterea amănunțită a variantelor ei regionale.

Sub aspect metodic, anchetele lui Șandru erau precedate de o susținută documentare istorică asupra zonei geografice respective, ceea ce n-a făcut Tache Papahagi, spre exemplu, iar numărul mare de întrebări pe care le adresa informatorilor îl ajutau să pună în lumină caracterele cele mai importante ale graiului studiat. În general, el a lucrat serios. Urmărirea atentă a activității sale duce la ideea că, în dialectologie, nu-i stă alături nici unul dintre ceilalți elevi ai lui Densusianu, nici chiar Tache Papahagi, cu teza lui de doctorat, *Graiul și folclorul Maramureșului*, criticat, sever, după cum se știe, de Nicolae Drăganu (v. *Dacoromania*, IV, 1926, p. 1063-1091 și *Junimea literară*, XVI, 1927, extras, p. 1-13).

Anchetele lui D. Șandru se situează, ca valoare, imediat după cercetările lui Emil Petrovici și Sever Pop, autorii Atlasului lingvistic român. M-am gândit, adesea, la importanța pe care ar fi avut-o rezultatele acestor anchete, pentru studiul limbii naționale, în cazul când ele ar fi putut fi continuate și ne-ar fi pus în situația de a cunoaște cum se prezentau toate graiurile românești în perioada imediat precedentă celui de al doilea război mondial. Avem, nici vorbă, rezultatele anchetelor celor doi autori ai atlasului lingvistic, dar cercetările monografice au avantajul de-a nu ne pune în fața unui singur sinonim, dintr-o pletoră semantică dată, cum se întâmplă, de obicei, în cazul anchetelor pentru atlas, ci ne ajută să descoperim întreaga realitate. Un chestionar anume pregătit, cu întrebări care diferă de la regiune la regiune, în funcție de specificul acesteia, cu mai mulți informatori, îi dau posibilitatea anchetatorului să constate că alături de *ceață*, să zicem, cu care ar fi răspuns cutare subiect din Bihor, la întrebarea adresată de anchetatorul atlasului, Șandru mai notează sinonimele, cu circulație restrânsă cele mai multe, *negură*, *zbăg*, *morneață*, *păcură*, *bură*, *burlău* (BL, IV, p. 150). Pe aceeași linie mai putem cita, pe lângă *hoț*, pe *tilhar*, *furător*, *lotru* (p. 141). Varietate mare de termeni avem în cazul sinonimiei lui *murdar*, unde putem cita pe *zguros*, *zmîrd*, *mînjit*, *tinós*, *spurcat*, *nespălat*, *piscoș*, *moșcolit*, *lîtos* (p. 156). Interesează,

apoi, sub alt aspect, faptul că alături de *tună*, Șandru a mai înregistrat, în Bihor, și *duruiește* (p. 150), după cum alături de *cale* mai avem *duleu* (p. 151), iar alături de *stejar* și *goron* el a mai înregistrat și un *fetan* (p. 138). În schimb, pentru noțiunea *porumb*, *păpușoi*, nu ne-a mai dat decât termenul din limba maghiară *tenchi* (p. 152).

Mi se pare vrednică de menționat, aici, constatarea pe care o făcea M. Sadoveanu, prin anii 1930, în legătură cu bogăția vocabularului nostru, în zona Bihorului, prin nordul Transilvaniei, pînă în Moldova, asupra căreia avea să revină, mai tîrziu, prin unul din eroii cărții *Cîntecul Mioarei*. În același timp, trebuie subliniat faptul că, în scrisul său, Sadoveanu utilizează, dintre sinonimele de mai sus, ale lui *ceață*, pe lîngă cuvîntul de bază, doar pe *negură* și pe *bură*.

Pentru noțiunea de *ceață* mai semnalăm pe *buraică*, din Valea Almajului, Banat (V, p. 153) și *piclă*, *băznă*, din Năsăud (VI, p. 203). În Țara Moșilor, *brîncă* (în loc de mînă!) era general (II, p. 208). În Lăpuj, toți informatorii au răspuns prin *mandră*, pentru *mămăligă* (III, p. 147) și, cu excepția unuia (din totalul de nouă!), opt au indicat pe *armig*, în loc de *armăsar* (III, p. 147). În Almaj s-au obținut răspunsuri unice pentru noțiunile *mămăligă*, *cimitir*, *murdar*, unde avem prin urmare *coleșă* (V, p. 146), *mortărie* (V, p. 164) și, respectiv, *imos* (V, p. 172). La Năsăud avem *gîndac*, alături de *șarpe* (VI, p. 199), *mutare*, alături de *stîină* (VI, p. 200), *vernica* și *lepedeu*, în loc de cearșaf (VII, p. 207), *napi*, *grămpiri* și *picioci*, alături de *cartofi* (VI, p. 206), dar numai *băiet*, pentru *copil* (p. 195), numai *grumaz*, pentru *gît* (p. 193) și tot așa *șpuri*, pentru *copil din flori* (VI, p. 196), *groștior*, în loc de *smîntîină* (p. 200), *pom*, în loc de *prun* (VI, p. 205), *ștrimp*, în loc de *ciorap* (VI, p. 206). Cu excepția unui singur informator, toți ceilalți au răspuns prin *coleșă*, în loc de *mămăligă* (VI, p. 205). Nu putem trece peste faptul că în graiul năsăudean se spune, pînă astăzi, *văr dulce* (VI, p. 196), în loc de *văr primar*, *mîniretei*, în loc de *tineri însurăței* (VI, p. 196), *tarniță*, pentru *șa* (p. 197), de unde și verbul *întărnița*, că aspectul fonetic, general, al substantivului *vișin* este *jîșîn* (VI, p. 205), iar al lui *puroi*, *punoi* (VI, p. 209).

Ca o observație generală, vom mai sublinia că, peste tot, în anchetele sale, D. Șandru a notat numai *cîne*, *mîne*, *mîmile*, *pîne* și niciodată *cîine*, *mîine*, *mîinile*, *pîine*, care au fost impuse, în limba literară, împotriva realităților din vorbirea populară și din limba scrisă pînă în preajma celui

de al doilea război mondial, și, după cum se știe, împotriva formei inițiale pe care au avut-o aceste cuvinte la trecerea lor din latină în limba noastră.

Materialul înregistrat de Șandru, în anchetele sale, prezintă importanță din două puncte de vedere. Este vorba de aspectul actual al graiurilor în discuție, cu toate implicații posibile, dar, în același timp, numeroase fonetisme, forme sau cuvinte ne ușurează înțelegerea stărilor de lucruri din trecut. Ele prezintă, altfel spus, o importanță deosebită din punctul de vedere al dialectologiei istorice și, implicit, al istoriei limbii și al limbii noastre literare.

Prezența unor anume fonetisme, forme ori cuvinte, rare, într-o anumită zonă geografică ne întărește convingerea că ele nu sînt consemnate în mod întâmplător în cutare text din secolul al XVI-lea.

Dacă în limba română veche e mai frecventă apariția cuvîntului de origine latină *păcurar*, decît a sinonimului său *cioban*, împrumutat din turcește, însemnează că textele respective trebuie puse, numai decît, în legătură cu zona geografică în care se spune și astăzi *păcurar*. Și tot așa, dacă în acele texte întîlnim mai des pe *nea*, provenit și el din limba latină, decît pe *omăt* și *zăpadă*, împrumutate din slavenește. Exemplele de natura aceasta sînt multe, dar nu e locul să le urmărim, aici, pe toate. Vom mai pomeni, doar, pe *ai* (din latinescul *alium*), în locul sinonimului de mai tîrziu, format pe terenul limbii noastre, *usturoi*, pe care nu-l întîlnim numai în textele vechi, din secolul al XVI-lea, ci și în literatura ardelenescă de mai tîrziu. În *Țiganiada* lui I. Budai-Deleanu apare și derivatul *aioș*, *usturoiat*. *Ai* apare și în scrisul lui Sadoveanu, unde trebuie interpretat ca o infiltrație din graiurile ardelenesti.

Fără îndoială că situația din secolul al XVI-lea nu s-a menținut neschimbată, pînă astăzi, dar, în general vorbind, nu avem motive să ne îndoim că prezența în graiul din sudul și vestul Transilvaniei a unor cuvinte ca *bărc*, pentru pădure tînă, deasă, de pe malul unei ape, *custa*, pentru trăi, *duroare*, în loc de durere, *oacără*, cu înțelesul de oaie cu pete negre pe bot, *usnă*, sinonim al lui *buză*, toate înregistrate de Șandru în anchetele sale, nu poate fi desprinsă de existența aceluiași cuvinte în *Palia de la Orăștie* (1582) ori în unele texte coresiene. Tot așa prezența unor fonetisme de tipul *are*, *fune*, *salce*, în loc de *arie*, *funie*, *salcie* ori a lui *Apăbotează*, pentru *Bobotează*, a lui *iu*, în locul lui *unde*, ori a lui *Joi Mari*, pentru *Joia Mare*, din anume zone geografice de peste munți, ne obligă să le punem în legătură cu consemnarea lor în textele din secolul

al XVI-lea și, în consecință, să conchidem că această coincidență nu poate fi decît urmarea directă a faptului că în textele respective se reflectă realități ale graiurilor de peste munți, valabile, deopotrivă, în textele vechi și în cele dialectale, de astăzi.

Mi se pare cu deosebire importantă consemnarea lui Joi Mari (*Gioi Mari!*) la unii cărturari moldoveni din secolul al XVII-lea (Varlaam și Dosoftei!), urmare firească a influenței pe care textele ardelenesti au exercitat-o asupra cărturarilor din celelalte provincii istorice românești. Apariția formei respective în scrierile lui Antim Ivireanul nu se mai explică printr-un împrumut din graiurile ardelenesti; ea a putut fi luată de la Varlaam și Dosoftei.

Alte multe forme, dintre cele înregistrate de Șandru în anchetele sale, ne duc spre ideea unei incontestabile legături cu stările de lucruri din limba veche. Să mai menționăm cîteva: prezența lui *pedestru*, în Lăpuj și la Năsăud, a formei verbale *el ști*, în loc de *el știe*, în Bihor, a perfectului simplu de tipul *duș, puș, spus*, în locul formelor literare *dusei, pusei, spusei*, în Lăpuj și în Almăj, a imperativului format pe baza infinitivului lung: nu *v-amestecareți*, nu *avereți bai*, nu *băgareți*, nu *credereți*, nu *fugireți*, nu *rîdereți*, nu mai *șidereți*, în loc de nu *vă amestecați*, nu *aveți*, nu *băgați*, nu *credeți*, nu *fugiți*, nu *rîdeți*, nu *ședeți*, din Bihor, Lăpuj și din Almăj, ca și *Dumineca Florilor*, adică a *Floriilor*, din Năsăud, cunoscute, toate, din textele vechi, nu pot fi neglijate cînd se pune problema localizării acestora.

În graiurile de peste munți întîlnim, relativ des, forme verbale de tipul *dusu-ne-am, fost-am, scăpat-ați*, cu auxiliarul la urmă, care caracterizează textele noastre vechi și se bucură de o răspîndire neobișnuită în poezia de ieri și cea actuală. Caracter general, în graiurile ardelenesti, *are* și verbul *a se cînta*, sinonim al lui *a plînge*, și *poroncă* cu sensul de a trimite vorbă. Legat, direct, la început, de substantivul *poruncă*, el era sinonim al lui *dicta, dispune, ordona*, dar, cu timpul, caracterul lui propriu s-a tocit și verbul a căpătat alt înțeles; a început să fie sinonim cu *comunica, informa, transmite*. În felul acesta, în graiurile respective nu „poruncește” numai superiorul; poate face acest lucru și ultimul subaltern dintr-o colectivitate, după cum poate „poroncă” omul de serviciu patronului, ori copilul părinților.

Paralelismul *păcurar – cioban* (la care trebuie adăugat și *oier!*), de care am vorbit mai sus, avea să fie lămurit, sub aspectul frecvenței acestor

cuvinte în graiurile actuale, de înșiși informatorii de care s-a servit Șandru, în zona Bihorului. Ei consideră cuvînt de bază numai pe cel dintîi, *păcurar*, și susțin că *cioban* „să învață la școală”, că a început să fie utilizat de localnici „de cînd cu Petre Lupu”, *ciobanul* predicator de la Maglavit (BL, IV, 1936, p. 136).

Termenul latinesc prezintă o pondere deosebită față de *cioban*, și în Lăpuj și în Almăj, unde aproape nu se poate vorbi de concurența acestuia din urmă. În BL, III, 1935, p. 140, unde se reproduc răspunsurile la întrebarea 51 din chestionar: (Părintele meu a fost) *păcurar*, toți informatorii, fără excepție, și-au formulat răspunsurile pe baza acestui cuvînt: „taica a fost *pecurar*”; „părintele meu o fost *pecurar*”; „tata meu o fost *pecurar*”. Un răspuns asemănător avem la p. 146, unde doar un singur informator, din nouă, dă, ca al doilea termen, pentru *păcurar*, pe *cioban*. În texte, însă, n-am întîlnit decît pe *păcurar* (v. P. 151, 152, 153, 154, 155, 156, 161, 166, 175). Situația este aproximativ aceeași în Almăj, cum rezultă din BL, V, 1937, p. 157, întrebarea 103, la care toți informatorii răspund cu *păcurar*; cu excepția unuia, care răspunde prin *păstor*. Doi dintre ei aduc precizări, spunînd: „*cioban* la pustă”; „*cioban* e în carte”. La p. 170, în răspunsurile de sub întrebarea 187: „Părintele meu a fost *păcurar* (*cioban*)”, informatorii A, D, N evită cuvîntul și răspund: „tata meu o fost la oi”. Informatorii B, C, G, H, I, J, K, L, M, P și R: „tata o fost *păcurari*”, iar ultimul, F, răspunde prin *cărăbaș*, cuvînt care în volumul II din lucrarea lui Lucian Costin, *Graiul bănățean*, Timișoara, 1926, p. 71, este explicat prin „*cimponier*; care suflă din cimpoi”. În texte (p. 178, 182) apare însă numai *păcurar*, pe care îl confirmă și informatorul A, la insistența anchetatorului: „*păcurar* să zice, da *cioban* nu să mai zice” (p. 170).

Informația referitoare la răspîndirea lui *păcurar* este vrednică de reținut cu atît mai mult, cu cît problema avea să se repete, mai mult sau mai puțin, în alte arii geografice, în vremea noastră. Țin minte că, în copilăria mea, nimeni nu știa, pe la Năsăud, de *cioban*; se spunea, peste tot, numai *păcurar*. Celălalt cuvînt din serie, *oier*, avea și atunci, ca și astăzi, sensul de proprietar de oi, întocmai cum *econom* era proprietarul de pămînt. Cu vremea, cuvîntul moștenit a început să fie concurat de *cioban*, care a fost sprijinit de împrejurări nu totdeauna aceleași. Vom spune, de la început, că rolul școlii n-a fost prea important în schimbarea produsă, între timp. Introducerea lui *cioban*, în vorbirea năsăudenilor, a fost provocată,

în partea de răsărit a județului, la Ilva Mare, spre exemplu, de contactul cu vorbitorii din Bucovina, unde cuvântul turcesc era împămîntenit de mai demult. La Căian, în schimb, în partea de vest a județului, el a cîștigat teren prin intermediul presei, al radioului și al comunicărilor, de la centru, făcute gospodăriei locale.

Prezența, sporadică, a pluralului *mînu(le)*, *mînele*, în locul literarului *mîni(le)*, în graiul moldovenesc, explică utilizarea formelor respective în *Cazania lui Varlaam*, apărută la Iași, în 1643, după cum fonetismele *cîne*, *mîne*, *pîne*, din cronicile muntenești, și, mai tîrziu, din numeroase alte cărți elaborate de scriitorii munteni, nu pot fi explicate fără raportarea lor la situația pe care o dețin, pînă astăzi, în graiurile din sudul țării.

În același timp, nu putem să nu punem în legătură cu această trăsătură lingvistică muntenească fonetismele *demîneață*, *rămîne*, *tăfîne-său*, din *Cazania lui Varlaam*, explicabile în scrisul unui vorbitor al limbii noastre provenit dintr-o arie lingvistică în care se spune *cîne*, *mîne*, *pîne* și, prin urmare, nu are de unde să știe că, în afară de *cîne*, *mîne*, *pîne* nici muntenii n-au generalizat fenomenul acesta de „anticipare”, în pronunțare, a lui *i* (final!) și, spun și ei întocmai ca ceilalți vorbitori ai limbii, *dimineață* (nu *demîneață!*), *rămîne* (nu *rămîne!*).

Nu uităm, se înțelege, că atît Varlaam și Dosoftei, cît și cronicarii munteni recurg, în scrisul lor, relativ des, la fonetisme, forme sau cuvinte ardelenesti, dovedind, și în acest fel, că erau familiarizați cu textele anterioare, traduse ori prelucrate în centrele culturale de peste munți, că acestea începuseră să se constituie în adevărate modele, nu numai pentru vorbitorii și cărturarilor de peste munți, ci și pentru cei din Moldova și Muntenia.

Alte numeroase exemple asemănătoare, printre care cel mai elocvent ni se pare a fi *rotacismul*, ne întăresc convingerea că textele publicate de D. Șandru prezintă o importanță deosebită nu numai sub aspect dialectal propriu-zis, al cunoașterii graiurilor din vremea în care s-au efectuat anchetele, ci și sub raportul istoriei limbii. În sfîrșit, vom sublinia faptul că ele completează, cum nu se poate mai potrivit, rezultatele obținute, de Sever Pop și Emil Petrovici, pe baza anchetelor întreprinse în vederea realizării Atlasului Lingvistic.

O comparație a stărilor de lucruri de acum 50 de ani, cu cele din graiurile de astăzi, ar avea rostul, în primul rînd, să fixeze, pentru specialiști, valoarea documentară a anchetelor lui Șandru. Cum își poate da seama oricine, cuvintele rare, cu caracter pronunțat regional, pe care le-am, dat

mai sus în vederea individualizării graiurilor respective, nu mai au ponderea de acum o jumătate de veac, în vorbire. Cele mai multe au pierdut teren, în mod evident, și la unele dintre ele chiar nu mai recurge nimeni decît în cazuri cu totul rare. Dar aceasta nu însemnează că valoarea lor pentru istoria limbii ar fi mai puțin importantă.

Am recurs la exemple numeroase, extrase din textele lui Șandru, tocmai pentru a sublinia utilizarea cercetărilor dialectale, în general, și, în al doilea rînd, pentru a justifica reeditarea unor lucrări din care dialectologii și cei care se ocupă de istoria limbii naționale vor profita deopotrivă.

Pe lîngă lămurirea unor particularități vechi ale limbii noastre, textele lui Șandru ne ușurează și explicarea unor stări de lucruri din graiurile actuale. Într-un curs de *Teoria limbii*, pe care profesorul Al. Graur l-a ținut la Facultatea de Filologie din București, în anul 1950, ni se dă următoarea explicație pentru *mierea de albine*: „În vitrinele magazinelor noastre vedem de un timp încoace afișe pe care scrie *miere de albine*, deși, pe cîte știu, noi nu consumăm altfel de miere decît de albine. Adaosul e merit fără îndoială să evite confuzia posibilă în graiul multora care pronunță *miere* ca *mere*”. (p. 26)

Explicația justă ne poate fi sugerată de ceea ce Șandru a înregistrat în ancheta sa din Bihor (vezi *Bulletin linguistique*, IV, 1936, p. 144). Din optsprezece informatori, care au indicat sinonimul local pentru *zahăr*, patru au răspuns prin *mînyere*, opt prin *mînyere albă* și șase prin *țucor*. Sîntem, prin urmare, în zona de influență a limbii maghiare, după care se mai spune, prin Ardeal, pe alocuri, *miere de bold*, adică de prăvălie, în loc de *zahăr*. Opoziția aceasta ni se pare singura posibilă din moment ce *m* din *miere*, palatalizînd, devine *ń*, iar cel din *mere* se menține intact, făcînd imposibilă confuzia între ele. În concluzie vom spune că determinativul *de albine* a fost creat nu de teama de a nu se confunda *mierea* cu *merele*, ci din motivul că pe lîngă *mierea de albine* mai există și *miere de bold* sau *miere albă*, sinonime, amîndouă, ale regionalismului *țucăr* și ale cuvîntului literar *zahăr*.

Această opoziție a fost consemnată, în scris, încă de Al. Țiplea, în volumul său de *Poezii populare din Maramureș*, București, 1906, p. 91, cu deosebirea că el vorbea de *mîiere de stup* (= miere de albine!) și *mîiere* (= zahăr).

În marea operă a lui Sadoveanu, cea mai bogată, sub aspectul vocabularului, din întreaga noastră literatură, cum remarcă G. Ibrăileanu, încă

în 1912 (v. *Opere*, IX, 1980, p. 103-104), în care întâlnim, printre alte cuvinte, mai multe interjecții neconsemnate în dicționare, apare, la un moment dat, un *vîi*, sinonim al literarului *vai*, în următorul context: „Cînd am văzut că vrea să mă apuce cu laba, mi-a venit așa o spaimă de la Dumnezeu și am răcnit din rărunchi cît am putut de tare: *Vîi mamă!* Cît ce-am răcnit eu *vîi, mamă!*, ursu n-a mai fost sub mine. Și-a dat drumul jos și s-a dus la dracu! Berta și paznicii, și domnii de la Braniște ascultau pe copil fără să-l creadă. Părea că intrase într-o rătăcire. Acum zâmbea fără noimă, ca și cum el singur nu înțelegea și nu credea asemenea întîmplare.

– Cum ai zis? rîse Berta.

– Am zis: *Vîi, mamă!*”.

(*Valea Frumoasei*, 1937, p. 33; *Opere*, IV, 1958, p. 490).

Nu știu dacă această variantă fonetică mai apare în vreo scriere pe undeva; eu n-am mai întâlnit-o nicăieri și n-a fost înregistrată nici de autorii *Atlasului lingvistic român*. În volumul I al acestei lucrări există o hartă (n. 141) pe care sînt urmărite variantele formale ale interjecției *vai*, cu ariile lor de răspîndire, și varianta din cartea lui Sadoveanu, *vîi*, nu apare nicăieri, după cum nu apare nici în dicționare și nici în glosarele pe care le-am putut consulta. Că Sadoveanu n-a inventat-o el, ci a luat-o din graiuri nu încapă nici o îndoială. Dar de unde? De pe Valea Sebeșului, din Transilvania, unde se petrecea acțiunea din cartea *Valea Frumoasei*? Din graiurile ardelenesti a înregistra-o și Șandru în lucrarea scrisă în colaborare cu F. Brînzeu, *Printre ciobanii din Jina* (în „Grai și suflet”, 1934, p. 324).

Aflu, în ultimul moment, de la Corneliu Dimitriu, că *vîi* este curent și în vorbirea din Dolheștii Mari, județul Suceava („*vîi* dze mine și dze mine!”). Dacă Sadoveanu l-ar fi cunoscut de aici, din apropierea Fălticeniilor lui, mă gîndesc că ar fi recurs la el încă din cărțile de tinerețe. Faptul că l-a pus numai în gura unui erou din *Valea Frumoasei*, carte cu inspirație ardelenescă, impune concluzia că scriitorul l-a împrumutat din graiurile ardelenesti.

Cercetările dialectale ale lui Șandru au pus în lumină unele trăsături proprii graiurilor de peste munți, mai ales în domeniul verbului. Se știe, spre exemplu, că Eminescu, familiarizat cu textele populare ardelenesti, utilizează, în scrisul său, relativ des formele verbale de tipul *se-mpuțin*, *să încet*, *încoardă*, *încreață*, *se învîrt*, *se prăvăl*, variante populare ardelenesti ale formelor literare *se-mpuținează*, *să înceteze*, *încordează*, *încreștește*, *se învîrtește*, *se prăvălește*. Asemenea forme, care apar în

limba literară, mai ales, în scrisul autorilor originari de peste munți, sînt bine reprezentate în lucrările lui Șandru: *împart, mă pomen-, înfloare, sfinte* (soarele!), *mă suc, o suce, o uordz* (= urzesc) (Lăpujul de sus!); *te feri* (= ferești!) (Bihor); *înfrunde, izvoară* (= izvorăște) (Almăj); *lucru, mă înfric, sar* (= sărez!), *învîrt, socot* (cunoscut din poezia lui Coșbuc!) (Năsăud); *lucru, scurt, slobod, mă tîrgui* (Drăguș); să nu ne *mîriuie*, o început *să mugă* (adică să mugească) (Țara Moșilor).

Numeroase fonetisme, forme sau cuvinte care prezintă importanță atît pentru dialectologie, cît și pentru istoria limbii, pe care le-am considerat arhaice și regionale, în același timp, confirmă părerea susținută de Ov. Densusianu, potrivit căreia limba noastră nu s-a schimbat fundamental în cei trei sute de ani (din secolul al XVI-lea pînă astăzi), de cînd ni se păstrează texte scrise în ea, după cum repartiția dialectală a diverselor particularități nu s-a schimbat fundamental, în această perioadă: „fonetica din secolul al XVI-lea, în totalul ei, după diferite regiuni, își regăsește echivalent în vorbirea românească de astăzi, din aceleași diferite regiuni”. (*Limba română în secolul al XVI-lea. Lexicul, 1929-1930, p. 4*).

În general, transcrierea lui Șandru nu ridică semne de întrebare decît în cazuri izolate, dintre care unul a fost semnalat acum 45 de ani, de autorul acestei prefețe, cu ocazia publicării materialului provenit din ancheta pe care D. Șandru a efectuat-o în județul Năsăud. Am arătat, atunci (v. BPh. VII-VIII, 1940-1941, p. 300-301) că transcrierea cuvintelor *dejet, fuljeră, jană, muljem, strînjem* etc. nu corespunde realităților fonetice din zona respectivă, că nici *v* nu s-a palatalizat în *j* (cum se afirmă la p. 187 din BL VI) și nici *gi + e, i* n-a dat *j* (p. 188), că în amîndouă cazurile avem *z*: *dčzet, fulžerŕ, žană, mulžem, strînzem* și, prin urmare, toate exemplele de mai jos, extrase din textele lui Șandru, ar fi trebuit transcrise cu *z*, nu cu *j*: *ajunje* (p. 188), *culeje* (p. 215, 228), *dejet* (p. 194), *fuljera* (p. 204), *întălčje* (p. 216), *jană* (p. 193), *jemănare* (p. 196), *jer* (= vier) (p. 198), *jespe* (p. 209), *jicol* (p. 187), *jie* (p. 227, 229), *jin* (p. 212, 227), *jinars* (p. 216), *jină* (p. 222), *jinere* (p. 196), *jioi* (p. 216), *jită* (p. 198), *jitreg* (p. 195), *jită* (= vită) (p. 192, 229), *jič* (= vițea, vițică) (p. 216), *junincă* (p. 198), *mojilč* (p. 217), *mulje* (p. 226), *plînjere* (p. 221), *strînje* (p. 228).

Dacă ar trebui să căutăm o explicație acestei „nepotriviri”, mi se pare că ea ar putea fi dată prin faptul că autorul anchetase, anterior, în Țara Moșilor, unde, într-adevăr, avem *j*, nu *z*, în cuvinte ca: *ajunje* (BL II,

1934, p. 215), *arjint* (p. 215), *să-l baje* (p. 225), *doaje* (p. 220), *fujě* (p. 213, 220, 222), *fuljerr* (p. 228), *jerunche* (p. 213), *juca* (p. 210), *merge* (p. 209, 218, 129, 220, 221, 223, 226, 228), *ninje* (p. 218), *plînje* (p. 222, 223, 227, 238), *rejele* (p. 221), *sînje* (p. 216, 227), *sparje* (p. 221), *sterje* (p. 209). Problema a fost urmărită, în mod special, de I. Pătruț, în articolul *Influențe maghiare în limba română*, publicat în SCL IV, 1953, p. 211-217.

Nu-i nevoie, cred, să mai atrag atenția că *j* este cunoscut și în graiul năsăudean, dar în alte cuvinte, de obicei în cele în care îl întâlnim și în limba literară: *betejě* *cojoc*, *jăcuție*, *jdeab*, *jidov*, *jîmară*, *jîntălău*, *jîntiță*. *jîntuit*, *jopotě* *joardă*, *pajiște*, *petrinjel*, toate extrase din textele lui Șandru. La acestea trebuie să-l mai adăugăm pe *jîșină* (= vișină), în pronunțarea lui caracteristică graiului năsăudean, semnalat și el de Șandru.

Trebuie să-l mai corectăm, pe Șandru, și în privința afirmației potrivit căreia, la Maieru, s-ar pronunța *zjitreg* și *zițal* (p. 187), în loc de *vitreg*, *vițel*, și că această pronunțare s-ar datora influenței graiului maramureșan, unde fenomenul este general. Nu. Această influență nu se simte în vorbirea din Maieru, unde cuvintele respective se pronunță tot cu *z*: *zîtreg*, *zițal*.

Și în privința participiilor *găst*, *șest*, *văzt* și *vinț* trebuie să spunem că au fost „preluate” din alte arii lingvistice, că năsăudenii spun *găsit*, *șăzut* (sau *șezut!*), *văzut*, *vinit*.

Cîteva cuvinte au fost explicate nesatisfăcător: *cubicr* nu însemnează a tăia lemne în formă de cub, ci a le măsura; *căpăluě* nu însemnează a plivi, ci a prăși; *lizniți* (plural!) nu denumesc pomii, ci fructele; *pomniță* nu-i burghiu, ci fragă, eventual agudă. Din cauza acestora, agudului sau frăgarului, cum îi spun scriitorii ardeleni, de la Goga și Agîrbiceanu pînă la Ana Blandiana, i se spune, pe la Năsăud, *pomnițer*. Pe *frăgar* l-a înregistrat Șandru însuși, în Bihor (vezi BL IV, 1936, p. 138, întrebarea de sub nr. 26, *nume de arbori!*) și la Drăguș (p. 137, sub întrebarea 190), unde toți informatorii se rezumă la acest cuvînt, lăsînd impresia că nu mai cunosc și vreun sinonim al lui.

Singularul *paș* trebuie explicat, mai degrabă, prin influența pluralului *pași* decît prin cea a verbului *păși*, așa cum pluralul *sas*, din același grai năsăudean, n-a putut lua naștere decît prin influența singularului cuvîntului respectiv.

Cred că trebuie corectat și *horă*, din Bihor (BL IV, 153), prin *hore*, fiindcă numai acesta este sinonim cu *cîntec*, după cum corespondentul,

local, al lui *cînta* este *horě* De aici numele eroului de la 1784-1785: *Horia*. Interesant mi se pare că în textele din Almăj (BL V, 175), apare *hore*, pentru *horă, joc*. Ar însemna că în cele două zone indicate aici s-a produs un transfer de înțeles, fiecare dintre cele două substantive substituindu-se celuilalt, cu care seamănă sub aspect formal, dar se deosebesc sensibil din punctul de vedere al înțelesului.

O situație specială prezintă unele forme de plural, cunoscute numai în mod excepțional, din textele românești vechi (*piuă, Vișauă, părăuă!*), dar frecvente în graiurile ardelenesti actuale. În textele lui Șandru am întâlnit exemple ca *săcăteáuă* (singular *săcătéu*, traistă, în Jina, Sibiu), *cănceauă*, *chindeáuă* (Țara Moșilor), *copîrșáuă*, *hîrdáuî* (Bihor), *cocîrbáuă*, *făgădáuă*, *harampáuă*, *părăuă*, *șerăstáuă* (Năsăud), *copîrșáuă*, *curcubeáuă*, *ghebărláuă*, *lepedeáuă*, *parapleáuă*, *părăuă* (Drăguș).

Desinența de plural, *-ăuă*, cunoscută, sporadic, încă din textele secolului al XVI-lea și ale celui următor, are un caracter pronunțat regional, dar se bucură de o mare răspîndire, atît sub aspect geografic, prin aria largă de care dispune (Transilvania propriu-zisă, Maramureș, Crișana și nordul Banatului!), cît și prin numărul mare de substantive la care o întâlnim (aproape 180). Cîteva dintre ele au intrat și în literatură, după cum altele sînt cunoscute din toponimie. Cel dintîi cărturar care le-a semnalat prezența, în graiurile ardelenesti, a fost Radu Tempea, în cartea sa *Gramatica românească*, Sibiu, 1797, p. 42-43. În gramaticile recente nu le întâlnim, cu siguranță, din cauza caracterului lor pronunțat regional. În graiul năsăudean, ele au fost consemnate acum aproape cincizeci de ani, de autorul acestei prefete (v. BPh. IV, 1937, p. 57, 60, 78, 86, 87).

Pe lîngă dialectologie, care a fost preocuparea de bază a lui d. Șandru, el s-a simțit atras și de istorie, domeniu în care ne-a dat monografia, unanim apreciată, *Mocanii în Dobrogea* (București, 1946), în care autorul, mergînd, iarăși, pe urmele fostului profesor Ovid Densusianu, aduce o serie de mărturii prețioase referitoare la viața păstorească a poporului nostru și scoate în lumină rolul important pe care l-au jucat mocanii ardeleni în dezvoltarea economică a Dobrogei. Una dintre concluziile de bază ale acestei cărți poate fi rezumată în următoarele rînduri: „*Românii sunt locuitorii de totdeauna ai acestor locuri; în timp ce toate celelalte neamuri care s-au aciuat prin aceste părți au fost și nu mai sunt sau sînt și nu au fost, Românii au fost și sînt; ei sînt singurii locuitori de astăzi ai Dobrogei care au trăit aici în toate timpurile...*” (p. 11).

D. Șandru n-a fost numai un cercetător dintre cei mai serioși ai graiurilor românești și un istoric apreciat, ci și un profesor prin vocație. De lucrul acesta își dă seama oricine are ocazia să răsfoiască manualul pe care l-a alcătuit pentru școlile de ucenici, în care a avut ocazia să predea limba maternă, la un moment dat.

Prin modul cum este alcătuit manualul respectiv, autorul se integrează în rîndul marilor slujitori ai cărții, din trecut, în sensul că el stă sub semnul unei înalte preocupări instructiv-educative. Bucățile de lectură, ca și poeziile, sînt alese cu multă grijă. Prin ele nu se urmărește, de obicei, doar o educație estetică, relativ greu de realizat în școlile respective, cît una cetățenească. Multe bucăți au fost alcătuite de autorul însuși, ca și îndrumările gramaticale, de asemenea foarte bine gîndite. Parcurgerea textelor din acest manual impune concluzia că preocuparea de căpetenie, a autorului, stă sub semnul modelării conștiinței elevilor cărora li se adresa, că prin el se urmărește, cu simț de răspundere, educarea civică și patriotică a elevilor, orientarea lor pe un drum sănătos în viață.

Atitudinea lui D. Șandru, în interpretarea materialului studiat, ca și în raport cu oamenii cu care vine în contact, prin subiectele tratate, se dovedește absolut obiectivă, fapt ce mărește, în mod evident, valoarea lucrărilor sale.

Elev al lui Ovid Densusianu, care nu se găsea în relații de prietenie nici cu A. Philippide, nici cu Sextil Pușcariu, el se ridică deasupra tuturor animozităților și nu se lasă dominat, niciodată, de atitudini subiective. Faptul acesta poate fi urmărit mai puțin în lucrările de dialectologie, în care nu avea cum să polemizeze, decît în cele cu caracter teoretic, mai puține, ori în recenziile publicate, mai ales, în *Revista istorică*, de sub conducerea lui C.C. Giurescu. Peste tot se vede la el stăruința de a scoate în evidență calitățile cărților recenzate și contribuțiile aduse, în lingvistică, de fiecare autor de care se ocupă. Eventualele critici, făcute în termenii cei mai urbani cu putință, sînt totdeauna la obiect și se bazează pe concluzii bine gîndite. Elev dintre cei mai apropiați ai lui Densusianu, după cum se știe, Șandru n-a împrumutat nimic din spiritul polemic al profesorului său, ci, dimpotrivă, ne lasă impresia că era animat de dorința de a colabora, cu oricine, în vederea instaurării unei atmosfere de perfectă înțelegere între

toți reprezentanții lingvisticii românești, din epoca respectivă. Pe această linie trebuie subliniată, numai decît, tendința vizibilă, la el, de a se apropia de reprezentanții celorlalte școli lingvistice, în vederea fixării unei terminologii de specialitate, nediferențiată pe centrele universitare, în funcție de fiecare școală. Cititorul atent al lucrărilor sale este surprins, adesea, de faptul că Șandru recurge mai des la termenul de limbă comună considerat ca aparținînd școlii lui Philippide, de la Iași, decît la cel de limbă literară, cu care operau, de obicei, ceilalți lingviști români.

Publicarea acestui volum, care însumează aproape tot ce ne-a dat D. Șandru, în dialectologie, constituie un act de dreptate, pentru autor, iar pentru tinerii de astăzi, care se îndreaptă spre studiile de lingvistică, un model de cercetare monografică din care se pot desprinde numeroase învățăminte și sugestii.

Iași, 13 ianuarie 1985

CUPRINS

Prefață	5
Un moment important în istoria limbii române literare: Noul Testament de la Bălgrad (1648)	11
Biblioteci și cărți	44
Timotei Cipariu în conștiința urmașilor	47
La centenarul lui Eminescu	82
Cu Eminescu prin veac	88
Limba operei lui Goga	94
Ibrăileanu și „Viața românească”	140
Liviu Rebreanu (Cum l-am cunoscut)	146
Rebreanu la Năsăud	155
Hronicul și cântecul vîrstelor	160
Despre însemnătatea cercetărilor dialectale	175
Limba literară și regionalismul	206
Elemente regionale în poezia lui Marin Sorescu	228
Crăciunul de altădată	245
El n-a murit... E numai dus	269
„Nu este avere mai de preț decît un frate”	278
Corneliu Dimitriu	283

Oamenii cetății: Grigore Scorpan (1901-1953)	286
Alexandru Țiplea (primul folclorist maramureșan)	288
N.A. Ursu – 70	290
„Bucovineanul” Mihail Iordache	293
Cu el a dispărut un om și un prieten... ..	296
Adunările generale ale ASTREI și publicațiile ei periodice	299
De la Cahul la Edineț și la Soroca	309
Cuibul visurilor	315
Casa Veronicăi Micle	317
Cum am devenit moldovean	321
Scrisoare deschisă Domnului Mihai Drăgănescu, președintele Academiei Române	328
Ortografia a compromis Academia!	338
Cărți adnotate de George Călinescu	341
„Limba română este însăși rațiunea noastră de a exista”	347
„Fără literatură nu poate fi imaginată existența unui popor”	355
O poezie uitată a lui Aron Cotruș	366
Dicționarul Academiei	372
Prefață la o carte care n-a mai apărut	378

În camera de lucru a profesorului Gavril Istrate, din apartamentul de pe strada care poartă, fericită coincidență, numele criticului, poți vedea singurul perete netăpetat de mulțimea cărților, portretul lui Ibrăileanu, în stînga biroului mare, gemînd de tomuri grele, ediții rare, reviste de tot felul, manuscrise și fișe, coli scrise sau neînnegrite încă de cerneală. În această încăpere de sihastru dăruit cărților și limbii române, avîndu-l pe Ibrăileanu în tabloul dinspre inimă, profesorul își apleacă peste foile cărții la care lucrează fruntea mare, frumos boltită peste arcadele puternice, exprimînd voință și energie. Cu fața brăzdată de tragediile vieții, dar neîmbătrînită, își înalță privirea spre fereastra care dă spre locul unde, în tinerețile sale, se afla casa lui Ibrăileanu și, după un suspin neauzit, continuă să scrie. (februarie 2004)

Alexandru Andriescu

ISBN 974-86212-4-0

<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://complexulmuzealbn.ro/>